Lipno Memorial Book

Sefer Lipno

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer Lipno.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : Irgun yotsʻe Lipno veha-sevivah, 1988.
DESCRIPT	327, viii p., [1] folded leaf of plates : ill. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Lipno -- History.
	Lipno (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Lipno.
ADD'L NAME	Alon, Shmuel.
ADD'L TITLE	Lipno book

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר ליפנו

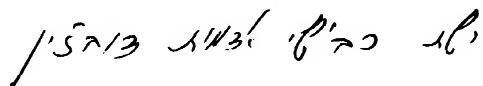
קמפה, לוביניש קיקול והסביבה

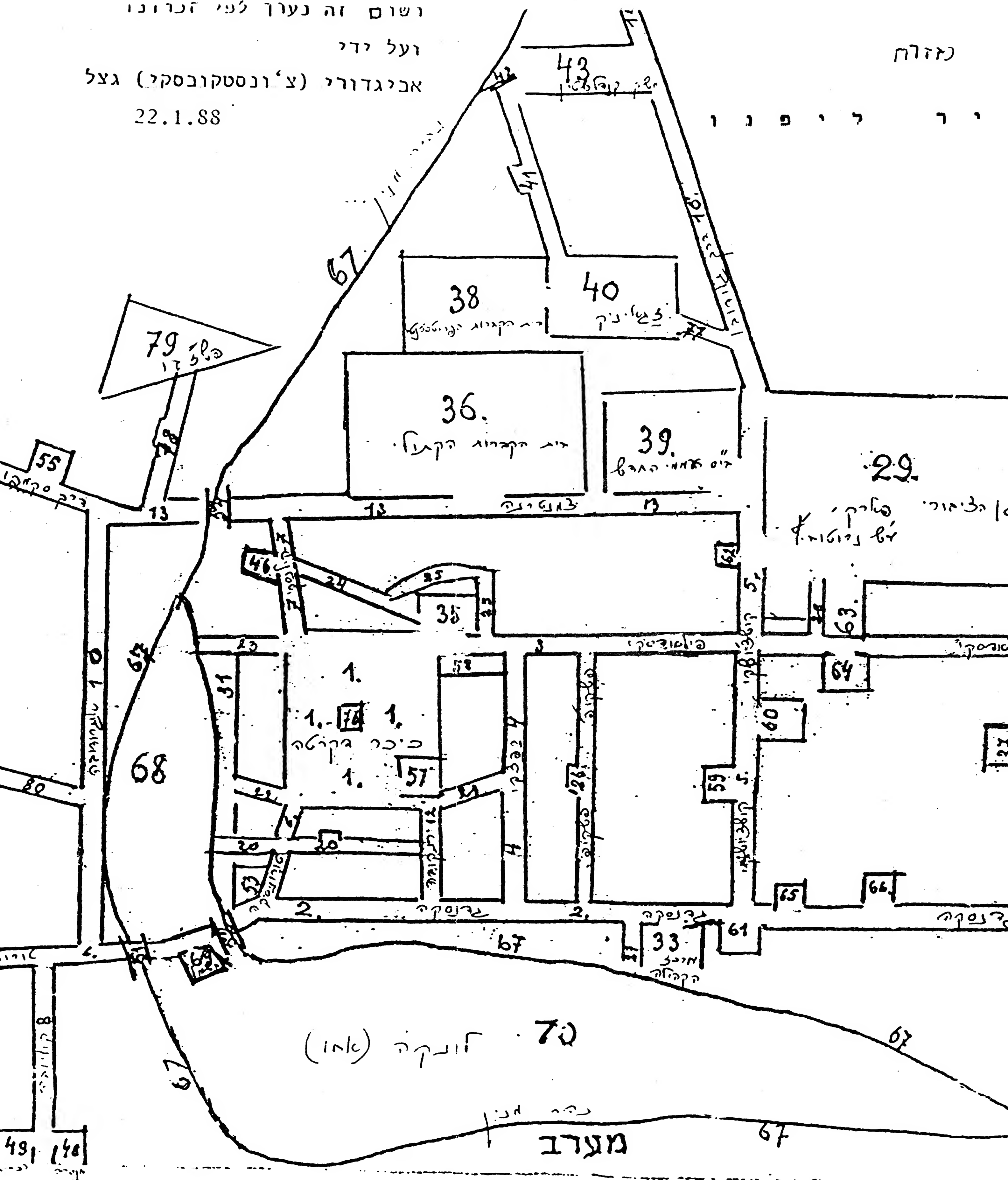
ה ע ו ר ך : שמואל אלון (דומב)
ח ב ר י ה מ ע ר כ ת : גצל אביגדורי, נחמה בורנשטין, שמחה מאירי, נתן מינקה, צבי קורל, אברהם קלודבסקי, יצחק קלודבסקי.

בהוצאת ארגון יוצאי ליפנו והסביבה
תל-אביב, תשמ"ט 1988

העיר ליפני וסביבתה

מקרא
כביש מרוצף
נהר
עיירה
כפר
אגמים

רשום זה נערך לפי זכרוננו
ועל ידי
אביגדורי (צ'ונסטקובסקי) גצל
22.1.88
מזרח
י ר ל י פ נ ו
43
41
40
38
79
36.
39.
29.
55
78
13
67
35
1.
68
57
33
61
64
60
59
63
65
66
70
49
48
מערב

ר ש י מ ת ה ר ח ו ב ו ת, מ ו ס ד ו ת, ו א ת ר י ם א ח ר י ם

1. כיכר דקרטה (השוק הישן)
2. רחוב גדנסקה (רחוב היהודים)
3. רחוב פילסודסקי (רחוב הפולנים)
4. רחוב רפצקי (רחוב קוז'ה - רחוב בית המעצר)
5. רחוב קושצ'ושקו (רחוב הרחבה)
6. רחוב טורונ'סקה (רחוב טחנת הקמח)
7. רחוב קילינסקי (רחוב סקמפה)
8. רחוב קוליובה (רחוב הרכבת)
9. רחוב קושרובה (רחוב הקסרקטין)
10. רחוב אוגרודובה
11. רחוב צגלנה
12. רחוב רינקובה (הרחוב הזהוב - גילדערנע)
13. רחוב צמנטרנה
14. רחוב דרך סקמפה
15. רחוב דרך קיקול
16. רחוב דרך גלודובו
17. רחוב דרך דרובנין
18. רחוב דרך וולוצלבק
19. רחוב פשמיאל
20. סמטה החוצה רינקובה-טורונ'סקה עד הנהר
21. סמטה החוצה רינקובה-ככר דקרטה עד רפצקי
22. סמטה החוצה ככר דקרטה-טורונ'סקה עד הנהר
23. סמטה שתחילתה צפון-מזרח דקרטה-קילינסקי עד הנהר
24. סמטה שתחילתה על יד הכנסיה הקתולית ונגמרת בקילינסקי
25. סמטה שתחילתה מאחורי הכנסיה הקתולית ומתחברת לסמטה 24
26. סמטת פרז'קופ המובילה מפילסודסקי עד גדנסקה
27. סמטת בוז'ניצ'נה המקבילה לבית הכנסת ונגמרת בנהר
28. סמטה המובילה מרחוב פילסודסקי על יד האובליסק אל הגן הצבורי
29. הגן הצבורי ע"ש נרוטוביץ'
30. כיכר נובי-רינק (11 בנובמבר - שוק החזירים)
31. סמטת האחו (לונקה)

32. רחוב שפיטלנה מאחורי בית החולים
33. שטח הקהלה היהודית על כל מוסדותיה
34. בית הקברות היהודי
35. הכנסיה הקתולית
36. בית הקברות הקתולי
37. הכנסיה הפרוטסטנטית (הגרמנית)
38. בית הקברות הפרוטסטנטי
39. בית הספר העממי החדש מול גן נרוטוביץ'
40. חורשה בדרך לבית הקברות הפרוטסטנטי (זגייניק)
41. שביל המוביל לחוף הרחצה אצל קנדלשטיין
42. חוף הרחצה אצל קנדלשטיין
43. משק של משפ. קנדלשטיין
44. חורשת ליסיצקי
45. טחנת הקמח פשמיאל (מקודם בצל)
46. בית ספר עממי ברחוב קילינסקי
47. גמנסיה ע"ש טראוגוט
48. טחנת הקמח של שפיגלמן
49. תחנת הרכבת הצרה
50. מנסרה של לבנדז'
51. גשר עץ שני בטורונ'סקה
52. גשר עץ ראשון בטורונ'סקה
53. בית מכבי האש (רמיזה ובו קולנוע)
54. גשר עץ בדרך סקמפה
55. משק של משפ. פנסטר
56. משק של משפ. לבקוביץ'
57. בית העיריה והמשטרה
58. חורשת הכנסיה הקתולית
59. בית הדואר
60. בית הסטרוסטוו
61. תחנת האוטובוסים
62. בית קולנוע
63. חורשת האובליסק
64. בית הסיימיק
65. משרד האוצר

66. התאטרון העירוני (במבנה הרוס של הכנסיה הפרבוסלבית)
67. נהר מין
68. שטח בוצי בין התפלגות נהר מין ובין גשרי העץ (מגרש הגלישה)
69. חברת החשמל
70. האחו הגדול (לונקה)
71. בית הסוהר
72. בית החולים
73. בית המשפט העירוני
74. מגרש כדורגל בכיכר נובי-רינק על יד חומות בית החולים
75. האצטדיון החדש בדרך לקיקול
76. באר המים בכיכר דקרטה
77. שביל המוביל לבית הקברות הפרוטסטנטי על יד זגייניק
78. דרך לפשז'בו
79. פשז'בו
80. דרך לבוסתנים
81. רחוב סטשיצה
82. מועדון "מכבי"

רשום זה נערך מהזכרון ע"י
גצל אביגדורי (צ'ונסטקובסקי)

* * *

ה ת ו כ ן

רשימת התצלומים

ב פ ת ח   ה ד ב ר י ם

כשהחלטנו על הוצאת הספר לא היינו בטוחים, כי נוכל להרים את המשא. הפקפוקים נבעו מכמה סיבות:

1. הזמן הרב, שעבר מאז השואה ומאז עזבנו את עירנו ליפנו.
2. החומר המועט שהיה ברשותנו.
3. חוסר היכולת לדובב אנשים, שיוכלו לתאר את חיי הקהלה ולספר את ספורה של העיר, כי רובם הלכו מאיתנו בדרך כל אדם.
4. הספקות שהיו לרבים אם נמצא מקורות מימון לביצוע המשימה.

אם לא נרתענו בכל זאת, הרי משום, שראינו כחובה קדושה, לגולל - ואפילו בצורה הצנועה ביותר - את מסכת חייה המפוארים והכל כך טרגיים של הקהלה שלנו, לדורותיה, למעננו - למען אלה ששרדו ולמען בנינו ונכדינו - למען ידעו, ולו במעט, מי הם ומנין באו.

אנו חייבים להתנצל בפני הקוראים על כמה קשיים ותקלות, שהיו מנת חלקנו בהוצאת הספר ושמצאו את בטויים בתוכנו ובצורתו:

א. רצינו להוציא את הספר, שתהא צורתו נאה ותכנו עשיר ומגוון. ברם, לא רבים בתוכנו, יוצאי ליפנו, מושכים בעט סופר ובכל זאת השתדלנו, ככל האפשר, להאיר את האספקטים השונים והפנים השונות של חיי הקהלה. כמובן, שיימצאו פגמים לא מעטים, גם מבחינה ספרותית וגם מבחינה לשונית, אבל נבקש להתחשב בעובדה מכריעה אחת - הכל נעשה בכוחותינו אנו הדלים, ובהתחשב באמצעים הכספיים המזעריים, המזעריים מאד, שעמדו לרשותנו.

ב. התחבטנו קשות בשאלת הלשונות בהן ייכתב הספר. שלושה גורמים הכריעו, כי הספר ייכתב רובו ככולו בעברית: האחד, כי הספר מוצא בארץ והמאמרים נכתבו רובם ע"י היושבים בה; הגורם השני היה, שרוב קוראיו של הספר יהיו ישראלים ובניהם, כולם יודעי עברית; הגורם השלישי, היה הכספי. רצינו לתרגם מספר מאמרים מעברית ליידיש ואולי אף לאנגלית בשביל הליפנאים, תושבי ארה"ב וקנדה ולא יכולנו להרשות לעצמנו זאת. פרט למעט שתורגם לעברית מפולנית ומיידיש, השארנו את המאמרים כנתינתם, אלה שנכתבו בעברית - בשפתם ואלו שנכתבו יידיש, גם הם נשארו רובם כפי שנכתבו. צר לנו על תקלה זו, אבל לא יכלנו, על אף רצוננו, לנהוג אחרת באין האמצעים המתאימים.

ג. הקורא ימצא בספר את כל המאמרים, שנמסרו לנו ע"י אלה שעברו את השואה וכל מה שעבר עליהם. חיכינו זמן ממושך לקבלת חומר זה ולבסוף, כשקבלנוהו, כתבו האנשים, שקשה היה להם עד מאד לגולל בפני עצמם - ובודאי בפני אחרים - את אשר עבר עליהם ולהחיות את אימי הזוועה הנוראה, וזו להם פעם ראשונה, שהעזו לעשות זאת. נתנו בספר כל מה שנמסר

לנו על ידם, כי רצינו, שעדות חיה זו, תכתב ותמסר לדורות.

ד. ברור לנו, שלא גוללנו בפרופורציה נאותה את ספורה של העיר ולא הארנו ביחס מתאים את הצדדים השונים של חיי הקהלה, כי הדבר היה בלתי אפשרי. בודאי שבנושאים אחדים הרבינו ובאחרים המעטנו, כי יש לדעת - דפי הספר מכילים את המאמרים שקבלנו וכפי שנמסרו לנו, כמובן בתקונים הדרושים, מבחינה טכנית- ספרותית ולשונית. אשר סופר, על ידם ועל ידינו, חברי המערכת - הוא, הוא הספר.

השתדלנו להרבות בתמונות, כי שפת התמונות מובנת לכולם, גם לאלה שאינם מבינים עברית. גם כאן לא יכלנו לדאוג לפרופורציה נכונה, והוארו בשפת התמונות, נושאים אחדים בהרבה ואחרים במעט, בהתאם לחומר שהיה ברשותנו. כמובן שבכל אלה הזדקקנו גם לשיקול דעתה של המערכת.

נתנו בסוף הספר רשימה מלאה, ככל האפשר, של שמות הנספים בשואה, ואם נפקד שמו של מישהו - הרי לא בנו האשמה כי לא מצאנוהו בכל מסמך או תומר שבידינו, או בידי אחרים ושבו הסתייענו לצורך זה. הקפדנו ועשינו כל מאמץ, שהרשימה תהיה מלאה.

עתה הספר לפניכם ובודאי שיימצאו בו פגמים, לא רק אלה, שאותם הזכרנו, אלא גם אחרים. על כל אלה, עם הקוראים סליחה.

ההוצאה לאור והמערכת

* * *

א ר י י נ פ י ר

ווען מיר האבן באשלאסן ארויסצוגעבן דעם בוך ועגן ליפנא, זיינען מיר נישט געווען זיכער אז מיר וועלן קענען פארווירקליכן די שווערע אויפגאבע, וואס מיר האבן אונטערגענומען. די ספקות זיינען געווען פארשידענע:

1. די לאנגע צייט וואס איז פאריבער פון דעם אומקום און זייט מיר האבן פארלאזן ליפנא.

2. דער זער ווייניגער מאטעריאל פאר א בוך וואס איז דאן געווען אין אונזער הענט.

3. די שוועריקייט צו געפונען מענשן וואס קענען דערציילן וועגן די שטאט, ווייל ליידער, איז דער גרעסטער טייל פון זיי אוועק פון אונז.

4. דער צווייפל, צו מיר וועלן האבן גענוגענדע געלד מיטלען בבדי אויספירן דעם פראיעקט.

אויב מיר האבן דאך נישט זיך אונטערגעגעבן, איז דאס ווייל מיר האבן געפילט א הייליגן חוב צו דערציילן - ווען אפילו אין א באשיידענע פארם - דעם באריכטן און אזוי טראגישן קאפיטעל פון אונזער קהלה דורך אלע יארן פון איר עקזיסטענץ - פאר אונז די שארית הפליטה און פאר אונזערע קינדער און אייניקלעך, זיי זאלן וויסן - ווען אפילו נור אביסל - וועגן זייער שטאט, פון וועמן און פון וואנען קומן זיי. מיר דארפן בעטן ענטשולדיגונג פון אונזער לעזער פאר די פארשידענע שוועריקייטן, אין וועלכע מיר האבן זיך אנגעשטויסן, ארויסגעבענדיק דעם בוך און וועלכע האבן אויסגעאיבט זייער ציכן אויפן אינהאלט און פארם:

א. מיר האבן געוואלט ארויסגעבן דעם בוך אין א שענער פארם און דער עיקר מיט א רייכן אינהאלט. ליידער, זענען צווישן אונז ליפנער נישטא קיין סך שרייבער און ספעציעל נישט קיין פראפעסיאנעלע. דאך האבן מיר געמאכט אלע אנשטרענגונגען צו באלייכטן אלע אספעקטן און ווינקלען פון לעבן אין אונזער קהלה. פארשטענדליך, אז עס וועלן זיך געפונען פיל פעלערן, סיי פון ליטעראריש שטאנדפונקט און סיי פון דער שפראך פראגע. מיר בעטן זיך רעכנען מיט דעם פאקט, אז די גאנצע ארבייט איז אויסגעפירט געווארן מיט אונזער אייגענע באשיידענע כוחות, פרייוויליג, און רעכענענדיק זיך מיט די ווייניגע געלט מיטלען, וואס זיינען געשטאנען צו אונזער דיספאזיציע.

ב. מיר האבן פיל דיסקוטירט דעם שפראך פראבלעם, דאס הייסט אין וועלכע שפראך זאל דער בוך מערסטענטייל געדרוקט ווערן. דריי פאקטארן האבן דעצידירט פאר עברית, אלס די הויפט שפראך אין וועלכע דער בוך איז ערשינען. דער ערשטער - דער בוך ווערט, און איז ערשינען, אין ישראל און די ארטיקלען זיינען געשריבן געווארן דורך מענשן וואס לעבן דא. דער צווייטער פאקטאר איז, אז דער גרעסטער טייל לעזער וועלן זיין ישראלים, זייערע קינדער און אייניקלעך, און זייער שפראך איז עברית. דער דריטער פאקטאר איז

די געלד פראגע. מיר האבן געוואלט איבערזעצן א טייל ארטיקלען פון עברית אויף יידיש און ענגליש, פאר די ליפנער וואס וווינען אין די פאראייניגטע שטאטן און קאנאדע, אבער ליידער איז עס געווען אוממעגליך. דער אויסוועג - ארטיקלען וואס זיינען געשריבן געווארן אין עברית, זיינען געבליבן אין עברית, און די וואס זיינען געשריבן געווארן יידיש - אחוץ אייניגע וואס זיינען איבערגעזעצט געווארן אויף עברית- זיינען אויך געבליבן, ווי אין אריגינאל. א שאד, וואס עס איז נישט מעגלעך געווען צו פארעפנטליכן דעם בוך אין צוויי שפראכן, אבער מיר האבן נישט געהאט די נויטווענדיגע מאטעריעלע מיטלן צו דעם.

ג. מיר ווייסן, אז מיר האבן נישט דערצעלט די געשיכטע פון דער יידישער קהלה אין דער ריכטיקער פראפארציע און אויך נישט פראפארציאנעל באלויכטן די פארשידענע זייטן פון יידישען לעבן. קלאר איז, אז פארשידענע אספעקטען און טיילען האבן מיר מער וואג געגעבן און אנדערע ווייניגער, ווייל - און דאס דארף זיין אלעמען קלאר און פארשטענדליך - די ארטיקלען זיינען געשריבן געווארן דורך מענטשן וואס האבן געקאנט מער געוויסע זייטן פון לעבן און אנדערע ווייניגער. דאס זיינען זייערע עראינערונגען, און אזוי האבן מיר דאס איבערגעגעבן, מיט געוויסע קארעקטיוון - צום אינהאלט, ליטעראריש און שפראכליך. מיר האבן פארשטענדליך, זיך באמיט צו זאמלען וואס מער ידיעות און ארטיקלען, און דאס וואס איז דא - איז דער אינהאלט פון בוך.

מיר האבן געטון אלס צו פארעפנטליכן וואס מער בילדער - פאטאגראפיעס, ווייל די שפראך פון בילדער איז אלעמען פארשטענדליך. אויך אין דעם פאל, האבן מיר נישט געקענט האלטן די גענויע מאס, און געוויסע אספעקטן האבן באקומען מער פלאץ און אנדערע ווייניגער, אלס לויט דעם מאטעריאל וואס מיר האבן באקומען. מיר האבן נישט געקענט פארעפנטליכן בילדער פון פאמיליעס, וואס מען האט אונז געשיקט, נור בילדער פון אינסטיטוציעס און געזעלשאפטליכע אויפנאמען און טעטיקייט, מערסטענטייל אין צוזאמענהאנג מיט די געדרוקטע ארטיקלען - זיינען פארעפנטליך געווארן.

מיר ברענגען אין סוף פון בוך א פולע - ווי ווייט מעגליך - רשימה פון אלע אומגעקומענע, און אויב עס פעלט א נאמן, זיינען מיר אומשולדיק, ווייל מיר האבן געזוכט און דורכגעמישטערט אלע מאטעריאלן, וואס קענען נור העלפן אויף דעם געביט.

יעצט איז דער בוך גרייט, און געוויס וועלן זיין אויך פעלערן, נישט בלויז די וואס מיר האבן דערמאנט, נור אויך אנדערע, וואס מיר ווייסן נישט וועגן זיי - פאר דעם אלעמען בעטן מיר פון די לעזער ענטשולדיגונג.

די אויסגאבע און רעדאקציע

* * *

ד ב ר   ה ע ו ר ך

חלפו למעלה מארבעים שנה מאז חורבנה של יהדות פולין. גם עירנו ליפנו היהודית חרבה ואלפי היהודים שגרו בה, רובם ככולם - פרט לשארית פליטה, שהצילה עצמה בדרכים שונות ומשונות- הושמדו בגיא ההריגה. ליפנו העיר עומדת על תלה, אבל ליפנו היהודית נמחתה מארץ החיים. הייתה בה קהלה של אלפים נפשות ושרדו - וחיים כיום בעיר זו - שתיים, שלוש משפחות. לא נותרו בה אפילו מצבות האבן והשיש בבית העלמין, בו הוטמנו במשך דורות רבים יהודי הקהלה, שמתו מות טבעי.

עיר אחת מני רבות היא הייתה, אבל היא הייתה העיר שלנו, העיר בה ראינו לראשונה את אור העולם ובה עשינו את ראשית צעדינו, בה למדנו ובה גרו הורינו וקרובינו, בה חיו ונאבקו על פרנסה ועל אידיאלים, על פת לחם ועל חזון.

ליפנו, הייתה אחת מאלפי הערים והעיירות בפולין, בה חיו יהודים. מתי באו אליה היהודים לראשונה - ידוע לנו רק במעט. בעודני ילד ונער, נראו לי הדברים טבעיים ביותר, כי בעיר זו, כבאחרות, נמצאים וחיים יהודים ו"גויים" יחד ונראה היה אז לנו, כי כך היה הדבר מאז ומעולם וכי כך יהיה עד בוא המשיח.

כל עיר, ככל אדם, יש לה אופי משלה, פרצוף משלה, משהו שמייחד אותה ומבדיל אותה מערים אחרות.

ליפנו לא הייתה עיירה, אבל גם לדרגת עיר לא הגיעה. היא הייתה יפה יותר ומודרנית יותר מהעיירות הקטנות, אולם נשאר בה במקצת מהחן של העיר הקטנה ומהחמימות שלה. היא לא הייתה דומה כלל וכלל לעיירות היהודיות הטיפוסיות, אשר הכרתי בנדודי על פני פולין. בליפנו הוו היהודים רק 25% מכלל האוכלוסיה, אולם בכל זאת, הטביעו את חותמם הברור על דמותה של העיר.

כבערים רבות, היה בה הרובע היהודי עם הרחוב היהודי, ה"ידישע גאס", ואם כי שמו נסב לפולני - "גדנסקה", נשאר הוא הרחוב היהודי - גם עקב זה, שהיה ברובו מאוכלס יהודים וגם בגלל זה, שגבל עם בית הכנסת ובית המדרש ומוסדות הקהלה האחרים.

קצת מוזר היה הדבר ואולי מיוחד במינו, שדווקא מאחורי בית הכנסת ובית המדרש, השתרעו כרי דשא ונהר. אתרי התפילה האלה עמדו בתוך הרובע היהודי וכאלו מחוצה לו, לא בינות לבתים שחותים וקטנים, הנשענים אחד על גב רעהו, כי אם ואולי דווקא - מנותקים מהם ומוקפים פסי ירק.

מבחינת מספר היהודים הייתה זו עיירה לא גדולה, אבל היא הייתה מלאת חיים ופעלתנות. לא רב היה בה העושר, לא גרו בה דוקא גבירים גדולים ולא אישים מפורסמים, אבל היו בה חיים יהודיים תוססים, על שלל צבעיהם וגווני גווניהם; על בית הכנסת ובית המדרש, בהם התפללו המתנגדים, למדו גמרא ואמרו תהלים - בחורים צעירים ויהודים זקנים; ה"שטיבלעך", ההומים ומלאים חסידים, המתפללים בדבקות ומבחינת "כל עצמותי

תאמרנה"; המפלגות לכל גווניהן, הנאבקות ביניהן תמיד; הסתדרויות הנוער השונות והמוסדות השונים, המופקדים על חיי הדת ועזרה הדדית. לא חסרו מאבקים והתנצחויות - על אידיאלים ודברים העומדים ברומו של העולם והיהדות ולא ריב ומדון בגין דברים קטנים ועל שה"י פה"י. היו בה אנשי בית הלל ואנשי "יקוב הדין את ההר", מרבי מלל ומצניעי לכת ומרובי מעש.

לכל אלה - לאלה שהוזכרו בשמותיהם ולאלה שלא הוזכרו - מוקדשים הדפים הבאים, אשר אינם מתימרים להיות הסטוריה של הקהלה והעיר, כי קצרה ידינו לספרה, אלא, לומר, בדחילו וברחימו, קטעי "יזכור", ולהציב ציונים ומצבה צנועה לזכרם הקדוש.

העורך

* * *

א פ א ר ו ו א ר ט   פ ו ן   ר ע ד א ק ט א ר

ס'זיינען שוין פאריבער מער ווי פערציג יאר זייט דעם חורבן פון פוילישן יידנטום. אויך אונזער שטאט ליפנא, די ידישע ליפנא, איז חרוב געווארן. טויזענטער יידן וואס האבן דארט געלעבט, אלע - מיט אקליינעם אויסנאם פון "שארית הפליטה", וואס האבן זיך געראטעוועט דורך פארשידענע און משונהדיקע וועגן - זיינען אומגעבראכט געווארן דורך די היטלערישע בעסטיע.

די שטאט ליפנא עקזיסטירט, אבער דאס יידישע ליפנא איז אפגעמעקט געווארן אויף אייביג. אין ליפנא איז געוועזן א קהלה פון טויזענטער נפשות, און געבליבן און לעבן דארט היינט דריי משפחות. עס זיינען אפילו נישט געבליבן די שטיינערנע מצבות אויפן בית עלמין, ווו דורות לאנג זיינען באגראבן געווארן די יידן וואס זיינען געשטארבן אנאטירליכן טויט.

ליפנא איז געוועזן א שטאט צווישן פיל אנדערע שטעט, אבער זי איז געוועזן א ו נ ז ע ר שטאט, די שטאט ווו מיר האבן געזען צום ערשטען מאל די ליכט פון דער וועלט, דארט ווו מיר האבן געשטעלט אונזער ערשטע קינדער טריט; דארט ווו מיר האבן געלערנט די ערשטע אותיות; ווו עס האבן געוווינט אונזערע עלטערן און קרובים; דארט ווו זיי האבן געלעבט, געקעמפט און געליטן - פאר א שטיקל פרנסה און פאר אידעאלן, פאר א שטיקל ברויט און פאר הויכע שטרעבונגען.

ליפנא איז געוועזן איינע פון די הונדערטער, און אפשר טויזענטער, שטעט און שטעטלעך אין פוילין. ווען זיינען צום ערשטן מאל געקומען יידן אין אירע טויערן, ווייסן מיר נאר ווייניג. ווען איך בין געוועזן א קינד און א יינגעלע, האט דאס מיר זיך אויסגעזען אלס נאטירליך, אז אין די שטאט, אזוי ווי אין אנדערע שטעט, וווינען יידן און גויים צוזאמען, און עס האט זיך מיר אויסגעדוכט, אז אזוי וועט דאס בלייבן ביז משיח וועט קומען.

יעדע שטאט, ווי יעדער מענטש, האט איר אייגענעם פרצוף, איר אייגענעם אויסזען, וואס מאכט איר אנדערש און באזונדער פון אנדערע שטעט. ליפנא איז נישט געוועזן קיין שטעטל, אבער צו דער מדרגה פון א שטאט איז זי נישט דערגאנגען. זי איז געוועזן שענער און מער מאדערן ווי די קליינע שטעטלעך, אבער עס איז געבליבן אין איר א ביסל פון דעם חן און ווארעמקייט פון א קליין שטעטל. זי איז נישט געוועזן ענליך צו די קלאסישע יידישע שטעטלעך מיט די איינגעבויגענע קליינע הייזלעך, וועלכע איך האב באזוכט און קענען געלערנט בשעת מיינע וואנדערונגען איבער פוילן. אין ליפנא האבן די יידן פארנומען נור 25 פראצענט פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג, אבער זיי האבן אויסגעווירקט א זער קלארן אויסדרוק אויפן אויסזען פון שטאט.

ווי אין אנדערע שטעט, איז אויך ביי אונז געוועזן דער יידישער קווארטאל מיט די

"יידישע גאס", וואס האט געענדערט איר נאמן אויף פויליש - "גדאנסקא", אבער געבליבן איז די גאס א יידישע, ווייל עס האבן דארט געוווינט כמעט נאר יידן, און ווייל די גאס האט געגרענעצט מיט די שול, דעם בית-מדרש און אנדערע קהלה אינסטיטוציעס.

עס האט אויסגעזען אביסל פרעמד און אייגענארטיג, וואס דווקא נאנט צו דער שול און דעם בית מדרש, האבן זיך פונאנדערגעלגט גרינע לאנקעס מיט גראז און א טייך מיט וואסער. די צוויי קלויזן זיינען געווען אין דעם יידישן קווארטאל און גלייכצייטיג ווי אויסער אים, נישט צווישן איינגעבויגענע קליינע הייזלעך, וואס שפארן זיך אן איינעם אויפן צווייטן, נור, ווי דווקא, אפגעשיידט פון זיי און ארומגענומען מיט א גרינעם טעפיך.

לויט די צאל פון יידן אין ליפנא, איז די געווען נישט קיין גרויסע שטאט, אבער געווען איז זי פול מיט לעבן און טעטיקייט. נישט קיין גרויסע רייכטום איז דארט געווען, נישט קיין גרויסע גבירים האבן דארט געוווינט, און זי האט נישט פארמאגט קיין בארימטע פערזענליכקייטן, אבער א זאפטיגער יידישער שעפערישער לעבן האט דארט געשפראצט, א יידישער לעבן, טיף פארווארצלט און מיט אלע זיינע פארצווייגונגען.

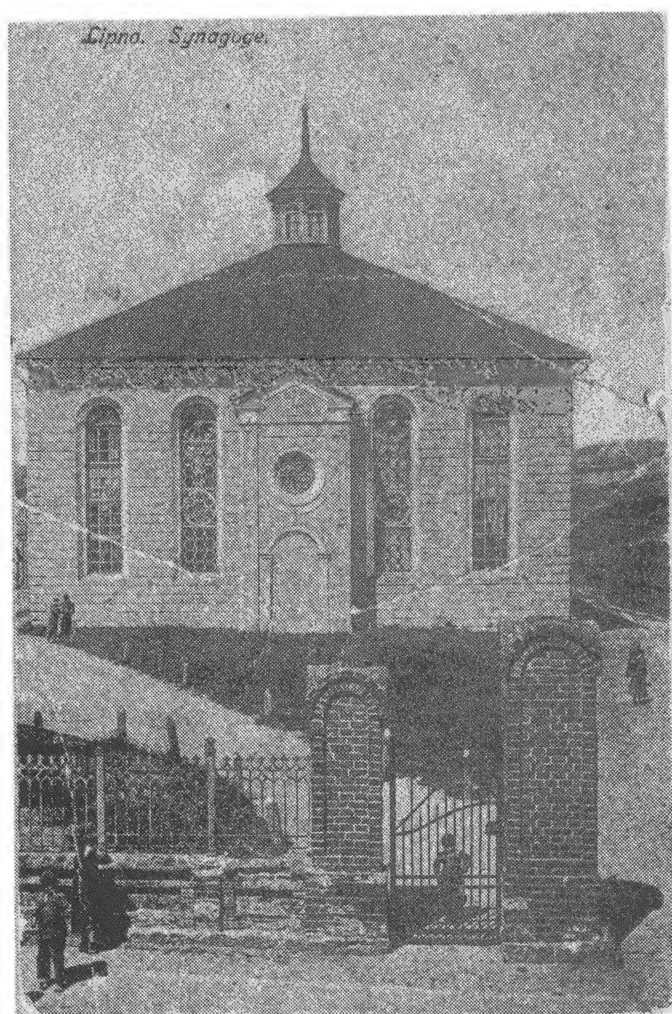
א דורות לאנג עקזיסטירענדע קהילה מיט איר שול און בית מדרש, ווו עס האבן געדאווענט מתנגדים, ווו עס האבן געלערנט גמרא און געזאגט תהילים - אלטע יידן און יונגע בחורים; די "שטיבלעך" ווו עס האבן געווימעלט און געטומעלט חסידים, יונגע און אלטע, און געדאווענט שאקלענדיג זיך בדבקות, בבחינת "כל עצמותי תאמרנה". געווען דארט פארטייען פון פארשידענע קאלירן און פארבן, קעמפענדיק תמיד צווישן זיך; יוגענד ארגאניזאציעס וואס האבן געחלומט וועגן עליה, און אנדערע אינסטיטוציעס, וואס פלעגן זיך פארנעמען מיט רעליגיעזע און געזעלשאפטליכע הילף און אנדערע ארבעט.

מען האט זיך געראנגלט איבער אידעאלן און פאר זאכן וואס זיינען געשטאנען אויף דעם אויבן - אן פון יידישן און אלגעמיינעם לעבן; און עס זיינען פארגעקומען קריגערייען איבער וויכטיגע און קליינע זאכן, איבער שה"י-פה"י. עס זיינען געווען אין אונזער שטאט מענשן פון "בית-הלל" און אנדערע וואס האבן פאר קיין שום פרייז נישט אפגעגעבן קיין איין שריט; מענשן וואס האבן געפרעדיקט, און אנדערע וואס פלעגן ווייניג רעדן, אבער טון אסך אין דער שטיל, נישט בעטענדיק קיין שכר.

אט די אלע, די וואס מיר האבן דערמאנט מיט זייערע נעמן און די וואס זיינען נישט דערמאנט געווארן, זיי אלעמען זיינען די בלעטער געווידמעט. מיר האבן נישט געמיינט צו שרייבן א געשיכטע און נישט קיין מאנאגראפיע פון אונזער קהלה, ווייל דאס איז נישט אין אונזער מעגליכקייט. מיר ווילן נור שטעלן א מצבה און זאגן בדחילו ורחימו א פאר ווערטער פון "יזכור" צו זייער הייליגן אנדענק.

דער רעדאקטאר

* * *

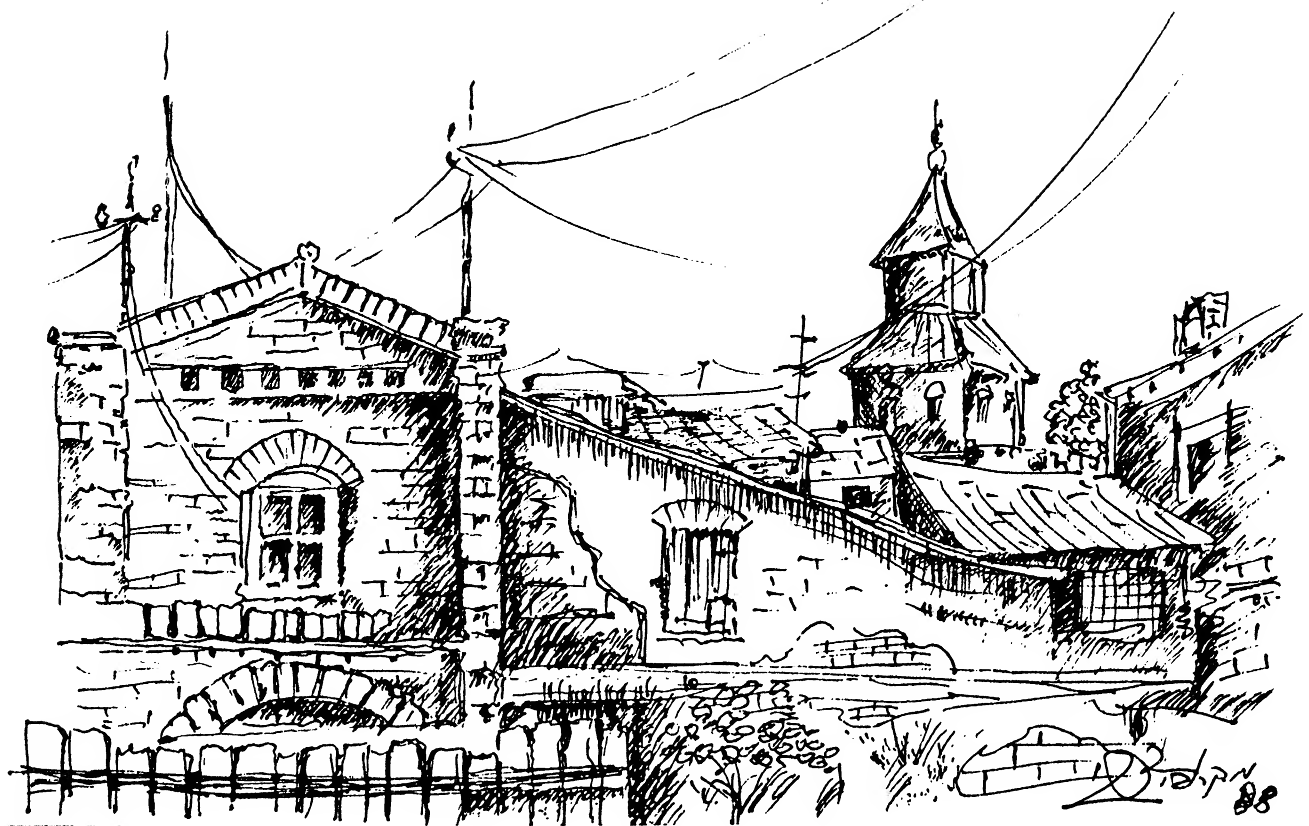

תצלום בית הכנסת

העיר והקהילה היהודית

"...ונוף מכורותי הרחוק, נאות ילדותי ומסגרתה,
עפר שרשי, מעין רוחי, נעים געגועי והגיוני..."

(ח.נ. ביאליק, מתוך "אחד אחד ובאין רואה)

שמואל אלון (דומב)

ל י פ נ ו - ה ע י ר ו ה ק ה ל ה

א. מבוא לתולדות העיר והקהלה

ראשיתו של המחוז

ראשיתה של העיר ליפנו (לפנים נקראה ליפפה LIPPE) לא ידועה. הזכיונות והזכויות, שהוענקו לה בשנים הראשונות לקיומה, אבדו במרוצת התקופות והמלחמות, מהן סבל הישוב. ידוע רק שהישוב נוסד לפני המאה השלוש עשרה, אבל מתי בדיוק לא ברור. כבר בשנת 1349 העניק נסיך דובז'ין ולנציץ, וולדיסלב, לתושבי ליפנו זכויות "טאוטוניות", וכבר אז, במסמך האמור, הוא מכנה את ליפנו "עיר" ואומר: "העיר שלנו, המכונה ע"י העם ליפפה...". מסתבר איפוא, שליפנו הייתה ידועה כישוב עירוני, עוד לפני התאריך בו נתנו הזכויות, היות ושמה ידוע היה ברבים בתור שכזאת.

באותו מסמך מעניק הנסיך וולדיסלב למיקולאי רודניק וליוצאי חלציו החוקיים, כתגמול עבור מעלליו היפים, נוסף לקבלת תואר "וויט" (WOJT), בעלות על 12 "וולוק" אדמה ושורה של מגרשים וגנים בעיר, הכנסה קבועה מהיטלים על האוכלוסיה, והם: "מאיטליזים - כל מנה שלישית של רבע בשר קדמי, מחנויות של סנדלרים, חיטים, אופים, דיגים ומכל המקומות בהם נמצאים דיירים ומכל מה שייבנה לשם דיור ומכל הכנסה אחרת - כל אגורה (GROSZ) שלישית ואלו מבית המרחץ מחצית ההכנסה..."

את תושבי העיר משחרר המסמך "מתשלומים בגין 26 "וולוק" אדמה, ומרשה להם ליהנות מחוקים "טאוטונים", באשר לבתי משפט, מסים, מכס וזכויות אחרות".

ליפנו, מבחינה היסטורית, הייתה חלק מאדמות דובזין (ZIEMIA DOBRZYNSKA) והעיר החשובה ביותר באזור זה. שם האזור בא לו מהישוב הקטן דובז'ין על הויסלה. אדמות אלה היו בבעלות "מסדר הצלב" (ZAKON) של האחים דובז'ינסקי, שאורגן ע"י ההגמון כריסטייאן בשנת 1228, במגמה להגן על קצה אדמת פולין הצפונית בפני התקפות השבטים הפרוסים.

נסיך מזובשה, קונרד, נתן למסדר את המצודות הישנות של דובז'ין על הויסלה, ואילו המצודות הישנות, שנמצאו בקיקול וריפין נשארו בשלטון הישיר של נסיכי מזובשה. ליפנו נשארה בקצה גבול אדמות המסדר.

עוד בשחר קיומה הוותה אדמת דובז'ין את הגבול הצפוני של פולין, וכתוצאה מכך, הייתה תכופות נתונה להתקפות שבטים פרוסיים. לאחר בוא נושאי הצלב לפולין והתישבותם הקבועה באדמות חלמין, הפכה אדמת דובז'ין להיות שטח גבול בין מסדר "ברית הצלב" וישובי הנסיכים הפולניים. למעלה משני דורות נמשך הלחץ והשוד של "ברית הצלב" על אדמת

דובז'ין. רק בשנת 1466, כשנחתם הסכם השלום עם המסדר בטורון, רווח לאזור כולו.

עד למאה השמונה עשרה הווה האזור, בקהילית האצילים ("שלכטה"), יחידה מנהלית נפרדת עם בית נבחרים (סימיק) משלו, שנקרא בשם "אדמות דובז'ין". לפי החלטת הפרלמנט (סיים) הפולני משנת 1717, צורף האזור לגליל ("וויוודזטוו") בז'שץ - קוייבי (BRZESKO KUIAWSKI) ואחר כך לגליל אינוורוצלב. לצירופו של האזור לקוייבי, בו הייתה אדמה דשנה ופורייה ונוהלה בצורה מסודרת - הייתה השפעה חיובית על התפתחותו.

אחרי החלוקה השניה של פולין (ROZBIOR) בשנת 1793, צורף האזור לשלטון הכבוש הפרוסי. מאז, התחילה הגירת הגרמנים לפולין ותהליך התישבותם העירונית והכפרית. לערים הגיעו: פקידים, סוחרים, בעלי מלאכה ולכפרים - אכרים וחקלאים. ב- 1798 העריכו את מספר הגרמנים במחוז ליפנו (אז זה כלל את כל אדמות דובז'ין) ל- 3500 במספר. גם בתי ספר פרוטסטנטיים נפתחו. בליפנו נפתח בית הספר הפרוטסטנטי הראשון בשנת 1801. בשנת 1880 העריכו את מספר המתישבים (כפי שקראו להם - הקולוניסטים) הגרמנים בכל אדמות דובז'ין כ- 6000.

אחרי החלוקה השלישית של פולין, כל השטחים מצפון לנהרות הויסלה והבוג, יצרו פרובינציה נפרדת, שכינוה - פרוסיה המזרחית החדשה ובה היו שני גלילים: ביאליסטוק ופלוצק. אדמות דובז'ין הוו את אחד מששת המחוזות בגליל פלוצק. לאחר שנוצרה "הנסיכות הורשאית", המשיכו אדמות דובז'ין להיות חלק מגליל פלוצק. רק אחרי הקונגרס הוינאי חולקה הנסיכות לשתים: המערבית והמזרחית. החלק המערבי נמסר לשלטון פרוסיה וממערבית השטח המזרחי נוצרה "הממלכה הפולנית האוטונומית", שהייתה קשורה בקיסרות הרוסית. כל אדמות דובז'ין צורפו ל"קונגרסובקה", כפי שנקראה כל הממלכה האוטונומית. כל האזור, שכלל את אדמות דובז'ין הפך להיות מחוז ליפנו ונכלל בגליל פלוצק. גליל זה הפך אחר-כך להיות "גוברניה" במקום "וויוודזטבו". אחרי התקוממות ינואר (POWSTANIE STYCZNIOWE) נעשו שינויים מנהליים ב"ממלכת ורשה". אדמות דובז'ין המשיכו להשתייך לגליל פלוצק, אבל מחוז ליפנו חולק לשניים: מחוז ליפנו ומחוז ריפין. מצב זה המשיך להתקיים עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

מדיניות השלטון הצאריסטי הרוסי השפיעה רבות על חיי הכלכלה והחברה בכל האזור. המאפינים העיקריים היו: חוסר השקעה בתחבורה, מיעוט מתקנים חינוכיים ותרבותיים קהילתיים, ואלה גרמו לשפל בתעשייה ובמסחר ולרמת חקלאות, נמוכה- יחסית בהשואה לפרוסיה, אם כי גבוהה, בהשוואה לחלקי פולין אחרים במזרח ובדרום. השכנות עם פרוסיה המזרחית, המפותחת יותר מבחינה כלכלית ואשר הזרימה באופן חופשי מצרכים במחיר זול - פגעה ועכבה את התפתחותו המשקית של האזור. מאידך הייתה לשכנות זו, של משקים מפותחים, גם השפעה חיובית מסוימת ולכן הצליח האזור, בכל זאת, לקיים משק על רמה בינונית - יחסית.

ה ע י ר

מצבה הגיאוגרפי והטופוגרפי של ליפנו - היותה מוקפת משלושה עברים בנהר מין (MIEN) והבצות הרבות שמסביבו, ומעברה הרביעי, הדרומי, מוגנת ע"י גבעה, גבוהה מספיק, בכדי לשמש מחסה - מוביל למסקנה, כי התושבים הראשונים הגיעו אליה בכדי למצוא מפלט ומסתור בפני התקפת שכנים עוינים. היו אלה, בראשונה, שבטים פרוסיים פגנים ומאוחר יותר גם נושאי הצלב, תאבי הכיבושים. אופיו המשקי של הישוב היה: מסחר, מלאכה וחקלאות גם יחד. בישובים העירוניים, במאות השלוש-עשרה והארבע-עשרה, חייבת הייתה החקלאות לתפוס מקום, לפחות של עיסוק צדדי. אצל חלק גדול של התושבים, לא היה במקצועות העירוניים בלבד, בכדי לקיים את רובם הגדול. המקום, בו הוחל לבנות את ליפנו כישוב עירוני, היה ממזרח לגבעה הבצורה, קרוב לנהר, שיצר כעין אי, שתואם את הספור בדבר המצודה, שהיתה קיימת על הגבעה, שגובהה 110 מטר, על יד הפארק העירוני. קו ההגנה הראשון מצד מערב וצפון, היה העמק הבוצי הרחב של נהר המין. הממצאים הארכיאולוגיים, הפזורים על שתי גדות הנהר, מאשרים הנחות אלה.

בתרשים תכנית הבניה של העיר הישנה משנת 1799 בולט האי, הנמצא במקביל לנהר וכן נראים בו שני פלגים זורמים במורד ונופלים לנהר מין. פלגים אלה יובשו בתקופה מאוחרת יותר, בעת התרחבות העיר. ברחוב הצר פשקוף, העובר במקום, ששם זרם אחד הפלגים, נמצאו ממצאים ברורים המאשרים הנחות אלו.

הגורם החשוב ביותר, שפעל וקבע את הקמתם ומיקומם של הערים היה: יצירת שוק מקומי, לצורך שיווק התוצרת החקלאית שבסביבה מחד והיכולת לספק את צרכי החקלאים והיצרנים בתחומים אחרים, מאידך. ליפנו, שנמצאה במרכז אדמות דובז'ין תאמה צרכים אלה. את מיקומה של העיר קבע לא במעט גורם נוסף: המעבר הנוח של הנהר, ואומנם, מיקומה נקבע קרוב לשטח, בו עמק נהר המין נעשה צר ומורדותיו נוחים מאד למעבר.

עד למאה השלוש עשרה, היו באזור האמור מספר מרכזים, שהתפתחו בהתאם לטיב הקרקע החקלאית, שברשותם, בחלקים הצפוניים והדרומיים שלו. בצפון היו מצודות: ריפין, קיקול ורושץ, בדרום: דובז'ין ומוקוב. החלק המרכזי של האזור, בו נמצא הישוב ליפנו לא מלא תפקיד חשוב. רק אחרי שהוכנסו סדרים מנהליים חדשים, שהתבססו על מיסים והיטלים, ששולמו במטבע, במקום "מעשר" (דנינה) בעין, בתוצרת חקלאית ומלאכה - יכלו לוותר על מספר גדול של מרכזים משקיים ומנהליים, שמלאו תפקיד חשוב בזמנו, אבל לא מספיק גדול בכדי ליצור מרכז מנהלי חשוב ממש.

בראשונה, הפך הישוב דובז'ין על הויסלה למרכז המנהלי החשוב ושם היה משכנו של ראש המנהל, הסטרוסטה. בו בזמן התפתח מבחינה משקית החלק המרכזי של אדמות דובז'ין וביטויו היה: מתן זכויות "טאוטוניות" לערים - ריפין בשנת 1345 וליפנו - בשנת 1349. הגורם העיקרי, שעצר והפריע את התפתחות הערים, היה: ההתקפות החוזרות ונשנות של

נושאי הצלב, שתכופות השתלטו על כל אדמות דובז'ין. המצוקה הגיעה לדרגה כזאת, שהניעה את נסיכי דובז'ין, לפנות בשנת 1326 למלך וולדיסלב לוקטק בבקשה, להחליף להם את אדמות דובז'ין באדמות אחרות.

עקב הסכנות מצפון, הורגש הצורך להרחיק את מוסדות הקבע של הישוב מהגבול, וכך חולקה אדמת דובז'ין בסוף המאה ה- 14 לשלושה מחוזות: דובז'ין, ליפנו וריפין וכל אחד מהם הפך להיות מרכז שיפוט, נוסף להיותו מרכז ניהול. במאה החמש עשרה נוסדו גם הפרלמנטים המקומיים (סימיק).

העיר ליפנו, הודות למיקומה המרכזי באיזור, הפכה להיות נקודת ריכוז לאצולה של כל אדמות דובז'ין. בתקופת המלכים היגלוניים, רק כנס אחד של ה"סימיק", בשנת 1492, התקיים בדובז'ין ואילו כל הכנסים שבאו אחריו - התקיימו כבר בליפנו, שהפכה להיות, יותר ויותר, למרכז החשוב ביותר של האזור.

פ ר י ח ה　ו נ ס י ג ה

נמצא תרשים משנת 1564, המעיד על התפתחות העיר ולפיו היה כבר אז בה גיוון רב של אומנים ובעלי מלאכה, כדלקמן: סנדלרים, חיטים, אורגים, כובענים, אופים, נפחים וקדרים. כל אלה היו חברים באיגוד האומנים (צח) ומלבדם היו בעלי מלאכה לא מוסמכים, הנקראים בתרשים "פרטצים", כנוי שנשאר עד היום לבעלי מלאכה גרועים.

במחצית הראשונה של המאה השש-עשרה נמשכה התפתחות העיר, כמו של ערים אחרות בפולין, בקצב נמרץ, אבל במחצית השניה החלה נסיגה. מחקר על התפתחות הערים בפולין, של קולה, מהמכון האורבניסטי, מציין: " כי במשטר של אחוזות ו"פנשציזנה", הערים איבדו את הצדקת קיומם הכלכלי. האצילים התקשרו עם שווקי חוץ - ישירות - והאכר נדחף מהשוק לגמרי החוצה. רק מלאכה זעירה ומסחר קטן בחנויות ואיטלידים, המוגבלים למחזור חליפין בין העיירה והסביבה הקרובה ביותר מבחינה גיאוגרפית - התקיימו. כך הוצר השוק והאכר, שהיה מבחינה מספרית הספק הגדול ביותר של תוצרת,יכל היה לשווק באמצעותו רק חלק קטן ממנה. ה"חוכרים" באחוזה, יצרו תבואה בשביל ה"פריץ", שיוכל לשווקה לחו"ל ובמשקיהם הם ייצרו ראשית כל לצרכיהם הם. בעלי המלאכה, אשר לא מצאו קונים למלאכתם החלו לעזוב את הערים. איגודי האומנים ה"צחים" החלו להצטמצם ולהתפורר. מסמך משנת 1652, זמן קצר לפני המלחמה עם השבדים, שנשמר אצל ראש הכנסיה, מעיד על הירידה בהתפתחותה של ליפנו ולפיו: "צח" הסנדלרים מנה בסך הכל 4 אומנים - השאר מתו או עזבו, האופים, חברי האיגוד, עזבו ונשבעו לא לקיימו יותר. עקב הגירת תושבים לכפר, עמדו בתים בשממונם ומגרשים ואדמות עלו עליהם שמיר ושית".

מראה כללי של העיר בשנת 1742

מצב העיר המשיך להדרדר עקב המדיניות האנטי-עירונית של האצולה - בעלי האחוזות. מגמת מדיניות זו הייתה ברורה - הגבלת זכויות הערים והאטת התפתחותן הכלכלית. במסמכים שהזכרנו נמצאו תלונות תושבי העיר נגד בעלי האחוזות, "החומסים: שטחים טובים לחריש, אחו ויער, השייכים לתושבים עירוניים. הם גם משתפים פעולה עם הסטרוסטה בהכבדת המסים וההיטלים על תושבי העיר ואפילו ניסו על דעת עצמם, ולרוב בהצלחה, להטיל חוקים מגבילים ומפלים על תושבי העיר". לפי אחד המחקרים, שמחברו בלתי ידוע, אבל היה כנראה כהן דת ושם מאמרו, שפורסם בכתב עת דתי היה: "תאור הכנסיה בעיר המחוזית ליפנו" - נמצא כי "לפי הזכיון, שהעניק המלך ולידסלב יגללו לעיר ליפנו - השטח שלה הגיע ל-1800 מורג (9000 דונם בערך), נוסף ליער גדול על יד הכפר יסטשמביה". ברם, בתאריך כתיבת המחקר, שנת 1860, היו לעיר רק קרוב ל- 1500 מורג ואילו יער אין לה לגמרי ושטח המרעה נשאר קטן מאד. הצטמקות השטח נגרמה כתוצאה מגזל האדמה ע"י ה"פריצים".

הנסיגה בהתפתחות העיר, שהחלה במחצית השניה של המאה השש-עשרה, נמשכה במאה השבע-עשרה ובחלק מהמאה השמונה-עשרה. תופעה זו לא הייתה מיוחדת לליפנו בלבד, כי אם לרוב הערים בפולין, מסיבות שתארנו לעיל.

מצב זה מקבל תוקף משנה בתרשים משנת 1789, לפיו היו אז בעיר ליפנו סה"כ 98

בתים, מהם 55 במצב טוב ו- 43 בתים ישנים, שגגותיהם מכוסים לרוב בקש. למצבה הירוד של ליפנו בתקופה ההיא, תרם במקצת גורם נוסף והוא - העיר סקמפה, שבמאה השש-עשרה עברה שלב התפתחות מזורז. היישוב קשור בשנים אחרים, קרובים לו: המשלין וסקמפה הכפר. זה האחרון היה מקום מושבה של משפחת קושצלצקי. משפחת אצולה זו קבלה זכיון להקמת עיר ובשנת 1445 הקימה את העיר סקמפה בין שני אגמים: "האגם הקדוש" ו"האגם הקטן". העיר נשענה בעיקר על המסחר, אבל סכויי התפתחותה היו מעטים, נוכח מצבו הכלכלי הקשה של האיזור, אבל היא הצליחה לנגוס בחלקה הלא גדול בלאו הכי, של ליפנו.

כעיר פרטית הייתה סקמפה, בכל זאת, מקור הכנסה חשוב לבעליה. דחיפה גדולה להתפתחות העיר, נתן לה גורם דתי. בין העיר סקמפה וסקמפה הכפר, קיים ישוב המשלין ובו הוקם ע"י מסדר הברנרדינים מנזר, שהפך בזמן קצר להיות אתר עליה לרגל מפורסם, שמשך אליו כל שנה המוני עולי רגל, אפילו ממקומות מרוחקים ביותר. בעליו של שלושת הישובים, האציל זילינסקי, גרף רווחים רבים מעולי רגל אלה ובשנת 1789 הקים בעיירה מפעל להפקת יי"ש וכן מנסרה וטחנת קמח.

מענין לראות את לוח התפלגות מספרי האוכלוסיה בישובים, שבאדמות דובז'ין, בשנת 1800:

הישוב	מספר התושבים
ליפנו	488
סקמפה	320
ריפין	250
קיקול	280
דובז'ין על הויסלה	150
בוברובניקי	100

לפי זה אנו רואים, כי סקמפה תפשה את המקום השני אחרי ליפנו והקדימה אפילו את ריפין ודובז'ין. התפתחות נמרצת זו של סקמפה, לא האריכה ימים ובמחצית השניה של המאה התשע-עשרה, אבדו העיירות סקמפה, קיקול ובוברובניקי את המעמד העירוני.

העיר והמחוז בתקופת חלוקתה של פולין

ב- 1793, אחרי חלוקת פולין בשנית, נכללה ליפנו עם כל אדמות דובז'ין באיזור הכיבוש הפרוסי. בתקופת שלטונם, הותוותה תוכנית אורבנית של העיר לפי עקרונות גרמניים טיפוסיים. הם התוו את הרחובות בקו ישר, רחבים, יחד עם רשת דרכים, שקשרו את ליפנו עם הכפרים הסמוכים. הם גם סמנו שטחים והכינו תכניות להקמת מבנים צבוריים, הקשורים בהתפתחות העיר בעתיד.

מראה העיר בתקופת הכיבוש הרוסי

מראה כללי של העיר בתקופת הכיבוש הגרמני

הגן ע"ש הנשיא נרוטוביץ

(הגן הסקי)

בתחילת המאה השמונה-עשרה, גדלה האוכלוסייה בליפנו בצורה נכרת ואתה גדל גם מספר הבתים. בשנת 1810 הגיע מספר התושבים ל- 1590 ומספר הבתים ל- 224, בהשוואה ל- 448 תושבים ו- 88 בתים בשנת 1800. את השפור הניכר במצב, יש לייחס בחלקו לשלטון הפרוסי, שהביא מתיישבים זרים - ולהגירת אומנים ופועלים מהכפרים לעיר, לשם ביצוע עבודות הקשורות בהקמת מפעלי תעשיה ומלאכה.

בעת קיום "הנסיכות הורשאית", שלטה מדיניות חדשה, שחתרה לשיפור מצב הערים ומדיניות זו נמשכה גם בעת קיום "הממלכה הקונגרסאית". הממשל תמך באופן בולט בהתישבות אומנים, שהגיעו מפרוסיה. הגירתם והתישבותם של אלה, היו נכרות מאד באדמות דובז'ין, עקב השכנות הקרובה עם פרוסיה.

בליפנו גדלה האוכלוסיה לכפליים במשך 15 שנה ובשנת 1825 הגיעה ל- 3008 במספר. השטח שלה לא גדל והעיר התקיימה בגבולות התוכנית, שהותוותה בסוף המאה ה- 17. בתים חדשים נבנו לרוב על שטחי אתו קודמים, בין הרחובות גדנסקה ודובזינסקה, המקבילים אחד לשני.

בשנת 1832 הגיעה רוסיה להסכם מכס עם פרוסיה וליפנו, בגלל קרבתה הגיאוגרפית לפרוסיה, זכתה לנתח הגון של סחר החליפין. מפנה זה, תרם רבות להתפתחותה וגידולה של העיר. בשנת 1843 מציינים כבר, שהעיר מורכבת משני חלקים: העיר הישנה והעיר החדשה. לפי תאורו של מחבר המאמר בכתב העת הדתי, אותו צטטנו פעמים מספר, השתרעה העיר הישנה על השטחים שסומנו בתכנית הפרוסית, שהזכרנו לעיל וכללה את השוק, בניין העירייה והרחובות: סקמפסקה, מלינסקה, "רחוב היהודים" (כלשונו), פלוצקה, קוז'ה וכמה סמטאות קרובות להם.

העיר החדשה נבנתה לצד דרום, מעבר לגבעת אנטוניו הקדוש. המחבר מציין, כי "...חלק זה של העיר, מצטיין בסדר למופת, בבנינים בנויים מלבנים וטיח ורחובות רחבים, ישרים ומכוסים אבנים מסותתות ומדרכות. נמצאים בחלק זה של העיר: משרד מושל המחוז, בית המשפט המחוזי והאוצר המחוזי. כן נמצאים כאן: בית מרקחת ובתי מסחר שונים. דרומה יותר נמצא שוק הבהמות והוא קרוב לביה"ח העירוני". בצד הצפוני של העיר נמצאים, לפי תאורו, בניני עץ ואחרים המשמשים את משקי החקלאים העירוניים. כאן גם גרים פועלים ובעלי מלאכה, העניים יותר. במאמר צויין לשבח ראש העיר יעקב ז'לינסקי, ששרת בתפקיד זה במשך עשרות בשנים לפני שנת 1830 ועשה רבות לפתוחה של העיר, ולכבודו הוחלף שם הרחוב מ"סקמפסה" ל"ז'לינסקגו". לזכותו יש לזקוף את הקמת הגן הססקי וסדור הרחובות באבנים מסותתות.

בשנת 1864 הגיע מספר האוכלוסיה בליפנו ל- 4522 והעיר עברה תקופת פריחה, אשר הייתה קצרה יחסית. באותו הזמן הוקמו מספר תעשיות: בית חרושת לחומץ, 3 מפעלים קטנים לייצור עולש (ציקוריה), טחנת קמח ממונעת בכוח מים, מנסרה, שש טחנות רוח, שני מפעלים ליצור לבנים ובית חרושת לבירה. גם המלאכה המשיכה להתפתח, הן מבחינת הגידול במספר

האומנים והן מבחינת הגיוון המקצועי.

יחד עם זה התקדמה העיר בשטח החינוך ובריאות הציבור. בשנת 1865 הוקם בית החולים. קימים היו כבר אז: בי"ס ממשלתי, בתי-ספר תיכוניים (פנסיה) פרטיים, לגברים לחוד ולנשים לחוד, וכן בי"ס של יום ראשון לאומנים ובעלי מלאכה. בליפנו רוכזו כל משרדי המחוז. היה שם מושב מושל המחוז, בית המשפט המחוזי, העיריה, המפקח המחוזי על האוצר, מפקח הז'נדרמריה, ראש מפקדת הנכים וכן משרד הדואר המחוזי.

במחצית השניה של המאה התשע-עשרה החלה הנסיגה בהתפתחותה של העיר. היו מספר גורמים, שתרמו לתופעה זו: האחד - התפתחות תעשיית האריגים והמתכת במרכזים יחידים, שגרמה להרס הייצור הקיים בערים קטנות. הגורם השני והחשוב ביותר היה - חוסר תחבורה. במקרה זה - העובדה, שליפנו הייתה עיר גבול, השפיעה לרעתה, כי במתכוון לא פתחו תחבורה באיזור קרוב לגבול מטעמים הגנתיים, כפי שהובנו אז. בסוף המאה התשע-עשרה הייתה רשת הדרכים של ליפנו מאד לא מפותחת. הדרכים הובילו רק לסקמפה, טורון וולוצלבק. צפונה, לפלוצק ודובז'ין, הובילו רק דרכי עפר. לעומת המצב הגרוע בשטח זה בליפנו, הרי בנית הרכבת ורשה-טורון-וולוצלבק, קדמה את העיר וולוצלבק התקדמות ענקית. נוסיף לזה את העורק החשוב השני לתובלת נוסעים ובעיקר סחורה - השייט על הויסלה, שתרם אף הוא חלק נכבד להתפתחותה של עיר זו.

מעניין לראות את לוח השוואת מספר האוכלוסיה בין שתי הערים, בשנים 1800-1931:

השנים /	1800	1810	1825	1870	1887	1910	1921	1931
<u>העיר</u>	<u>מספרי האוכלוסיה</u>							
וולוצלבק	1344	2002	3544	11800	22907	36100	40281	56000
ליפנו	488	1590	3008	5450	6807	7335	8467	10400

לפי נתוני הלוח הייתה האוכלוסיה בשנת 1825 שווה כמעט בין שתי הערים ומשנת 1870 ועד מלחה"ע הראשונה האוכלוסיה הולכת וגדלה בוולוצלבק, שהפכה להיות מרכז מסחרי ותעשייתי והשיגה מעמד של עיר גדולה, ואילו ליפנו, מהסיבות שמנינו לעיל - התפתחותה נעצרה.

המצב החברתי והתרבותי

לא מצאנו במאמרים ובמחקרים, שהסתמכנו עליהם בסקירתנו, חומר על אופיה של העיר והתפתחותה בתחומי החברה והתרבות, פרט למעט הנאמר במאמר על הכנסיה בכתב העת הדתי משנת 1860. במאמר זה. הכותב. כומר - מתאונן קשות על מצב החנוך והתרבות באזור אדמת

דובז'ין. כלשונו: "... באדמות דובז'ין לא היו בתי ספר, המקור היחידי ממנו יכלו לשאוב למען רווחת הציבור ואושרה של הארץ כולה. לימדו, אומנם, כמרים ברנרדיניים בסקמפה, כרמליתיים באובורי וטרושה, אבל הכמרים הנזירים תרגלו רק את האצולה, והבנים של אזרחים נעלים, התקיימו רק על החינוך שניתן להם ע"י מורים זרים. בה בעת בפני ילדי האיכרים והאזרחים העירוניים נחסמה הדרך ללימודים...". פרט לביה"ס, שהתקיים ליד המנזר בסקמפה, היה עוד רק בי"ס יסודי קטן בליפנו. בשנת 1835 הועבר ביה"ס שליד המנזר מסקמפה לליפנו. הייתה זו גמנסיה במגמה פילולוגית, בת ארבע כיתות, אבל בשנת 1847 בצו השלטונות, הועברה הגמנסיה לוולוצלבק. מאז התקיימו בכל מחוז ליפנו רק בתי ספר יסודיים. הכותב קובל מרה: "... שמעטים הם היודעים קרוא וכתוב ולכן זרים להם כל הדברים המופיעים בכתב ואפילו היסודות הראשונים של ניהול משק, ובוודאי, שספרים שיצאו לאחרונה בשביל הנוער- לא מוכרים ולא ידועים כלל. מה הפלא איפוא, שהעם הולך בחושך ומלא דעות קדומות ואמונות הבל...".

מאוחר יותר, כפי שציינו לעיל, הוקמו שני בתי ספר פרטיים לנערים ונערות ברמה תיכונית ובי"ס של יום ראשון לבעלי מלאכה.

המאמר מספר גם על בי"ח קטן, שנוסד בתקופה מוקדמת ביותר ע"י הכנסיה ושמש גם מושב זקנים ובית לטיפול בנכים. הוא נסגר, כנראה עקב מחסור בכסף לכלכלתו. שנים לאחר זה, כפי שהזכרנו, הוקם בי"ח מחוזי והוקדש בנין שלם למטרה זו. המחבר מדגיש, שמבחינת הדאגה לרווחת הצבור ועשיית חסד, אין שום עיר יכולה להתחרות בליפנו. זוהי מחמאה חשובה ביותר.

מענין תאורו של המחבר את האוכלוסיה השייכת לפרפיה של הכנסיה, שמנתה בשנת 1775- 4000 מאמינים והיא כללה את העיר ו- 14 כפרים, החל מגלודובו, מלישבו ועד זלוטופולה ויסטשמביה. בתאורו את האוכלוסיה הכפרית, הוא אומר: "העם בכללו עני, חרוץ, עוסק בעבודת האדמה ובשירותים בעיר. מדבר פולנית טובה יותר מאשר המזורים, ולא מעוות את הלשון, כמו הליטאים ותושבי פולסיה, אבל בהיותו בקשרים עם מתישבים פרוסיים, רכש לעצמו הרבה בטויים גרמניים...". "באשר ללבוש, הוא מחקה את ה"פנים" והעירוניים. קפוטה עשוייה היטב מאריג תעשיתי, בצבע שחור או אפור, עם מעיל אפור מהודק בחגורת בד למתנים, בחורף - זה כל לבושו של הכפרי. גם הנשים אינן מצטיינות בלבוש מיוחד, שמאפין את הסביבה. שמלה בצבעים בהירים עם מטפחת על הכתפים וכובע קטן, או מטפחת על הראש - אלה מהווים את הלבוש החגיגי שלהן..."

ובאשר לצד החברתי, מספר המחבר: "...העם על אדמות דובז'ין חי בפיזור במושבות מרוחקות מהכפרים, לא מתאסף לשעשועים וריקודים, לא מנהל שיחות ארוכות בפתח בית המרזח, או בבית הארוח של ראש הכפר (סולטיס), כפי שמקובל הדבר בגלילות אחרים של הממלכה. לכן גם אינו מוסר אב לבנו ואיש לרעהו ספורי מעשיות, לא חוזר על אגדות עתיקות שנרקמו ולא שר ומזמזם שירי עם - כל אלה, אשר ראויים הם לתעודה וזכרון".

"במצב זה, הכפרי שלנו שוכח על אחיו החיים באותם התנאים, אדיש הוא למצבם של שכניו, כשהוא רואה אותם באושרם או בצרתם, אם משקם נשטף במים, או כאשר אש אוחזת בביתם. לו לא נוגע הדבר, העיקר, שלו עצמו טוב".

המחבר קובל קשות על מצב דברים זה, בשטח החברתי, והוא מייחס זאת לחוסר ההשכלה, למיעוט בתי ספר ומסיים, בהדגישו את נטיית העם לדעות קדומות, לאמונה בדברי הבל, בכישוף וכדומה ואומר: "...רק חינוך ולימוד, יפזרו את החושך שמסביב...".

האוכלוסיה היהודית בפולין

המקורות הקיימים בדבר התישבות היהודים בפולין, מצביעים על המאה האחת-עשרה כתחילתה של בוא היהודים לארץ זו. כנראה שיהודים מעטים היו בפולין עוד במאה האחרונה של האלף הראשון, אבל הגלים הראשונים של הגירה גדולה יותר, הגיעו לפולין בעקבות נגישות ורדיפות בארצות המערב. מקור מבוסס ובכתב, מוסר את סוף המאה האחת-עשרה כתקופה שהביאה אתה יהודים לפולין, בבריחתם מבוהמיה וגרמניה. אלה התישבו בעיקר בשלזיה, הקרובה למקומות מגוריהם הקודמים.

האיזור הקרוב ביותר אלינו, בו הייתה התישבות יהודים ממשית - במאה השלוש-עשרה, שהוזכרה במסמך בכתב - היה פלוצק. ידוע שבעת מלכותו של מישקו השלישי, שמלך בשנים 1138 עד 1202, הועסקו יהודים בהטבעת מטבעות מכסף במטבעה הממלכתית ובחריטת חותמות. בעבודות טכניות דומות, עסקו גם אצל המלכים והנסיכים הבאים אחריו. בשנת 1264 העניק הנסיך הגדול, בולסלב האדוק, ליהודים את החוקה הקלישאית, לפיה הוצאו היהודים מסמכות השיפוט של הערים והמצודות והוכפפו רק למשפט המלך. הזכות הזאת הבטיחה ליהודים מסחר חופשי והיתר לנהל עסקות אשראי, שהוגבלו רק לנכסי דלא נידי. חוקה זו הבטיחה ליהודים: בטחון פיסי, בטחון הרכוש האישי וחופש פולחן דתי. היהודים קבלו היתר לארגון חייהם הפנימיים, על יסוד שלטון מקומי של קהלות יהודיות. אותן הזכויות נתנו ע"י נסיכי שלזיה בשנים 1273-1299. מתן זכויות אלה, עורר התנגדות הכנסיה והיא גרמה לכך שזכויות היהודים הוגבלו, ונאסר עליהם לתפוש משרות ועבודות של נוצרים. נאסר על היהודים להקים יותר מבית כנסת אחד בעיר. ברם, איסורים אלו לא הוצאו לפועל וחיי היהודים התנהלו ללא הפרעות קשות.

היהודים פתחו את המסחר המקומי וסחר החוץ למרחקים ובמיוחד פתחו את הקשרים עם רומא, הונגריה, רוסיה ותורכיה. במרוצת השנים חלו שנויים גדולים בחיי הקהלה היהודית בארץ זו. אלה היו ההתחלות לקהלה היהודית הגדולה והמפוארת.

אין ברצוננו להרחיב את הדיבור על יהדות פולין והבאנו דברים אלה, רק כמבוא לפרק על הסקירה ההסטורית של אדמות דובז'ין והיהודים באיזור זה.

היהודים באדמות דובז'ין

מעט מאד נאמר במחקרים המצוטטים על האוכלוסיה היהודית באדמות דובז'ין. קיימים בכל זאת אזכורים מספר, ביחוד כשמדובר על הנתונים המראים את מספר האוכלוסיה, הרכבה והשינויים שחלו מזמן לזמן.

במאמר, שצוטט בהרבה ושהופיע בכתב העת הדתי משנת 1860, מופיע לוח המוסר את מספר האוכלוסיה והרכבה בשנים 1826 ו- 1859, שנה לפני כתיבת המאמר. לפי הלוח היו בשנת 1826 בליפנו: 232 בתים ו- 2934 תושבים ומהם 835 יהודים, שהוו - 28.5% מכלל האוכלוסיה. הלוח משנת 1859 מוסר, על-סמך נתונים שקבל המחבר מהעיריה, שהיו בעיר: 307 בתים, מהם 276 מעץ ו- 31 מלבנים וחומר עמיד אחר ואילו מספר התושבים שהגיע ל- 4512 התפלג כדלקמן:

דת	גברים		נשים		סה"כ מכלל האוכלוסייה	
	מספר	אחוז	מספר	אחוז	מספר	אחוז
קתולים	968	49.0%	1005	51.6%	1973	43.7%
אוונגלים	228	51.6%	214	48.4%	442	9.8%
סה"כ נוצרים	1196	100.0%	1219	100.0%	2415	53.5%
סה"כ יהודים	995	47.4%	1102	52.6%	2097	46.5%
סה"כ כללי	2191	48.5%	2321	51.5%	4512	100.0%

לוח זה מראה לנו נתונים מדהימים, כי לפיו בשנת 1859 עלתה האוכלוסיה היהודית על הקתולית והגיעה ל- 46.5% מסה"כ האוכלוסיה. תוך 33 שנים, משנת 1826 ועד 1859, גדלה האוכלוסיה היהודית פי שניים וחצי, בשעה שהאוכלוסיה כולה גדלה רק פי אחד וחצי. זה תואם את הנאמר לעיל, כי הדבר קרה בששים השנים הראשונות של המאה התשע-עשרה, בה התפתחה וגדלה העיר בקצב המזורז ביותר. למרות העובדה, שאין במחקרים איזכור על תרומתה של האוכלוסיה היהודית לפתוחה של העיר, הרי מהעובדה, שהתפתחותה וגידולה הנמרצים, באו יחד עם גידולה המזורז ביותר של האוכלוסיה היהודית, אפשר להסיק ברורות על הקשר ההדוק, שבין שתי התופעות האלה.

במאמר הנ"ל נאמר, בעקבות לוח שני על התפלגות האוכלוסיה של האומנים למקצועותיהם והמכיל מידע על בתי החרושת הבודדים - שהיהודים כמעט כולם עסקו במסחר.

במחקר אחר, על מסורת המאבקים לשחרור לאומי וחברתי באדמות דובז'ין, בשנים 1793-1945, של סובומיר קלמבקה, שמגמתו קומוניסטית במופגן - נאמר במשפט, הסוקר את המבנה החברתי של האוכלוסיה העירונית באדמות דובז'ין, כדלקמן:

"...בערים, על יד התושבים העירוניים הפולנים העניים ומעט האינטליגנציה שביניהם - היו קצת גרמנים, קצת פקידים רוסיים וקבוצה גדולה של אחרים ואומנים יהודיים. רבים ביותר מהם, היו בדובז'ין על נהר הדרוונצה, בה היו בשנת 1881 - 3665 תושבים ומהם 2359 יהודים...". כאן איפוא מדגיש המחבר, שהיו אומנים יהודים לא מעטים.

באותו מחקר, יש נתונים השוואתיים מעניינים על התפלגות האוכלוסיה בערים ליפנו, דובז'ין על הויסלה וריפין, בשנים 1800-1939:

השנים		1800	1810	1827	1860	1880	1910	1931	1939
העיר									
ליפנו	סה"כ תושבים	488	1590	3008	4532	5401	7335	10415	12000
	מזה יהודים		835	2097	2225				3000
ריפין	סה"כ תושבים	250	1126	1427	2135	3580	6089	8348	8800
	מזה יהודים				1024				
דובז'ין על הויסלה	סה"כ תושבים	150		1890	2221		3008	2838	3158
	מזה יהודים				681				

גם לפי נתונים אלה, אין לנו מידע רב על היהודים באדמות דובז'ין. מסתבר שבשנים הראשונות של המאה התשע-עשרה, הוו היהודים קרוב ל- 45% מהאוכלוסיה, אולם שעור זה הלך ופחת בהדרגה והגיע ל- 25% לפני פרוץ מלחה"ע השנייה. הלוח מצביע מפורשות על מיקומה של ליפנו, כעיר החשובה ביותר באדמות דובז'ין, כשריפין ודובז'ין על הוויסלה, צועדות אחריה.

(*) - המקורות:

1. אאוגניה קויטקובסקה - ליפנו
2. סלבומיר קלמבקה - 1966 - מסורת המאבקים הלאומיים והחברתיים לשחרור אדמות דובז'ין
3. מחבר לא ידוע - 1860 - תאור הכנסיה בעיר המחוזית ליפנו

ב. העיר והקהלה היהודית במאה העשרים

בפרוס המאה העשרים הייתה ליפנו עיר מחוזית, לא רק החשובה ביותר באדמות דובז'ין, אלא גם מהגדולות ב"גוברניה" פלוצק, ולאחר שחרורה של פולין השתיכה לפלך (וויוודסטוו) ורשה. היא כללה מספר עיירות, בהן היו קהלות יהודיות קטנות - סקמפה, קיקול, לוביץ וטשרניקובו והרבה כפרים ואחוזות, שהשתייכו ל"פריצים" - בעלי אחוזות. נכללו בה גם לא מעט כפרים, בהם הייתה אוכלוסיה גרמנית פרוטסטנטית "פולקס דויטשע". היא הייתה המרכז האדמינסטרטיבי והשיפוטי של כל הסביבה, שנכללה במחוז.

במאה התשע-עשרה, לפני קום פולין המשוחררת, הייתה ליפנו תחת השלטון הרוסי הצארי (זאבור), אולם ניכרת הייתה בה גם השפעה גרמנית, היות וגבול ה"זאבור" הגרמני היה קרוב, כ- 30 ק"מ בערך, וחצה את דובז'ין שעל נהר הדרוונצה מצד אחד ועל יד העיר הגדולה טורון, שהייתה מרוחקת מעירנו כ- 50 ק"מ - מצד שני. התפתחותה הכלכלית והתרבותית, הושפעה בעיקר מהשלטון הרוסי וסדריו. במלחמת העולם הראשונה, נכבשה העיר מיד ע"י הגרמנים והם שלטו בה קרוב ל- 4 שנים. בשנים אלו, גברה בה ההשפעה הגרמנית ועמה גם התיישבות הגרמנים - "פולקס דויטשע".

זמן קצר אחרי שחרורה של פולין, פלשו הבולשביקים לתוכה ובמסע הנצחון שלהם, שטפו ועברו את פולין המזרחית והמרכזית וב- 13 לאוגוסט 1920 הגיעו לליפנו. הם לא התמהמהו והמשיכו בדרכם לקרב הגדול והמכריע על נהר הויסלה ובליפנו השאירו רק חיל מצב. במרחק כ- 20 ק"מ מעירנו ובמבואותיה של העיר השכנה, וולוצלבק, התנהל הקרב הגדול, בו נחלו הבולשביקים את תבוסתם הגדולה, שהביאה לנסיגתם מפולין (הקרב הידוע בשם "הנס על הויסלה").

מלחמת העולם הראשונה ופלישת הבולשביקים גרמו נזק מה לעיר וסביבתה, ממנו סבלו גם היהודים, אולם מהר שוקמו החיים הכלכליים וסדרי השלטון החדש הוקמו ואורגנו בעיר. לקהלה היהודית עזר במידת מה ה"ג'וינט", אשר תרם את חלקו במשלוח מספר פריטי מזון יסודיים, שחסרו אז בפולין ובהקמת קופות גמילות חסדים ועזרה הדדית בכל רחבי הארץ, ובתוך זה בליפנו, ואלו הקלו לא במעט על שיקום המסחר והמלאכה היהודיים.

מספר התושבים בעיר הגיע לשנים-עשר אלף ומספר היהודים לכשלושת אלפים, אולם על אף היות היהודים מיעוט, בלט מאוד חלקם בחיי העיר וביחוד בשטח המסחר. כבערי פולין האחרות, לא היה ליהודים כל חלק בפקידות המחוזית, או העירונית ולא במשטרה, אולם כללית היו היחסים בין הפולנים והיהודים קורקטיים. לא היו התפרצויות אנטי-יהודיות מאורגנות ורחבות מידה, אם כי קרו לא פעם תקריות בין "גויים" ליהודים, לרוב על רקע תחרותי, כספי או בעלות אופי אישי אחר. לא פעם נחתו גם מכות על היהודים ולפעמים היו גם פגיעות ברכוש, שנעשו, בייחוד בערבים, ע"י צעירים מתפרעים ולרוב במצב של שיכרות.

חלוקת מזון מבושל לנצרכים בימי מלחמת העולם הראשונה

ליפנו הייתה עיר נקייה, בנויה ברחבות מסויימת, בהשוואה לעיירות אחרות בפולין, רחובותיה מסודרים ומרוצפים אבן. הבתים היו בנויים רובם מלבנים ומיעוטם מעץ והגגות מכוסים רעפים או פח. העיר הצטיינה באחד הגנים הציבוריים היפים ביותר בפולין - הגן הססקי.

בעיר היו שני שווקים, האחד - לתוצרת חקלאית: מוצרי חלב, פירות, ירקות ועופות. הוא היה מוקף כולו חנויות יהודיות. בימי השוק, שהיו ימי שני וחמישי, הועמדו בו ציוד ומדפים, כעין חנויות נודדות, ע"י הסוחרים, בעלי זכיונות למקומות קבועים ואלה התמלאו סחורות מסחורות שונות ובעיקר מוצרי טכסטיל, הלבשה וכלים שונים.

כתום היום פרקו את הסחורות והציוד והשוק חזר לקדמותו. השוק השני היה שוק לבהמות, תבואות ומספוא ונקרא "שוק החזירים". הוא נמצא בחלק החדש של העיר, המאוכלס ברובו בנוצרים ואילו התושבים היהודים המעטים גרו בעיקר מסביב לשוק. לשני השווקים הביאו האיכרים את תוצרתם. "שוק החזירים" שימש גם כמגרש כדורגל ושם התקיימו התחרויות בין קבוצות הכדורגל שבעיר, לבין אלה, שבאו מחוצה לה לתכלית זו.

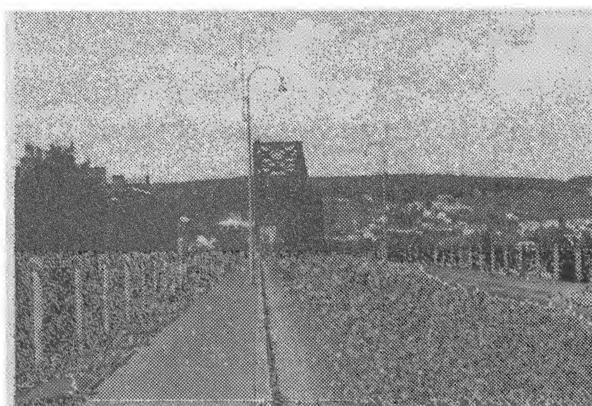
כלכלה ומסחר

התושבים הפולנים היו בחלקם פקידים ורובם פועלים ובעלי-מלאכה. בתקופת כבושה של

פולין ולפני קום פולין המשוחררת, מעטים היו הסוחרים הנוצרים, אולם לאחר שחרורה של פולין הלכו ורבו הסוחרים ה"גויים" והיהודים הרגישו בתחרות, שהלכה וגברה, ביחוד בחלקי העיר החדשים והמרוחקים מהמרכז, בהם פתחו ה"גויים" בעיקר, עסקים חדשים.

בתקופת כבוש העיר ע"י הגרמנים, במלחה"ע הראשונה, הניחו הכובשים פסים למסילת ברזל צרה, שחברה את העיר עם העיירה לוביץ וע"י זה עם העיר טורון, שהייתה מבצר ומרכז צבאי גרמני חשוב. לאחר מכן הונחה גם מסילת ברזל לעיר שרפץ ועם זה חוברה ליפנו עם הבירה וורשה. פתיחת קו הרכבת נתנה דחיפה גדולה להתפתחות הכלכלה של העיר.

מאוחר יותר וכבר בעת קיומה של פולין המשוחררת, נפתח קו אוטובוסים בין ליפנו לוולוצלבק, העיר הגדולה הקרובה ביותר לליפנו, ששכנה במרחק 21 ק"מ ממנה ומעבר לנהר הויסלה. וולוצלבק הייתה עיר מסחרית חשובה והקשר הסדיר אתה, עם פתיחת קו האוטובוסים, תרם אף הוא רבות לפיתוחה של העיר.

הגשר לוולוצלבק בשפל דולני

התפתחות חדשה חלה בשנת 1936, כשהונחו פסי מסילה רחבים לרכבת ובשנה שלאחריה, נפתח קו תחבורה חדש שרפץ-ריפין-ברודניצה. שינויים חשובים אלו נעשו במאוחר ולא יכלו להשפיע הרבה, לפני פרוץ המלחמה, על כלכלת העיר.

כלכלתה של העיר, כעיר מחוזית, התבססה על החקלאות. העיר מוקפת כפרים רבים, בהם החקלאות, יחסית, מפותחת. האדמות בכל האיזור טובות והיו שייכות לאכרים וברוב הכפרים היו להם חלקות בשטח של 20-30 "מורגות" (מורגה - בערך 5 דונם) ואף יותר מזה. אומנם, היו גם אכרים, ששטח אדמתם היה קטן בהרבה ובקושי יכלו למצוא בה את מחייתם. כמו כן. היו גם לא מעט פועלים חקלאיים. מחוסרי אדמה בכלל. או בעלי שטח אדמה קטן

מאוד ששימש רק כמשק-עזר, ואלה עבדו אצל בעלי האחוזות הגדולות - ה"פריצים", שאדמותיהם השתרעו על פני שטח של אלפי "מורגות". החקלאות, אם כי הייתה מהמפותחות בפולין, הודות לאדמה הפוריה, התבססה על עבודת האכר והסוס, המחרשה והחרמש. לא היו מכונות חקלאיות. החקלאות התנהלה לפי מסורת של מאות בשנים ומעט, מעט מאוד, היו בה חידושים מדעיים וטכנולוגיים. כללית היו האכרים אנשים חרוצים ושקטים. "ימי השוק" הביאו העירה מאות אכרים עם עגלותיהם, עמוסות תוצרת חקלאית: שקי תבואה, תוצרת חלב, עופות, פירות וירקות - המכוונים לשוק אחד, ואלו בהמות וחזירים, סוסים וגם תבואות - לשוק השני.

האכרים מכרו את תוצרתם ב"ימי השוק" וקנו את המוצרים הדרושים להם למחייתם הם ולקיום המשק : מוצרי מזון, כלי בית, הלבשה, סדקית, כלי עבודה, זרעים וכו'. הם גם נזקקו לתיקון כלי עבודה ולפירזול סוסיהם ואלה נעשו אצל בעלי-מלאכה נוצרים. "ימי השוק" היו הימים החשובים והתוססים ביותר בעיר. העיר לא הייתה, אומנם, רדומה אף פעם, אבל בכל זאת, בימים אלה היא קבלה צבע מיוחד ונעשתה מגוונת יותר ובעיקר - הומה ורועשת. השווקים קבלו מראה אחר. מבעוד בוקר התחילו להגיע העירה עגלות האכרים, רתומות לסוס או לצמד סוסים, מלאות תוצרת חקלאית. היו סוחרים, יהודים כמעט כולם, והיו גם כמה בעלי מלאכה נוצרים, שב"ימי השוק", ובמקומות קבועים בשוק, העמידו את ציודם, מדפים ושולחנות, עמוסי סחורה מכל המינים, כעין חנויות ניידות וכאלו אכן היו, שכן, שלא בימי השוק, היו בעליהן נוסעים לכפרים עם מרכולתם. האכרים והאכרות היו מציעים את תוצרתם לבאי השוק והסוחרים העומדים בפתחי חנויותיהם המאולתרות, היו אף הם מציעים מסחורותיהם והמקח והממכר התנהל בקול, במלא הקצב והמרץ. בדרך כלל שרר אימון בין האכרים לבין הסוחרים והחנוונים היהודיים. לפנות ערב התפרק השוק מבעליו הזמניים. האכרים חזרו לבתיהם בכפרים והסוחרים פרקו את ציודם וסחורותיהם ושבו אף הם לבתיהם. למחרת שקט השוק וקבל את צביונו הרגיל.

בעלי האחוזות גדלו במשקיהם, פרט לתוצרת המכוונת לכלכלת משק הבית והאחוזה, שכללה מאות פועלים ועובדים ומאות בעלי-חיים - תבואות, סלק סוכר ובהמות, שנמכרו על פי רוב לסוחרים יהודיים, שהיו להם מחסנים גדולים לאיחסון התבואות ובדרך כלל נמכרו, בהמשך, לערים הגדולות- לתעשייה ולייצוא. לפעמים נמכרו התבואות ששימשו חומרי גלם - ישירות לתעשיית השמן, לבתי החרושת לבירה - בעיר, או לבתי חרושת לסוכר בכלמניץ במרחק מה מהעיר וקרוב לוולוצלבק. בעלי האחוזות קבלו, עוד לפני הקציר, מיקדמות מהסוחרים ותכופות שעבדו את יבולי שדותיהם, בטרם נקצרו, ע"י קבלת הלוואות, שלא תמיד השכילו לפורען במועד ולא פעם עברו, בתוספת ריבית, גם לשנה השנייה, שלאחר הקציר ובהמשך לשנה שלאחריה. לעיתים, רחוקות אומנם, קרו סיכסוכים רציניים בין ה"פריצים" לבין הסוחרים, בעיקר עם אלה שהלוו בריבית.

התעשייה בעיר הייתה מעטה מאוד ולא מפותחת, בגלל חוסר תחבורה נוחה ובגלל קרבת

שתי הערים הגדולות, וולוצלבק וטורון.

אחרי שחרורה של פולין, משחודשו חיי הכלכלה והמסחר בעיר, קבעו השלטונות הפולניים סוגי זכיונות שונים, למסחר בטבק, משקאות ועוד ואלה חולקו רק לפולנים, לרוב, חיילי מלחמת השחרור או אלמנותיהם. בעלי הזכיונות נזקקו תכופות לשותף יהודי, גלוי או נסתר, לניהול עסקיהם.

השלטון והמוסדות בעיר

העיר וסביבתה נשלטו ונוהלו ע"י מינהלת המחוז ("סטרוסטוו"), ואילו העיר עצמה נוהלה ע"י העיריה. ה"סטרוסטוו", בית המשפט ומשרדים אחרים, הנוגעים לניהול המחוז, כגון: בריאות הציבור, חקלאות, שירותים ווטרינריים ועוד, מוקמו בעיר. בשלטון המחוזי לא היה חלק ליהודים וסדרי השלטון והפקידות נקבעו מגבוה ע"י משרד הפנים ומינהלת הפלך ("וויוודסטוו").

מועצת העיר נבחרה ע"י התושבים וזו בחרה את ראש העיר ומינהלת העיר. במועצת העיר ובמינהלה השתתפו גם ב"כ האוכלוסיה היהודית, לכל גווניה.

כראש העיר, במשך רוב קיומה של פולין המשוחררת, שימש מר אוזרוויטש וכמזכיר העיר מר וויטשורקביץ. שניהם התיחסו בצורה הוגנת, יחסית, לאוכלוסיה היהודית וביחוד, אפשר לציין זאת כלפי מזכיר העיר.

בנין העירייה

בעיר היו שלוש מפלגות נוצריות עיקריות: "האנדקים", מפלגה ימנית ואנטישמית, במידה לא מעטה, ה"פ.פ.ס." , המפלגה הסוציאליסטית הפולנית ומפלגת האכרים, אשר כוחה בבחירות לעירייה היה מועט, כי מעטים היו האכרים, בעלי זכות בחירה לעירייה. לאחר הפיכת פילסודסקי נוספה מפלגת "הסנציה", שביחסה ליהודים הייתה ליבראלית יותר, בייחוד בשנים הראשונות לקיומה, מאשר הימין "האנדקי", אולם מאוחר יותר החלה להדמות ל"אנדקים", ביחסה ליהודים.

חברי מועצת העיר וזקני העיר (לשעבר, חברי המועצה או ההנהלה)

חברי המועצה היהודיים (שורה ראשונה משמאל לימין): יעקב אוגרודוביץ, דב בעריש דומבן

מזקני העיר היהודיים (יושבים, משמאל לימין): א. מירנץ, פירשט (בקצה הימני), במרכז

ראש העיר אזרוביץ; בקצה השמאלי מנהיג הפ.פ.ס. - זבורובסקי. רוב המשתתפים לא מזוהים.

כמובן, שגישתם של שלטונות העיר והמחוז, השפעה במידה לא מעטה מיחס הממשלה ומוסדותיה ליהודים, אולם כללית, היו אלה קורקטיים והתנהגותם לא הותרפה בהרבה, גם

כשחלו שינויים לרעה, ביחסי המפלגות והשלטונות בוורשה ליהודים. פעם אחת נסתה העירייה, בהשפעת המפלגה האנדקית, לשנות את "ימי השוק", משני וחמישי, לרביעי ושבת ובכך לפגוע במסחר היהודי, אבל נכשלה ונסוגה. נסיון זה שימש להם כ"שכר לימוד" ("רעבע געלד") ואתראה, לבל יהינו לחזור על תכסיס דומה.

ח ב ר ה, ח נ ו ך ו ד ת

על אף היחסים הקורקטיים ששררו בין היהודים ו"הגויים", השתדלו היהודים לא להתבלט יתר על המידה בימי חג נוצריים, כחג המולד וחג הפסחא, שאז ניסו ה"שאבאב", צעירים מוסתים ע"י הימין - וביחוד - ערב הבחירות, להכות לפעמים יהודי זקן, שנקרה בדרכם וגם להתגרות בצעירים. יש לציין כי אירועים אלה קרו יותר בתקופת הבראשית של פולין העצמאית והלכו והתמעטו לאחר ביסוס השלטון וביחוד בתקופת שלטון ה"סנציה". בכל זאת, גם בימיהם קרו מקרים של מכות והתגרויות, שנהדפו ע"י הנוער היהודי. קרה לא פעם, שהנוער היהודי המאורגן הפליא אפילו מכותיו ב"שקצים", אבל היו אלה אירועים לא רציניים ביותר.

חיי חברה משותפים לאוכלוסיה היהודית והנוצרית לא היו וכל אחת מהן נשארה סגורה, כמעט לחלוטין, האחת בפני רעותה. אומנם, היו לא מעט יחסי ידידות בין שכנים, או בעקבות חברות משותפת במוסדות השלטון העירוניים, אבל אלה היו לא רבים.

המוסדות החינוכיים העיקריים, שהתקיימו בעיר היו: הגמנסיה העירונית, בית הספר למסחר ובית הספר העממי. הגמנסיה עמדה על רמה גבוהה. יש לציין, שפרט למקרים בודדים, לא היו בה בהתחלה תלמידים יהודיים, בגלל סרובם של שלטונות הגמנסיה לשחרר את היהודים מכתיבה בשבת. סירוב זה מנע מיהודים, בוגרי ביה"ס העממי, להמשיך בלימודיהם התיכוניים, אבל במרוצת הזמן נמצאו יותר ויותר משפחות יהודיות, שהסכימו לשלוח את ילדיהם, ביחוד בנות, לגימנסיה, על אף חילול השבת, שהיה כרוך בכך. בביה"ס למסחר היו תלמידים יהודיים, היות ובעיית הכתיבה בשבת לא הייתה קיימת שם, כי התלמידים היהודיים שוחררו מחובה זו.

ביה"ס העממי, בניהולו של מר מייבסקי (בזמני), כלל שבע כיתות לימוד ולמדו בו בנים ובנות יחד, יהודים כגויים. מסיבה זו, נוסף להרבה נימוקים אחרים, לא שלחו יהודים אדוקים את ילדיהם לבית ספר זה. חוק חנוך חובה נתקבל בפולין בשלב מאוחר יותר.

שני מוסדות נוספים, שראוי להזכירם הם: בית החולים העירוני (ייתכן והיה מחוזי) ומכבי האש. ליד מכבי האש הייתה תזמורת לכלי נשיפה וכמה נגנים יהודיים, ביחוד מאלה שהוו את ה"כלי זמר" בחתונות, השתתפו בהרכבה. התזמורת נגנה בכל החגיגות העירוניות והלאומיות ובמצעדים ונתנה גם קונצרטים בפארק העירוני.

באולם מכבי האש התקיימו גם הצגות. ההשתייכות למכבי האש הייתה על רקע התנדבותי,

אולם אספקת סוסים בעת שריפה הייתה חובה. אחת השריפות הגדולות ואולי הגדולה ביותר בעיר, אותה אני זוכר, הייתה כשנשרפה טחנת הקמח, שהשתייכה לוורנר, גרמני "פאלקס דויטש" ואולי האדם העשיר ביותר בעיר. הוא התגורר מול בנין מכבי האש וביתו היה מוקף גן גדול ובו התהלכו אילות, שילדים וגם מבוגרים היו אוהבים להסתכל בהן דרך הגדר ולתת להן אוכל. אלו היו חיות הבר היחידות שהכרנו אז, פרט לארנבות, שהיו גם חיות בית - ונהנינו למראיהן. טחנת הקמח הופעלה בכוח מפל המים, שזרמו מהאגם הקרוב אליה. וורנר היה גם אחד השותפים בתחנת הכוח, שהייתה קרובה לביתו. תחנה זו ספקה חשמל לעיר והסביבה.

וורנר היה לא רק עשיר, כי אם יוצא דופן בעיר כולה. הוא התנהג כאציל וביתו היה כעין מבצר מבודד. מעטים הכירוהו, או נפגשו איתו ואבי היה אחד המעטים.

השריפה פרצה לפנות בוקר ונמשכה 3-4 ימים תמימים. היא כלתה את טחנת הקמח, את ביתו של ורנר וגם פגעה בבתים סמוכים. רק בעזרת מכבי אש מהסביבה ובעבודה מאומצת הצליחו להתגבר על הדליקה, שאיימה לכלות בתי מגורים נוספים, שעמדו צפופים ודחוקים ברחוב "היהודים". רבים דברו אז על הצתה, שנעשתה מתוך קנאה ואחרים דברו על "עבודה עצמית", אולם איש לא פענח את החידה. ימים רבים הייתה השריפה שיחת העיר.

רחוב פילסודסקגו

האגם שמימיו זרמו לטחנת ורנר, קפאו בימי החורף ושמשו זירת-החלקה גדולה. בימי שבת וראשון המה האגם נערים ונערות וגם מבוגרים, רובם נוצרים, שהחליקו על מחליקיהם ובצעו תרגילים יפים, שמשכו אליהם רבים, שנהנו להסתכל בתעלוליהם.

בעיר היו שתי כנסיות, האחת קתולית ששכנה בפינת הרחוב "הפולני" (פלוצקה) ורחוב קושצ'לנה והשנייה פרוטסטנטית, ששכנה בחלק החדש של העיר ברחוב סטשיצה. תושבי העיר הנוצרים היו בעיקר קתולים והם שהיו ממלאים את הכנסיה בימי ראשון וחג ואילו לכנסיה הפרוטסטנטית היו באים לרוב מהכפרים הסמוכים, שהיו מאוכלסים "פאלקס דויטשע".

בימי החג הנוצריים-קתוליים, היו נוהגים הכמרים והמתפללים לצאת בתהלוכות, כשהם נושאים תמונות ישו, האם והקדושים, איקונין אחרים וכל מיני דגלים ותשמישי קדושה. היהודים היו אז נמנעים מלהסתובב ברחובות, בהן עברה התהלוכה, כי תהלוכות אלה שמשו תכופות גורם מסית נגד היהודים ולעיתים אף התנפלו צעירים מבין המהלכים בתהלוכה - על יהודים, שנקרו בדרכם.

בעיר היו שני בתי קולנוע, שבזמנים ההם הציגו רק סרטים אלמים. המוסיקה, שהושמעה בהם, היתה מעשה ידיהם של שנים, שלושה כנרים יהודיים- ואם אני זוכר נכונה את שמותיהם, היו אלה: דנציגר, גולדברג וברמן - ז"ל. כולם נספו בשואה. היו גם שני אולמות להצגות תיאטרון ומפעם לפעם באו להקות תיאטרון מהבירה שהציגו שם והיו גם הופעות יחיד. התקיימו בהם גם מופעי בידור אחרים: קרקס, התגוששות וגם זימרה ונגינה.

בימי חג וראשון רבו השיכורים בעיר והיו ביניהם שיכורים מועדים, שגם בימי חול בזבזו את כספם על בקבוקי "אלמביק", המשקה האלכוהולי הרגיל של השיכורים בפולין. אז היו נטפלים לעוברי אורח ובעיקר ליהודים. המשטרה לא תמיד מהרה להתערב ומה עוד, כשהמדובר היה בהכאת יהודים.

ה ק ה ל ה   ה י ה ו ד י ת

אין לנו ספרי הסטוריה, או מסמכים אחרים לפיהם נוכל לדעת מתי הגיעו ראשוני היהודים לעיר, פרט למוזכר באנציקלופדיה העברית, המצביעה על תחילת המאה ה- 17, בה הוזכרו לראשונה יהודים בעיר ליפנו, אבל כנראה שעוד לפני זה היו יהודים בעיר. הרב כתריאל פישל טכורש ז"ל, שהכיר היטב את עירנו והיה שוחט ודיין בוולוצלבק הסמוכה, מראשי "המזרחי" בעירו וממיסדי "המזרחי" בעירנו - נוהג היה להשתמש בכנוי "חכמי ליפנו", בעת נאומי האזכרה לקדושי השואה בקהלתנו. לא הצלחתי לברר אצלו, מה הוא המקור לכנוי זה, אבל כנראה, שהיה יסוד לכך בעבר הקרוב, או הרחוק. ומי יידע כיום, כשאלה, שיכלו אולי לפענח את פשר הדברים, מזמן הלכו מאיתנו.

הקהלה היהודית בעיר דמתה מאד בהרכבה ובאופיה לקהלות בערים הסמוכות: ריפין, שרפץ, פלונסק ועוד והייתה שונה לא במעט מהעיירות היהודיות של פלך ורשה, הקרובות לבירה, ולפלך לובלין וקילצה. באלה הוו היהודים את רוב האוכלוסיה. הן היו עניות יותר והפרצוף היהודי החסידי בהן, היה בולט ביותר. אומנם, גם בעירנו ניכר מאד צביונה הדתי המובהק של האוכלוסיה היהודית, אבל חלקה של היהדות האדוקה לא היה כל כך דומיננטי, כפי שהיה הדבר בעיירות ההן.

ועד הקהלה

כבכל ערי פולין, כך גם בעירנו הייתה לאוכלוסיה היהודית אוטונומיה מסויימת וחייה הצבוריים התנהלו ע"י ועד הקהלה. לועד הקהלה הייתה הסמכות להטיל מיסים על התושבים היהודיים של העיר לשם כלכלת מוסדות הקהלה היהודית - הרבנות, בתי תפילה, שחיטה, כשרות, קבורה ועוד.

לפנים ובטרם היות פולין עצמאית, היו פרנסי העיר בעיקר גבירים ובעלי חזקה, מקורבים למלכות ולבעלי שררה למיניהם, והחזיקו במשרותיהם הצבוריות במשך שנים רבות. אחדים מהם אני זוכר בשמותיהם: פרשט, מיירנץ, אופטובסקי, ברודסקי ועוד. צריך לציין, כי פרנסי הקהלה האלה, אם לדון לפי הנכסים שהורישו לקהלה - ניהלוה בכשרון רב ודאגו לעתידה.

לאחר קום פולין המשוחררת, נשתנה פרצופו של ועד הקהלה. כפרנסי העיר נבחרו בבחירות חשאיות, נציגי המפלגות, שייצגו את המארג החברתי והכלכלי של האוכלוסיה היהודית.

בתקופה שלפני קום פולין העצמאית התנהלו פעולות ועד הקהלה על מי מנוחות, אם כי לא חסרו גם אז בעיות, וכרגיל גם חיכוכים אישיים, הנובעים ממזגם השונה של האישים. ברם, מאז שהתקיימו בחירות והפרנסים היו נציגי המפלגות, גברה התסיסה בקהלה וביחוד, כשנציגי המפלגות הציוניות רצו לרתום את מוסדות הקהלה בצורה ברורה ובולטת לפעילות ציונית, דבר שהיה לצנינים בעיני המפלגות האנטי ציוניות, בייחוד- "האגודה" ו"הבונד". ועד הקהלה פעל בצורה מסודרת ולרוב גם בצורה נמרצת, בכל העניינים הנוגעים לקהלה היהודית, שהיו בסמכותו. משרת היו"ר הייתה לרוב בידי נציגי המפלגות הציוניות, מביניהן החזיקה במשרה זו זמן ממושך מפלגת "המזרחי", אבל לא פעם גברה "האגודה", שהוותה כוח לא מבוטל באוכלוסיה היהודית.

יש לזכור, כי התנועה הציונית בפולין - רובה ככולה - קבלה את הקונצפציה של "עבודת ההווה", שהמטיף לה והנאבק למענה היה יצחק גרינבוים ז"ל. תורה זו קבעה שהציונות, נוסף על העבודה למען יישוב א"י ומדינה יהודית, חייבת בפעולה למען קיומם החופשי והמבוסס ושווי הזכויות של יהודי פולין. לשם כך פעלה התנועה הציונית לכיבוש הקהלות היהודיות בפולין.

ראשי הקהלה האחרונים היו: זלמן שיבק ז"ל מטעם "המזרחי" ואליהו איסר לופטה ז"ל מטעם "האגודה". כמזכיר הקהלה שמש משה בידרקה ז"ל, ציוני מסור וחבר הנהגת הקן של "השומר הלאומי". לפניו שמש במשרה זו שנים רבות רוזן ז"ל, שהיה גם ממנהלי "הקופה השיתופית", מיסודו של הג'וינט ובנק הסוחרים (בנק קופיצקי).

ה ר ב נ ו ת

זכתה ליפנו לרב, שערים מהגדולות והחשובות בפולין היו מתברכות בכך, שזכו לאישיות בשיעור קומתו. הרב שמואל הלוי ברוט ז"ל, רבה של ליפנו, היה תלמיד חכם, מופלג בתורה וחכמה. כבר בהיותו צעיר נודע בלמדנותו, ברוחב דעתו ועמקנותו וכאחד מגדולי הפוסקים. רבים שעו לעצתו ובקשו לשמוע פסק הלכה מפיו. מהר מאוד נודע גם כנואם גדול ואולי אחד מהגדולים, שבין רבני פולין ולא רק בשפת היידיש, שפתם של יהודי פולין והשפה הבלעדית של היהודים החרדים, אלא גם בשפת המדינה, בפולנית.

גם הרבנים, שקדמו לו, היו גדולים בתורה וחוכמה, ובייחוד גדול היה ומפורסם הרב יהודה לייב שורצבורג, שהיה גם מראשוני המשכילים. גם הבא אחריו, הרב ווינגוט, נודע בלמדנותו הגדולה.

הרב ברוט הצטרף למחנה הציונות הדתית ובמהרה הפך להיות אחד ממנהיגיה של מפלגת "המזרחי". הוא נבחר מטעמה כציר ל"סיים", הוא הפרלמנט הפולני ומאוחר יותר נבחר כיו"ר הועד המרכזי של הסתדרות "המזרחי" וכמנהיגה בפולין. הוא נבחר גם מטעם מפלגה זו פעמים רבות, כציר לקונגרסים הציוניים עד פרוץ מלח"הע השנייה.

הרב ברוט בא לליפנו לשבת על כס הרבנות, בעודו צעיר מאוד ושהה בה קרוב לעשרים שנה וממנה עבר לשמש כרב בערים אחרות בפולין ולבסוף נבחר כרב ראשי של יהדות בלגיה. במשרה זו כיהן עד פרוץ מלח"הע השניה. משם עבר לארה"ב ועמד שם בראש ועד ההצלה. הרב ברוט הקדיש את כל זמנו ומרצו, יחד עם עסקנים יהודיים אחרים מהתפוצה ומארה"ב, לחיפוש דרכים להצלה ולעורר את דעת הקהל בארה"ב ובעולם החופשי למען מטרה זו.

הרב ברוט הגיע לארץ ונתקבל כחבר ברבנות הראשית. השפעת אימי השואה וגילו המופלג מנעו ממנו לתפוס את המקום הראוי לו במנהיגות הדתית הלאומית ובין פוסקי ההלכה בארץ.

סגולותיו של הרב עמדו לו בהגיעו לליפנו ובמהרה נתבססה סמכותו בעיר, הן כפוסק הלכה והן כמנהיג הציבור. עם כל רצונו להיות רועה רוחני של הציבור היהודי כולו, לא הסס לבטא בנאומיו ובדרשותיו את "האני המאמין" הציוני-דתי שלו. עובדה זו הקנתה לו לא מעט מתנגדים מבין חוגי האדוקים הקיצוניים בעיר, בעיקר מבין אנשי "האגודה" וחסידי גור. רבים מביניהם הביעו את התנגדותם בצורה החריפה ביותר ונסו לא פעם להכריז מלחמה על הרב. ברם, רובה הגדול של האוכלוסיה היהודית הדתית והלא דתית, ראו בו את מנהיג הקהלה והתברכו בכך, שהעיר זכתה לרב גדול בתורה וחוכמה. הוא פעל הרבה למען הקהלה ולהפצת הרעיון הציוני-דתי.

הרב היה נוהג לדרוש ברבים בבית הכנסת בימי חג ובשבתות המיוחדות כגון: "השבת הגדול", "שבת שובה", ביום פטירתו של משה רבנו ולרגל מאורעות מיוחדים בחיי היהדות, או בציבוריות הכללית בעיר, או בארץ פולין כולה. נאומיו היו עשירים בתוכן והצטיינו בבהירות המחשבה וביפי השפה, שפת היידיש. אנשים רבים מחוץ למתפללי בית הכנסת הקבועים, חסידים מ"שטיבלעך" ומבית המדרש היו נוהרים לשמוע את דרשותיו. רבים מה"אפיקורסים", שלא נהגו לבוא לתפלות, היו בכל זאת ממהרים להגיע לבית הכנסת רק בכדי ליהנות מדרשותיו של הרב. הרב היה נוהג גם לדרוש לפחות פעם בשנה, ולפעמים יותר, בבית המדרש, ששם היו רוב המתפללים "עמך".

אני זוכר שנים מנאומיו, בשפה הפולנית דווקא: האחד בעת ביקור ראש הפלך, הוויוודה, סולטן, בבית הכנסת, בחג הסוכות, והשני בעת חגיגת חנוכת הבנין החדש של ביה"ס העממי.

בעת הנאום בבית הכנסת, היו אלה יהודי העיר, שהצטופפו בהמוניהם - והייתה זו להם ההזדמנות הראשונה לשמוע את הרב נואם בשפה הפולנית, ואילו בעת פתיחת בנין ביה"ס העממי החדש, היו אלה "הגויים", ששמעו בפעם הראשונה בכלל את הרב היהודי נואם - והם היו מלאי התפעלות והפתעה. הם נאלצו להודות, כי נאומו של הרב לא רק עלה על כל הנאומים שהושמעו - ונאמו מלבד באי כוח העיריה גם נציגי המיניסטריון לחינוך ו"הוויוודסטווה", שהגיעו מוורשה- אלא שהייתה להם זו חוויה גדולה ומיוחדת לשמוע את הרב.

אני זוכר שהיה זה בחג הסוכות, כשבא ה"וויוודה" לבקור והרב דבר וברך אותו. היה זה ביום א' של החג והרב בחר את הפסוק מההפטורה של אותו יום, בזכריה י"ד, בו נאמר: "זאת תהיה חטאת מצרים וחטאת כל הגויים, אשר לא יעלו לחג את חג הסוכות". והרב שאל: "מדוע דווקא את חג הסוכות? הרי ידוע, שאנחנו לא מסיונרים ולא כופים את דת ישראל על אף אחד. מדוע דוקא את חג הסוכות דרש הנביא, כי יחוגו אותו כל הגויים". וזו הייתה תשובתו: "חג הסוכות הוא החג, המזכיר לנו, כי גרים היינו בארץ מצרים ולכן עלינו לשמור על זכויות הגר הגר בתוכנו. זו חובה של כל העמים. לכן חויבו ע"י הנביא לחוג חג זה דוקא". זו הייתה תזכורת לפולנים, כי היו משועבדים גם הם ועליהם לשמור על זכויות

המיעוטים.

בפתיחת ביה"ס דיבר הרב על ערכם של החינוך וההשכלה, שאנחנו כעם הספר ידענו, מימים ימימה, להעריכם ולטפחם. גם כאן דבר על כך, שהחינוך חייב להיות שווה לכל נפש, לכל אזרח, לעני ולעשיר ולא רק החינוך היסודי, כי אם גם החינוך התיכון, והזכיר את האמרה התלמודית "הזהרו בבני עניים, כי מהם תצא תורה".

בחירתו של הרב כחבר ה"סיים" ומאוחר יותר, גם כנשיא ה"מזרחי" בפולין, צמצמו בהרבה את אפשרויות פעולותיו בקהלה. שנים מספר לאחר מכן עוד זכתה ליפנו ליהנות מכהונת הרב ברוט, עד אשר נבחר לשבת על כס הרבנות בעיר טומשוב וזכה בה, על אף מסע ההשמצות, שנהלה ה"אגודה" נגדו במסע הבחירות.

את כס הרבנות ירש הרב צוקרקורן ז"ל, ובנועם דרכיו הצליח להתחבב על אנשי הקהלה. ברור היה לו, בראשית דרכו, שלא קל יהיה זה "להכנס לנעליו" של הרב ברוט, אבל הוא השתדל לשרת את עדתו במיטב יכולתו ואומנם הצליח בכך.

במשך כעשרים שנות מגורי בליפנו, מאז לידתי ועד צאתי לשרת בצבא פולין - זמן קצר אחרי שחרורי מהצבא עברתי לגור בוורשה לרגל הבחרי להנהגה הראשית של "הנוער הציוני" ומשם עליתי ארצה - הכרתי כילד, כנער וכמתבגר את הרב ברוט, שאבי, דב בעריש דומב ז"ל, היה ידידו הקרוב ביותר ואף אני הייתי מבאי ביתו. את הרב צוקרקורן הכרתי מעט מאוד, כי זמן קצר אחרי הבחרו, עזבתי את העיר ולכן יכולתי רק במעט לתאר את דמותו.

מ ו ס ד ו ת ה ק ה ל ה

מוסדות הקהלה שכנו ברחוב "היהודים" ("גדנסקה"). בניני הקהלה נמצאו בתוך שטח נרחב, שהשתרע על דונמים רבים, ובחלקו הגדול מכוסה דשא, ועד הגיעו לנהר, שחצה את האחו רחב הידיים.

המוסד הראשון שנזכיר, הוא בית הכנסת, שנחשב לאחד היפים ביותר בפולין. בתוך הבנין שהכיל את בית הכנסת שכן גם משרד ועד הקהלה, שממנו התנהלו עניני הקהלה יום יום. בבית הכנסת התפללו "המתנגדים", רובם אנשים אמידים או "בעלי בתים", כפי שכונו, ולכל אחד מהם היה מקום קבוע ("שטוט") לעמידה ולישיבה. בין המתפללים היו גם אחדים, שהיו פעם אמידים, או שכאלה היו הוריהם והם הם, שרכשו את ה"שטוט", שעבר בירושה. בינתיים, בניהם ירדו מנכסיהם. היו מקומות רזרביים, שאוכלסו ע"י אנשים בימי חג ומועד ובעיקר ב"ימים הנוראים", או בשבתות ובהזדמנויות מיוחדות, בהם דרש הרב, ואז באו להקשיב לדבריו, או לשמוע את תפילת החזן.

החזן, שהיה גם שוחט, מר גרוסמן ז"ל, היה בעל קול ערב וחזק והיה מתכונן יפה לתפילות וביחוד לתפילת "הימים הנוראים". לפעמים היה מתפלל בלווית מקהלת נערים,

שהודרכה על ידו והיה מהנה את הקהל הרב, שנאסף בבית הכנסת ורבים מהם היו מבין מתפללי "השטיבלך" ומבית המדרש. איכות תפילתו של החזן שמשה תכופות נושא לוכות בין "המבינים", בהפסקות שבין שחרית למוסף וגם אחרי התפילה. היו שהתפעלו מהניגונים ומסלסולי קולו והיו שמצאו טעם לפגם בכל אלה. אינני זוכר את השוחט האחרון שהיה לפני צאתי את העיר, אבל עליי להזכיר את שני השוחטים שקדמו לו, האחד סבי - ר' אנשל מש ז"ל, שהיה שו"ב ואזרח עיר מפורסם במשך שנים רבות והבא אחריו - יצחק סגלביץ ז"ל. י. סגלביץ היה שו"ב ובעל תפילה, יודע זמר ובעל קול ערב. הוא היה חבר "המזרחי" ואדם מתקדם. לאחר שנים רבות של כהונתו כשו"ב, נסע עם משפחתו לארה"ב והמשיך שם בכהונת שו"ב בהצלחה רבה.

פנים בית הכנסת

אתר התפילה, השני בחשיבותו וגדלו, היה בית המדרש. הוא היה מתמלא מתפללים בימי שבת ומועד, אבל בשונה מבית הכנסת, רבו מתפלליו גם בכל ימי החול, בבוקר ובערב. במשך כל היום ישבו שם ולמדו, עיינו בספרים, או אמרו מזמורי תהילים. באי בית המדרש היו שונים מבאי בית הכנסת. לא רבים מהם היו "בעלי-בתים". רובם היו בעלי מלאכה, רוכלים וסתם יהודים, שפרנסתם הייתה מצויה בדוחק, או לא מצוייה כלל. כל זה אמור, לגבי המצויים שם במועדי התפילה, בבקר ובערב, בשבתות וחגים, אולם בשעות האחרות נמצאו שם תמיד בחורים צעירים, שמצאו בו מקום ללמוד דף גמרא, או פוסקים, בצד יהודים זקנים, שהסתפקו במזמורי תהילים. בימי שבת אחה"צ היו לומדים שם

בקיץ פרקי אבות ובחורף קראו בקול את "ברכי נפשי", ומזמן לזמן נהגו לשוחח שיחת חולין.

בבית המדרש היו לפרקים, דורשים את דרשותיהם "מגידים" שנזדמנו לעיר, ביניהם שידעו את מלאכת הדרוש וכיצד לפרוט על נימי לב הקהל. אלה היו שוהים בעיר מספר שבועות. קהל רב היה מתאסף בבית המדרש לשמוע אותם. לאחר הדרוש היו יוצאים, מלחשים בהתפעלות ומלאי אמונה, הנאה רוחנית והתעלות, ממש "שפתיים ישק".

בבית המדרש היו גם נואמים שליחים ציונים, שבאו מטעם מגבית קרן היסוד, או בשליחות הקרן הקיימת, בכדי לעורר את הקהל לפני מסע ההתרמה, שהתנהל על ידם. לפני בחירות לפרלמנט ("הסיים"), לעיריה ולועד הקהלה, היו באי כוח המפלגות "מנצלים" את בית המדרש להשמעת נאומי תעמולה. לא פעם גרמו נאומים אלה לריב ומכות, בתוככי בית המדרש. בסך הכל היה בית המדרש המוסד העממי, שאכלס בתוכו את מרבית שכבות הציבור.

בשטח שהיה שייך לקהלה נמצא גם "חדר" וזמן מה היה שם ביה"ס של "המזרחי". נוסף לכך נמצאו שם בית שחיטה לעופות, מקום מגורי החזן והשמש והמקוה.

בשני אתרי התפילה הגדולים של העיר, בית הכנסת ובית המדרש, התפללו "מתנגדים", אולם חלק גדול מהתושבים היו חסידים ואלה התפללו ב"שטיבלעך" (כך נקראו בתי התפילה של החסידים).

שני ה"שטיבלעך" הגדולים ביותר היו של חסידי גור ואלכסנדר. היו גם שני "שטיבלעך" נוספים, קטנים בהרבה מהשנים הקודמים והם היו של חסידי אוטבוצק וזיכלין. לפעמים נפתח גם "שטיבל" נוסף לחגים ובעיקר לתפלות ב"ימים הנוראים", היות ובמשך כל השנה לא נמצא לו מספיק מתפללים, כגון ה"שטיבל" של חסידי סטריקאו ואחרים. בשבתות ובימי חול היו ב"שטיבלעך" של גור ואלכסנדר מתפללים בכמה "מנינים", כי לא הספיק המקום לכולם. היו חסידים משכימי קום, שהתפללו ב"מנין" הראשון והיו מאחרים, שהתפללו ב"מניין" השני או השלישי.

בחגים ובימים בהם אומרים "תיקון", היו נשארים לרוב יהודים זקנים לכל הלילה, או עד לחצות, לאמירת "תיקון".

חסידי גור היו ידועים כאדוקים מאוד ומהם שנודעו כ"גאטס קוזאקען", ברצונם להשליט את הדת ומנהגיה והצטיינו במלחמה נגד הציונות ונגד כל קידמה. הם גם ניהלו תכופות מאבק נגד הרב ברוט ודעותיו. חסידי גור היו הרוב בין החסידים בעיר.

חסידי אלכסנדר היו מתונים יותר ורבים מהם היו חברי "המזרחי" וביניהם נודעו כציונים. ראוי לציין, כי גם לא מעטים מבין בניהם של חסידי גור, התפקרו והפכו לציונים.

אבי ז"ל היה מחסידי אלכסנדר וה"שטיבל" היה בחצר ביתנו ובו התפללתי בילדותי ובנעורי. אני זוכר היטב את מתפללי ה"שטיבל" ובייחוד את העוברים לפני התיבה בשבתות וב"ימים הנוראים", את ישראל יצחק פלוצקר ז"ל שהיה ש"ץ לשחרית ואת יצחק יעקב ינואר

ז"ל, שהיה ש"ץ למוסף. ישראל יצחק היה יהודי תמים, אוהב אדם והתפרנס בקושי מייצור שקיות, מלאכת יד, בשביל חנוני מכולת, סדקית ואחרים. יעקב יצחק ינואר ז"ל, נמוך הקומה, היה בעל חנות קטנה, ממנה התפרנס. היה לו קול ערב מאוד ועבר לפני התיבה רק ב"מוסף". התפילה של השצ"ים הייתה מקובלת מאוד על המתפללים.

בימי שבת וחגים אחרים היה עובר לפני התיבה גם יעקב מרדכי פרנק ז"ל, שהיה מהנה את הקהל בסלסולי קולו החזק והערב.

בשמחת תורה היה שמח מאוד ב"שטיבלעך". ההקפות היו מושכות קהל מתפללים רב, ילדים עם דגלי שמחת תורה וגם נשים באו להתבונן מרחוק. החסידים היו מביאים עוגות ומטעמים אחרים. ביום החג אחה"צ הייתה ההילולה גדולה. ב"שטיבעל" שלנו היה ה"פשיסכער" ז"ל, המנצח על השמחה. הוא היה אומנם דחוק בפרנסה, אבל יהודי שמח בחלקו וידע לשמח אחרים. את מצוות העלייה לתורה וקריאת "כל הנערים" היה מקבל זקן המתפללים בריה פרבדה ז"ל וכל הילדים היו מסתופפים תחת הטלית שלו והשובבים, "השקצים" בלשון היהודים, היו דוקרים אותו בסיכות, אבל את השמחה לא השביתו.

היה עוד בית תפילה מיוחד של חברי "המזרחי", שמשך אליו מתפללים רבים, חסידים וגם מתנגדים. גם אבי ז"ל וגם א.מ. פרנק ז"ל, מראשי "המזרחי"בעיר, על אף היותם חסידי אלכסנדר, באו תכופות לשם להתפלל, אבל ב"ימים הנוראים" הקפידו תמיד להתפלל ב"שטיבעל" שלהם. בית תפילה זה היה בביה"ס "המזרחי" והתפלות בו קוימו רק בשבתות וחגים.

ד י י נ י ם

נוסף למוסד הרבנות היה גם מוסד מורי ההוראה, או דיינים, שאליהם באו עם שאלות בענייני כשרות, אבל לפעמים גם להתדיין, אם כי בענייני שיפוט עסק לרוב הרב.

הדיין הראשון היה מר זיבנברג ז"ל, גיסו של הרב ברוט. הוא היה מאנשי "אגודת ישראל" וקיצוני מאוד באדיקותו. הוא היה תלמיד חכם, אבל מחמיר מאוד בפסקי דין, בעיקר אלה הנוגעים לכשרות. הוא גם קיים בית ועד משלו ללומדים דף גמרא, לרוב בשבתות, והיה גם דורש לפניהם בענייני דיומא.

דיין נוסף היה מר קרמסקי ז"ל. הוא היה מופלג בתורה, אבל ידע גם פרק בספרות העברית והכללית ולא משך ידו ממדעים אחרים. הוא היה חבר "המזרחי" מהמתקדמים ביותר בין חבריה. אנשי "אגודת ישראל" נלחמו בו ולא פעם אף ירדו לחייו. הם ניסו לפסול את פסקי דינו בענייני כשרות ובענינים אחרים, אבל הוא זכה לתמיכת אנשי "המזרחי". הוא מצא את פרנסתו בעיקר מהוראה, בשמשו מורה בביה"ס "המזרחי" וזמן מה גם מנהלו. אני זוכר שבביתו, בו בקרתי תכופות בשליחות אבא, התוודעתי לראשונה ליצירות הגדולות של סופרי ומשוררי יוון העתיקה והוגיה. התפלאתי למצוא בביתו ספרים של הומרוס, איסכילוס

ואחרים, אחדים בעברית ולרוב בפולנית.

בליפנו גר הרב של סקמפה, העיירה הסמוכה לעירנו, מר בלומברג ז"ל. הוא גר אצל חותנו, שנברג ז"ל, בליפנו, כי קשה היה לקיים משפחה מהרבנות של עיירה קטנה כסקמפה. גם הוא היה חבר "המזרחי" וקרוב לדעותיו של הרב ברוט. הוא הקפיד לא להתערב ולעסוק בעניני קהלת ליפנו, אף כי גר בה, אלא בענייני קהלתו הוא בלבד. מאוחר יותר נבחר להיות רב בעיר גוסטינין.

מ ו ס ד ו ת   צ ד ק ה

בין המוסדות הקהלתיים, שהתקיימו על תקציבה, או נהנו ממנו בחלקו היו: "תלמוד תורה", "ביקור חולים", "הכנסת אורחים", "גמילות חסדים" ו"חברה קדישא". בית הקברות, שנמצא בקצה העיר, היה בהשגחתו ובטיפולו של ועד הקהלה. מוסדות אלה התנהלו ע"י גבאים, שהיו מסורים מאוד לענינים, עליהם היו מופקדים.

לא נפרט את פעולותיהם של המוסדות, אלא נתעכב על אחד או שניים מהם.

אחד המוסדות החשובים היה "חברת הכנסת אורחים". יהודים רבים, אשר לא יכלו למצוא פרנסה בעירם, יצאו לדרך ונדדו על פני ערים ועיירות בפולין, בחפשם אחרי פרנסה ארעית, או נזקקו לנדבה. בהגיעם למקום כלשהוא, בדרך נדודיהם, נזקקו בראש ובראשונה לאכסניה, בו ימצאו מקום להניח את ראשם. לארוחות דאגו ה"אורחים" בעצמם, אם כי לא לגמרי, אבל לא היה מוסד צדקה, מאורגן לדאוג לכך. הבאים ממרחקים - ותכופות הגיעו אנשים ממזרח פולין ומדרומה ממרחק של 700-800 ק"מ - היו מתפזרים על פני ה"שטיבלעך" ובבית המדרש, והגבאים היו דואגים בכל מקום, שבעלי היכולת, ועוד יותר, "בעלי הלב" יקחו אותם כ"אורחים" הביתה, בעיקר בלילות שבת ולמחרת לסעודת שבת. הדבר היה קשור תכופות במו"מ לא קל וקרה גם, שלא נמצא מי שיקבל את ה"אורח" ולרוב, כשהיו אחדים מהם באותו "שטיבעל".

"חברת הכנסת אורחים" השתכנה בראשונה בבית הספל ברחוב "קוז'ה", בחדר אחד, שבו עמדו ספסלים וארגזים שהכילו כלי מיטה בשביל ה"אורחים". מאוחר יותר, כשראו הגבאים המסורים: יוסף ד. קוצינסקי, דויד פלישהקר ומשה פלוצקר - ז"ל, כי "מרובים צרכי עמך", נרתמו לפעולה קשה ומאומצת והצליחו לאסוף תרומות מהתושבים ולהקים בית בן-קומותיים, ששימש אכסניה מרווחת יותר ל"הכנסת אורחים". יוסף קוצינסקי למד במקום, בימות החול בין מנחה למעריב, פרקי "עין יעקב" ובשבת אחה"צ את פרשת השבוע, ומזה בא לו הכנוי "דער רבי".

גם מוסדות "בקור חולים" ו"גמילות חסדים" מלאו תפקיד חיוני בחיי הקהלה. בתנאים, בהם נמצאה הרפואה בימים ההם ובאין בי"ח יהודי - נמנעו רבים מהחולים, שבתנאים של היום בוודאי היו נשלחים מיד לאשפוז - מהזקק לבי"ח "גויי". רובם נזהרו על אף פקוח

נפש מהזקק לכלים לא כשרים, אף כי אוכל אפשר היה להביא מהבית. יתרה מזה, ביודעם שהטיפול, פרט לרופאים, שגם הם היו כולם נוצרים, נמצא בידי אחיות, רובן נזירות - בחרו לוותר על ביה"ח, על אף מצבם הקשה. חברי "בקור חולים" עשו שרות גדול למשפחות החולים, שתכופות נמצאו עקב מחלת בן-משפחתם במצוקה, גם נפשית וגם כלכלית, ובעצם בקורם הקלו בהרבה עליהן.

המוסד של "גמילות חסדים" היה קשור לא במעט במוסד הקודם. הכספים לנזקקים, נתנו תכופות לאלה, שפגעה בבן-משפחתם מחלה קשה וממושכת, שריפוייה היה קשור בהוצאות גדולות, שרוששו את המשפחות, או שהמפרנס חלה - ונאלצו לקבל "גמילות חסדים". "גמילות חסדים" זו הייתה שונה בתכלית מהאחרת, שהייתה מקובלת בקנה מידה גדול בין הסוחרים והחנונים היהודים, ונתנה כהלואה ללא ריבית, מהאחד לשני וחוזר חלילה ובסכומים נכרים. הכספים שנתנו ע"י "חברת גמילות חסדים" לנזקקים, נתנו לפעמים כהלואות, ללא רבית כמובן, אבל לרוב בידיעה, שלא תפרענה כולן או חלקן. תכופות נתנו הכספים למשפחות שפעם פרנסו את עצמן בכבוד וירדו מנכסיהן, או התרוששו כליל, ולא פעם נתנו כ"מתן בסתר". בדרך כלל חולקו כספי "חברת גמילות חסדים" ללא פרסום והגבאים שמרו בקפדנות על סודיות גמורה.

אין צורך להרבות בדברים על התפקידים החשובים, שמלאו המוסדות "תלמוד תורה" ו"חברה קדישא". היו אלה מוסדות צדקה וחסד, שבלעדיהם לא יתוארו חיי הקהלה.

המוסדות הקהלתיים עסקו רובם ככולם בסיפוק הצרכים הדתיים של הקהלה, אבל אין זה אומר שהדת הייתה דומיננטית בחיי החברה היהודית. היא הייתה אומנם עיקר ואולי דומיננטית לפני שנים, אבל הלכה ואבדה יותר ויותר מכוחה. עוד כילד אני זוכר, שהיו בעיר יהודים רחוקים מהדת, שהיו באים לבית הכנסת רק ב"ימים הנוראים" ובין אלה, לא מעטים, שלא הקפידו אפילו על שמירת שבת בפרהסיה. הנוער, ברובו, השתחרר יותר ויותר מהדת ובחלקו אף פנה עורף לחלוטין לדת ולמצוותיה ומנהגיה.

כ ל כ ל ה   ו מ ס ח ר

הכלכלה בעיר נשענה, כפי שציינו לעיל, על העורף החקלאי שלה, על מאות הכפרים והאחוזות, שהקיפוה מכל עבר. המפעלים התעשייתים בעיר היו מועטים. היו אלה: מחלבה, שהוקמה בשנת 1928 והעסיקה 15 פועלים; ארבע טחנות קמח, שאחת מהן העסיקה 14 פועלים והאחרות 4 פועלים או יותר; ארבעה מפעלים קטנים לייצור לבנים; מפעל לייצור צנורות מבטון, רעפים ומוצרי בטון אחרים; בי"ח לבירה; 2 מפעלי מתכת קטנים, שייצרו כלים, ביחוד לצרכי חקלאות, לדיש ולהפרדת התבן מהמוץ וכדומה; מפעלים לא גדולים לייי"ש, חומץ ועולש; 2 מפעלים לייצור שמן, מפעל בורסקאות ומנסרות.

פרט למחלבה, ביה"ח לבירה וטחנות הקמח - היו כל המפעלים בינוניים, או זעירים.

בחלקם השתייכו ליהודים ובחלקם לנוצרים. ביה"ח לסוכר היה בכלמניץ ואפשר לראותו כמפעל השייך לא לעיר, אבל למחוז ליפנו.

המסחר היה, רובו ככולו, בידי היהודים, אבל ברבות הזמן נוספו סוחרים חדשים, שכולם כמעט היו נוצרים. היהודים סחרו בתבואות, עצים, ברזל ולרוב היו אלה הסוחרים העשירים ביותר. האחרים סחרו במכולת, טכסטיל, הלבשה, נעלים, סדקית וכל צרכי החקלאות ומשק הבית. גם המסחר בבהמות ובעורות היה בידי היהודים, פרט למסחר בחזירים ובסוסים, שהיה כולו בידי ה"גויים". את הסחורות הביאו הסוחרים הסיטונאים מורשה, לודז' וולוצלבק ואלו הקמעונאים קנו מהם. היו קמעונאים גדולים, שבעצמם נסעו לוולוצלבק, או לערים גדולות אחרות, לקנות, או להביא משם את סחורותיהם. הסחורות מורשה ולודז' היו מובאות ברכבת ואלו בין וולוצלבק וליפנו התנהל קשר קבוע של משלוח וקבלת סחורות בעגלות. העגלונים היהודים, שאני זוכר אותם, היו: האחים רובינשטיין ומיכאל לייזר אורבך. גם הסבלים, שהעמיסו שקי תבואות ופרקו אותם, וגם מטענים אחרים - היו בחלקם יהודים, מהם אני זוכר את פיבוש, עם זקנו האדום, יהודי מצויין, שעבד יחד עם בנו וגם את האחים קורצמן. העיר ייבאה את כל הסחורות, שהיו נחוצות לייצור החקלאי ולמשק הבית, פרט לזרעים, שהמשק החקלאי סיפק לרוב לעצמו. היא ייצאה אל הערים הגדולות תבואות, שנקנו לרוב מבעלי האחוזות, אבל גם מהאכרים - ואוחסנו במחסניהם של הסוחרים בעיר. התבואות הוו את הסעיף העיקרי בסחר החוץ של העיר, ונוספו עליהם המוצרים: קמח, שמנים, כוספה וגם בירה. לא מעטים היו הסוחרים שהציגו את סחורותיהם רק בימי השוק וכאלה שהיו נוסעים עם מרכולתם לכפרים שבסביבה, שם מכרו את הסחורה והיו חוזרים הביתה לימי שבת וחג. בין סוחרים אלה היו גם אמידים. מעטים מביניהם נטו לשנות את אופי המסחר שלהם, על אף אי הנוחיות, שהייתה כרוכה בשהייה בין ה"גויים", הרחק מהמשפחה.

פרט למסחר היו היהודים גם בעלי תעשיה ומהם: טחנות קמח, בתי חרושת לשמנים, מנסרות, תעשיית בורסקאות, בית דפוס, מאפיות וגם מכון לצילום. היו יצרני גלידה, נקניק וקיימו מסעדות, נקניקיות וקונדיטוריות. המלאכה הייתה בחלקה בידי היהודים ובחלקה בידי הנוצרים. היהודים היו: חייטים, שענים, צבעים, סנדלרים, רצענים, תופרי נעליים, כובענים, ספרים, זפתים, מכסי גגות בפח, בורסקאים וגם עגלונים וסבלים. ה"גויים" היו בנאים, נגרים, צבעים, נפחים, מסגרים, סנדלרים, שרתים, פועלי נקיון, עובדי משק בית ועוד. היהודים היו גם בעלי בתי מלאכה קטנים - לייצור סוכריות, תוצרת חלב, שקיות ועוד.

על אף גדולה של העיר, לא שפר מצבם הכלכלי של היהודים. להיפך, מצבם הלך ורע. רבים מאלה, שהיו פעם גבירים או בעלי בתים, שפרנסתם הייתה מצויה ברווחה, ירדו מנכסיהם, ולא מעטים מהם, מצאו עצמם במצב קשה מאוד. היו זמנים, שהסתה אנטישמית, שתבעה להחרים יהודים ולקנות רק מ"גויים", "פולנים של ממש", השפיעה במידה מסויימת, אבל לא היה לגורם זה בעירנו משקל מכריע. הסיבה העקרית הייתה נעוצה בכך, שיותר ויותר

נוצרים פנו למסחר, מהם צעירים, בעלי השכלה, שלא מצאו מקורות תעסוקה, פרט לפקידות, כי תעשייה הייתה מעטה - והם הוו תחרות גדלה והולכת. עובדה זו, יחד עם גורם החרם והעדפת ה"גוי", עשו את שלהם.

מאידך פעל מכבש המסים - מס הכנסה ומס מחזור - במלוא תוקפו. גם עסקים, שלא היו רווחיים כלל וכלל, נאלצו לשלם "מס מחזור", שהיה מס קטלני ביותר ושעוריו גדלו מידי פעם. מסים אלו רוששו לא מעט סוחרים יהודים.

כללית, קשה לאמר שהיה עוני מנוון, אבל היו אנשים שחיו בעוני. לא היה בעיר פרולטריון, במובן הקלאסי של המלה, כי לא הייתה כמעט תעשייה שהעסיקה פועלים יהודים, ולנוער המתבגר לא נמצאה כל תעסוקה. המאבק על הפרנסה היה יום יומי וקשה.

פרנסי הקהלה הקימו שני מוסדות, שהיו אמורים לעזור למסחר ולמלאכה, האחד מיסודו של ה"ג'וינט" - הקופה השיתופית ("קסה ספולדז'לצה") והשני, הבנק למסחר. הם היו מוסדות קטנים בהיקפם, אבל רבים נעזרו בהם ותכופות, הודות לאלה, יכלו להתקיים ולהמשיך את מסחרם ומלאכתם. בחוגי המסחר נפוצה גם שרשרת הלוואות ב"גמילות חסדים", שנתנו ללא ריבית, מסוחר אחד למשנהו, למספר ימים והיוו מקור עזרה מיידית והדדית בשעת מצוקה. מחזור "גמילות החסד" היה גדול מאוד מבחינת סכומי הכסף והקיף מספר רב של סוחרים ובעלי מלאכה, שבדרך זו מנעו מעצמם תשלום ריבית, שלפעמים הייתה ריבית "נשך", שנגבתה ע"י מלווים בריבית, רובם, אבל לא כולם, יהודים.

ה ח נ ו ך

בכבל הערים והעיירות בפולין, בהן היו קהלות יהודיות, התבסס החנוך היהודי על "החדר". כך היה גם בעירנו. זמן רב ועד למלחמת העולם הראשונה, הצטמצם החנוך כולו ל"חדר" המסורתי, לשלביו השונים. מאוחר יותר קם "החדר המתוקן", שבו נלמדו גם לימודי חול ולאחר מכן נוסד ביה"ס "המזרחי", שהכניס שינוי רדיקאלי בחנוך ובלימודים.

לא הייתה בעירנו גמנסיה עברית, רק גמנסיה עירונית, שבה התקיימו הלימודים גם בשבתות ובחגים, ורק מעטים מבין האזרחים היהודיים בעיר, הסכימו לשלוח את בניהם לגמנסיה, שבה נאלצו ללמוד ולכתוב בשבתות. הגמנסיה העברית, הקרובה ביותר, הייתה בוולוצלבק. מעטים מאוד יכלו להרשות לעצמם לשלוח בניהם ללמוד בה. עובדה זו צמצמה בהרבה את מרחב ההשכלה היהודית, והצעירים נאלצו להסתפק בחנוך דתי תורני ובחלקו - חילוני אוטודידקטי.

מאוחר יותר, בשנות השלושים, נוסד בי"ס למסחר, בו הייתה השתתפות התלמידים היהודים גדולה יותר, אבל לא זמן רב יכלו ליהנות מהלימודים בו, כי פרצה מלח"הע השניה עם כל אימיה.

הלימודים בביה"ס העממי העירוני, שבו התלמידים היו משוחררים מלימודים בשבת, ריכזו רק חלק קטן מהילדים היהודים. אלה באו ממשפחות לא אדוקות, או פחות אדוקות ואלו, אנשי "אגודת ישראל" ורבים אדוקים, לא מפלגתיים, נזהרו שלא לשלוח את בניהם ללמוד בבי"ס "גויי" לימודי חול ועוד בצוותא עם בנות. בתחלת שנות השלושים הוקם בי"ס עממי לתלמידים יהודים בלבד, שמנהלה הייתה הגברת גיז'ינסקה והיו מורות יהודיות: מ. שכטמן, תמרסון מ. פירשט וברתה פרנס. גם בבי"ס זה הרוב הגדול של התלמידים - היה בנות.

" ה ח ד ר "

ב"חדר" היו התלמידים מתחילים ללמוד בגילאים 3-5 ולפעמים נאלץ האב לשאת את ילדו על כתפיו ל"חדר". ראשית הלימודים הייתה אצל מלמד דרדקי. אצלו למדו אלף-בית עברי, דהיינו, ראשית הכרת האותיות וקריאה. מאוחר יותר היו לומדים חומש, לפעמים מיד עם רש"י ולפעמים בשלב מאוחר יותר עם רש"י, ברטנורא, אונקלוס ומפרשים אחרים. רק אחר-כך למדו קצת נביאים ראשונים ונביאים אחרונים, למעשה, רק כדי לצאת ידי חובה - ועוברים למשנה, או כפי שהיו אומרים "משניות". בשלב ההתבגרות, אבל די מוקדם, עברו ל"מעמד" גבוה - לימודי גמרא ופוסקים. החלק הגדול ביותר של כל תקופת הלימודים ב"חדר", התמקד בגמרא. היו מתחילים בסדר זרעים, במסכת ברכות ועוברים לפאה, מעשרות ושביעית, נושאים, שהיו כל-כך רחוקים ממציאות חיינו ועוברים לדברים יותר קרובים אלינו - מסכת שבת, עירובין, פסחים וכו'. אבל עיקר מעיינינו היה בסדר "נזיקין", בבבות - בבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא. שנים של לימוד ופלפול הושקעו בתלמוד ורובן בסדר "נזיקין". כמעט לא נגעו, אלא בשלב גבוה יותר - ורק מעטים הגיעו אליו - בסדרי קדשים, טהרות ונשים. מסכת אבות, שהיא פרקי אבות, למדנו ושנינו בשבתות בימי הקיץ אחר הצהריים ואילו בחורף, היו קוראים את "ברכי נפשי", מזמור מספר תהילים. מעטים, ורק אלה שהתמידו, הגיעו גם ל"יורה דיעה" ולפוסקים מאוחרים. רובם ככולם למדו את "שולחן ערוך", כי איך אפשר לקיים מצוות בלעדיו.

הילד היה מתחיל לימודיו ב"חדר" מבעוד בוקר ומסיים מאוחר בערב. היו חוזרים הביתה תכופות, ובודאי שבחורף הקר והארוך, עם פנסים ביד, בכדי להאיר את דרכם בחשיכה, כי הרחובות לא היו מוארים אלא מקצתם, ב"לוקסים". הלימודים היו מתנהלים בצוותא ובניגון מיוחד, כשמקהלה של 12-15 ילדים חוזרים על האות, המלה או המשפט - ושקולותיהם מהדהדים ב"חדר" ובחצר מחוצה לו. רק השאלות הופנו לילד הבודד - וזה רק, כשהמלמד רצה לעמוד על מידת ידיעותיו וכושר הבנתו, והמדובר בילד החלש בלימודים. גם בלימודי משנה וגמרא שררה שיטת ה"בצוותא", אבל כאן, רבו המקרים של קריאת הפרק או הקטע ע"י תלמיד בודד. רבו השאלות והשקלא וטריא, שחייבים היו להיות ביחידות. הלימודים היו מתנהלים כמובן ביידיש ו"לשון הקודש" (עברית) תורגמה ליידיש. עיקר הלימודים תורגם מארמית בה

נכתב התלמוד הבבלי, לו מסרנו את מיטב שנותינו ב"חדר" ובהמשך לימודי היהדות. לא מעטים היו המפגרים וקשיי התפיסה, או כאלה שלא שקדו על לימודיהם. להם שמשה כמדרבן וכעונש - הרצועה, ה"קיינצ'ק". לא כל רבי, או מלמד, השתמש בה בתכיפות, אבל היו כאלה, שלא חסכו את שבטם והיו מפשיטים גם את מכנסי התלמידים, שלא למדו, והרבה יותר, בגלל ש"פשעו" במעשה שובבות וקונדסות - ומרביצים בישבן ממש. כמובן, שעונש זה חל רק עד גיל מסויים ולא על התלמידים המבוגרים, אם כי גם הם נענשו עונשים גופניים. המלמדים מצאו שיטה יותר טובה לגבי התלמידים המפגרים והפחות מוכשרים ובייחוד לאלה, שהעונש הגופני לא הועיל. מה עוד, כשהמלמדים היו עיפים מעמל היום, ואז היו מטילים את עול ה"מלמדות" על התלמידים המוכשרים, ומצוים עליהם, להשאר ב"חדר" אחרי תום יום הלימודים ולשנן את הפרק עם התלמידים המפגרים. הייתי בין אלה ש"נענשו" לא פעם ב"מלמדות" זו. זה בא עלינו דווקא, בשעה שהנשמה הייתה יוצאת לנו לצאת קצת למרחב, או לרוץ הביתה. היינו מקללים את ה"רבי", שהטיל עלינו עול זה ואת התלמידים, שבגללם באה עלינו הצרה הזאת. ה"רבי" חייב היה לדאוג, שהתלמידים ילמדו וידעו לפחות מינימום מסויים בקריאה, בחומש או במשנה. הנוהג היה, שבשבת אחה"צ היו האבות בוחנים את בניהם, במידה והם עצמם יכלו לעשות זאת, בכדי לעמוד על מדת התקדמותם בלמודים. כשהמדובר היה בילדים מוכשרים, נעשה הדבר בשעות בקור קרובים ואורחים, שהיו נוהגים לבוא ולהתארח בשבת אחה"צ, לאחר השינה, או לקראת "שלוש סעודות" - וההורים היו נהנים מלוא חופניים. הקשר עם המלמד היה ל"זמן" אחד בלבד, דהיינו קיץ אחד, או חורף אחד- ובגמר ה"זמן" שקלו ההורים, לרוב האב בלבד, אם להמשיך ולשלוח את בנם ללמוד אצל אותו מלמד, או להעבירו אל מלמד אחר.

הבנות כמובן לא למדו תורה, אלא "עברי" בלבד, דהיינו קריאה, בכדי שתוכלנה להתפלל או לקרוא ב"צאנה וראינה" כשתתבגרנה. רק אלה, ששלחו ילדיהם לביה"ס העממי העירוני, שלחו בראש וראשונה את בנותיהם לשם. אני זוכר, שבתקופת לימודי בביה"ס העממי, היו הבנות היהודיות רוב גדול בכיתה. רק מאוחר יותר התחילה "אגודת ישראל" להבין, כי אי אפשר להשאיר את הבנות מחוץ למסגרת למודים וייסדה את רשת בתי הספר "בנות יעקב". גם אז לא כל האדוקים הסכימו לשלוח בנותיהם לבי"ס זה. סוף סוף, האמרה, כי "כל המלמד בתו תורה, כאלו מלמדה תפלות", שלטה בחייהם ולא קל היה לפעול בניגוד לנוהג עתיק. גם בליפנו נפתח בי"ס לבנות "בנות יעקב" ותוך זמן לא רב קלט תלמידות רבות ולבסוף התגאתה ה"אגודה" בהישג זה.

ה"חדר המתוקן" הראשון, אותו אני זוכר, היה של המורה גלנט ז"ל ויחד אתו לימדו המורים צוקרברג וקרפנשטין, שעברו אח"כ לבי"ס "המזרחי". הם היוו את קבוצת המורים הראשונה ללימודי חול והרביצו תורה בעירנו במשך מספר שנים.

בין מורי הראשונים, מלמדים למעשה, אני זוכר את חיימול (חיים) זיק, איטשע רוסק ומרדכי מאיר קלינמן, זכרונם לברכה. את חיימול זיק, שאצלו התחלתי ללמוד כשהיה כבר איש בא בימים, אני זוכר מילדות ממש ובמיוחד את דבר היותו אדם נוח ומסביר פנים,

תכונה לא נפוצה ביותר בין המלמדים, היות ורובם היו קשיי יום, עובדים בפרך ואלו פרנסתם לא הייתה מצויה ביותר. נחרתה בזכרוני העובדה, שחיימול זיק היה מוציאנו בל"ג בעומר לחיק הטבע, רחוק מהעיר, במקום בו היה לבתו וחתנו, קנדלשטיין ז"ל, משק חקלאי, שם אפשר היה לרוץ ולשחק באחו ובגיא ולהתוודע לסוסים, לפרות ולעופות וגם להתרחץ בנהר שעבר במקום. היינו זוכרים לו חסד זה משך כל למודינו אצלו. מרדכי מאיר קלינמן ז"ל לימד אותי זמן לא רב. הוא עזב את ההוראה ועבר למסחר. הוא היה אדם רציני וכך התייחס לתלמידים, אבל היה בעל חוש הומור והיה מתבל את הערותיו אפילו, במלתא דבדיחותא.

איטשע רוסק ז"ל עסק תמיד אך ורק בהוראה. לימד בעיקר תלמידים מבוגרים יותר, גם תורה וגם גמרא. היה ידען גדול לא רק בתורה. הוא קרא ספרים שבשביל מלמדים אחרים היו בחזקת "אסור טריף". הוא מעולם לא דבר עם תלמידיו על כך, שהם חייבים להיות אדוקים ובודאי, שלא גער בהם על כך, שלא מקיימים מצווה זו, או אחרת. הוא בעצמו, בנפשו פנימה, היה רחוק מאדיקות ורק כלפי חוץ היה נאלץ להעמיד פנים, כי אחרת עלול היה לאבד את פרנסתו, הדלה בלאו הכי. הוא נמצא בריב מתמיד עם אלוהיו ולא פעם הרשה לעצמו בגלוי לערער על סדרי עולם, שכלפיו, בודאי ובודאי, לא היו הצודקים ביותר. תכופות היה מדגיש את הפסוק "מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל בוגדי בגד".

היה לנו עוד מלמד אחד, ש"הרביץ" בנו גמרא. אני זוכר, ששמו הפרטי היה וולף, אבל בשם משפחתו אינני בטוח. נדמה לי פוז'צ'קה ז"ל. אני זוכר רק, ששקד הרבה על לימודי הגמרא והיה גוער בקולי קולות בתלמידיו וגם מעניש קשה.

ב י ה " ס "ה מ ז ר ח י"

לאחר "החדר המתוקן" בא ביה"ס "מזרחי", שהוקם ע"י עסקני "המזרחי" בעיר. גם ביה"ס "המזרחי" וגם "החדר המתוקן" לא באו במקום "החדר" המסורתי, אלא לצידו, כי רק חלק מההורים שלח את ילדיו לבתי ספר אלה, ברם, אנשי ה"אגודה" ויהודים אדוקים אחרים המשיכו ב"חדר" המסורתי.

עוד ב"חדר המתוקן", אבל בעיקר בבית הספר "המזרחי", קיבלו הלימודים בפעם הראשונה תוכן וצורה של בית ספר, אם כי לא מסודר לגמרי בראשיתו, אבל במרוצת הזמן הלך בי"ס זה והשתפר. בי"ס "המזרחי" נאבק כל הזמן בקשיים, היות וכל תקציבו התבסס על שכר לימוד, ששילמו הורי התלמידים ואלו המורים בבי"ס זה קבלו שכר גבוה יותר, מאשר זה ששולם למלמדים ב"חדר", והעול הוטל על ההורים, שלא כולם יכלו לעמוד בו. נוסף לכך הייתה תוכנית הלימודים הרבה יותר רחבה וחייבה העסקת מורים רבים.

בפעם הראשונה קבלו המקצועות: עברית, דקדוק וספרות, את מקומם הראוי ואפילו לימודי התנ"ך, שהתנהלו זו פעם ראשונה ב"עברית" קבלו צורה רצינית ונעשו במלוא היקפם. עוד לפני קום ביה"ס "המזרחי", בימי "החדר המתוקן", באו לליפנו מורים לשפה העברית

ולתנ"ך. ביניהם היה יעקב קופמן ז"ל, שעלה ארצה והיה מורה בגמנסיה "בלפור" בת"א. המורה י. קופמן היה אולי הראשון, שלימד את השפה העברית והדקדוק כנושא לימודי בפני עצמו, אבל לימודים אלה לא היו סדירים והופסקו מזמן לזמן. אחריו עסק בהוראת עברית המורה ב. מונדרל.

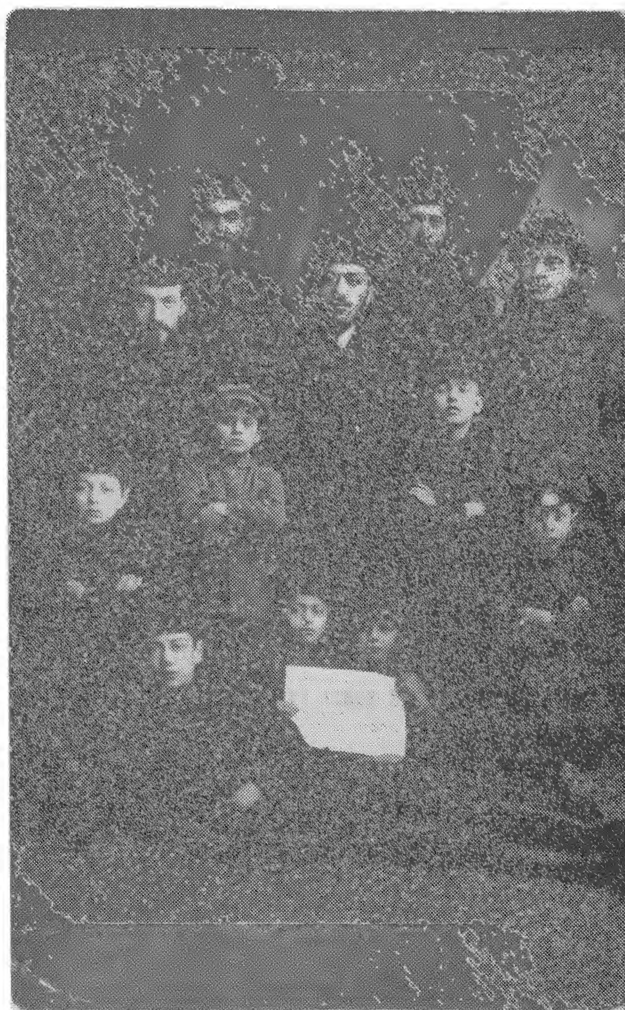

שעורי ערב לעברית לבנות, השנה, כנראה, 1917
באמצע יושב המורה יעקב קויפמן, לידו יושבת זלוטניצקי והשלישית משמאל ש. דורן

בין המורים בביה"ס "המזרחי" אזכיר את גלמן ז"ל, שיותר מכל מורה אחר חיבב עלי את התנ"ך ויחזקאל רוזנוביץ ז"ל, אשר לאחר המורה והדיין, קרמסקי- ניהל את ביה"ס ולו אקדיש רשימה מיוחדת. יחזקאל רוזנוביץ הנהיג בביה"ס שעורי התעמלות קבועים, אשר היו חידוש בימים ההם והפסקות בין שיעור לשיעור. כפי שציינתי, קשה היה לביה"ס "המזרחי" להתקיים, כי לא רבים היו ההורים שהיו מוכנים לשלם את שכר הלימוד, שנדרש מהם, לצורך אחזקתו של ביה"ס. יש לציין כי בי"ס זה היווה מפנה בתולדות החינוך בקהלה היהודית בעירנו.

גם בלומדי בביה"ס "המזרחי" ובעיקר, בהיותי תלמיד בביה"ס העממי העירוני, קבלתי שיעורים פרטיים בתלמוד. הייתי בא לפעמים גם לרב ש. ברוט, ללמוד דף גמרא, אבל זה היה בהתנדבות ולא באופן סדיר. את לימודי הסדירים, בגמרא ופוסקים, המשכתי אצל יחיאל וירניק ז"ל. יחיאל וירניק היה אברך יתום, שבא לליפנו בכדי לגור אצל קרוביו, משפחת גרליץ, שכמה מבניה הגיעו ארצה. הוא התקיים מהוראת תלמוד. היה חריף ובקי, אדם נהדר,

בעל נימוסים ושקט נפשי ועל אף שהגורל המר לו מאוד, היה תמיד מאיר פנים ותמיד מוכן לעזור לתלמידו ולכל אדם. היו לו תלמידים בודדים והוא הרביץ בהם את תורת התלמוד והפוסקים, ביושבו ב"שטיבעל" של אלכסנדר, שהיה מחסידיו. שיחות לא מעטות נהלתי אתו, כתלמידו וגם סתם כאדם צעיר, על בעיות שונות, שעמדו ברומו של עולם ונוכחתי לדעת עד כמה היו אפקיו רחבים ועד כמה שוחר דעת היה.

בי"ס מזרחי, צילום שנעשה בשנת 1920,
כמזכרת לתלמידים שהצטיינו בבחינות
המורים: המנהל קרסקי באמצע, שורה שנייה, לידו מימין: קרפנשטין ,
י. רוזנוביץ; בשורה למעלה מימין: מ. קלינמן , ח. זיק; התלמידים,
מלמעלה, מימין לשמאל: א.ד. פרנק, מיכלובסקי; שורה שניה: י. שיבק,
מ. ליפסקר; יושבים בשורה אחרונה: ש. דומב, מ. ליטר, ליפסקר.

"חדר מתוקן"

המורים, מימין לשמאל: צוקרברג, גלנטן התלמידים, בשורה עליונה מימין לשמאל: ד. פינקה, סורקביץ, פ. שיבק, גולדברג, ליפסקר, גולדברג, צירקוס, גלנטן בשורה השניה: מ. ליפסקר, לא מזוהה, א. אדלר, דנציגרן בשורת היושבים: א.ד. פרנק, לא מזוהה, מיכלובסקי, לא מזוהה; בשורה האחרונה: ש. דומב, לא מזוהה, לא מזוהה, לא מזוהה, שיבק, דיוגנס.

בעירנו לא הייתה "ישיבה", כפי שהיה הדבר בהרבה מערי פולין המזרחית ומיעוטן בפולין המרכזית והמערבית. את מקום הישיבה להמשך לימודי היהדות, תלמוד ופוסקים - מלא בית המדרש. שם ישבו ולמדו תורה אלה, שנקראו "בחורי בית המדרש", או כפי שכונו במקומות, בהם הייתה ישיבה- "בחורי ישיבה". ההבדל היה, שבבית המדרש לא היה ראש ישיבה ממש, והלמודים התנהלו בכוחות עצמם ובהדרכת אלו מביניהם, היודעים פרק בתלמוד ובהלכה.נוסיף ונציין, שאת תפקיד ראש הישיבה מלא, במידה ידועה ובאופן חלקי, אפרים ניימרק, שהיה לו מפעל קטן לייצור סודה ומיצים. רבים, אבל לא כולם, מבחורי בית המדרש ראו בו את רבם. מכותלי בית המדרש יצאו לא מעט אפיקורסים, שהצטרפו לתנועה הציונית, ולפעמים, אם כי לעיתים רחוקות, גם ל"בונד" ולפועלי ציון שמאל.

ב ת י   ס פ ר   ע י ר ו נ י י ם

ביה"ס העממי העירוני נפתח מחדש, זמן קצר אחרי התארגנות השלטון העירוני של פולין המשוחררת. היהודים לא מהרו לשלוח את בניהם לבי"ס זה, היות ולא נתנו בו אימון

בהתחלה וגם חששו מהשפעת הלימודים החילוניים על ילדיהם ומהשבתת בניהם מלמודי תורה, בהם חייב אדם, כל שעה וכל רגע. לאט, לאט, הבינו רבים מאנשי הקהלה, כי גם חיי הכלכלה וגם חיי החברה, שרוחות חדשות פרצו לתוכם - מחייבים לימודים חילוניים, או כלליים, כפי שכינו אותם.

השפה השגורה בפי היהודים, פרט ליידיש, הייתה השפה הרוסית, שפת שלטון השיעבוד הרוסי, שכולם היו חייבים לדעתה, בבואם בדברים עם הממשל. קצתם ידעו גרמנית, שלמדו בתקופת שלוש השנים, בהם שלטו הגרמנים במלח"הע הראשונה. מעטים ידעו פולנית, אבל פולין העצמאית תבעה שינוי ביחס לבעיה זו והובן, כי הבנים חייבים ללמוד ולדעת את השפה ודרכם ילמדו אותה גם ההורים. השפה הייתה נחוצה להם, בבואם במגע עם עם הארץ, הכפריים והעירוניים, שרצו להבליט את עצמאותם החדשה, ובוודאי שזה היה נחוץ במגע עם מוסדות העירייה והממשלה.

ביה"ס העממי היה בן 7 כיתות (מקביל ל- 8 בארץ) ותעודת גמר שלו הכשירה את בעליה להמשך הלימודים בגימנסיה. התחלתי את לימודי בכיתה ד' של ביה"ס שמנהלו היה מר מיבסקי. ביה"ס היה משותף לבנים ולבנות, דבר שהיה חידוש בימים ההם, ועובדה זו הרתיעה עוד יותר את החרדים מלשלוח בניהם לביה"ס. לרבים מהם, ביה"ס היה "מוקצה מחמת מיאוס" ואסור שרגל ילד יהודי תדרוך על מפתנו. כמו בכל בי"ס מעורב, שבו למדו יהודים וגויים בפולין, התעוררו בעיות, שהילדים התרגלו להן, אם כי לא בנקל. בוודאי שהיו בטויי אנטישמיות מצד תלמידים נוצריים, אבל קשה לי להזכר בבטויי אנטישמיות גלויים מצד המורים. אני נזכר, כי בשנת לימודי הראשונה, בפרוס השנה, בא לכיתה המנהל מיבסקי ושאל כל תלמיד לשמו ושם אביו. כשהגיע תורי, עניתי, כי שם אבי ברק (בריש) ואז פרצו התלמידים ה"גויים" בצחוק והמנהל הסה אותם בגערת זעם ואמר: "אתם צוחקים, כי אתם בורים ועמי הארץ. איך אתם מרשים לעצמכם לצחוק לשם שנשא אחד מגבורינו הגדולים, הלא הוא ה"פולקובניק" (אלוף משנה) ברק יוסלביץ". ברק יוסלביץ היה אחד המפקדים הנועזים והגבורים של התקוממות קושצ'ושקו נגד הרוסים. גם המורה למתמטיקה, מר פרדובסקי, שהיה אדם חולני עד כדי נכות, היה מביע לא אחת אהדה לתלמידים יהודיים, שהצטיינו במתמטיקה. גם המורה להסטוריה, שלימדה בעיקר את דברי ימי פולין האחרונים ואזרחות, הגב' גודלבסקה, שהייתה סוציאליסטית כאביה, שעבד כמכונאי הראשי בתחנת הכוח - שמרה על יחס של שויון כלפי כל התלמידים, וגם עודדה שיתוף פעולה וחברות בין יהודים ל"גויים". היא הקימה ועד של תלמידים בכיתה, כעין שלטון עצמי, שהיה חידוש בימים ההם - וכיו"ר הועד הציעה אותי וזה נתקבל ע"י התלמידים. אני מנסה לדלות נקודות אור בחיים הקשים של הילדים והנוער היהודיים בביה"ס, אבל אין זה מעיד, כי כל המורים ואף לא המנהל, היו נקיים מאנטישמיות.

בכיתה שלי היו 28 תלמידים ומהם היו כ- 40% יהודים. רק שלושה מבין התלמידים היהודים היו בנים והיתר בנות. אזכיר כמה משמות התלמידים, שאתם יחד למדתי בביה"ס

העירוני: אהרון דויד פרנק ז"ל, בנימין הולצמן ז"ל, יפה פרנק ז"ל וייבדלו לחיים ארוכים: ב. מידזיגורסקה, ט. אלטמן, ט. טדליס, י. מקובסקי ועליזה פרנק. מספר הבנות היה גדול יותר, אבל אינני זוכר את שמות כולן.

"החדר", המסורתי והמתוקן, וביה"ס "המזרחי" הקנו לתלמידים את יסודות התרבות היהודית והעברית. זה האחרון, יחד עם ביה"ס העממי העירוני, פתחו אופקים גם להבנת הספרות וההיסטוריה הפולנית וגם לספרות ולהיסטוריה הכללית והעברית.

אני רוצה לציין את חריצותם ומסירותם של אחדים מחברי הקהלה היהודית, שעמלו קשה להקמת בי"ס "מתוקן" ועוד יותר להקמת בי"ס "המזרחי" - ולקיומם. הם תרמו תרומה חשובה ללימוד תורה ודעת ולהנחלת הלשון העברית לרבים. אציין גם, ששעורי ערב לעברית אורגנו עוד לפני מלח"הע הראשונה ע"י חוגים ציוניים. כדאי לציין גם, שקן "השומר הלאומי" הביא בעצמו שני מורים לעברית - את דננברג ובלה גוברמן פלד (כיום חברת קיבוץ אושה), שניהם מפינסק.

בית ספר "בנות יעקב"

משמאל לימין (הרוב לא זוהה): ד. קלודבסקי, לוין, קרפ, רוטמן, ה. קונטטס, מ. סוסנובסקי, ל. ניימרק, ה. לוין, קונטטס, קלודבסקי, כהן, גרפונקל, ש. ניימרק, ר. סוסנובסקי, לוין, כהן.

בית ספר העממי העירוני ברחוב קילינסקגו

בשורה העליונה, מימין לשמאל: גונסקי, י. מקובסקי, ש. אלטמן, ליכטנשטין, מ. רומנובסקה, נוצריה לא מזוהה, הולץ, ב. פידזיגורסקי, ע. פרנקו בשורה השניה, שלישי מימין: ש. אלון (דומב), ב. הולצמן, ל. ד. פרנק, שלוש האחרונות: הולץ, בראון, ה. אורבך; בשורה האחרונה, שניה מימין: יפה פרנקו בשורת המורים, יושבים: המורות - גודלבסקה, גיזינסקה, המנהל פיגסקי והשניה משמאל - פיטשקובננה.

בי"ס העממי היהודי, כיתה ז', יהודים לומדים תנ"ך. בתוך יושבת המורה ל. מירנץ; התלמידות: ב. גולדבלום, ש. אורבך, ד. צודקביץ, צ. רוטמן, ה. פלוקסמן, ר. בינגפלד, ורשבסקי; התלמידים: ה. רודה, ש. רוז'ני, ד. ז'לק, קורן, מ. הלפגוט, פרלמוטר.

כתה ו' של בי"ס העממי היהודי - 1927

בתוך יושבת המנהלת גוז'ינסקה והמורות, מימין לשמאל: מ. פירשט, פליציה תמרסון וברשה; התלמידות, בשורה העליונה: צונסטקובסקי, ויכסלפיש, דיוגנס, זיכלינסקי, הרשבורן; בשורה השניה: ת. לופטה, קרוביצקי, רוכמן; התלמידים: משה לבקוביץ, ד. מנחם, זקליקובסקי.

בי"ס העממי החדש מול הגן העירוני - כתה מעורבת, 1932

יושבים: המנהל ויניצקי והמורים, מימין לשמאל: ברנק, בז'ז'ינסקי, קופצביץ, בכמן, גיזינסקי, בילצקי; התלמידים היהודים: בנות- גרצמן, ה. זקליקובסקי, ב. צודקביץ; בנים- מ. ויכספליש, זיק, ר. פוצ'כה, א. אוקוביס, י. הרץ, מ. קנדלשטין, גלברט, מ. הולצמן, ז. לוין, צ. קורל, זקליקובסקי, סידזיגורסקי.

ת ר ב ו ת   ו ס פ ו ר ט

ה ס פ ר י ה

המוסד החשוב והותיק ביותר להפצת התרבות בקרב האוכלוסיה היהודית, הייתה הספריה היהודית העירונית, שנקראה "בית עקד לכל". רבים מהמבוגרים, ובעיקר בני נוער, מצאו בספריה מקור להרחבת השכלתם הכללית והיהודית לאחר לימודיהם ב"חדר", בבית המדרש וב"ישיבה". בספריה היו ספרים בשפות: עברית, יידיש ופולנית וגם בשפה הגרמנית היו ספרים, שרבו ביחוד בתקופת מלח"הע הראשונה עם הכיבוש הגרמני. בהנהלת הספריה השתתפו באי כוח הסתדרויות שונות, אבל היוזמה והנשיאה בעול כלכלת המוסד וניהולו היו של ההסתדרות הציונית בעיר ושל עסקנים ציונים, בטרם נוסד רשמית סניף ההסתדרות הציונית. בהנהלת הספריה בראשיתה השתתפו: ג. פירשט, א. טץ, א. שוורץ, א. אופטובסקי וה. בראון ז"ל.

לאחר מלח"הע הראשונה, עם קום פולין העצמאית, ניסו הפולנים להתנכל לספריה, שהייתה שייכת לקהלה היהודית, להוציאה מרשותה ולהופכה למוסד עירוני כללי בשליטת העיריה. השם "בית עקד לכל" (צ'יטלניה דלא וושיסטקיך) שימש תואנה לפרנסי העיר הפולנים להכריז, כי הספריה שייכת לכל אוכלוסיית העיר והשם של הספריה יוכיח, כי תביעתם צודקת. על אף מאמציהם של כמה מעסקני הספריה: ב. מונדרל, י. בורנשטין, ה. פירשט ז"ל ואחרים - להפר את המזימה, עמדה הספריה בפני הסכנה להיות מוחרמת ע"י העיריה. אבי ז"ל, שהיה חבר מועצת העיר, גייס לעזרה את רב העיר, הרב ש. ברוט, ביודעו, ששמו וסמכותו של הרב ישפיעו השפעה מכרעת על ההחלטה - ויחד עם העסקנים שטיפלו בדבר עוד מלפני כן- עמלו קשה לסכל את המזימה. הם הצליחו לבסוף להשאיר את הספריה - נכס תרבותי חשוב עד מאד, בידי הקהלה היהודית. אבי השפיע גם על הרב, שיצטרף לועד הספריה ולזמן מה לכהן כיו"ר שלו. חשוב היה הדבר בעיקר בתקופה הראשונה, בכדי להתגבר על התנגדות כמה מחברי מועצת העיר, הקשותים והאנטישמיים - שההחלטה, גם לאחר שנתקבלה, לא נעמה לרבים מהם כלל וכלל וניסו להתנקש ביישומה.

הספריה שנתה את שמה ואת אופיה המשפטי, בכדי להקנות לה בצורה בולטת את התו היהודי והקהלתי.

לא קל היה לרב לקבל את ההצעה לשמש יו"ר ועד הספריה. עוד בטרם קום "אגודת ישראל" בעירנו, היו האדוקים שבקהילה מביעים התנגדותם לספריה, והקוראים את ספריה היו לצנינים בעיניהם. מה עוד, שנמצאו צעירים, עולי ימים ממש, בין הקוראים הגלויים ועוד רבים מאלה, הקוראים הסמויים, שהיו קוראים את הספרים בהחבא, אפילו בבית המדרש, או מתחת לכר, או לאור הנר, לאחר שההורים הלכו לישון, עייפים מעמל היום. הם ידעו וטענו, שהספריה, לא רק גורמת להשבתה מלימוד תורה, מפיהם של צעירים רבים, אלא גרוע מזה, היא תורמת להתפקרותם. זה הפך את הספריה ל"טרף פסול" עשרת מונים, ואיך יתן רב בישראל ידו למפעל כזה ועוד יותר, שומו שמיים, אף יתן את שמו שיתנוסס בפרהסיה על כגון דא. הרב ברוט לא התחשב בדעות אלה והשתכנע, שעליו לתת יד להצלת נכס תרבותי זה למען הקהלה היהודית ולא נרתע מבקורת ואף מהשמצות.

הספריה שכנה בבית משפחת קראוט, מאוחר יותר בבית אוגרודוביץ, בתקופה בה הייתי אני בא פעמים אחדות בשבוע, באופן קבוע, להחליף ספרים. שפר חלקי, שלא הייתי צריך לקראם בסתר ויכול הייתי לקרוא בגלוי, בהיותי עוד נער קטן, את כרכי "העולם הקטן", כתב העת המצויין מאותם ימים בשפה העברית, שהרחיב את אופקיי בתרבות העברית והכללית, בספרו את כל פלאי העולם והישגי האדם בכל שטחי הטכנולוגיה דאז ועד לזכרונות לבית דויד של אש פרידברג ולאחר כך את ספרי מרק טווין, דיקנס והוגו, שתורגמו לעברית, ליידיש ולפולנית וספרי אוזשקובה, סינקביץ ועוד. רבים, רבים, מבוגרים ונוער, היו באים מדי ערב להחליף ספרים, להרחיב את השכלתם וליהנות מספרות טובה.

אנשי ה"בונד", אשר רצו במיוחד לטפח את תרבות ה"יידיש" וגם להפיץ ספרות סוציאליסטית, הקימו מאוחר יותר ספריה משלהם, שכללה גם אולם קריאה, שאיפשר לבאים אליו לקרוא את עתונות ה"בונד" וגם עתונות אחרת, אבל פעולות אלה נעשו בקנה מידה קטן. רישומם בציבור בעיר היה מוגבל.

א ג ו ד ת "מ כ ב י"

אגודת "מכבי" נוסדה אף היא לפני מלח"ע הראשונה והייתה כעין מוסד תאום לספריה. הנוער היהודי בעיר ובעיקר הנוער הציוני, הרגיש בצורך בפעילות ספורטיבית והאגודה קמה

ביוזמת מספר עסקנים, ביניהם: י. הערנעס, י. ברודסקי, ו. בורנשטיין, ה. פירשט, ז'יכלינסקי, ש. שיבק א. מידזיגורסקי ואחרים. אגודת "מכבי" הצליחה להשיג מאמן מצוין, שקלר, שהגיע מורשה. הוא הצטיין לא רק כמאמן וספורטאי טוב, אלא גם כמארגן. האגודה הצליחה למשוך אליה רבים מהנוער, שהתרחקו מבית המדרש ורצו לפתח גם את כושרם הפיסי וב"מכבי" נמצא הסדן למרץ התוסס, שחיפש פורקן ומטרה נעלה.

אגודת "מכבי" קיימה, פעמים מספר בשנה, הופעות התעמלות וספורט במקצועות שונים ובייחוד בחנוכה, חג המכבים, והפגינה בפני הציבור הרחב של העיר את פירות האימונים הקשים ואת יכולתו של הנוער היהודי בתחום זה. הופעות אלו מלאו בגאוה את לבבות היהודים, שרגילים היו לראות מפגני כוח וספורט רק אצל ה"גויים".

לאגודת "מכבי" הייתה גם תזמורת כלי נשיפה משלה, שאת צילומה אנו מביאים להלן וכללה כ - 20 נגנים. התזמורת הופיעה בחגיגות שונות מטעם הקהלה וההסתדרות הציונית ונתנה גם קונצרטים משלה, ולפעמים גם בשיתוף עם תזמורת מכבי האש.

בעירנו הייתה גם קבוצת כדורגל, שרשמית לא השתייכה ל"מכבי" ונקראה "הקלוב לספורט של ליפנו", אולם, שחקניה היו כולם חברי "מכבי". לא ברור לי, מדוע הייתה קבוצה זו עצמאית ולא נשאה את שם "מכבי", כפי שזה היה בהרבה ערים אחרות בפולין. זאת הייתה קבוצה, שהצטיינה במשחקה ו"הדרבי" היה, המשחק עם קבוצת הכדורגל הנוצרית של העיר, אשר עורר תמיד רגשות וסערת רוחות. משחק חשוב אחר התקיים לפחות פעם בשנה עם קבוצת "מכבי" מוולוצלבק.

לקבוצת הכדורגל שלנו, היו אוהדים רבים מבין הצעירים וגם מבין המבוגרים, ורבים באו לחזות במשחקים ולשתף עצמם במתח ובחוויה. גם בחורי בית המדרש לא יכלו לפעמים לגבור על יצרם והתגנבו ובאו לשוק "החזירים", בכדי לראות את המשחק. ראש הקבוצה, "הקפיטן", היה דנציגר והשוער היה ליפסקר. התמונה של קלוב הכדורגל המובאת להלן הועתקה מהמוסף של ערב שבת של העתון "היינט", שנקרא "אילוסטרירטע בייל‏אגע" והכיל, בצד הרבה ספורים, צילומים מהעולם, מהארץ ומעיירות וערים בפולין ועל הווי החיים בהן. (המוסף, בו מדובר, נושא את התאריך 28 בנובמבר 1924 והוא חלק מכרך, שמכיל את השנים 1924-1925 והנמצא בידי הכותב).

אגודת ספורט "מכבי" - הועד, שנת 1931

יושבים מימין לשמאל: אהרון מידז'יגורסקי, שמואל ניבורג, הרצקה פירשט, ויסבורטן עומדים מימין לשמאל ליב מקוביץ, יעקב ברמן.

חברי אגודת ספורט "מכבי", שנת 1930

אגודת ספורט "מכבי" - התזמורת

עומדים מימין לשמאל, שורה עליונה: הרשבין, זיכלינסקי, ו. בוקי, בידרקה; שורה שניה: מנדלסון, לוין, י. שינק, ליס, ל. שינק, ניידלן יושבים: הנטל, גולדברג, ברגר, פיליפסון, רובינשטין; שורה אחרונה: זיכלינסקי, בורנשטין, זיידנר.

קבוצת כדורגל - ליפנו. עומדים מימין לשמאל: קלר, י. ברמן, לא זוהה, דנציגר - קפטן הקבוצה, הרנס, לא זוהה, פלורמן, לא זוהה; בין שני המגינים למטה, שלא זוהו, עומד השוער ליפסקר.

T-wo Gimn.-Sportowe
„MAKABI"
Lipno.

אגודה להתעמלות וספורט
טורן און ספארט פעראיין
„מ כ ב י"
ליפנה.

LEGITYMACJA כרטיס=חבר לעגיטימאציע

Członek .... חבר מיטגליד

Sekcja .... סקציה סעקציע

Lipno, d. .... 19.... r.
ליפנא

Prezes .... פאר.

Sekretarz .... מזכיר=סעקרעטאר

LEGITYMACJE WINNI CZŁONKOWIE ZAWSZE MIEĆ PRZY SOBIE.

די לעגיטימאציע מוז שטענדיג בײַ זיך געטראָגען ווערען.

כרטיס חבר של אגודת הספורט "מכבי"

חנוכה אבענד

אויסגעפיהרט פון ליפנער יודישען טורן–ספארט פעראיין

„מכבי" אין ליפנא.

פראגראם

1) ערעפנונג פון אבענד פערוואלטונגס-מיטגליעד . וו. בארנשטיין
2) חנוכה ליכט .דעקלאמאציאן . . . . י׳ סלוושעווסקי
3) דניאל אין דער לייבען גרוב: . . . . וו. בארנשטיין
4) איקין עולם האמת . . . . . . א. ושעלעק
5) דער בלינדער בעטלער . . . . ש. קלאר
6) דער משוגענער אין שפיטאל דראמאט. עדיום 1 אקט. וו. בארנשטיין
7) פערשיעדענע טורן איבונגען אינטער דיא פיהרונג פון ה: ר. שקליאר.

א) אויפמארש . . . . .
ב) פרייע איבונגען . . . .
ג) פיראמידען . . . . .
ד) שטאב–איבונגען . . . .
ה) בארען איבונגען אונד פיראמידע אויף דעם בארען
ו) אלגעמיינע פיראמידען . . . .

8) מאנאלאג פון אהיגען . . . . . . ם. לוסטער
9) דער בעער קאמ. אין 1. אקט פון א. טשעכאוו.

פערזאנען:

העלענא פאפאוו . . . פרל. ש. דארן
גרינארי סמירנאוו . . . ה. וו. בארנשטיין
לוקא (דיענער) . . . . ה. י. סאפיאן

גערטנער. קוטשער. ארבייטער.

Chanukah Fest.

Veranstaltet durch den Jüdischen Turn-und Sport Verein „MACCABI" in Lipno.

Programm:

1) Eröffnung des Abends Verwaltungsmitgl. W. Bornstein
2) „Chanukah Licht" Deklam. . . J. Służewski
3) Daniel in der Löwengrube . . W. Bornstein
4) Am Friedhof . . . . . . A. Zielak
5) Der Blinde Bettler . . . . S. Klar
6. Verrückter im Krankenhaus Dram. Etiud W. Bornstein
7) Schauturnen unter der Leitung R. Schklar.
   a) Aufmarsch . . . . . .
   b) Freiübungen . . . . .
   c) Pyramiden . . . . . .
   d) Stabübungen . . . . .
   e) Barrenübungen und Pyramide .
   f) Allgemeine Pyramide . . .
8) Monolog . . . . M. Luster
9) Komödie in 1 Akt „Der Bär" von A. Tschechow.

PERSONEN:

Helena Popow . . Frl. Dorn
Grigory Smirnow . W. Bornstein
Luka . . . I. Safian

Gärtner—Kutscher—Arbeiter.

Druck D. Lewin, Lipno.

נשף חנוכה של אגודת ספורט "מכבי" והחוג הדרמטי
הזמן - מלחמת העולם הראשונה

ה ח ו ג   ה ד ר מ ט י

החוג הדרמטי היהודי היה אחד המוסדות התרבותיים החשובים בעיר והתחיל את פעולתו עוד בימי מלח"הע הראשונה. החוג הווה מחלקה (סקציה) בהסתדרות הספורט "מכבי", שהיה אחד המוסדות הראשונים והפעילים ביותר בקהלה היהודית.

הודות לעזבונה של השחקנית הראשית של החוג הדרמטי, שרה איש-טוב (דורן) ז"ל, שנמסר לנו ע"י בתה דליה אפעל, והכולל צילומים ותוכניות מהצגות שניתנו ע"י החוג, יש באפשרותנו להעריך את היקף פעולתו של חוג זה.

חברי החוג - השחקנים - פעלו על יסוד התנדבותי וההכנסות מההצגות היו קודש לספריה, לספורט או לדברי צדקה. מעניין, שבמקרה אחד, בשנת תר"פ, 1920, התקיים נשף, שנקרא "חגיגת הגאולה", והכנסתו הייתה מוקדשת "לקרן העולים".

נשף זה, וכמו כן נשפים אחרים, כללו הצגת מחזות וגם ערבי קריאה וזמרה. הנשף האמור כלל בחלקו הראשון הצגת דרמה של י. פרישמן ז"ל - "אל רחמים", בבמויו של ו. בורנשטין ובחלקו השני הקראות ע"י הגב' הלדנברג - בפולנית, וע"י הגב' שרה דורן - ביידיש.

תוכניה זו הודפסה בשתי שפות - בעברית וביידיש, ואילו כל שאר התוכניות שבידינו, פרט לאחת, הודפסו רק ביידיש. האחת, היוצאת מהכלל, הודפסה ביידיש ובגרמנית ואף שאינה נושאת תאריך, הרי נשף חנוכה - "חנוכה אבענד", שלו הוקדשה התוכניה, התקיים כנראה בתקופת הכיבוש הגרמני, בימי מלח"הע הראשונה. בנשף זה הוצג מחזה של א. צ'כוב - "הדוב". הוקראו הקראות והתקיימו תרגילי ספורט, בניצוחו של ה. שקלר, המורה להתעמלות. תוכניה אחת מספרת על נשף ספרותי הומוריסטי, שהתקיים באולם הראינוע "קולטורה". נשף זה היה עשיר בתוכנו וכלל משחק, זמרה, הקראות ונגינה בכנור, שבוצעה ע"י ש. גולדברג וי. דנציגר. היה גם מזנון, קונפטי וריקודים. נשף זה נערך בשם "בית עקד לכל" - "ביבליאטעק פאר אלע אין ליפנא".

בין המחזות שהוצגו, היו, פרט לאלה שמנינו לעיל, מחזות של י. גורדין - "השחיטה" ו"חאשע די יתומה", "שמע ישראל" של דימאוו ו"שלוש התופרות" של י. ל. פרץ ועוד מחזות אחרים, שאין לנו עליהם פרטים.

השחקנים היו: נשים - שרה דורן - שחקנית ראשית, זמרת וקריינית, י. הענדעל, פ. זלוטניצקי, ג. מונדראל, פ. מלינעק, ח. קליג; גברים - ה. ספיאן, ה. בורנשטין, מ. לוסטער, ו. בורנשטין, י. דנציגר, מקוביץ, מ. ל. ליכטנשטיין, פ. רוזנפלד, מ. גולדברג, ש. פיליפזון, ד. הרשקורן.

הקריינים היו: ש. דורן, ש. קלר, י. סלוז'בסקי, א. ז'לעק והלדנברג. הבמאי לא צויין לרוב, פרט לשני מקרים, בהם מלא תפקיד זה ו. בורנשטין. הלחשנים (סופלאר) היו: א. פלורמן וה. מיזנר.

ההצגות והנשפים התקיימו באולמות של: אגודת "מכבי", ראינוע "קולטורה" ושל הרכבת- "סאלא קוליאוואֿ" (SALA KOLEJOVA). שני שחקנים לא רצו, או חששו, לגלות את שמותיהם והופיעו - האחד בראשי תבות והשני נקרא בשם "איקס" (X).

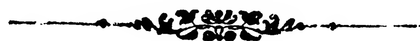
מהמעט שנמצא בידינו, אפשר ללמוד על הפעילות הרבה של החוג הדרמטי ועל התפקיד החשוב, שמלא בחיי התרבות והחברה של הקהלה היהודית ובייחוד בחוגי הצעירים והנוער.

נשף חגיגת-הגאולה

הכניסה מקדשת לקרן-העולים

פרגרמה

ט סיון תרפ.

גאולה-אווענד

דער איינקונפט איז בעשטימט פארן

עמיגראציאנס-פאנד.

תכנית של נשף חגיגת הגאולה, שנת 1920

חלק ראשון

אל רחמים

(פרודיה)

דרמה בת שלש מחלקות מאת דוד פריׁשמן

המשחקים:

יענקיל שפשוביץ II — — — ז. ברנשטין
שרה II (אשתו) — — — — X
ראובנ׳דל (בנם) — — — — מ. גלדברג
אליה אליהוביץ II — — — — ש פיליפזון
מנחם (בחור מבית המדרש) — — ז. קבדלה

זלמן, איטשה, פיטשה — בחורים בטלנים מבית המדרש

רזשיסר ז ברנשטין

חלק שני

דקלמציות

פני קוקשינסקה בפולנית מרת הלדנברג
המדחות מאת רזנפלד ביהודית „ דרן

חלק שלישי

מזנון, פוסטה, קנפטיה׳ לוטריה, מחולות ועוד:

I טייל.

„גאט פון רחמים"

(פאראָדיע)

פון דוד פרישמאַן דראמע אין 3 אַקטען

פערזאנען:

יענקיל שאפשאָוויטש II — — — וו. באַרנשטיין
שרה II (זיין ווייב) — — — — — X
ראובנ׳דל (זייער זאָהן) — — — מ. גאָלדבערג
אליה אַליהוויטש II — — — ש. פיליפזאהן
מנחם (א בחור פון בית המדרש)— וו. קאָוואַדלע

זאלמן, איטשע, פיטשע — בחורים בטלנים פון בית המדרש

רעזשיסאָר וו.באַרנשטיין

II טייל

דעקלאמאַציעס:

פאַני קאָקאָשינסקא (אין פאָלניש) פרוי העלדענבערג
די פערפיהרטע פון מ. ראָזענפעלד (יודיש) פרל. דאָרן

III טייל

בופעט, פאָסט, קאָנפעטיא, לאָטעריא, טענץ.

פרוט התכנית ביידיש ובעברית

החוג הדרמטי בהרכבו המלא לאחר אחת ההצגות

המשתתפים לא זוהו, פרט ליושבת בקצה הימני: שרה דורן (איש-טוב)

שרה דורן בהצגה "מאשע די יתומה"

פראגראם

לטובת דער ביבליאטעק פאר אלע אין ליפנא.

דאנערשטאג מוצ"יום ווערד געגעבען אפארשטעללונג אין קאלעציאוזע זאל

חאשע די יתומה

די וועלט-בעליבטע דראמע אין 4 אקטען פון יעקב גארדאן.

פערזאנען.

1)	יואל טראכטענבערג (ארכער קויפמאן)	ה. מאקאוויטש
2)	פריידה זיין פרוי	פר. ג. מאנדראל
3)	וולאדימיר זייער זאהן	ה. מ. ל.
4)	קאראלינא זייער טאכטער	פר. ח. קליג
5)	מארק קארנוויין (קאראלינעס חתן)	ה. י. דאנציגער
6)	מאטיע שטרייכעל (פריידע'ס שוואגער)	ה. x.
7)	חאשע זיין טאכטער	פר. ש. דארן

עס קימט פאר אין יעקאטערינאסלאוו

שטיצט די איינציגע יודישע קולטורעלע אינסטיטוציע אין אונזער שטאדט.

Drukarnia D. Levina w Lipnie.

מכניס להצגה "חאשע די יתומה"

ביבליאטעק פאר אלע אין ליפנא

✲ פראגראם ✲

מאנטאג דעם 13-טען פאזדזיערניק ד. י. וועט אין קינא זאל „קולטורא״ פארקומען

אגראנדיעזער הומאריסטיש ליטעראריששער פערוויילונגס אווענד

ערשטער טהייל

1) „די דריי נאטאריוסם״ - י. ל. פרץ (דעקלאמאציע) פר. ש. דארן

2) „די קולטור פעסטונג״ (רייזע איינדרייען) י. קופמאן

3) פיעדעל דועט ש. גאלדבערג י. דאנציגער

צווייטער טהייל

4) „שלום אין רחל„ (פאעמא) ש. דארן

5) „יאמי יאמי, זינג מיר א ליעדעלי!„ (פאלקס ליעדער) ש. דארן

6) „די מאמע האט מיך געשיקט״ . . . „ „

7) „פיעדעל — (דועט) גאלדבערג אין דאנציגער.

8) די 8-טע רייזע פון זעמאן זינדבארד מאקאשינסקי וו. בארנשטיין

דריטער טהייל

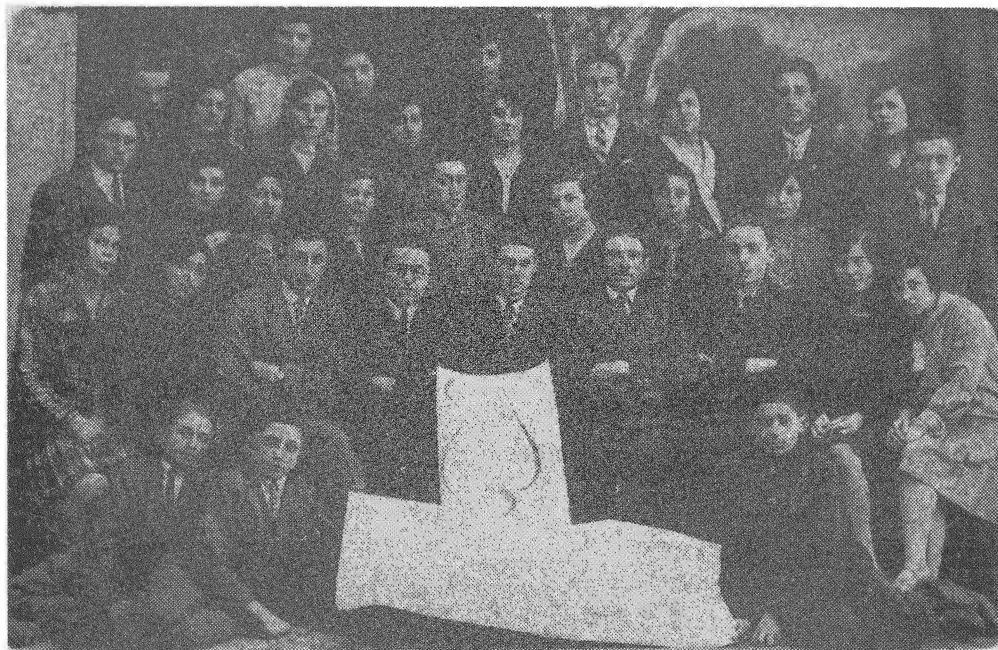
פאסט, קאנפעטי, בופעט, אין טענץ.

מכניס לנשף ספרותי הומוריסטי המוקדש לספריה

פ ע י ל ו ת   ת ר ב ו ת י ת   א ח ר ת

הפעילות התרבותית בעירנו הייתה רב-גוונית. ליפנו נחשבה לעיר, שאמנים גדולים וסופרים ראוה, כראויה לבקר בה. נזכיר את קונצרט החזנות, שנתן בעירנו החזן סירוטה, שהיה גדול החזנים ומגדולי הזמרים בעת ההיא, במשך תקופה ארוכה, לא רק בפולין, אלא בקנה מידה עולמי.

בעיר ביקרו בין היתר הסופרים: ה. ציטלין, נומברג ואיסורוביץ. זה האחרון בקר פעמים מספר וסיפר על מסעותיו בהודו. בעיר בקרה גם השחקנית והקריינית הנקה אורדונובנה, שהייתה גם שחקנית הראינוע החשובה ביותר בפולין ונתנה רסיטל של משחק, הקראה וזמרה. נזכיר גם את בקורו של אמן השחמט הצעיר, ילד הפלא, שמואליק שרשבסקי, שנחשב אז כאחד מגדולי השחמטאים בעולם. בין המתייצבים מולו ב"סאנס" השחמט במשחק

מקהלת "הרצליה". מימין לשמאל, שורה ראשונה מלמעלה, עומדים: יפה פרנק, זאב בורנשטין, עליזה פרנק, ב. מונדרי, המשך השורה - לא מזוהים; שורה שניה: ד. הירשבין, מקובסקי, צ. שפרלינג, לא מזוהה, איזנשטדט; שורה שלישית: איזנשטדט, סניור, י. גוטנברג, מקובסקי, פ. אדלר, השאר לא מזוהים; יושבים: לא מזוהה, ג. בידרקה (זלוטניצקי), מ. בידרקה, פלורמן, לא מזוהה, ד. מינקה, פלורמן, לא מזוהות; שורה אחרונה: אדלר, מ. רודה, י. אורבך.

הסימולטני היה גם חברי, משה בידרקה ז"ל, חבר הנהגת קן "השומר הלאומי" ומאוחר יותר מזכיר הקהלה, שנחשב ע"י שמואליק אז, כאגוז קשה לפצוח. בעיר, היה מ. בידרקה אחד מטובי השחקנים ואולי הטוב ביותר במשחק השחמט, וניהל פעמים מספר משחקים סימולטניים.

ב ר י א ו ת

בליפנו היו עד למחצית שנות העשרים רופאים נוצרים בלבד. היה גם רופא בלתי מוסמך, שגם הוא נקרא בשם "דוקטור", בודקה ומספר הפציינטים שלו, היה אולי הגדול ביותר, בגלל הנסיון הרב שצבר. היה אדם מוזר במקצת ויחסו ליהודים היה חיובי ביותר. הוא עצמו אכל רק משחיטה כשרה וקנה בשר רק באיטליזים יהודיים. ראוי להזכיר את הד"ר מצ'יבסקי, נוצרי, שהיה רופא מצוין והצטין ביחסו ההוגן ליהודים. הוא התפרסם ביחסו החם והאדיב לכל אדם וביחוד לחוליו, שהיה מתענין בהם, לא רק בימי חוליים. במקרים של מחלות קשות היו נוסעים לוולוצלבק ופונים בעיקר לד"ר פוקס, או לד"ר קלטמן, שני רופאים יהודיים מצויינים.

בשנות העשרים המאוחרות הגיע לליפנו רופא יהודי ד"ר שטריקר ובמהרה רכש לו חוג פציינטים, בעיקר יהודים, אבל גם נוצרים.

היו חובשים ("פלצרים") יהודים והחשוב ביותר היה ניבורג הספר. הוא התמחה בעיקר בהרכבת כוסות רוח, בהצמדת עלוקות ובהקזת דם. ניבורג עסק גם בעקירת שיניים. היה רופא שניים מוסמך יהודי, טרכטנברג, אבל לא מעטים הזדקקו לעקירת שניים אצל ניבורג.

כמובן שהיו מילדות יהודיות. פרט למקרים של לידות קשות במיוחד, לא הזדקקו לבי"ח, או לרופאים, אלא למילדות. הלידות היו אך ורק בבית.

כפי שציינו כבר, התקיים בעיר בי"ח מחוזי, שנוסד עוד במאה הקודמת ושכן בבנין משלו. הרופאים בביה"ח היו כולם נוצרים. הייתה גם דאגה מסוימת לעניני תברואה ואלה הוסדרו לרוב ע"י העיריה או הסטרוסטוו, לפי תכניות ממשלתיות ועירוניות.

מ פ ל ג ו ת

הרוחות, שהחלו מנשבות בקהלות היהודיות בסוף המאה הקודמת ובעיקר בראשית המאה הנוכחית ושהביאו את ראשית ההשכלה והתפשטות הרעיון הציוני, הגיעו גם לעירנו.

ה ה ס ת ד ר ו ת ה צ י ו נ י ת

הסניף נוסד עוד לפני מלח"הע הראשונה וכמקובל בימים ההם קבל גם שם - "התקווה"

(מקובל היה אז גם השם "הזמיר"). בראשו עמדו אז: חיים קירשטיין, וולף בורנשטיין, מיכאל ליפסקר וב. מונדרל, זכרונם לברכה. סניף ההסתדרות הציונית ועסקניו הוו את המוקד, לא רק לפעולה ציונית, אלא להתעוררות כללית של הציבור היהודי, הלא אדוק, ובעיקר של הצעירים שבתוכו. פעילי הסניף, הם שייסדו את הספריה, את השעורים הראשונים לעברית והביאו לשם כך לליפנו את המורה הראשון י. קויפמן ז"ל. הם גם שייסדו את ההסתדרות לספורט "מכבי", שהפכה אחר כך למרכז פעילות ענפה בתחומים שונים ומשכה אליה חוגים רחבים של הנוער. ההסתדרות הציונית התחילה במוקדם, את הפעילות מסביב לבחירות לועד הקהלה היהודית, במגמה להגביר את המאבק לשינוי פני הנהגת הקהלה. פעילות זו התרחבה, בעיקר, מאז קום פולין המשוחררת, כשההסתדרות הציונית הארצית, בהנהגת יצחק גרינבוים, התחילה יותר ויותר, לשים דגש על "עבודת ההווה" בחיי הקהלה ולא הצטמצמה רק לפעילות למען ארץ ישראל בלבד. ההסתדרות הציונית נהלה עבודת הסברה ענפה בחוגים רחבים של הקהלה ובעיקר בין הצעירים, והזמינה מפעם לפעם מרצים, מטעם הוועד המרכזי של ההסתדרות הארצית. כשהתפלגה ההסתדרות הציונית לשני זרמים: "עת לבנות", בהנהגת ל. לויטה וד"ר ל. רייך ו"על המשמר", בהנהגת י. גרינבוים והמאבק ביניהם גבר, לא רק בשטח האידיאולוגי, אלא גם בשטח האירגוני והאישי - נתן הדבר את אותותיו גם בסניף הליפנאי. שני המחנות שלחו את שליחיהם לסניפים בכל פולין לעשות נפשות, כל אחד לדרך שלו. המרצים, שבאו מורשה, הרצו ועוררו ויכוחים סוערים, אבל שלמות הסניף לא נפגעה.

חג גדול לסניף ההסתדרות הציונית ולעיר כולה, היה בקורו של יצחק גרינבוים, מנהיגה הבלתי מוכתר והלוחם הגדול לשוויון זכויות - של יהדות פולין. הוא בקר בעירנו בשנת 1932 ונתקבל בכבוד גדול ע"י ב"כ הקהלה וההסתדרות הציונית, וקהל רב נהר לשמוע את דבריו. היה זה מפגן, לכוחו ולערכו של הסניף על מפת ההסתדרות הארצית, שהצביע גם על חשיבותה של הקהלה והעיר - בעיני המנהיגות של התנועה הציונית והיהודית, החשובה ביותר בפולין.

מראשי סניף ההסתדרות הציונית בעיר אני זוכר את: ליב רודה ז"ל, בעל חנות למוצרי ברזל (אייזען געשעפט) ברחוב גדנסקה, מ. לוין ז"ל, י. מונדרל ז"ל, ל. מקוביץ ז"ל ואת קנדלשטיין ז"ל, שנפטר בדמי ימיו. ההסתדרות הציונית עזרה רבות לביסוס הספריה של הקהילה ועמדה איתן במאבק על עצמאותה ונגד התנכלות הנוצרים, בבעלותה ודמותה היהודית. כפי שציינו, היו עסקניה, לא רק המייסדים של אגודת ה"מכבי", אלא גם אלה שעסקו בפתוחה וקיומה, אם כי לאגודה זו נוספו מאוחר יותר עסקנים מסורים, שנחשבו כבלתי מפלגתיים, אבל קרובים לציונות. בין פעולותיה החשובות נציין את השתתפותה הקבועה במגביות למען הקק"ל, יחד עם תנועות הנוער, לאחר שנוסדו ולמען קרן היסוד, יחד עם סניף הסתדרות "המזרחי". סניף ההסתדרות הציונית בעיר נהל את מלחמת הבחירות, לרוב באופן עצמאי ולפעמים יחד עם סניף "המזרחי" - לועד הקהלה ולמועצת העיר, אבל תמיד בנפרד לקונגרס

הסתדרות "צעירי ציון" נוסדה מאוחר יותר ובראשה עמדו: הירש דויד שעמתל, יחיאל זידמן ויחיאל הולץ.

בעירנו היו ארבע מפלגות גדולות, פרט להסתדרות הציונית הכללית. היו אלה: "המזרחי", "אגודת ישראל" וה"בונד". מפלגה קטנה יותר הייתה של פועלי ציון שמאל ולאחרונה גם הפאלקס "פארטיי". רוב האוכלוסיה נשאר בלתי מפלגתי, אבל רבים מביניהם, הביעו בצורות שונות את אהדתם למפלגה זו או אחרת, ובוודאי שמשו זאת כשהגיעו ימי הבחירות.

קבלת פני גרינבוים בבקורו בליפנו בשנת 1932
מימין לשמאל: י. מונדרל, ל.רודה, ה. פירסט,
י. גרינבוים, י. לוין, מ. רוזן.

הסתדרות "המזרחי"

סניף "המזרחי" נוסד בשנות העשרים הראשונות. אני זוכר כנער צעיר את ראשית הקמתו. בין מיסדיו היו: הרב ל. קובלסקי ז"ל, רבה של וולוצלבק,שהיה גם חבר הסנט הפולני והרב כתריאל פישל טכורש ז"ל, אף הוא מוולוצלבק, והידוע ומוכר לנו מהשתתפותו באזכרות ליהודי עירנו - וכמובן רב העיר, הרב שמואל הלוי ברוט. הרב קובלסקי היה אישיות דגולה, למדן גדול וידען מופלג בתחומים שונים, רבים ומגוונים ונואם מצויין. אני זוכר כהיום את המעמד החגיגי ואת אישיותם הקורנת, בעמדם יחד על בימת בית הכנסת.

לנאומיהם המצויינים והמלהיבים הייתה השפעה עצומה על הקהל הרב, שבא לשומעם.

הסתדרות "המזרחי" הפכה במהרה להיות הכוח הגדול והמשפיע ביותר בקרב האוכלוסיה היהודית בעיר. היא הצליחה פעמים רבות לכבוש את ראשות הקהלה היהודית ובכך השליטה במידה רבה את צביונה של הציונות הדתית על חיי הקהלה. היא ייסדה את ביה"ס "המזרחי", שבמרוצת השנים הפך להיות המוסד החינוכי החשוב ביותר בעיר.

התפתחותה וגדולה של הסתדרות "המזרחי" אופשרו וזורזו, לא מעט בזכות העסקנים המסורים שהיו לה, אבל במידה גדולה גם, הודות לתמיכה והפרסטיז'ה של הרב ש. ברוט, רב העיר. עצם התייצבותו בשורות הסתדרות זו, השפיעה רבות על באי בית הכנסת ובית המדרש ועל אזרחים יהודיים רבים אחרים. להסתדרות "המזרחי" היו אומנם חברים ואוהדים רבים מבין מתפללי בית הכנסת ובית המדרש אך גם מבין החסידים, בעיקר חסידי אלכסנדר וגם מחסידי אוטבוצק וז'יכלין , אבל לא מבין חסידי גור. אם היו בודדים מבין חסידי גור, חברי "המזרחי" מוצהרים, הרי נאלצו לעזוב את ה"שטיבעל" בבושת פנים ואפילו האוהדים לא שבעו נחת וחייבים היו להסתיר את דעותיהם האמיתיות ולחפש להם מקום תפילה אחר.

בראש סניף הסתדרות "המזרחי" עמדו: א. מ. פרנק ז"ל, אבי - דוב בעריש דומב ז"ל, יוסף בורנשטין ז"ל, זלמן שיבעק ז"ל ואחרים, שאת שמותיהם איני זוכר.

"אגודת ישראל"

מפלגה זו, שאת ראשית צעדיה עשתה בגרמניה בין הרבנים האולטרה אורתודוקסים ומתנגדי הציונות, הצליחה להאחז ביהדות הדתית בפולין והפכה להיות כוח גדול וקובע בקהלת המאמינים השמרנית, שכוחה המספרי רב היה בארץ זו.

גם בעירנו הפכה "אגודת ישראל" להיות מפלגה גדולה ואולי השניה בגודלה בעיר. בסיסה של מפלגה זו היה ה"שטיבעל" של חסידי גור, אבל רבים מתומכיה היו גם "מתנגדים" ממתפללי בית המדרש ומיעוטם ממתפללי בית הכנסת, ולא מעטים גם ממתפללי ה"שטיבעלך" של אוטבוצק, ז'יכלין ואלכסנדר. חסידי גור היו הלוחמים הקשוחים ביותר נגד הציונות ונגד כל חדירה של השכלה, של ספק ספיקא של אפיקורסות. הם היו מוכנים להתארגן למען השגת מטרותיהם בכל האמצעים, גם כשהדבר היה קשור בניהול מו"מ עם השלטונות, בניגוד לדעת הפלגים האחרים של הקהלה היהודית. על אף כל זה, בניהם - ולא מעטים מהם - עברו למחנה "האויב" הציוני ולא פעם גרם הדבר לסכסוכים משפחתיים ואף הרחיק לכת, עד לנתק גמור מהמשפחה.

ראשו של הסניף והסמכות הרוחנית היה הדיין זיבנברג, גיסו של הרב ש. ברוט, שיחד עם למדנותו הצטיין באדיקות ללא פשרות ובעקשנות, כאחד מתלמידי בית שמאי. מבין המנהיגים האחרים של "אגודת ישראל" זכורים לי: י. א. רינג, לוי קריינק, בונים טץ וא. לופטה.

ה"בונד"

המפלגה הרביעית, אם כי לא לפי גודלה, הייתה ה"בונד". ניצניה הראשונים של מפלגה זו צמחו עוד בתקופה שלפני מלח"הע הראשונה. השפעת מהפכת 1905 ברוסיה, שהכתה גלים בארצות רבות באירופה, הגיעה גם לעירנו ואחדים מבני הנוער נתפסו לרעיון הסוציאליזם, לאינטרנציונל, ומאוחר יותר לסוציאליזם היהודי.

בתקופת הכיבוש הרוסי, כששלטה ה"אוכרנה", היה זה מסוכן להכריז בגלוי על האמונה הסוציאליסטית, אבל במלח"הע הראשונה, בימי הכיבוש הגרמני, ובעיקר לאחר קום פולין העצמאית, התחילה התארגנות גלויה וכוחו של ה"בונד" גדל. הם הצליחו לחדור ולהאחז בקרב הצעירים הלא דתיים ולפעמים גם בין הדתיים. חוסר הסכוי להשיג עבודה, צימצום מקורות הפרנסה במסחר, ובאין תעשייה - מצב ללא מוצא זה, הביא צעירים רבים לשורותיהם. ה"בונד" ניהל גם פעולה תרבותית והסברתית רבת היקף. הם השתדלו להחדיר את עתון המפלגה "פאלקס צייטונג", שהגיע מורשה בכל העתונים - לחוגים רחבים של הציבור. הם הביאו גם מרצים, מהם תועמלנים מפלגתיים, אבל גם מרצים על נושאים כלליים ובעיקר על נושאים ספרותיים, בהדגשת הגוון השמאלני.

ה"בונד" קיים גם ספריה משלו, קטנה בהרבה מהספריה הכללית, שנחשבה כספריה של הציונים. בספריה של ה"בונד" היו הספרים רובם ככולם בשפת היידיש ומקצתם גם בפולנית, אבל חס וחלילה לא בעברית. סמוך לספריה היה חדר קריאה, בו נמצאו בעיקר עתוני המפלגה. בראש ה"בונד" עמדו: סומפולינסקי, י. קרוק וא. קורצמן.

בונדישע גרופע פון ליפנע (פוילן)
דער גרעסטער טייל פון דער גרופע איז אומגעקומען דורך די היטלער-רוצחים.

קבוצת חברי ה"בונד"

"פועלי ציון" שמאל

המפלגה החמישית מבחינת כוחה ברחוב היהודי, הייתה "פועלי ציון" שמאל. אנשי מפלגה זו, שחשבו את עצמם לתלמידי ב. בורוכוב, היו למעשה אנטי-ציונים במעשיהם. רק

בשנים האחרונות שלפני מלח"הע השנייה, בהשפעת מנהיגיהם בארץ, שינו כיוון והפכו להיות מפלגה ציונית בקושי, אולם בשנים הזכורות לי, פעולתם, בפולין ובעירנו, הייתה רחוקה מלהיות ציונית. הם הדגישו תמיד רק את הפן הסוציאליסטי, על אף העובדה, שיריביהם העקריים היו דווקא אנשי ה"בונד". הם לא השתתפו בקונגרס הציוני ולא נתנו ידם לשום פעולה ציונית למען הקרנות. גם במלחמת הבחירות לעיריה ולועד הקהלה הייתה עמדתם אנטי-ציונית. הסתדרות זו הצליחה לגייס ולארגן בשורותיה לא מעטים מבני הנוער וגם מבוגרים. בראש הסניף עמדו: א. פודר, מ. שוורץ ונ. בוקי.

מפלגות אחרות

יש להזכיר גם את "פועלי ציון - צעירי ציון", שבתקופה מסויימת התקימה בעירנו כמפלגה עצמאית, אולם ברוב הזמן הוו אלה חלק של ההסתדרות הציונית הכללית. מפלגת פועלי ציון, לאחר הפרדה מצעירי ציון, הפכה להיות מפלגה ציונית סוציאליסטית מובהקת, אבל בעירנו לא נכר מקומה של מפלגה זו וביחוד לאחר שמנהיגה ה. ד. שעמעל עבר לגור בוולוצלבק, ושם אומנם עמד בראש מפלגת פועלי ציון, שבעיר זו תפסה מקום חשוב בין המפלגות הציוניות.

לא נקפח את חלקה של האשה בפעילות המפלגתית ונציין גם את קיומו של סניף הסתדרות הנשים הציוניות - "ויצו". הסתדרות זו, שקמה רק בשנים האחרונות לפני מלח"הע השנייה, השתדלה לקיים פעולות עצמאיות משלה בתחומים שונים, בעיקר בשטח העזרה לזולת, אבל גם שתפה פעולה עם מפלגות ציוניות ובעיקר פעלה למען הקרן הקיימת.

בראש פעילות זו עמדו הנשים: י. גרינברג, ל. מיירנץ, ב. מידזיגורסקי, ופיליפסון.

פרט למפלגות שמנינו לעיל, היו גם, לא רבים, שהשתייכו ל"פאלקס פארטי" של נ. פרילוצקי והיו גם בודדים טריטוריאליסטים וקומוניסטים, אבל חלק גדול של האוכלוסיה היהודית נמנה על הבלתי מפלגתיים.

המפלגות נהלו שני סוגי פעילויות, האחת בימים רגילים או בשנים רגילות והשניה - ערב ולקראת בחירות: לסיים (הפרלמנט), לעיריה, לועד הקהלה - ואלו סניפי ההסתדרות הציונית, "המזרחי" ו"צעירי ציון" - גם לקונגרס הציוני. היו גם בחירות פנימיות לועדים המקומיים, אבל אלה יש לראות כחלק מהפעילות הפנימית בתוך הסניף, וללא הדים גדולים בקרב האוכלוסיה היהודית כולה.

התרומה החשובה ביותר לחיי הקהלה, שיש לרשום לזכות סניף הסתדרות "המזרחי", הייתה בשדה החינוך. ייסוד וקיום ביה"ס "המזרחי" וקיום שעורי ערב לעברית, בשיתופה ובעזרתה של ההסתדרות הציונית - נשאו פרי. פרט להקניית החינוך וההשכלה לילדים ולנוער, הוו אלה המניע הראשי להצטרפות הנוער לציונות.

ה ק ר נ ו ת

פעילות אחרת, שהייתה משותפת ל"הסתדרות המזרחי" וההסתדרות הציונית, התנהלה למען מגביות קרן הקיימת וקרן היסוד. הקופסה הכחולה הייתה סימן ההיכר לכל בית ציוני וגם לרבים, שהיו רק אוהדי הציונות. חברי ההסתדרויות הציוניות והנוער פעלו להכנסת הקופסה הכחולה לכל בית יהודי, שלגביו אפשר היה לשער, כי לא ידחה את פנייתם. הם קיימו "ימי פרח" לטובת הקק"ל וגם בימי חג מיוחדים, כמו פורים, ל"ג בעומר ועוד - פשטו על בתי היהודים והתרימו למענה. עבודת הרקת הקופסות הכחולות והעברתם למורשה, מר מ. טדליס ז"ל, נעשתה גם היא על ידם בקביעות. מלבד זה התקיימו בזארים, שאורגנו ע"י נשות "וויצו" וחברי ההסתדרות הציונית.

על אחד הבזארים, שהתקיים במרץ 1939, כותב ש. מאירי (קלינמן), אשר היה באותו זמן בקבוץ הכשרה בלודז' ונתבקש לשוב הביתה ולעזור בארגון הבזאר. כצעד ראשון הוקם ועד של כבוד, מורכב מפעילים ציוניים מכל המפלגות, שנתנו את חסותן למפעל. נבחר ועד של הבזאר, שקבל על עצמו להקימו ולטפל בהפעלתו במשך כל ימי קיומו, ורובו היה מורכב מנשי "ויצ"ו". לעזרתן באה ועדה מצומצמת המורכבת מחברי "הנוער הציוני": יהודה אורבך ז"ל וש. מאירי יבל"א שעסקו בעבודה הארגונית, אליהו איסר אורבך התקין את המבנים, ומשה בידרקה קבל על עצמו את האחריות להתקנת התאורה. הועד עסק בהתרמת עקרות בית - ביחוד עבודות יד שונות ובעיקר סוחרים ויצרנים - מוצרי תוצרתם וסחורות אחרות.

אחרי עבודת הכנה מאומצת נפתח הבזאר בערב חג הפורים 1935 בהשתתפות הרב דמתא, ראש העיר הנוצרי, פרנסי העיר, מפקח המשטרה ונציגי המפלגות הציוניות והנוער הציוני לכל זרמיו.

בבזאר היו 4 ביתנים שהכילו: 1. תאור פעולת הקרן הקימת בדיגרמות, 2. עבודות יד וקישוטים, 3. תוצרת המפעלים, 4. מזנון. בארבעת ימי קיום הבזאר, הוא הפך להיות למאורע ושיחת היום בעיר. בקרו בו גם ילדי ביה"ס וקבלו הסברים על הקרן. בערבים נערכו תכניות בדור. הבזאר הפך להצלחה חינוכית וחומרית.

בפעילות למען הקרן הקיימת הצטיינו: ליב מקוביץ ויחיאל לוין זכרונם לברכה.

הפעילות למען מגבית קרן היסוד התנהלה פעם בשנה ולקראת ההכרזה על פתיחת המגבית, היו באים שליחי המרכז מוורשה. שליח אחד או שנים היו פותחים את המגבית בנאום בבית הכנסת, או בבית המדרש, מלהיבים את קהל השומעים ותובעים את תרומתם לבניין הארץ. תכופות הופרעו הנואמים בקריאות ביניים מצד אנשי ה"אגודה" ולעתים רחוקות מצד אנשי ה"בונד". אנשי ה"אגודה" הקימו לא פעם מהומות ונסו להשבית את האסיפה ולפעמים אף "הלכו מכות", אבל כמעט אף פעם לא הצליחו לגרום לכך, שהנאומים לא ישמעו, או שהאסיפה תפוזר. ההתרמה לקרן היסוד הייתה קשה ולפעולתה נרתמו, יחד עם השליחים, עסקני "המזרחי" וההסתדרות הציונית, שהייתה להם השפעה בעיר. הועד המקומי של קרן היסוד קבע

מכסה לכל אחד מהתורמים הפוטנציאליים ודרוש היה לחץ, ביחוד על ה"גבירים" והאמידים, שהשתדלו להקטין את המכסה, שהוטלה עליהם ולא פעם ניסו להתחמק כליל מלתת תרומה. הייתי עד לפעילות זו, כי אבי ז"ל היה מהמשתתפים הבולטים בעבודה חשובה וקשה זו של התרמה.

ראשי קרן היסוד היו: א. מ. פרנק, אבי - בעריש דומב, ש. שיבעק ויעקב אוגרודוביץ- ז"ל.

יום פרח לטובת הקרן הקיימת לישראל, שנת 1928.
עומדים מימין לשמאל: ב. הולצמן, מ. ערדפרוכט, ג. בידרקה (זלוטניצקי), גלברט, ד. הרשבין, י. לוין, לא מזוהה, ש. רודה;
יושבים: ב. מידזיגורסקי, לובובסקי, ל. רודה, אוסובסקי.

הבאר בבזאר לטובת הקק"ל - שנת 1935

בזאר לטובת הקרן הקיימת לישראל - ועד הבזאר, שנת 1934
עומדים מימין לשמאל: לא מזוהה, מ. אוגרודוניץ, קוצ'ולק,
ש. קלודנסקי; יושבים: י. אורנר, ב. מידזיגורסקי, לא מזוהה,
ל. מירנץ, פיליפסון, ש. מאירי (קלינמן)

ב ח י ר ו ת

פעילויות אלה, למען הקרנות ובשדה החנוך, שמשו לא פעם עילה להתארגנות כוחות מצד שני הצדדים העיקריים, הצד הציוני והאנטי-ציוני, בהתמודדות על הוכחת עליונותם בקהלה היהודית. ברם, המאבק העיקרי בין הכוחות היה בבחירות לפרלמנט (הסיים), למועצת העיר, לועד הקהלה ("געמינע") ובתוככי המחנה הציוני, בבחירות לקונגרס הציוני ולועידות הארציות. בחירות אלה התקיימו אחת לארבע או לחמש שנים, אבל הן לא התקיימו באותה שנה לכל המוסדות שמנינו. הן הזינו את החיים הציבוריים והחברתיים של הקהלה, חודשים רבים, לפני ואחרי הבחירות לכל אחד מהמוסדות, ולאחר זמן השתרר שקט. ברם, לעולם לא שררה תרדמה ברחוב היהודי, כי מזמן לזמן אירעו אירועים ארציים ועליהם נוספו אירועים מקומיים - שבצורה חריפה, יותר או פחות, הסעירו את דעת הקהל והוו מוקדים להתעניינות, לשיחת היום, לויכוחים, תכופות קולניים - לשבוע או חודש - במועדוני המפלגות, בבית המדרש, ב"שטיבלעך" ובפגישות בבתים.

לפעמים, כשהצדדים חשבו את הענין לחשוב מאוד או חיוני, כי אז עלו הויכוחים ל"טונים גבוהים" מאוד ולא פעם ניסו אפילו לעכב את ה"קריאה" - דהיינו לעכב את קריאת התורה בשבת, או בחג, ולעורר ולהזהיר את הקהל בפני העומד לקרות. יכול היה הדבר

להיות, שאמנם חששו שיקרה אסון, חו"ח, אם יינתן לנואם ציוני להשמיע דבריו בבית הכנסת, או בבית המדרש, מהבמה בה קוראים את התורה, או מסיבות אחרות, שלקנאים האגודאיים, נראו מספיק חשובות לצורך זה. "עיכוב הקריאה" נעשה לרוב בבית המדרש או ב"שטיבלעך", כי בבית הכנסת לא העיזו מפני כבודו ומוראו של הרב, אם כי גם שם ניסו לפעמים להתפרץ ולצעוק.

כל אלה לא השתוו להמולת הבחירות, כי אז שינסו הצדדים את מותניהם ובמשך חודשים רבים התנהלה תעמולה וכעין מפקד הכוחות, בנוסף לפעולות ארגוניות אחרות לקראת יום ההתמודדות. לרוב נעשתה המלאכה בעזרת כוחות שנשלחו ממרכזי המפלגות, שפעלו ביחוד, כנואמים ותעמלנים. שליחי המפלגות הנוצריות: באי כוח האנדקים, הפפ"ס וה"סנציה", היו מקיימים את אספותיהם בכברות של שוקי העיר, ביחוד לפני בנין העיריה והיו מקהילים אלפי אנשים. לפעמים נגמרו אספות אלו גם במכות. המפלגות היהודיות, כמובן, לא העזו לקיים אסיפות בכברות ואלה התקימו תמיד באולמות סגורים, או בבית המדרש.

ההתמודדות הקשה ביותר התנהלה לקראת הבחירות למועצת העיר ולועד הקהלה. התהליך הדמוקרטי, שהיה חדש בפולין המשוחררת, לאחר 150 שנים של שיעבוד, בהן לא התקיימו בחירות כלל - נתקבל במהרה גם ע"י הקהלה היהודית. גם העובדה, שיותר ויותר נוער הצטרף למפלגות הציוניות, ל"בונד" ול"פועלי ציון" - התסיס אותן וגרם לכך, שהמאבק החריף יותר.

במועצת העיר היו חברים יהודים, נציגי כל המפלגות כמעט, מאז הקדנציה הראשונה לאחר שחרורה של פולין. בשנים האחרונות היו גם "לווניקים" יהודיים (הרצקה פירשט ויחיאל מונדרל, כפי שאני זוכר), חברי הנהלת העיר. אבי היה חבר מועצת העיר והנהלתה כל ימי קיומה של פולין, מאז שחרורה מידי הרוסים והגרמנים ועד נפילתה, וזה אפשר לי להתחקות אחרי פן חשוב זה בחיי העיר.

לא רק המסים העירוניים וסדרי בנייה ומסחר של העיר, אלא גם בעיות חינוך, התחילו לעניין יותר ויותר את האוכלוסיה היהודית, אחרי שגדל והלך מספר היהודים, ששלחו את ילדיהם לביה"ס העממי ולביה"ס למסחר ואף לגמנסיה. כל אלה, נוסף להרחבת סמכויות העיריה למגזרים נוספים של חיי הציבור - גרמו ליתר התעניינות מצד הקהלה היהודית ורצון להשפיע על דיוניה והחלטותיה של העיריה, ע"י הגדלת מספר הנבחרים, נציגי האוכלוסיה היהודית, למועצה והנהלתה.

נטל המסים

גם בגוף, שקבע את נטל המסים על האזרח ומדובר במסים ממשלתיים - מס הכנסה ומס מחזור - הלא הוא ה"אוזונד סקרבובי" (פירושו - משרד האוצר), הסניף המחוזי - גם בו השתתפו נציגים יהודיים. אבי היה אחד מהם והיה בכל תקופת קיומה של פולין חבר ועדת

השומא, שבה השתתפו עוד נציגים יהודיים שאת שמותיהם, פרט לאחד, י. אוגרודוביץ , אינני זוכר. ברוב תקופת השלטון הפולני, נצל זה את מכבש המיסים, לא רק כדי להפלות לרעה את המסחר היהודי, אלא גם להרסו. ביחוד נעשה המצב חמור, כשהנהיגו את מס המחזור, אשר הוטל על העסקים ללא הבדל, אם היו רווחים או לא. יש גם לזכור, כי רק בודדים מבין הסוחרים היהודיים נהלו פנקסים, ויכלו להציג בפני שלטונות המס דוח"ות מהימנים על מחזור עסקיהם ועל הרוח וההפסד, שנגרמו להם. גם בתי המסחר הגדולים ובוודאי לא בתי המסחר והמלאכה הזעירים, לא נהלו פנקסים. לרוב היקף העסקים לא הצדיק זאת וגם לא היו פנקסנים מומחים, אלא מעטים ורק בשלב מאוחר, בשנות השלושים התחיל ביה"ס למסחר להוציא מתוכו בוגרים ובוגרות, שידעו את מקצוע הנהלת החשבונות. גם לגבי פנקסים, שנוהלו בסדר, חיפשו ומצאו שלטונות המס בכל הארץ, פגמים מפגמים שונים דווקא רק אצל הסוחרים היהודיים ואלה הוו עילה לפסילתם. כך היה הדבר, ולא רק בימי גרבסקי הידוע לשמצה, אלא גם כששלטו ממשלות אחרות, שהסתירו לפעמים את המגמות האנטישמיות - דווקא כאן במסווה המסוי, פרקו את זעמם ועשו הכל לנשל את המסחר היהודי. זירת ההתגוששות עברה כמעט תמיד לועדת השומה ושם התנהל מאבק קשה נגד מגמות אלה והנציגים היהודיים עשו את כל אשר ביכולתם להגן על האינטרסים של הציבור היהודי.

הקהלה ומוסדותיה

ועד הקהילה היהודית היה לרוב בהנהגת ב"כ "המזרחי", אבל לא פעם גם בהנהגת ב"כ "אגודת ישראל". ההתמודדות על השליטה בקהלה התנהלה בעיקר בין "המזרחי", שלרוב, אבל לא תמיד, שיתף פעולה עם ההסתדרות הציונית - לבין "אגודת ישראל". גם "הבונד" לא טמן ידו בצלחת, אף כי כמה משטחי הפעולה של ועד הקהלה לא היו לכאורה מענינו, בהיותו מטיף לאנטי-דתיות מופגנת, הרי ראה גם מוסד זה ראוי להאבק על השליטה בו. יש לזכור שה"בונד" הטיף להשארות בגולה ולמלחמה לשוויון זכויות לאומיות במקום. היו כספים בידי הקהלה, כי הועד היה מורשה מטעם השלטון להטיל מסים ולגבות דמי שחיטה - לכלכלת צרכי הקהלה. מינויים ואחזקתם של "כלי הקודש" ומוסדות הקהלה היו בידי הועד, ועל ההשפעה והשליטה בו נאבקו המפלגות.

כפי שציינו בפתח הדברים נשתנתה לחלוטין דמות הנהגת הקהלה ולא עוד פרנסים - גבירי העיר וממונים מטעם הרשות, אלא נבחרים ובהם גם באי כוח "עמך" וצעירים, גיוונו יותר ויותר את הרכב הועד.

ועד הקהלה דאג לקיום מוסדות לעזרה הדדית - בעיקר לעזרת המסחר והמלאכה, שהיו המקצועות העיקריים, שפרנסו את האוכלוסיה היהודית - וגם למוסדות צדקה וחסד. בין מוסדות העזרה ההדדית היו "הקופה השיתופית" (קסה ספולדז'לצ'ה) שנוסדה מיד אחרי מלח"הע הראשונה בעזרת ה"ג'וינט" והבנק המסחרי, שנוסד בשלב מאוחר יותר. המוסד הראשון

נועד לתת הלוואות קטנות ובינוניות למסחר הזעיר ולבעלי מלאכה וגם לאנשים שונים בשעת דחקם האישי, כגון: לצרכי נדוניה ולריפוי ואלו המוסד השני עזר למסחר הבינוני והגדול. בבחירות להנהלת מוסדות אלו, התנהל המאבק יותר על רקע אישי, אבל גם כאן לא חסר הסממן המפלגתי.

ה נ ו ע ר

ההתעוררות שחלה בציבור היהודי והמרד באורחות החיים הקפואות, אשר לא הבטיחו כל עתיד, נתנו את אותותיהם גם בנוער היהודי בעיר. לפני מלח"הע הראשונה ובשנים הראשונות שלאחריה, לא יצר לעצמו הנוער דפוסים ארגוניים משלו. מצד אחד הורגשה התסיסה והרצון להשתחרר מהמסגרת המשפחתית ומהווי החיים הקשה ומצד שני הורגש האין אונים. תנועת השחרור הלאומית - הציונית, היא שנתנה לנוער את הכיוון והאפיק לתיעול המרץ והמרי, שגאו בשורותיו וללא מוצא. בראשונה פעל הנוער במסגרת ההסתדרות הציונית ואלו שהחזון הסוציאליסטי קסם להם, פעלו במסגרות ה"בונד" ו"פועלי ציון - שמאל". גם "צעירי ציון", שהתבלטו מאוחר יותר, לא יצרו לעצמם בהתחלה ארגון נפרד. היו גם נסיונות של צעירי "המזרחי" להקים להם סניף, אבל לכלל יצירת מסגרת נפרדת ועצמאית לא הגיעו. אלה האחרונים הוציאו אפילו עלון משוכפל משלהם וגם ניסו לארגן הכשרה אצל אברהם לבקוביץ ז"ל, האכר היהודי המצטיין, שהייתה לו חלקת אדמה על יד ליפנו ולו נקדיש דברים במיוחד- אולם נסיונם לא האריך ימים.

הסתדרות הנוער הראשונה, שקמה בליפנו, הייתה של "השומר הלאומי". מאוחר יותר שינתה שמה ל"הנוער הציוני". היא קמה בשנות העשרים המאוחרות. הצטרפו אליה נערים ונערות רבים והייתה לתנועת הנוער הגדולה ביותר בעירנו. לכל אחת מהסתדרויות הנוער יוקדשו מאמרים מיוחדים, וכאן רק נציין בקצרה את עובדת קיומן ופעולתן בקווים כלליים. הסתדרות הנוער השניה, שקמה בעירנו, הייתה "ביתר" ובראשה עמדו דוד מינקה והאחים לוין. אחריה קמה, בפרוס שנות השלושים, הסתדרות "החלוץ". האחרון היה קן "השומר הצעיר". גם במפלגות "הבונד" ו"פועלי ציון- שמאל" היו צעירים ואולי בעיקר צעירים, אבל הם לא הקימו מסגרת מיוחדת משלהם.

בסניפים, או כפי שנקראו, "קנים" של הסתדרויות הנוער, התנהלה פעולה חינוכית ענפה. אם אני לוקח את דוגמת קן "השומר הלאומי", שאותו הכרתי מצויין, בהיותי אחד ממיסדיו וראשיו במשך שנים, עד הבחרי להנהגה הראשית של תנועה זו - הרי פעילות זו הייתה תוססת, ענפה ומבורכת. בני הנוער, מגילים צעירים ביותר ועד צאתם להכשרה, בילו זמנם, ביחוד בערבים, בשמיעת הרצאות, בשיחות ובשירה בצוותא, למדו עברית, ציונות, הסטוריה של העם היהודי, ידיעת הארץ ועסקו בצופיות. הם השתתפו במגביות קק"ל, הכניסו את הקופסא הכחולה לבתים נוספים, בהם טרם הייתה, הוריקו את הקופסות הכחולות והשתתפו ב"ימי פרח" ובמגביות מיוחדות, שהתקיימו לרוב בימי חג. "ביתר" לא השתתפה בפעילות זו,

לאחר שהתנועה הרביזיוניסטית עזבה את ההסתדרות הציונית העולמית, ייסדה את "ברית הצוהר" והקימה את "קרן תל-חי". קן "השומר הלאומי" שלח מספר מאנשיו להכשרה ועשה בעצמו מאמץ להקים קיבוץ הכשרה, האחד באחוזת דומברובקה, אחוזה שהייתה שייכת ליהודים ומנהלה היה מר לסמן ז"ל - וללא הצלחה רבה, והמאמץ השני בעיירה לוביץ הצליח. ה"הכשרה" הוקמה והתקיימה עד לפרוץ המלחמה.

בליפנו עצמה הוקם קיבוץ הכשרה של "החלוץ" בשנת 1933, אבל לא ע"י הסניף, כי אם ע"י המרכז, וכ"פלוגה" של קיבוץ ההכשרה שהתקיים בשרפץ.

לא קל היה לקיים קיבוץ הכשרה במקומות, בהם לא הייתה תעשייה, או חוות חקלאיות יהודיות. חייהם של חברי ה"הכשרה" בעירנו לא היו קלים כל עיקר ולא פעם אף רעבו ללחם. הם נעזרו ע"י סניף "החלוץ", ההסתדרות הציונית, "המזרחי" ו"השומר הלאומי", אבל לא יכלו להחזיק מעמד זמן רב באין מקום עבודה גדול, שיוכל להיות משענת עיקרית לפרנסת אנשיהם (רשימה על קיבוץ ההכשרה מתפרסמת בהמשך). חברי הסתדרות הנוער בעיר נסעו לקיבוצי הכשרה במקומות שונים בפולין. כך עשו חברי "החלוץ", "השומר הצעיר", "החלוץ המזרחי" ו"הנוער הציוני".

קן "השומר הלאומי, ("הנוער הציוני"), ההנהגה והמועצה - שנת 1931
עומדים מימין לשמאל, שורה ראשונה: לא מזוהה, ח. אוסטובסקי, י. אורבך, קובלסקי, מ. מיכלובסקי; שורה שניה: מ. בידרקה, מ. לייטר, י. פרנק, י. מקובסקי, טובה בידרקה (רודה), ג. ישביץ, מ. רודה, ש. מאירי (קלינמן); יושבים: י. לוין, ב. גוברמן (פלד), ש. אלון (דומב), ג. זלוטניצקי (בידרקה), ל. רודה.

ע ל י ה

לא רבים, יחסית, היו בני הנוער שהגרו מהעיר, לפני קום פולין, כשם שמעטות היו המשפחות שהגרו לאמריקה, בהשוואה לגלי ההגירה מרוב העיירות וערי פולין. גם העליה לארץ בקנה מידה גדול החלה רק, כשמספר ניכר של צעירים נרשמו ל"מכביה", עלו ונשארו בארץ, כפי שעשו רוב הנוסעים ל"מכביה", מפולין. קדמו להם בודדים שעלו ארצה בדרכים אחרות. מעטים ונער יספרם, עלו ב"עלית גרבסקי". נמצאו כמה בעלי מקצוע: הרשפינגר, פנחס פרנק, יחיאל זידמן ושרה (איש-טוב) דורן - שעלו ראשונים, אם כי לא ב"עלית גרבסקי".

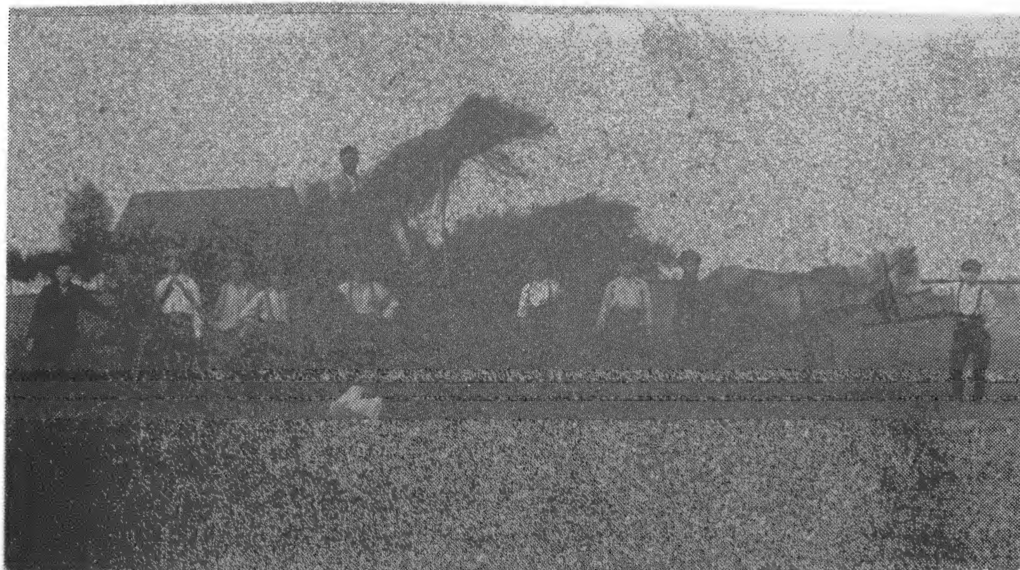
יש לזכור, כי על העליה לארץ היו הגבלות קשות. מכסת הסרטיפיקטים הייתה קטנה ו"הקופצים" עליהם היו רבים. יכלו אומנם לעלות בעלי הון, אבל בעירנו היו מעטים, מבין אלה שרצו לעלות ארצה, שיכלו להוכיח, כי בידיהם הסכום הדרוש. בכל זאת נמצאו משפחות אחדות, שמצאו דרכן לעלות. מבין המשפחות הראשונות שעלו ארצה, מלבד משפחת הרשפינגר שהזכרנו לעיל, היו: שלק, אוסובסקי, סקופ, ליזרוביץ, טרכטנברג ומאוחר יותר ש. שיבק, א. מ. פרנק, י. בורנשטין, י. לוין ואחרים. מאוחר יותר החלה העליה של חברי תנועות הנוער, שהיו בהכשרה וקבלו סרטיפיקטים. הראשון מבין יוצאי תנועות הנוער, שעלה, היה אחי, יוסף אלוני ז"ל. הוא עלה כחבר "השומר הצעיר" מפלוצק והוא בן 18 בעליתו.

חלק גדול של הנוער, פרט לאלה שעלו ארצה בסרטיפיקטים, שניתנו ע"י תנועות הנוער, עלו דרך ה"מכביה" ויתרם עלו לאחר המלחמה, כפליטי השואה, בדרכים שונות ומשונות.

פלוגת "השומר הלאומי" ("הנוער הציוני") בהכשרה בדומברובקה - 1931.

עומד ליד הסוסים, בעל החווה ומנהלה - לסמן.

פלוגת הכשרה בחוותו של א. לבקוביץ, הסתדרות "צעירי מזרחי".
על העגלה, מקבל את השחת, א. לבקוביץ; עומדים מימין לשמאל:
א.ד. פרנק, ש. דומב, אחריו לא מזוהים; בקצה השמאלי:
ז. בורנשטין, איזנשדט; למטה שוכבים: ילדיו של א. לבקוביץ.

פלוגת "הנוער הציוני" בהכשרה בלוביץ, שנת 1933
בשורה הראשונה באמצע: לאה קלודבסקי (ישביץ), לידה ז'ביצקי;
בשורה השניה באמצע: יורק, לידו ש. קלודבסקי; בשורה האחרונה: ד.
קלודבסקי, מ. רודה, רחל קרפקה. חלק מהפלוגה אינם ליפנאים ולא זוהו.

מסיבת פרידה לרגל עלייתו של פנחס פרנק ארצה בשנת 1922.
עומדים מימין לשמאל, שורה ראשונה : פלורמן, ליפסקר, לא זוהה, דנציגר, מקוביץ; שורה שניה: לא זוהה, כהן, לא זוהה, בורנשטין, סניור, פיליפסון, לא זוהו; יושבים: באמצע פ. פרנק ולידו מצד שמאל ח. ליפסקר, י. זידמן. השאר לא זוהו.

עלייתו של אריה גוטנברג ארצה בשנת 1937.
בשורה העליונה, שלישי מימין: ז. בורנשטין, ליס, איזנשמידט, בעריש דומב; בשורה השניה: ג. זלוטניצקי, ח. בידרקה, צ. שפרלינג, ח. שפרלינג, מרים רחל דומב (שפרלינג), אריה גוטנברג, שרה גוטנברג, ש. שיבק; בשורה השלישית: ר. דומב, ג. פינקה, שרה דומב, י. קלודבסקי, שורץ; בשורה האחרונה כורעים: מ. שפרלינג, קלר, חנה גוטנברג. שאר המשתתפים בצילום לא זוהו.

עלייתה ארצה של בינה מקיבוץ בורוכוב - "החלוץ" בליפנו.
משמאל לימין, שורה ראשונה: א. ויכסלפיש, ש. צונסטקובסקי,
מ. זקליקובסקי, מ. הולץ, מיכלובסקי, הולץ, ינקלביץ,
י. אורבך, בינה, י. קנדלשטין. שאר המשתתפים לא זוהו.

רובו הגדול של הנוער בעירנו נספה בשואה, יחד עם המבוגרים, הזקנים והטף, כאשר עלה הכורת על יהדות פולין.

ימי חולין וחג

האוכלוסיה היהודית בעירנו ידעה שמחות ועצב. החיים התנהלו לפי מסורת של דורות ורק בעשורים הראשונים של המאה הנוכחית החלו השינויים, שפעלו בעולם הגדול ובעולם היהודי - לתת את אותותיהם.

ימי השבת והחג נחוגו כמעט ע"י כל שכבות האוכלוסיה, כל אחד בדרכו ולפי יכולתו, והם ששמרו על רוח היהודים, וביחוד אולי על אלה, שימי החול לא שפרו עליהם ביותר. מי אינו זוכר את החגים של ימי ילדותו, שהיו מטביעים את רישומם לא רק בבתים, אלא גם ברחובות ובמדה לא קטנה על העיר כולה, אף כי האוכלוסיה היהודית הייתה רק מיעוט בין תושבי העיר. בייחוד זכורים לנו: חג הפסח, שבא לאחר חורף קר וקשה, ועל אף השיעבוד, הכניס הרבה מחירותה של המחשבה, הרוח והנפש לחיי הפרט והקהלה; חג יום הכיפורים, שבו נתמלאו בתי הכנסת וה"שטיבלעך" מתפללים, עטופי טליתות ו"קיטלען" לבנים וביניהם גם אלה, שבחגים אחרים ובשבתות, לא היו מבקרים בבתי כנסת. כולם ערכו צום ותפילה לשנה החדשה; שמחת ליל ההקפות עם ספרי התורה והרקודים מצד אחד והעצב והאבל, שירד על הקהלה בתשעה באב, מאידך - היו אמיתיים ודברו אל לב רבים, גם לאלה, שלא נמנו על החרדים. לאלה האחרונים היו ימי התעוררות של פעולה ציונית, של מפגנים ותהלוכות, ספורט ובידור ושל ויכוחים על נושאים העומדים ברומה של עולם היהדות והעולם הרחב; של נוער, ששורותיו מאחורי הדגל הציוני גדלות והולכות - הנוער על שמחותיו ומריו. והיו ימים, והם הרבים, של דאגות ומלחמה קשה על הקיום, הקיום הפיסי של הפרט והמשפחה ושל מאבק על זכויות מיעוט לחיות חיי אזרח חופשיים. והיו ימי שמחות ואבל פרטיים: ימי הולדת ובר מצווה, חתונות והלוויות.

כל זה נמחה מתחת השמים ונעלם במחי יד אכזרית של עריצים טמאים.

איתרע מזלי ועליתי ארצה, כחבר ההנהגה הראשית של "הנוער הציוני", בשנת 1936 ואת אימי השואה לא חוויתי על בשרי ואני יודע רק מסיפורים וקריאה את החלק האיום והנורא בתולדות הקהלה היהודית בליפנו. על חלק זה בתולדות הקהלה יכתבו אלה, שחזו מבשרם את האימה ושרדו.

* * *

רציתי ברשימה קצרה זו להציב יד לקהלה היהודית בעירנו ואם הזכרתי שמות אחדים ולא אחרים וכן מאורעות אלה ולא אחרים, שראוי היה להזכירם, הרי זה רק בגלל העובדה, שדברים אלה נכתבו ממרחק של קרוב ל - 60 שנה, בהן טושטשו שמות, מקומות ואירועים ורבים מאלה, שיכלו להעלותם מנבכי זכרונם, אינם עוד אתנו. אין רשימה זו מתיימרת להיות מונוגרפיה מקיפה וכוללת, וכוונתה רק להעלות אי אלו זכרונות וחוויות, כפי שנשארו רשומים בזכרוני.

* * *

אביגדורי (צ'ונסטקובסקי) הצל

זכרונות על עיר מולדתי ליפנו

מ ו ק ד ש

לזכר משפחתי

ויהודי ליפנו וסביבותיה

לדראון עולם לנאצים וקלגסיהם

ליפנו היא עיר מחוז, השייכת מבחינה מנהלית לגליל טורן. המחוז מקיף מרחב חקלאי כפרי גדול ומספר עיירות: סקמפה, קיקול, צ'רניקובו ולוביץ.

ה מ ו ס ד ו ת ה מ מ ש ל ת י י ם ב ע י ר

בית הסטרוסטוו (ר' 60), סיימיק (ר' 64), משטרה (ר' 57), גימנסיה ע"ש טראוגוט (ר' 47), שני בתי-ספר עממיים (ר' 39,46), משרד האוצר (ר' 65), בית הדואר (ר' 59), בית הסוהר (ר' 71), וגם בי"ס למסחר שכתובתו אינה זכורה לי.

ה מ ו ס ד ו ת ה ע י ר ו נ י י ם

בית העיריה (ר' 57), בית מכבי האש ("רמיזה") (ר' 53), בית המשפט (ר' 73), ביה"ח (ר' 72).

מוסדות תרבות, ספורט ונופש

תיאטרון במבנה של הכנסיה הפרבוסלבית (ר' 66), שני בתי קולנוע (ר' 53,63), מגרש כדורגל (ר' 74), איצטדיון (ר' 75), חופי רחצה, העיקרי על יד משקה החקלאי של משפחת קנדלשטיין היהודית (ר' 44) ויתר חופי הנהר (ר' 67) באחו (ר' 70). בימי חורף מי הנהר קפאו והשטח בין ה"רמיזה" ושני הגשרים ברחוב טורונסקה הפך למגרש גלישה (ר' 68).

הגן הציבורי, ע"ש נרוטוביץ' (ר' 29) היה גדול ממדים, עם שדרות ומדשאות מטופחות, שבהן עצי נוי, כגון: ערמון, תרזה, ליבנה, צפצפה, שיטה, לגש, אשוח ועוד וגם מגוון פרחים. לאורך שדרותיו ומשטחיו עמדו ספסלים לנוחיות הנופשים והמטילים. היו גם שדרות חשוכות, שצמרות עציהן התחברו מכל צדדיהן ויצרו גג טבעי, הן בעיקר שמשו לבלוי בשביל בני התשחורת. הגן השתרע על גבעה והבאים אליו הצטרכו לעלות בדרכי העפר, שהובילו אליו. במקביל לדרכי העפר, היו שטחים גדושי צמחיה פראית ועצים עבי היקף.

במבואות הגן היה מגרש מדושא עם מרכז מרוצף בטון ועליו עריס ("אלטנה") שבו בקיץ, בימי ראשון וחגים לאומיים פולניים, נגנה תזמורת מכבי האש יצירות מוסיקליות קלות והנעימה לנופשים המבקרים בגן. בחורף, השבילים בעליות לגן היו מכוסים שלג עבה ושמשו לגלישה במזחלות או סקי.

מראה כללי של העיר

תאור כללי של העיר

רוב בתי העיר היו דו-קומתיים עם חצרות גדולות מגודרות, שהוו מסגרת לשטח הבית. הם היו בנויים על-פי רוב מלבנים אדומות, או לבנות עם גגות משופעים, המכוסים רעפים, או פח מגולוון, ובפנותיהם מרזבים. היו גם בתים חד-קומתיים, בתי עץ ותלת-קומתיים (האחרונים חדשים). לאורך רחובותיה, ככרותיה וכבישיה היו נטועים עצי נוי. המדרכות היו מכוסות מרצפות אבן והכבישים מרוצפים אבנים מסותתות. בפאתי המדרכות היו תעלות ניקוז למי הגשמים עם בורות מרושתים, מרוחקים אחד מהשני, שאליהם נשפכו המים מהתעלות. במרחקים קצובים, בפינות המדרכות והדרכים, עמדו עמודי עץ עבים וגבוהים ועליהם חוטי רשת החשמל והטלגרף.

מעל כל מבניה ובניניה של העיר התנשאו: הכנסיה הקתולית, בפאתי כיכר דקרטה ותחילת רחוב פילסודסקי (ר' 35), הכנסיה הפרוטסטנטית בכיכר ה- 11 בנובמבר (ר' 37), שמגדליהן גותיים ועליהם צלבים, ובתוכם שעונים ופעמונים, שצילצוליהם הדהדו במרחבי

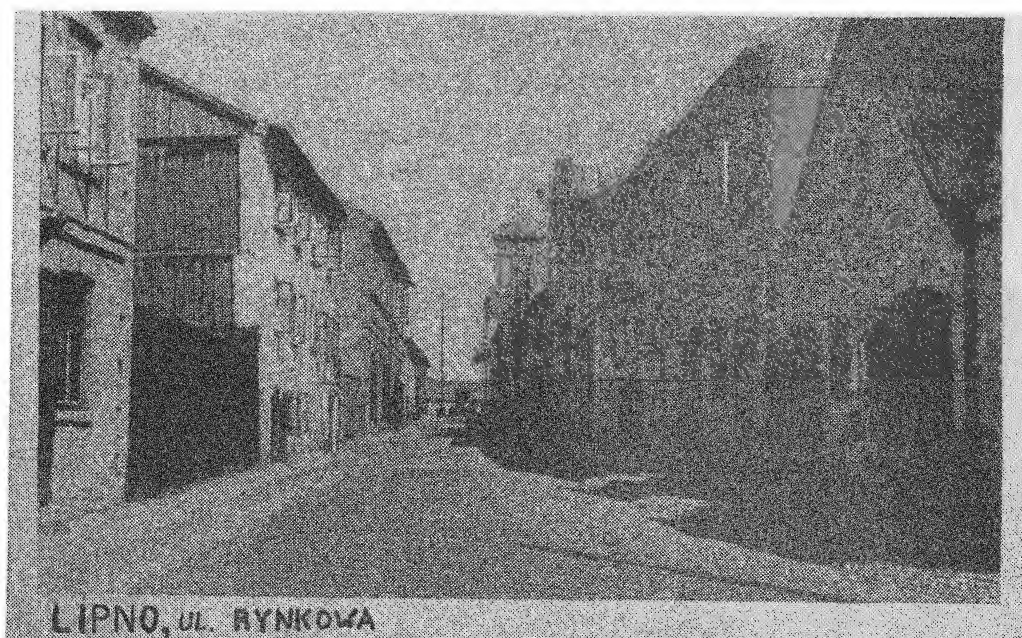
העיר בימי חגים נוצריים ולאומיים ובהלוויות; בניין העירייה, שבמגדלו שעון גדול (ר' 57), ובית הכנסת היהודי ברחוב גדנסקה (ר' 33), שמעל קירו החיצוני המזרחי התנשא לוח שיש ועשרת הדברות חקוקות בו.

האוכלוסיה

העיר מנתה בסוף 1939 כ- 12 אלף נפש, רובם קתולים עם מיעוט של כמעט 25% יהודים (כ- 500-550 משפחות, 3000-3500 נפש) וכ- 10% גרמנים לותרנים (כ- 1000-1500 נפש). רוב הישוב היהודי התרכז במרכז העיר: כיכר דקרטה (ר' 1), רחוב רינקובה (ר' 12), רחוב גדנסקה (ר' 2), רחוב רפצקי (ר' 4), רחוב טורונסקה עד הגשר השני (ר' 6,51), רחוב פילסודסקי עד קושצ'ושקו (ר' 3,5), רחוב קושצ'ושקו (ר' 5), רחוב קילינסקי (ר' 7), עד סמטה 24 (ר' 24) ויתר הסמטאות בין המקומות הללו; מיעוטו ביתר רחובותיה של העיר. הגרמנים התרכזו בעיקר בדרום-מערב העיר וכיכר ה- 11 בנובמבר (ר' 30). מחוץ לעיר, בדרך סקמפה היו שני משקים יהודיים, אחד זעיר של משפחת פנסטר (ר' 55) שבנה יהושע חי בארץ. במרחק כ- 4 ק"מ ממנו, מהצד השני של הכביש, היה משקה של משפחת לבקוביץ' (ר' 56), ששמשה בעיבוד אדמותיה לא פעם דוגמא להרבה אכרים, גויים, שמסביבה. בנה הבכור (שם המשפחה העברי להב) חי בארץ בקיבוץ ניר דויד, שבעמק בית שאן. בדרך לגלודובו היה משק יהודי של משפחת קנדלשטיין (ר' 44) שגבל עם נהר מנין. שם על חופו התרחצנו ובעמק שבין מורדות הגבעות, מהמשק עד החוף, השתזפנו ושחקנו כל מיני משחקי ספורט. שני בני משפחה: ישראל ואבא, חיים כיום שם ומעבדים את משקם. זכורות לי גם שתי אחוזות שבבעלות יהודית - קונוטופייה ודומברובקה בדרך לקיקול ואחריו.

רחוב גדנסקה (די יידישע גאס)

רחוב רינקובה

כ ל כ ל ה

פרנסת תושבי העיר היתה בעיקר ממסחר, אומנות במקצועות שונים וסדנאות זעירות, שספקו ושרתו את צרכי הכפריים והתושבים העירוניים. בימי שני וחמישי של השבוע התקיימו "שווקים". בימים אלו, היו אכרי האיזור מביאים העירה את תוצרתם למכירה ותמורתה רכשו את צרכיהם. שוק אחד התקיים בכיכר דקרטה - סטרי רינק (ר' 1), שם הסוחרים הזעירים והרוכלים (ברובם יהודים), היו מקימים דוכנים וסוכות בנוסף על החנויות הקבועות שעמדו שם, ומוכרים את מרכולתם שכללה בדים, קונפקציה, דברי סדקית, סנדלרות, דברי מכולת ועוד. החקלאים היו מוכרים ירקות, פירות, מוצרי חלב ועופות. השוק השני היה בכיכר ה- 11 בנובמבר- נובי רינק "שוק החזירים" (ר' 30). האכרים היו מוכרים שם את תבואותיהם ובהמותיהם. ביתר ימי השבוע פרט לשבתות וימי ראשון, חגים יהודיים ונוצריים, היו האכרים מביאים למכירה עגלות עמוסות כבול, עצים חטובים, מסודרים בחבילות, דברי חלב שונים ועוד. החמאה והגבינה היו על-פי רוב ארוזות בעלי חבצלות מים, שגדלו במימי האגמים והנהר. בחודשי הסתיו היו רואים עגלות בשיירות, עמוסות סלק סוכר, העוברות ברחוב גדנסקה לכיוון וולוצלבק, אל חלמניץ, בו היה בית חרושת לסוכר. הסלק שנשר לפעמים מהעגלות, נאסף ע"י ילדי הרחוב שנהנו ממנו.

התושבים הפולניים התפרנסו מעט ממסחר ועל-פי רוב מפקידות ממשלתית ועירונית, אומנויות, מקצועות שונים, עבודות בשרותים, עבודה במפעלים הזעירים של העיר וסביבתה וכן בעבודות "שחורות" מזדמנות. בפאתי העיר בדרך סקמפה, מאחורי בית הקברות הקתולי,

שכנה שכונת עוני, בה גרו בצריפי עץ ופח. שם התרכזה דלת-העם העירונית, מחוסרי כל, בעיקר פולנים. כנוי המקום היה "פשז'בו" (בעברית - "שכונת הכינים"). על מנת להקל על האבטלה, הטילה העיריה על בעלי העסקים בעיר מס תעסוקה, בצורת יום עבודה - "שרוורק", שבמידת מה צמצם את חוסר העבודה. המס הזה הוטל ברובו על היהודים, היות והם היוו הרוב המכריע של בעלי העסקים. אלו שכרו את הפועלים הנוצריים ושלמו להם תמורת יום עבודה "שחורה".

רחוב בירוטה

רחוב קושצ'וסקו

1. הקהלה, מוסדותיה ושירותיה

הקהלה נהנתה מאוטונומיה מלאה בעניני דת ולגבי ארגוניה הצבוריים, החברתיים, התרבותיים והסוציאליים. היא בחרה מתוכה בבחירות יחסיות, אישיות ומפלגתיות את נציגיה ואלו בחרו את היו"ר שלהם. לשם מימון שירותיו הדתיים והצבוריים גבה הועד מיסים ("אטאט") מבני העדה, בעיקר מבעלי היכולת. על בצוע החלטותיו של ועד הקהלה שקדו מזכירו, בזמן האחרון היה זה, משה בידרקו ז"ל וחבר הפקידים. על יד הקהלה פעלו חברות עזרה הדדית: גמילות חסדים, ביקור-חולים, הכנסת אורחים, חברה קדישא וכו'.

2. מוסדות הדת

החיים הדתיים התרכזו בעיקר ברחוב גדנסקה (ר' 33) שם, על שטח של 40-50 דונם, היו בנויים כל המבנים הדתיים והקהלתיים. היו שם: בית כנסת גדול מימדים, שגובהו כ-8-9 מטר, בית המדרש, בית הכנסת אורחים, מבני עץ עם דירות בשביל משרתי הקודש: חזן, שוחט ושמשים, מקוואות, וצריף משחטות לעופות. כל השטח, מגדנסקה עד סמטת בוז'ניצ'נה ועד הנהר, היה מגודר בגדר לבנים לבנות ועליהן סורגים מברזל עם פתחים. שני שערים, אחד צר ואחד רחב, היו בחומות הגדר, שהובילו דרך שבילים אל מבואות בית הכנסת ויתר המבנים. השטח בין השבילים היה מדושא עם ערוגות פרחים.

בית הכנסת, קירותיו לבנים לבנות ובראש הקיר החיצוני המזרחי לוח שיש ועליו חקוקות עשרת הדברות. גגו של בית הכנסת היה מכוסה פח מוזהב ופנים ההיכל, רחב הידיים, היה מקורה בצורה מקומרת, נתמך ע"י עמודים מעץ עבה מגולף. מהתקרה השתלשלו נברשות בדולח רבות, דמויות נרות. רצפתו של ההיכל ומחצית קירותיו, עד החלונות הגבוהים, בסגנון צרפתי, היו מכוסות לוחות שיש. בחצי הגובה של ההיכל, על העמודים, היתה מותקנת עזרת הנשים בצורת יציע. באולם ההיכל עמדו ספסלים עם ארונות, לשמוש המתפללים, מסודרים בשורות ממערב למזרח. המקומות הוחכרו לבעלי הבתים. באמצע הכותל המזרחי עמד ארון הקודש עם ספרי התורה, מכוסה בפרוכת רקומה חוטי זהב, מעליו אריות וכתר מוזהבים. לא רחוק ממנו, תלוי היה על שרשרת כד עם נר תמיד. כמה מטרים ימינה מארון הקודש עמדה בימת החזן ומשני צדיה מדרגות, ששמשו למקהלת בית הכנסת. באמצע ההיכל עמדה במה מוגבהת (ביידיש - "בלמר") עם שולחן לקריאת התורה ע"י ה"בעל קורא" ול"עליות", שבהן התכבדו המתפללים. היא גם שמשה כדוכן לדרשות של הרב. במרתפי בית הכנסת היו שני אולמות תפלה, אחד בשם "חברת מקרא" והשני בשם "חברת תהילים". שם התכנסו לתפלה בימי שבת וחג אזרחים, שידם לא השיגה לקנות מקום בבית הכנסת, או בבית המדרש. בימי חול שמשו אולמות בית התפלה הללו ל"חדרים", שבהם למדו תינוקות דבית-רבן אצל מלמדים, קריאת "עברי", חומש, תנ"ך וכו'. הבנים החלו ללמוד בגיל 3-4, עד הגיל,

שיד ההורים השיגה לשלם.

בית הקברות היהודי - היה בסוף רחוב גדנסקה (ר' 34), בסמטה הפונה מערבה ממנו. שטחו היה מגודר בקירות בטון, שעליהם זרויים שברי זכוכיות.

בנין הדואר

3. ז ו ט ו ת   מ ה ה ו ו י

לצבור היהודי היתה השפעה מרובה על החיים בעיר. לדוגמא, בשבתות ובחגים יהודיים היו הרחובות בעיר שקטים, ללא כל מסחר כמעט. בשבת, או בחג, יכולת להבחין בהרבה יהודים מטיילים להנאתם בטיילות העיר, בעיקר ברחוב קושצ'ושקו ובגן הצבורי.

בימי הקיץ שקק חוף הרחצה (ר' 42) נוער יהודי. בצהרי ימי שישי וערבי חג היה עובר ברחובות העיר כרוז, השמש מר שמואל אברהם ז"ל, שהיה מזכיר ליהודים לסגור את עסקיהם ולהתכונן לקבל את קדושת השבת והחג. התכונה לקראת השבתות והחגים, אצל נשי היהודים, החלה עוד יומיים לפני בואם. ברוב הבתים, היו אופים ומבשלים כל מיני מאפה ותבשילים לכל חג, המיוחדים לו. בערבי שבתות וחגים, היו שולחים את המשרתות,

או הילדים, עם החמין (צ'ולנט) אל המאפיות בסירים עטופים בניר, שעליו רשומים שמותיהם של בעלי הסירים, ולמחרת, בשבת לפני הצהרים, היו הולכים להביא את התבשילים המוכנים הביתה. לא פעם היתה פורצת מריבה בגין טעויות וטשטוש שם בעל הסיר. ילדי ישראל שמחו בהתקרב ימי השבת והחגים ולפי המקובל, היו האמהות מחלקות דברי מאפה לילדים, עוגות ממולאות גרגירי יער שחורים - באביב, ממולאות דובדבנים או שזיפים - בקיץ, ותפוחי עץ-בחורף. יכולת להבחין, על-פי מראה פיותיהם של הילדים, איזו עוגה זללו. בערב שבת או חג היו בנות ישראל רוחצות את שערותיהן בנפט, שריחו התפשט בבית היהודים. הרחוב היהודי לבש חג. היהודים עם טפם, זרמו בלבוש חג לבתי התפילה והלא דתיים יצאו לטיולים ברחובות, והיו חוזרים בדרך כלל הביתה לסעודה ואחרי סיום הסעודה, הלכו בני הנוער החילוני למועדוני ארגוניהם, לפעילות תרבותית או ספורטיבית. הגויים בעיר, ידעו בדיוק את ימי השבתות והחגים של היהודים וכמה מהם שמשו כ"גוי של שבת", בבתי יהודים אדוקים, שלא היו להם משרתים נוצריים. הכנות מיוחדות היו לימי פסח. כבר בחנוכה, היו הנשים היהודיות קונות אווזים ומכינות את השומן לפסח וכמו כן מחמיצות סלק אדום לשתייה. שבוע או שבועיים לפני החג, החלו לקנות את המצות העגולות, שלאפייתן היתה תכונה מיוחדת מלווה בהמולה רבה. בעלי אמצעים היו גם קונים מצות מרובעות ושמן זית ופירות מארץ ישראל.

גם מעשי קונדס היו נחלתם של בני הנוער היהודי. לפני הגיוס לצבא הפולני, בלילה לפני ההתייצבות, היו הבחורים המגויסים משנים את שלטי בעלי העסקים, מחליפים ספרים בסנדלרים, שענים ברופאים, וכו' ומלכלכים שלטים של עסקים בזפת. הדבר שמש כהלצה מקובלת בעיר.

היהודים הדתיים והמסורתיים בלטו בלבושם המיוחד. הגברים לבשו מעיל ("קפוטה") שחור, ארוך, עד אחרי הברכיים ומכנסיים שחורים או כהים. הם נעלו נעליים מיוחדות ("שטיבלטים"), או מגפיים שהמכנסים מוכנסים בהם. לראשם חבשו כובעי מצחייה שחורה, עגולה וגבוהה. המבוגרים גדלו זקנים, מי מטופחים ומי פראיים, באורך שונה, פאות מסולסלות, או ישרות, מונחות היו על אפרכסות האוזניים. הנשים, היו לבושות בצניעות, בשרוולים ארוכים ואורך שמלותיהן עד למטה אחרי הברכיים, כשעל ראשן פאה נכרית ("שייטל"). בשבתות ובחגים, לבושן היה יותר מפואר. בדרכם לתפלות בחגים ובשבתות, החזיקו הגברים בידם שקיות, דמויי כריות, מבד משי או קטיפה, רקומות ובהן אבידרי פולחן, טלית, תפילין וספרי תפילה. מאורע מיוחד במשפחה היה הולדת בן זכר. מיום בואו לעולם ובמשך שמונה ימים עד הבאתו בבריתו של אברהם אבינו, היו דרדקי ה"חדר" מבקרים פעמיים ביום בבית היולדת ומשמיעים קריאת "שמע" למען הרך הנולד, ששכב בעריסה, מכוסה בקמיעות ואמרות תפילה - לשלומו. הזאטוטים, אחרי קריאת "שמע", בעזבם את בית היולדת, התכבדו בכל מיני דברי מתיקה. ערב ה"ברית", קיימה המשפחה סעודת "שלום זכר", שבה המוזמנים (רק גברים) התכבדו באפונה מבושלת, מתובלת במלח ובירה

שאובה מחבית עץ. למחרת התקיימה ה"ברית" עם סעודה מיוחדת, לפי יכולתה של המשפחה.

מנהג נפוץ היה בערבי חג פורים לשלוח מנות לקרובים ולמכרים. המנות הכילו בדרך כלל מיני מאפה ומתיקה ופירות מארץ ישראל. בערב ובזמן הסעודה, היו מבקרים בבתים בני נוער מחופשים, שנתנו קולם בשירה ודקלום ("פורים שפיל") ותמורתם קבלו "דמי פורים" מבעל הבית. בט"ו בשבט היו משפחות יהודיות קונות פירות מיובאים מארץ ישראל, על מנת להזכר ביבולה ומברכים עליהם "שהחיינו".

בתשעה באב היה קשור גם כן מנהג מיוחד ויוצא דופן של בני הנוער. בערב יום הצום, ולמחרתו, כאשר המבוגרים היו הולכים לאמירת קינות "איכה", היו הנערים הקטנים אוספים קוצים וזורקים אותם על שערות האנשים. קוצים אלה נתקעו בשיער והיה קשה להסירם. בחג השבועות היו הנערים יוצאים לאחו הגדול לקטוף שיחים ארוכי קנה ("קלמס") על מנת לקשט את הבית בירק.

בפסח וסוכות קבלו הילדים מהוריהם אגוזים ושחקו משחק גלגול האגוזים לתוך חורים, שנחפרו במיוחד לשם כך באדמה.

בימי חנוכה קבלו הילדים "דמי חנוכה". הילדים היו משחקים בסביבון והמבוגרים בקלפים.

נוהג היה, שחברי "חברה קדישא" וסתם יהודים עבדקנים, היו הולכים לליל שמירה אצל גבר גוסס והשתדלו, שזה יאמר ודוי לפני פטירתו, או שאמרו איתו וידוי, וע"י כך לזכות במצוה גדולה.

אני זוכר סערות גדולות בצבור היהודי: האחת - כאשר נודע, שיהודי סוחר דגים בעיירה קיקל ירה ביהודי אחר והשניה - כאשר שתי בנות יהודיות ובחור אחד המירו את דתם.

4. היחסים בין התושבים היהודיים והלא יהודיים

היחסים בין היהודים והנוצרים, שגרו בצוותא, היו פחות או יותר סובלניים, אם כי לא פעם היו התפרצויות אנטישמיות מלוות במכות. בבתי הספר העממיים היה מספר מורים אנטישמיים והם לא פעם ליבו את היצרים של הילדים והעכירו את האוירה בביה"ס. אחרי מותו של פילסודסקי גבר הזרם האנטישמי, והגב' פריסטור, נציגת מפלגת השלטון ב"סיים" הפולני העבירה חוק נגד השחיטה היהודית. באותו זמן, השמיע ראש הממשלה הפולני סקלדקובסקי דברים נגד המסחר היהודי, ואמר שמותר להחרים אותו ולא לקנות אצל היהודים. לא פעם התקיימו משמרות של קבוצות אנטישמיות על יד חנויות ועסקים יהודיים ולא הרשו לפולנים להכנס לחנויות אלו. מפעם לפעם הושמעו קריאות, שהאשימו את היהודים שהם גרמו לקומוניזם. היו גם פרעות נגד סטודנטים יהודיים בבתי האולפנה של האוניברסיטאות. באוניברסיטאות היו גם "נומרוס נולוס" ו"נומרוס קלאוזוס". הדי

המאורעות הללו מצאו את השפעתם גם בעירנו.נגד החוליגאנים האלו, התארגנו לא פעם קבוצות בחורים יהודיים ובראשם אלי איסר אורבך, שהיה גברתן ורב כוח, הסבלים היהודיים ואחרים, במטרה להגן על התושבים היהודיים. בכל זאת, למרות תופעות אלה, החיים היו נסבלים והתושבים היהודיים המשיכו את קיומם הפיזי והרוחני עד פרוץ המלחמה.

5. השכלה ותרבות

הילדים, משני המינים מגיל 7, היו מחוייבים ללמוד בבתי ספר עממיים, עד גמר 7 כיתות. הבנים התחילו את לימודיהם בגיל יותר רך, דהיינו בגיל 4 ב"חדרים" שם למדו קריאת "עברי", חומש, גמרא ויתר לימודי קודש, כמו כן, קריאה וכתיבה ביידיש. הבנות היו לומדות, הדתיות ב"בית יעקב" והחילוניות בחוגים פרטיים. בתי הספר העממיים היו מעורבים. למדו שם בכיתה בנים ובנות, יהודים ונוצרים בצוותא. בתי ספר אלו פעלו במשמרות, מבקר עד צהריים ומצהריים עד ערב. הבנים בקרו גם ב"חדרים", ולכן לא היה להם כמעט זמן למשחקים, למעט בימי חג או שבתות.

מספר מצומצם של בני הנוער זכו ללימודים סדירים בבתי ספר תיכוניים ומספר זעום עוד יותר זכו להשכלה על-תיכונית. הסיבה לכך היתה, אי היכולת לעמוד בהוצאות הגבוהות הכרוכות בכך. זו אולי הסיבה, שהרבה בני נוער זרמו לתנועות הנוער על מנת להתחנך בהן ולרכוש ידע דרכן. החינוך בתנועות הנוער כלל אידיאולוגיה תנועתית, צופיות וידע כללי. לשם הרחבת אופקיו קרא הנוער ספרות מדעית, היסטורית וספרות יפה, בכל השפות שידע. בשורות הנוער המתבגר היו הרבה אוטודידקטים ויודעי ספר, שהרבה מהספרות שנכתבה בתקופתם ולפניה היתה נהירה להם. לא היה נושא, שלא התנהלו עליו וויכוחים שהביאו לליבון הבעיות, שהעסיקו את הנוער, כגון: הציונות, הגשמה, סוציאליזם ועוד. התעניינותם לא פסחה גם על הספרות היפה והם חיוו דעתם על הקלסיקנים של ספרות היידיש, הפולנית ואחרים (אלה שתורגמו לשפות הידועות להם). כמו כן לא התנזרו מאקטואליה ונזונו מהעתונות היומית, השבועית והפריודיקה, שהופיעו בשפות המוכרות להם.

הבנים מבתי הדתיים, למדו בבתי המדרש או ב"שטיבלך" של חסידים. למדו שם לימודי קודש ולא אחת הגניבו אליהם בסתר ספרי חול, ולא מעטים מהם יצאו ל"תרבות רעה".

* * *

זכרונות וחוויות

משה שיינבערג

זכרונות וועגן ליפנא

א סך מענטשן פון מיין געבורטס-שטאט ליפנא באמיען זיך צו שאפן א קאמיטעט פארן שרייבן א יזכור-בוך וועגן דער צייט פון היטלער-חורבן. אבער עס איז פונקט אזוי וויכטיק און נייטיק צו פארשרייבן און פאראייביקן דעם שטייגער לעבן, די מענטשן, יחידים, באוועגונגען און פירונגען - רעליגיעזע, פאליטיש-געזעלשאפטלעכע - ביז צום פינסטערן אנקום פון נאציישן חורבן און אומגליק.

איך געדענק די גאס אויף וועלכער מיר האבן געוווינט אין ריקלס מאקאוויטשעס הויז. דער טאטע האט געהאט א חדר פאר דערוואקסענע קינדער און ווי א נעבן-פרנסה געשריבן "פראשעניעס צום סאנד" (ביטעס צום געריכט). אפטמאל אויפדערנאכטן, ווען ער האט געהאט פרייע צייט, פלעגט ער שפילן שאך מיט ר' משה אהרן, אוויינמאכער און מוכר-ספרים, אאנגעזעענער גערער חסיד. דער קלימאקס פלעגט קומען, ווען ר' משה אהרן פלעגט זאגן: "אמר ר' בארטעק, די מעשה איז פארטיק". אדער דער טאטע פלעגט זאגן: "נו, ווי גייסטע יעצט?" שטענדיקע צוקוקערס פלעגן זיין נחום-מנשה בורשטין און ר' אברהם רינג.

איך געדענק, ווען איך האב אנגעהויבן צו גיין אין חדר, ביי ר' לייב פאלושאק, א דרדקי-מלמד, האט איינע פון ר' סענדערס מיט דער פייקע, טעכטער, פייגל, מיך ארויפגעשטעלט אויף א באנק, גענומען די מאס פאר א רעקל און תחתונים, און איך האב אנגעהויבן מיינע חדר-יארן ביי ר' לייב דאברינער.

פלוצלינג האט א גרויסע אומרואיקייט ארומגענומען אונזער שטאט. די פויערים האבן זיך געבונטעוועט אין די מארק-טעג, די שטאטישע פוילישע ארבעטער און אינטעליגענטן האבן אפן געפרעדיקט "רעוואלוציע", און אסך יידישע יונגעלייט האבן גערעדט: "ארונטער מיט ניקאליי - זאל לעבן די קאנסטיטוציע!"

אונזער גאס, די "קאזע-גאס" האט אין דער מזרח-זייט גאלדמאנס הויז מיט א גרויסן הילצערנעם באלקאן; דער דעמאלטיקער רב פון שטאט, הרב אפרים-שלמה-זלמן וויינגאט, האט דארט געוווינט. איך געדענק ווי אין א נאכמיטאג, שפעטלעך, איז געווארן א טומל אין גאס: "מען מוז ארויסשטעלן די שבתדיקע לייכטער מיט אנגעצונדענע ליכט אין די פענסטער. דער קייזער האט געגעבן "א קאנסטיטוציע". דער גלח מאריאן פירט א פראצעסיע דורך די גאסן". דאס איז געשען אין באוואוסטן יאר 1905.

אבער עס האט נישט גענומען לאנג. דער קייזער האט דערקלערט "סטאן וואיענני" (קריגס-צושטאנד), אזוי אז שמחת-תורה צו די הקפות, האט מען געמוזט האבן א ספעציעלע דערלויבניש פון דער פאליציי, און אין "זאוויערטשער שטיבל", וואו מיר האבן געדאווענט,

זיינען אריינגעקומען 4 דראגאנער מיט די ביקסן, זיך אנצווווארעמען בשעת די הקפות.

אויף אונזער גאס זיינען געווען דריי שטיבלעך. אין הענעך לעפקאוויטשס הויז - דאס שטיבל פון די זאוויערטשער-סטריקאווער חסידים; אויפן הויף פון זעלבן הויז - דאס אלעקסאנדער שטיבל; קעגנאיבער, אין שלמה ליפסקערס הויז - דאס גערער חסידים-שטיבל.

אין די זומערדיקע פרייטיק-פארנאכטן, ווען עס איז נאך געווען צו פרי מקבל-שבת צו זיין, פלעגן די אלעקסאנדער חסידים זיין אויף איין זייט פון הויף, און מיר - די זאוויערטשער-סטריקאווער - אויף אונזער זייט פון הויף.

מיר, יינגלעך, פלעגן קוקן צו מערב-זייט, צו דער פארגייענדיקער זון אין דער פארעם פון א גרויס קיילעכדיק ראד און זאגן: "דאס לאזט מען די רשעים ארויס פון גהינם לכבוד שבת".

איך בין דעמאלט אלט געווען ארום זעקס יאר און איך בין געווען זייער פרום. ראש-השנה אויפדערנאכט, געדענק איך, פלעגט דער גאנצער עולם מתפללים ווארטן, ביז דער הויכער דניאל פלעגט זאגן ביים סוף פון דאווענען דאס קאפיטל תהילים - "לדוד מזמור להי הארץ ומלואה, תבל ויושבי בה" און ווער אן פלעגט קומען צום פסוק "כי הוא על ימים יסדה ועל הארץ יכוננה", פלעגט ער שטארק וויינען, און דער עולם פלעגט שטיין טויט-שטיל.

ר' לוי קראיאנעק, א רייכער לעדער-סוחר, איז געווען גבאי פון שטיבל, און זיין שמחת-תורה אונטערהאלטן אין זיין פיין-געבויטע סוכה, איז געווען א שם דבר.

איידער איך גיי אוועק פון אונזער שטיבל, מוז איך פארצייכנען א מחלוקה צווישן ר' וואלף געלבארט, דעם זייגערמאכער, א ליטוואק און ר' שואל שאלעק, א ייד וואס האט געהאט א חדר מיט א נאמען אלס גרויסער בעל-דקדוק, אביסל אייגנארטיק אין זיין אויפפירונג. ר' וואלף איז געווען דער שטענדיקער בעל-קורא, אבער ווען ר' שואל איז געקומען דאווענען מיטן מנין, פלעגט ער אים מכבד זיין מין לייענען אין ספר.

איינמאל, ווען ער האט אים געהערט לייענען "קרבה שנת היובל" מיט אן "אוי", האט ער אים אוועקגעשטופט פון דעם ספר, שרייענדיק: "זיי נישט מבזה די תורה". ר' וואלף איז געווען א ליטוואק, האט ער געלייענט "א" אבער דער גרויסער בעל-דקדוק האט געזאגט, אז מען מוז לייענען "אוי".

אין שטעטל האט מען געוווסט, אז עס איז פאראן אן ארגאניזאציע וואס וויל ארונטערוווארפן דעם קייזער. אין יאר 1906 איז געקומען פון שטעטל גאסטינין דעם טאטנס א קוזין, זיך שטעלן צום מיליטער. אזוי ווי ער איז געווען א געבוירענער אין ליפנא. זיין נאמען איז געווען יצחק יוסף לאקס. ער האט געהאט טאלאנט צו צייכענען און מאלן בילדער, ספעציעל לאנדשאפטן. זיינס א מאלעריי איז געהאנגען אין אונזער הויז לאנגע יארן. עסן פלעגט ער ביי אונז אין הויז, אבער שלאפן פלעגט ער ביי פריינד; מיטאמאל האט זיך באוויזן א ז'אנדארם און זיך נאכגעפרעגט אויף אים. עס האט זיך ארויסגעוויזן

אז די "בונדישע" ארגאניזאציע האט געהאט א געהיימע "סכאדקע". מען האט זיי געכאפט און ארעסטידט. צומארגנס האט מען געפירט דורך דער גאס, צווישן אכט דראגונער מיט ביקסן און שפיזן, א סך בעל-הבתישע קינדער. איך געדענק עטלעכע: מאניע רויטמאן, גיטל גאלדשטיין, יצחק יוסף לאקס, מרדכי יוסף סקאפ, יחיאל מאיר קורצמאן, און נאך עטלעכע, וואס איך געדענק נישט זייערע נעמען. געפירט האט מען זיי אין דער געמויערטער "מוראוואנקע" מיט א שווערן אייזערנעם טויער און זייער גראבע ווענט מיט שטאכעטן.

מיטן דערמאנען גיטל גאלדשטיין, הויב איך אן אריינצופירן משפחה, קרובים, זאכן און געשעענישן, וואס האבן געלאזן א רושם אין שטעטל. גיטל איז געווען די טאכטער פון מיין עלטער-פעטער ר' יואל-וואלף גאלדשטיין, אן אנגעזעענער גערער חסיד, דער אייגנטימער פון "אפאיאנס געשעפט" (געפעס, בליך-לאמפן, ז'יראנדאלן, קרישטאלענע הענגלאמפן א"א). צווישן זיינע קונים האט ער געהאט פוילישע פריצים. אחוץ דעם האט ער געהאט א פאבריקל פון קאלירטע וואטע פאר מלבושים.

איך האב אים זייער ליב געהאט און געאכט פון מיינע יינגסטע יארן אן. אין זיין פרומקייט איז געווען מענטשלעכע אויפריכטיקייט. ווען איך בין עלטער געווארן און אנגעהויבן צו לייענען די מאדערנע יידישע ליטעראטור, האט ער מיך דערמאנט אין פרצ'ס "מאניש": "געלעבט האבן דעמאלט נאך די אלטע בעליבתים, מיט די מעשענע ברילן און זילבערנע בתים; גאלד די עטרות און אייזן די מוחות, אנדערע יארן אנדערע כוחות" - האב איך פאר זיך געזען דאס געשטאלט פון פעטער, וואלף גאלדשטיין. ער איז געווען א זעלטן גוטער פאטער צו זיינע קינדער. ווען זיין יינגסטע טאכטער, רויזע, איז זייער קראנק געווארן, סוכות 1916, אין דער צייט פון דער דייטשער אקופאציע, האט ער מיט דער דערלויבניש פון מרא דאתרא, אין יענער צייט, הרב שמואל הלוי בראט, ז"ל, זיך ארויפגעזעצט שמחת-תורה אינדערפרי אויף א ספעציעל-געשפאנטע קארעטע און געזאגט: "פקוח נפש איז דוחה שבת ויום-טוב", און אריינגעפארן אין דייטשלאנד צו א גרויסן דאקטאר.

דריי שוועסטער זיינען זיי געווען: מיין באבע גנענדל, די מומע רבקהלע גאלדשטיין און די מומע רחל, די טעכטער פון מיין עלטער זיידע, ר' משה לאקס (מיין טאטנס זיידע, נאך וועלכן מען האט מיר א נאמען געגעבן). ער איז געווען א חשובער מענטש אין שטאט, מיין עלטער-זיידע. מען האט אים גערופן ר' משה דאזער. אז איך פלעג טיילמאל גיין אין אונזער פיין-געבויטער און קינסטלעריש-געוועלבטער שול, פלעגט ר' בן-ציון קארפ, דער שמש, צוקומען צו מיר: "גיי צו דיין עלטער-זיידעס באנק" און מיר אנווייזן אויף דעם זוך-פלאץ מיטן מעשענעם פלעטל "ר' משה לאקס".

איך האב זיך צוגעהערט צו די דרשות פון הרב ר' אפרים-שלמה-זלמן ווייינגאט אין מיינע יונגע יארן. ער האט שטארק געוויינט, ווען ער האט געהאלטן א דרשה, אפעלירט צום יונגן דור צו גיין אין די וועגן פון יידישקייט. אין די לעצטע יארן פון זיין לעבן איז ער געווען אזוי קראנק, אז ער האט נישט געקאנט מער גיין אין שול, כאטש ער האט

געוווינט קעגנאיבער דער שול. פרייטיק פארנאכט פלעגט זיין א "מנין" אין זיין וווינונג צו קבלת-שבת.

אז הרב ווייגגאט איז נפטר געווארן, איז דאס שטעטל אויפגעטרייסלט געווארן און א ציטער געטאן. צו דער לוויה איז דאס גאנצע שטעטל, קינד און קייט, געווען אויף דער גאס. דאס ערשטע מאל אין מיין לעבן האב איך געזען אזא גרויסע צאל רבנים אנגעפארן, אפצוגעבן כבוד אחרון צו א גרויסן רב און חבר.

די שטאט האט נאך א קורצער צייט אויסגעקליבן אלס ליפנער רב, הרב ר' שמואל הלוי בראט, וועלכער איז אונטער דעם נאמען געווארן זייער בארימט. אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה און נאך דער מלחמה, האט ער געשפילט א גרויסע ראל אין געזעלשאפטלעכן און רעליגיעזן לעבן פון פוילישן יידנטום, סיי אלס מזרחי-פירער און סיי אלס דעפוטאט אין פוילישן סיים.

רעדנדיק וועגן די רבנים אין ליפנע, מוז איך דערמאנען דעם בארימטן רב, הרב ר' יהודה לייב שווארצבורג ז"ל. א גרויסע פערזענלעכקייט אין זיין צייט, א פארגייער פון הרב ווייגגאט ז"ל.

מיין טאטע איז געווען זיין תלמיד און ער האט קיינמאל נישט גערעדט וועגן אים, נישט צו דערמאנען זיינע גרויסע מענטשלעכע מעלות און געלערנטקייט. ער איז געווען פאר זיין צייט וועלטלעך. ער איז געשטאנען אין שריפטלעכע באציאונגען מיט אנגעזעענע משכילים, מיט אליעזר הכהן צווייפעל און אברהם יעקב פאפירנא, וועלכער איז געווען א בילדונג-דירעקטאר אין פלאצק, אונזער גובערניע-שטאט (א זעלטענע דערגרייכונג פאר א ייד ביי דער רוסישער רעגירונג אין יענער צייט).

עטלעכע יאר פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה איז ר' אנשל שוחט שוואך געווארן אויף די אויגן און ער האט געמוזט אויפגעבן די שחיטה. האט די קהלה אנגעהויבן צו זוכן א שוחט. די אלע קהלשע אמטן האבן געפאדערט א גרעסערע געלט-פארגיטיקונג צום אוועקגייענדיקן מענטש. אין יענער צייט איז געווען שוחט אין שטעטל זאקראטשים, מיין טאטעס פעטער, ר' פנחס לייזער סעגאלאוויטש. זיין זון יוסף איז געווען שוחט אין פלאנסק און זיין אייניקל, אליה יצחק סעגאלאוויטש, איז געווען שוחט אין שטעטל זעגזשע. אליה יצחק'ס פאטער איז נישט געווען קיין שוחט. ער האט געהאט אפאבריק פון פערלמוטערנע קנעפ. האט די משפחה אין ליפנא זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיטן פעטער פנחס לייזער און מען האט אנגעהויבן צו פארהאנדלען וועגן דעם ליפנער שחיטה-פאסטן פאר זיין אייניקעל, אליה יצחק. עס זיינען געקומען קיין ליפנא אסך קאנדידאטן פאר דעם פאסטן, אבער דעם האבן די חסידים נישט געוואלט, א צווייטן האט קהל נישט געוואלט אאז"וו. עס איז אויך געווען א פראגע פון שאפן עטלעכע טויזנט רובל צו באצאלן דעם אלטן שוחט. דא זיינען צו הילף געקומען מיינע פעטערס, יצחק שיינבערג און יוסף שיינבערג.

איידער אליה יצחק טעגאלאוויטש איז אנגענומען געווארן אלס שוחט, איז דער פעטער ר' פנחס לייזער, געקומען קיין ליפנא פאר כמעט א וואך צייט. ער איז געווען אין הויז פון פעטער יצחק. שבת נאכמיטאג איז ער געקומען צום שלוש-סעודות אין אונזער הויז. דער פעטער, יואל וואלף גאלדשטיין איז אויך דארט געווען. אלס גערער חסיד, האט ער נאכגעזאגט די רייד וואס זיי האבן גערעדט: "אליה יצחק איז א"קאלעקאטניק" א"ציציליסט". דער פעטער פנחס לייזער האט שטילערהייט א זאג געטון: "דו, יואל וואלף, זאלסט נאכרעדן אזעלכע זאכן אויף מיין איניקל, וואס איז א שוחט אין א קהלה ביי יידן?". דער פעטער יואל וואלף האט אויפגעהויבן זיינע שטארק באוואקסענע ברעמען, ארויסגעצויגן פון שלאפראק אגרויסן, קאלירטן שנופטוך, און זיך אויסגעווישט די אויגן. איידער מען האט געמאכט "הבדלה", איז שוין געווארן שלום צווישן די שוואגערס.

אליה יצחק טעגאלאוויטש איז געווען ליפנער שוחט לאנגע יארן. א פיינער בעל-תפילה, מיט א פיינעם טענאר און זייער ארירעוודיקער מענטש. עטלעכע יאר נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה, איז ער געקומען קיין אמעריקע. ער האט דא אלע יארן געוווינט אין מעמפיס, ווו ער איז געווען שוחט, האט געפירט א רעסטאראן און א גרויס דעליקאטעסן-געשעפט.

ער איז געקומען מיט זיין חנעוודיקער פרוי גיטל און זייערע קינדער. זיין עלטסטער זון ברוך האט זיך אויסגעצייכנט אלע יארן אין אלע לימודים, געווונען סטיפענדיעס און געווארן באוווסט אין אמעריקע. ער האט גראדואירט דעם יידיש-טעאלאגישן סעמינאר און אנגעהאלטן אנגעזעענע פאסטנס, סיי אלס ראביי און מיי אלס אדמיניסטראטיווער טוער אין טעאלאגישן מעמינאר און אנגעזעענער פירער פון קאנסערוואטיוון יידנטום, ראביי בערנארד סיגעל.

דער יונגערער זון ראובן, איז דער בארימטער חזן ראבערט סיגעל, באוווסט איבער אמעריקע פון זיין זינגען אויפן פראגראם "דאס אייביקע ליכט" (עטערנעל לייט) און ער איז אויך חזן אין בארימטן טעמפל "בני ישורון", ווו דער חשובער ראביי, ד"ר ישראל גאלדשיין, ציוניסטישער מנהיג און פירער פון "קרן היסוד", איז געווען מיט אים צוזאמען לאנגע יארן.

עס איז באמת א גרויסער נחת-רוח צו הערן אים זינגען; ליב האבנדיק ליטורגישע מוזיק, הער איך זיך צו צו אים אסך מאל. זיין "זאגן" כל-נדרי אויפן אלטן היימישן שטייגער, דערמאנט מיך אין אליהו יצחק'ס ימים-נוראימדיקן דאוונען אין אונדזער חרוב געווארענעם בית-המדרש אין ליפנא.

פארן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, פלעגט (אין משך פון כמעט אלע צוויי יאר) קומען פון ווארשע מיין טאטנס א קוזין, חיים קארא, מיט א זון וואס האט זיך געדארפט שטעלן צום מיליטער-פריזיוו. ער האט געהאט 11 קינדער, כמעט אלע זין, צוגעשריבן צו ליפנא: איינער אן אפטייקער. דער צווייטער א האנדלס-אנגעשטעלטער; דער

דריטער אין דער לעדערבראנזשע - אלע פארפוילישט, קורץ געקליידט. אבער דעם לעצטן זון, ווען איך געדענק, איז געווען א הויכער, א דינער, מיט א פארחלומט פנים, לאנגע פאות און א בערדל, חסידיש-נגידיש געקליידט. ער איז געווען עטלעכע יאר עלטער און זיך געמאכט יינגער פארן פריזיוו. חיים קארא האט געזאגט, אז ער האט היתר-הוראה און אז ער איז אין בית-דין אין ביאליסטאק.

זיין זינגען זמירות האט פארגאפט אלעמען אין דער סוכה. איך האב קיינמאל נישט פארגעסן זיין "יה רבון" פרייטיק צונאכטס, זיין זינגען "שיר המעלות" און די פרייטיק-צו-נאכטיקע זמירות. חיים קארא האט זיין בן-זקונים זייער ליב געהאט און גערופן אים שלמהלע.

זיין ברודער, חיים זעליג קארא, האט געוווינט אין וולאצלאוועק. זיי זיינען געווען די זין פון רב נתן ברוך קארא, א ברודער פון בארימטן וולאצלאוועקער רב, ר' יוסף חיים קארא, מחבר פון "קול אומר קרא", ספר דרוש על התורה, און אויך דער איבערזעצער פון "פרקי אבות" אויף דייטש. ער האט געמאכט א פירוש אויף "פרקי אבות" אין העברעאיש און עס אנגערופן "סולת למנחה" און איבערגעזעצט עס אין דייטש, אונטערן נאמען "לבנה זכה". איידער ער איז געווארן רב אין וולאצלאוועק איז ער געווען רב אין צוויי שטעט נעבן פויזען. ער האט געצויגן זיין יחוס פון "בית יוסף", דעם מחבר פון שלחן ערוך", רבנו יוסף קארא. יעקב זעליגס טאכטער, הענדל, איז געווען די פרוי פון מיין פעטער בונם גאלדבערג, דעם סקעמפער שוחטס זון.

מיין סקעמפער זיידע, ר' אברהם הערש גאלדבערג, האט געהאט א גרויסע פאמיליע. מיין מאמע, די עלטסטע טאכטער, האט אלע יארן געוווינט אין ליפנא. דער זיידע, א קליין געוויקסיקער, אבער זייער ענערגישער, האט זיך יעדן שבת צונאכטס נאך "הבדלה", געזעצט אויף א געשפאנטן וואגן, אדער בריטשקע און געפארן שעכטן ביי די יידישע וואלדשרייבער, שרארישע אויפזעער אין יענער געגנט. די סקעמפער קצבים פלעגן קומען פארקויפן פלייש אין ליפנא. זיי האבן שטענדיק מיטגעבראכט א פעקל פון זיידן פאר מיין מאמען.

אין מיינע יונגע יארן, פלעג איך כמעט יעדן חול-המועד פסח פארן צום זיידן "פארהערט" צו ווערן אין "שיר-השירים". ער פלעגט ליב האבן מיין אויסטייטש פון "יונתי בחגוי הסלע"".ער פלעגט קוקן אויף מיר מיט א באזונדערן בליק, ווען איך האב אויסגעזונגען דעם פסוק "עורי צפון ובואי תימן" מיטן ספעציעלן ניגון, וואס מיין טאטע האט מיך אויסגעלערנט. די באבע מיינע פלעגט מיך באלוינען מיט ניס און לעקעך.

חול המועד סוכות פלעגט דער זיידע מיך פארהערן אין "קוהלת" און ער פלעגט פארטראכטערהייט זיך צוהערן צו מיין "פארטייטשן". איך פלעג עס טאן מיט באגייסטערונג.

נאכן עסן אין דער סוכה, האט די באבע דערלאנגט טיי מיט ציטרין. א שכנ'ס א זון האט געמאכט כמעט א געוואלד: "אוי, טאטע, דעם שוחטס אייניקל איז קראנק - זיין באבע האט אים געגעבן טיי מיט ציטרין".

די היטלער מערדער האבן אומגעבראכט אט די גאנצע גרויסע משפחה פון מיין זיידן ר' אברהם צבי גאלדבערג, דעם סקעמפער שוחט. עטלעכע איינציקלעך האבן זיך געראטעוועט און געפינען זיך אין ישראל. מיין מאמעס א שוועסטערן-זון, מרדכי כרמל, איז אוועק אלס "חלוץ" קיין ארץ ישראל עטלעכע יאר נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה, פון שטעטל בייז'ון. צווישן זיך האט מען אין דער משפחה גערעדט, אז בעת נחום סאקאלאוו האט געלערנט אין בייז'ונער בית-המדרש, האט ער געגעסן אין "טאג" אין הויז פון מיין מומע שרה'ס שווער, כרמל. עס געפינען זיך אויך אין ישראל עטלעכע לעבנגעבליבענע איינציקלעך, געראטעוועטע פון היטלערן.

מיין טאטע איז געווען דער עלטסטער זון אין דער פאמיליע. ווען איך בין געווען גאר קליין, פלעג איך דעם טאטן רופן אזוי ווי מיין טייערע מאמע האט אים גערופן - הערש-לייב, און די מאמע פלעג איך רופן רייזל. עס זיינען געווען נאך דריי ברידער - יצחק, בנימין און יוסף - און א שוועסטער, חיה. פון זיי אלע, איז בלויז מיין משפחה, וואס איז געקומען קיין אמעריקע נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה, ניצול געווארן פון היטלערן. די איבריקע, מיט זייערע קינדער און איינציקלעך, זיינען אומגעבראכט געווארן פון די היטלער-רוצחים.

דער פעטער יצחק, איז אלע יארן געווען אין גוטע מאטעריעלע אומשטענדן. ער האט געהאט א שניט-געשעפט און אן אייגן הויז אויפן מארק. זיין איינציקע טאכטער, שרה, איז געווען די פרוי פון סקעמפער רב, הרב בן-ציון בלומבערג, שפעטער רב אין זשיראמין. די נאצים האבן אים אומגעבראכט מיט זיין גאנצער משפחה - פרוי און 5 קינדער.

מיין טאטנס צווייטער ברודער, יוסף, האט געפירט אין ליפנא א שניידעריי און פארקויפט פארטיקע ארבעט אויפן מארק. אין די שפעטערדיקע יארן האט ער געהאט א געשעפט פון פארטיקע אנצוגן און אויך פארקויפט טיך-ווארע. זיין עלטסטער זון, שלמה, איז געווען אן אינטעליגענטער בחור, וואס האט באקומען א טראדיציאנעלע דערציאונג און געלערנט אסך פריוואט ביים צוגערייזטן לאדז'ער העברעאישן לערער, גאלאנט. ער איז געווען זיין תלמיד לאנגע יארן. אין די שפעטערדיקע יארן איז שלמה געווארן א "פאלקיסט", און שפעטער א שטיל-באשיידענער געזעלשאפטלעכער טוער און פירער אין דער "ציש"א" שול-באוועגונג אין ליפנא. דער פעטער יוסף, זיין פרוי און זעקס קינדער זענען אומגעבראכט געווארן פון די נאצים. איין טאכטער איז נאך דער מלחמה געבליבן לעבן אין א היטלער-לאגער, געבראכט געווארן קיין שוועדן און היינט געפינט זי זיך מיט א פאמיליע אין מאנטרעאל, קאנאדע.

דער דריטער ברודער, בנימין, האט אלע יארן געוווינט אין לאדז', ווו ער איז געוועזן "אזשאנטצע" (אדמיניסטראטאר) פון א צאל הייזער פון א רייכן אייגנטימער. דורך דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה איז לאדז', דער גרויסער צענטער פון וועבעריי-פאבריקן, איז ער פאראליזירט געווארן, און דער פעטער בנימין, מיט זיין פרוי און דריי

קינדער, זיינען געקומען קיין ליפנא. זיין עלטסטע טאכטער, יעטשע, האט זיך געלערנט אין דער דייטשער גימנאזיע און ארויסגעוויזן גרויסע פעיקייטן. זי איז נאך געווען א זייער יונג מיידל, ווען זי האט געקראגן א דערלויבניש צו עפענען א "שקאלע" מיט רעכט פאר א צוויי-קלאסיקע שול אין ליפנא (נאטירלעך, פריוואטע שול) און זי האט ממש מפרנס געווען איר משפחה.

דער פעטער בנימין און זיין פאמיליע זיינען נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה צוריקגעפארן קיין לאדז׳. די זעלבע טאכטער האט שפעטער חתונה געהאט מיט א ווייטן קרוב, אברהם גאלדבערג, וואס האט געענדיקט דעם ברעסלאוער ראבינער-סעמינאר און געהאט שטודירט פילאזאפיע אין ווירצבורגער אוניווערסיטעט, איז געווארן ראבינער אין דער שטאט כעמניץ, זאקסן, דייטשלאנד. ווען היטלער איז געקומען צו דער מאכט, האט זי אלס "פאלנישע יידין" געמוזט פארלאזן דייטשלאנד. זי איז אריבער אין א שכניתדיק טשעכיש שטעטל. איר מאן, ראבינער גאלדבערג, פלעגט זי אפט קומען זען. זי איז דאן צוריקגעפארן קיין לאדז׳, וואו זי, צוזאמען מיט אירע טאטע-מאמע און יינגערער שוועסטער רחלע, זיינען אומגעברענגט געווארן דורך די היטלער-רוצחים. א ברודער ישעיה שיינבערג, איז געלונגען זיך צו ראטעווען און שפעטער צו קומען קיין קאנאדע.

די איינציקע שוועסטער פון מיין טאטן, חיה, איז געווען די פרוי פון מאיר הארוויץ, א ייד אן אביון כל ימיו. יונגערהייט האב איך געהערט עפעס וועגן א רב אין זיין משפחה, אבער ער אליין האט שווער און ביטער געהארעוועט פאר חיונה, פארקויפט שניט-סחורה אין די נאענטע דערפלעך און אויפן מארק. די גאנצע משפחה, דריי זין און פיר טעכטער, צוויישן זיי עטלעכע פארהייראטע, זיינען אומגעקומען דורך די היטלער-בעסטיעס. דער יינגסטער זון, יצחק, איז געווען א זייער אינטעליגענטער בחור. עס איז נישט געבליבן קיין זכר פון קיינעם פון זיי.

שרייבנדיק די איינצלהייטן, די אלע פאקטן, פרעג איך זיך אליין: וואס פארא נוצן האט עס? עס האט דאך פאסירט צו הונדערטער טויזנטער, מיליאנען יידישע משפחות, צו די גאנצע דריי-מיליאניקע יידישע באפעלקערונג אין פוילן".

דער ענטפער איז: ס׳דארף דינען ווי א דערמאנונג צו די דורות און צו דער וועלט, וואס וויל פארגעסן דעם גרויסן חוב, וואס זי איז שולדיק געבליבן דעם יידישן פאלק.

איך וויל אין די ווייטערדיקע שורות פארצייכענען דאס געזעלשאפטלעכע לעבן אין ליפנא פון מיינע יינגסטע יארן ביז מיין פארלאזן די שטאט נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה.

דער צענטער פון יידישן לעבן איז געווען די יידישע גאס, די שול, דער בית-המדרש, די פארשידענע חברות, די שטאטישע ביבליאטעק "בית עקד לכל", אדער "די ביבליאטעק פאר אלע", אפילו פאר פאליאקן - "טשיטעלניא דלא וושיסטקיך". דורך דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה האבן אויפגעוואכט און אויפגעלעבט אלע פארטייען און באוועגונגען.

עס פלעגן קומען פון ווארשא די צייטונגען "היינט", "מאמענט" און פארשידענע צייטשריפטן און זשורנאלן.

פאר לאנגע יארן האט מיין פאטער אבאנירט די "הצפירה" און דעם "הצופה". גאנצע שטויסן פלעגן ליגן ביי אונז אין הויז. איך האב זייער ליב געהאט די פרעמיעס, "פרחים" און ביכלעך ווי "שבילי עולם", ווו נחום סלושץ און פייטלאוויטש האבן באשריבן יידן פון ווייטע לענדער - די פאלאשן פון אביסיניע און די אינדישע און כינעזישע יידן.

צום טאטן פלעגט אריינקומען נחום מנשה בורשטין, העגעך לעפקאוויטשעס אײדעם. ער האט געוווינט מיט זיינע שוויגער-עלטערן, געלערנט אסך, געלייענט אסך. ער פלעגט מיך שיקן צו מיכאל ליפסקער נאך דעם "השומר" און אנדערע ציוניסטישע אויסגאבעס. ליפסקער איז געווען באוווסט אלס ציוניסט. נ.מ. בורשטין איז געווען אן איידעם אויף קעסט; האט מיין שליחות געמוזט זיין א סוד. איך האב זייער געשעצט מ. ליפסקערן פאר זיין תמימות. ער האט זיך ווייניקער אינטערעסירט מיט זיין גאלאנטעריע קראם, ווי מיטן מעורר זיין די יוגנט צום ציוניזם. די שטעטלדיקע יוגנט האט געלייענט, דיסקוטירט און געחלומט, געלעבט מיט טענות און תרעומות קעגן צארישן רעזשים, קעגן יידישער רעכטלאזיקייט, פוילישן אנטיסעמיטיזם און געווען אויפגעטרייסלט צוליבן טרויעריקן "בייליס פראצעס".

פיל פון די אונטערוואקסנדיקע יוגנטלעכע פלעגן אוועק אין גרעסערע שטעט, אדער אין אנדערע לענדער, ווי פראנקרייך, ענגלאנד און הויפט-זעכלעך קיין אמעריקע.

פאר די אינטעליגענטע יוגנטלעכע איז די שטאטישע ביבליאטעק געווען דער נערוו פון יידישן קולטור-לעבן. די פארוואלטער פון דער ביבליאטעק, ווי גרשון פערעט, איטשיק טאץ, אברהם שווארץ, איציק אפאטאווסקי, הערש ברוין און שפעטער יינגערע און אנדערע, האבן מיט זיך פארגעשטעלט אלע פאליטישע שיכטן און "קלאסן" - ציוניסטן, פועלי-ציון, בונדיסטן און סתם יידן. דער לייען-מאטעריאל איז געווען דאס בעסטע וואס די יידישע פארלאגן און דרוקערייען האבן ארויסגעגעבן.

דער טרויעריק בארימטער "בייליס פראצעס", אינסטיגירט און אפען געשטיצט פון דער רוסישער רעגירונג, האט פארנומען דעם אויבנאן אין דעם טעגלעכן באוואוסטזיין פון דער יידישער באפעלקערונג. עס איז געווען א קוואל פון שנאה, אויפגעברויזט קעגן די יידן מצד די פוילישע אנטיסעמיטן און גלחים, אבער אן אפוועך-מיטל קעגן דעם איז געווען די בארימטע "מאצאך-אפפערע". אויף דער באשולדיגונגס-באנק איז געזעסן דער גלח מאצאך, וועלכער האט ארויסגעגנבעט די בריליאנטענע אויגן פון דער "הייליקער מאמע" אין בארימטן מאנאסטיר אין טשענסטאכאוו.

א זייער שווערע צייט איז אנטשטאנען פאר די פוילישע יידן. פארן שטיצן יאגעללאן, ווי א דעפוטאט פון ווארשא צו דער רוסישער "דומע", האט די "נאראדאווא דעמאקראטיא"

דערקלערט א האנדלס-באיקאט קעגן יידן מיט דער לאזונג: "סוואי דא סוועגא" און דאס ארגאניזירן "האנדלס ספולקעס" דורך די גלחים קעגן סוחרים-שטאנד, און די יידן איבער גאנץ פוילן האבן אנגעהויבן פילן דעם דרוק. די באוועגונג איז אנגעגאנגען זייער אינטענסיוו בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה.

די ערשטער וועלט-מלחמה האט אויסגעבראכן ערב תשעה באב, 1914. מיט צוויי יאר פריער האט דער פאטער מיינער אויפגעגעבן דעם חדר און זיך פארנומען בלויז מיט "פראשעניע" - שרייבן און אויפטרעטן אין געריכט. מיטן אויסברוך פון דער מלחמה און מיט דעם אריינקומען פון די דייטשן, האט זיך געשאפן ביים אנהייב א נישט-זיכערער צושטאנד, ביז די דייטשן האבן אקופירט אונזער טייל פוילן און שפעטער גאנץ פוילן, ביזן סוף פון דער ערשטער וועלט-מלחמה.

די דייטשן האבן פארזיכערט די יידישע באפעלקערונג, אז זיי ברענגען גלייכע בירגערלעכע רעכט פאר זיי, און א סוף צו דער יידישער רעכטלאזיקייט אונטער דער רוסישער רעגירונג. נאטירלעך, אז די סימפאטיעס פון די יידן זיינען געווען מיט די דייטשן, אבער די פאליאקן האבן מיטאמאל ליב געקראגן די "מאסקאלעס", זיי גערופן "נאשי" (אונזערע), געטראגן מסירות קעגן יידן און אזוי ארום זיי געהאלפן אין פארשלעפן גרויסע צאלן יידן קיין טיף-רוסלאנד, אין סיביר.

ווען די דייטשן האבן זיך "באזעצט", האט אנגעהויבן צו פונקציאנירן אן אלגעמיין נארמאל לעבן, כאטש די מלחמה איז אנגעגאנגען. די יוגנט האט בלית-ברירה, געמוזט בלייבן אויפן ארט. אסך האבן די דייטשן גענומען אויף צוואנגס-ארבעט, אבער דער גרעסטער טייל, בלייבנדיק אין די שטעט, האבן געמוזט אויסנוצן זייער ענערגיע אויפן ארט. די באפעלקערונג אין די קלענערע שטעט האט זיך באדייטנד פארגרעסערט. דאס נאענטקייט צו די דערפער, ווו עס איז געווען לייכטער צו באקומען געוויסע שפייז-פראדוקטן, האט געברענגט אסך לאדז'ער און ווארשאווער קיין ליפנא. קהל האט געמוזט געבן הילף צו די נויט-באדערפטיקע, און אסך יונגע מענטשן פון שטאט האבן אנטיילגענומען אין העלפן די ארעמע.

וואלף בארנשטיין איז געווען איינער פון די, וואס האבן אנגעפירט מיט אקטיווע הילף פאר די "צוגערייזטע".

ווען די דייטשע אקופירונג פון גאנץ פוילן איז געווארן א באשטימטער פאקט, האט זיך אנגעהויבן א געזעלשאפטלעך-ארגאניזירט יידיש לעבן. דער מלחמה-פראנט איז געווען ווייט, ווייט, אוועק.

דאס ערשטע איז געווען די "אגודת התקווה", א ציוניסטישע גרופע, אנגעפירט פון חיים קירשטיין, וואלף בארנשטיין און אנדערע. דערפון איז שפעטער ארויסגעקומען די ציוניסטישע ארגאניזאציע. מיטן ארגאניזירטן ציוניזם איבערן לאנד איז אנשטאנען די "מכבי" ספארט-באוועגונג.

ליפנא האט געשאפן א וואונדערבארן "מכבי" - פאראיין, מיט א זייער געשולטן ספארטלער פון ווארשע אלס לערער, שקליאר, א פארפּוילישטער ליטוואק, אבער א ייד א גבור.

איך דערמאן יעקוב בארנשטיינס צוויי יינגערע זין, בערל און חיים, ווייל זיי האבן זיך זייער אויסגעצייכנט אטלעטיש אין "מכבי", ווי אויך משה אהרון זשיכלינסקי און שמואליק מייזנער. אלס פארזיצער פון "מכבי" - פאראיין איז צוגעצויגן געווארן יוסף בראדסקי, א מיטגליד פון א פארמעגלעכער יידיש-פארפּוילישטער משפחה.

אני הקטן, בין אויך געווארן א מיטגליד פון "מכבי", אבער איך בין געווען א שלעכטער ספארטלער. דער לערער שקליאר איז אפטמאל זייער אין כעס געווארן אויף מיר, ווען ער האט אנגעהויבן צו געבן די קוואסי'מיליטערישע באפעלן: "הקשב", "בשורה עמוד", "קדימה צעד", "אחת, שתים, שלוש, ארבע" (כ'האב תמיד ארויסגעשטעלט דעם נישט ריכטיקן פוס). האט ער געשריגן צו מיר: "בולוואך (חצי רוסיש), שטעל ארויס דעם לינקן פוס, אבער אז מיר האבן אנגעהויבן מארשירן, זינגענדיק: "שא ציונה נס ודגל, דגל מחנה יהודה" האט ער פארגעסן וועגן מיין טעות און הנאה געהאט (איך האב געזונגען דעם גאנצן שיר ביזן סוף).

משה אהרון דעם, דיינס זון, מיכאל בערמאן, פלעגט פון וולאצלאוועק אפטמאל האבן אויף באזוך זיין פרויס ברודער, מאיר דויד אלטער, א בונדישער טוער. אין ליפנא זיינען געווען עטלעכע מענטשן, וועלכע האבן באלאנגט צום "בונד" נאך אין 1905.

כמעט סטיכיש האבן זיך אנגעהויבן צו ארגאניזירן "בונד", "פועלי-ציון" און שפעטער "פאלקיסטן". די ציוניסטישע באוועגונג איז געווען די ערשטע און געהאט א גרויסע השפעה אויף די בעל-הבתיש רייכע יוגנט.

פון די פריעסטע יוגנט פלעג איך זיין נאענט מיט משה דאבזשינסקיס יינגסטן זון, כתריאל יעקב. ער איז געווען אין וולאצלאוועק ביי א שוואגער אין פארבן-געשעפט. פסח און סוכות פלעגט ער קומען צו די עלטערן אין ליפנא.

ער איז שוין געוועזן א "פועלי-ציון" מיטגליד. ווען ער איז אהיימגעקומען, פלעגט ער מיך פאליטיש אגיטירן. ער האט מיך שטארק באאיינפלוסט, רעדנדיק צו מיר, טאג-טעגלעך.

איינמאל האט ער מיר געזאגט: "משה, נישט וויסנדיק ביזטו אין דיין געדאנקענגאנג א "בונדיסט" און עס איז בעסער צו זיין עפּעס ווי גארנישט. ווען רייסיע בערמאנס ברודער, מאיר דויד אלטער, איז דעם זעלבן חול-המועד פסח געקומען קיין ליפנא, האט ער געהאט א פארזאמלונג אין שטאטישן גארטן.

דאס ארגאניזירטע געזעלשאפטלעכע לעבן אין פוילן אין יענער צייט איז געגאנגען מיט ראשיקע טריט. עס זיינען איבערן גאנצן לאנד אנטשטאנען באזונדערע פארטיי-פאראיינען. אין ליפנא איז ענטשטאנען די "קולטור געזעלשאפט פראגרעס". איך בין

געווארן זייער טעטיק אין דער בונדישער באוועגונג און געווען סעקרעטאר פון פאראיין. ביי דעם אלעם האב איך געהאט אסך "קליינבירגערלעכע געוווינהייטן", וואס איך האב נישט געקאנט פטור ווערן פון זיי, ווי למשל: זיך ארייננכאפן פריוויטיק-צונאכטס אין בית-המדרש, צו הערן אליה יצחק סעגאלאוויטש מקבל שבת זיין, אדער שבת אינדערפרי - צו הערן ר' פייוויש האמבורגער לייענען דעם "ספר" ביים צווייטן מנין.

איך בין פון קליינערהייט אן געווען א גרויסער באוואונדערער פון אונזער פרעכטיקער שול. אין א הייסן שבת אינדערפרי איז געווען א מחיה זיך אוועקצוזעצן און איינזאפן די שטילע אטמאספער און די נגינה פון אונזער חזן, ר' לייזעראוויטש און דאס "לייענען" פון שטענדיקן "בעל-קורא", ר' אברהם קאוואדלא, רואיק, אקצענטירנדיק דעם "פרוש המלות" (א שיינער מענטש, נעט און פיין געקליידט). טיילמאל פלעגט הרב שמואל הלוי בראט דרשנען מעניני דיומא - א פארשווונדענע אידיליע.

דער סאציאליזם מיינער איז שטארק באאיינפלוסט געווען פון דעם וואס איך האב געלערנט אין תנ"ך פון אונזערע גרויסע נביאים. ווען איך פלעג אין מיינע יונגע יארן אויפשטיין, גיין אין בית-המדרש לערנען, פשוט גמרא, פלעג איך, שפעטער, אויסזוכן: ישעיה, ירמיה, עמוס או"ו, און זוכן א בארעכטיקונג פאר מיינע סאציאליסטישע געדאנקען. איך פלעג דיסקוטירן מיט בנימין מאנדראל, א זייער ערנסטער און ליבער בחור, אן אמתער לערנער, מיט עוזר קירשטיין און אנדערע. אבער ארויסקומענדיק אין גאס, האט די ווירקלעכקייט, די טאג-טעגלעכע ארעמקייט פון א גרויסן טייל פון דער יידישער באפעלקערונג, מיך באגלייט אויף שריט און טריט.

אלע באוועגונגען האבן געשאפן קורסן. די ציוניסטישע קורסן האבן געהאט א לערער מיטן נאמען יעקב קויפמאן, אן ערנסטער און פיינער מענטש. די "קולטור געזעלשאפט פראגרעס" האט געשאפן קורסן אין יידיש, פאר בחורים און מיידלעך, וואס האבן איינפאך זיך אויסגעלערנט לייענען און שרייבן יידיש.

עס פלעגן אויך פארקומען וויסנשאפטלעכע לעקציעס און ליטעראריש פארלעזונגען. פאר א לאנגער צייט האט געוווינט אין ליפנא, ביי דער משפחה אפאטאווסקי (די רייכסטע אין שטאט), א קרוב מיטן נאמען פרישמאן, א סטודענט אויפן יורידישן פאקולטעט, א ברודער-זון פון באוואוסטן שריפטשטעלער דוד פרישמאן. ער פלעגט האלטן אינטערעסאנטע לעקציעס. אויך א צווייטער לאדז'ער סטודענט, מיטן נאמען בוקי, א קרוב פון ר' מענדל אדלער פלעגט געבען לעקציעס. עס פלעגן אויך קומען לעקטארען פון ווארשע.

די "קולטור געזעלשאפט פראגרעס" האט זיך איינגעשאפן א שיינע ביבליאטעק, אין א דירה אין הויז פון יעקב סקאפ. אין לעזע-זאל האט מען געקענט געפינען אלע צייטונגען פון ווארשע. די בונדישע צייטונג "די לעבנס-פראגן", דער "היינט", "מאמענט" און פארשידענע וואכן-שריפטן און חודש-זשורנאלן. דער איינפלוס פון דער בונדישער גרופע אויפן געזעלשאפטלעך-פאליטישן לעבן, איז געוואקסן.

די דייטשע אקופאציע-מאכט האט געגעבן די שטאטישע מאגיסטראטן (שטאט-ראטן) געוויסע אויטאנאמע רעכט, ווי למשל: לאקאלע פאליציאנטן, שטאט-פארוואלטונג דורך געוועלטע ראטמענער און די יידישע באפעלקערונג האט געהאט עטלעכע ראטמענער. דער בונדישער פארטרעטער און ראטמאן איז געווען יחזקאל בייניש, און יחיאל מאיר רודע איז געווען דער איינציקער יידישער פאליציאנט. עס פלעגן זיין אסך פראבלעמען, ווי למשל, באשיצן די יידישע באפעלקערונג קעגן דייטשע "פאראדנונגען" און פוילישע עולות. א גרויסע ראלע אין דעם פרט האט געשפילט הרב שמואל הלוי בראט. מיט זיין פערזענלעכקייט, זאכלעכקייט און טאקט, האט ער געהאט אן איינפלוס אויפן קרייז-שעף און אין פוילישן מאגיסטראט. ער האט אויך אכטונג געגעבן, אז די יידישע סוחרים און שפייזהענדלער זאלן, ווי ווייט מעגלעך, נישט באריייסן די ארעמע יידישע באפעלקערונג. געהאלפן די ליפנער ארעמקייט אסך, אין דעם זין, האט די ברייטהארציקייט פון ר' משה לייב אפאטאווסקי, טאקע א ייד, דער גביר פון שטעטל, א "קאפיטאליסט", אבער מיט א גרויסע געזעלשאפטלעכע התחיבות צום כלל.

אין די זומער-פארנאכטן איז געווען א מחיה צו גיין אין שטאטישן ליפנער גארטן, וואס האט געהאט א שם אין דער גאנצער געגנט. איך פלעג זייער ליב האבן צו גיין דארט ביחידות, טיילמאל מיט א פריינד און פון בארג אריבערקוקן די "טארפיארניעס" און דעם פלאצקער טראקט. עס זיינען דארט אויך תמיד געזעסן אויף א באנק הרב בראט און קויפמאן, דער העברעאישער לערער, און געשמועסט.

אן אינטענסיווע געזעלשאפטלעכע טעטיקייט האט זיך פארשפרייט אין אלע שטעט און שטעטלעך. למשל, אן אומפארטייאישע גרופע האט אראפגעבראכט ר' הלל צייטלין פאר א לעקציע. יונג און אלט, אפילו חסידים, זיינען געקומען אים הערן. אזוי אויך האט מען אראפגעבראכט דעם באוווסטן שריפטשטעלער ה. ד. נאמבערג. עס איז אדורכגעפארן דער "ניקאלאיעווער חזן", האט ער געדאווונט אין דער שול. זיין "השכיבנו" האבן געזונגען אפילו די געסטעמפעלטע אטעאיסטן. דער בארימטער חזן סיראטא האט געדאווונט אין ליפנא און געגעבן א קאנצערט.

אבער די צייט איז געגאנגען. דאס אומפארמיידלעכע - די דייטשע מפלה פון דער ערשטער וועלט-מלחמה - האט זיך אנגעהויבן צו שפירן אין דער לופט.

די פוילישע באפעלקערונג האט זיך געגרייט פאר דעם "טאג". האלבמיליטערישע ארגאניזאציעס זיינען געווארן טעטיק איבערן לאנד. די נישט-זיכערקייט פון די דייטשן האט זיך אנגעהויבן אנצוזען און עס האט זיך אנגעהויבן די מיליטערישע אנטוויקלונג פון דייטשן מיליטער דורך דער "פ.א.וו." (פאלסקא ארגאניזאציא וואיסקאווא).

ווען די דייטשן האבן פארלאזן פוילן, איז איבערנאכט געווארן א גוט-ארגאניזירטע פוילישע קראפט, וואס האט גלייך איבערגענומען די אדמיניסטראציע אומעטום. אין ליפנא, באטש עס זיינען געווען גענוג אנטיסעמיטישע מאניפעסטאציעס קעגן יידן, האט זיך געשאפן

דער איינדרוק אז מען רעכנט זיך מיט די יידן, און אז די "ווילסאן פארמולע" און די אנקומענדיקע וואלן צו די פוילישע "קאנסטיטואנטע" וועט געבן יידן נישט נאר פולע בירגערלעכע רעכט, נאר אויך "נאציאנאל-קולטורעלע אויטאנאמיע". אלע פארטייען אויף דער יידישער גאס האבן ארויסגעשטעלט קאנדידאטן. די ציוניסטיש-מזרחי ליסטע אין אונזער געגנט האט געזיגט און האט אויסגעוויילט הרב שמואל הלוי בראט, וועלכער איז פאר לאנגע יארן געווען איינער פון די הויפט-פארטרעטער און דעפוטאט אין פוילישן סיים, נאציאנאל-טעטיק און באוווסט איבער דער גאנצער יידישער וועלט, ווי דער "ליפנער רב".

אבער מיטן אנטשטיין פון דער פוילישער מלוכה, האבן זיך אויך אנגעהויבן די נגישות, די רעפרעסיעס, די בערד-שניידעריי, דאס ווארפן יידן פון לויפנדיקע באנען דורך פאליאקן, הויפטזעכלעך די "האלערטשיקעס" און דאס אונטערגראבן פון עקאנאמישן מצב פון די פוילישע יידן. נאך אונטער די דייטשן האבן די פאליאקן געשאפן "ספולקעס", איבערגענומען און ארויסגעצוואונגען יידן פון אלט-סטאבילע געשעפטן, ווי למשל, קויפמאנס ווין-און טאבאק און אימפארטיר-געשעפט, און שפעטער ארויסגעשטופט, דאס פון לאנגע יארן עקזיסטירנדיקע געשעפט פון אברהם קאוואדלע, פון דעם פראמינענטן ראג, פאוויאטאווי און פוילישע גאס - ביידע געשעפטן, באוווסט פאר קוואליטעט און זעלטענע פראדוקטן.

עס האבן זיך אנגעהויבן פאליטיש-געזעלשאפטלעכע רעפרעסיעס. די האניג-טעג פון דער מאראטשעווסקי-אילוזיע זיינען פארביי. די "פאזנאנטשיקעס" האבן אנגעהויבן צו ווייזן זייער אמתן פרצוף. דער פאליציי-שעף אין ליפנא איז געווארן א באוווסטער שונא ישראל, דאמסקי - ניעוויאדאמסקי.

גרויסע טיילן פון דער יידישער יוגנט איבערן גאנצן לאנד האבן פארלאזן פוילן. זיי זיינען אוועק קיין דייטשלאנד, כדי פון דארט צו פארן קיין אמעריקע, קאנאדע, מעקסיקע אאז"וו. עס האט זיך גענומען וואקלען דער באדן אונטער די פיס פון די יידן.

אבער - דריי מיליאן יידן האבן דעמאלט נאך געוווינט אין פוילן און געפירט א געזעלשאפטלעך ארגאניזירט, קולטורעל, רעליגיעז לעבן - נישט נאר אין פוילן, נאר אויך אין שכניתדיקע מזרח-אייראפעאישע לענדער-געניסנדיק פון "נאציאנאל קולטור אויטאנאמיע", לויטן ווערסאילער שלום-טראקטאט (אלס נאציאנאלע מינדערהייט).

די רוסישע אקטאבער-רעוואלוציע האט געלאקט אסך פון די בעסטע זין פון יידישן פאלק. גלויבנדיק, אז מיר שטייען אויפן שוועל פון "באחרית הימים" האבן זיי מקריב געווען זייערע לאנגיאריקע פאליטישע און נאציאנאלע איבערצייגונגען, בכדי שפעטער צו גיין לאיבוד און אויסגעמארדעט צו ווערן - סיי אלס יחידים און סיי אלס קעמפער פאר יידישע רעכט. סטאלין, אין נאמען פון דער רעוואלוציע, האט דערשאסן, פארפייניקט, פארניכטעט, טויזנטער פון די בעסטע מוחות און כוחות פון אונזער פאלק.

די יידן אין פוילן האבן געפלעגט, געהאפט, אונטער די שווערסטע אומשטענדן, א

גייסטרייך יידיש לעבן. צייטונגען, פארלאגן, רייך-אילוסטרירטע צייטשריפטן האבן זיך געדרוקט. ארטור זיגלבוים האט אין יענע יארן געבראכט קיין אמעריקע ג ר ו י ס ע ק א ס ט נ ס מ י ט א ו י ס ג א ב ע ס פ ו ן פ א ר ל א ג "צ י ש א" א ו ן "ק ו ל ט ו ר - ל י ג ע". די קונים זיינען געווען, די מיט ליבע איינגעזאפטע פוילישע יידן, צו די גרויסע אוצרות פון מזרח-אייראפעישן יידנטום.

די אונטערוואקסנדיקע יוגנט אין ליפנא האט געלעבט א טעטיק קולטורעל לעבן אונטער די שווערסטע אומשטענדן. מיין קוזין שלמה שיינבערג האט מיר געשריבן אסך און געשיקט בילדער (למשל פון דער "יידישע שול ארגאניזאציע", פון "מכבי" און זיין ארקעסטער). אסך האט מיר געשריבן משה אהרון פלארמאן (א טיף-דענקנדיקער, שפעטער, לויט ווי כ'האב געהערט, געווארן זייער רעליגיעז). אויך חיים קרוק האט מיר געשריבן (א פיזיש-שוואכער בחור, האט ער אויף זיך גענומען דעם עול מפרנס צו זיין די משפחה נאך זיין פאטערס פריצייטיקן טויט). ער איז געווען דער קוזין פון פנחס קרוק, וואס האט שפעטער, אונטערן נאמען פנחס שווארץ, געהאלפן גרינדן דעם "יידישן קולטור קאנגרעס", געווען א טעטיקער בונדיסט און ז'ורנאליסט.

איך מוז אויך דערמאנען זלמן ליכטנשטיין, וועלכער האט געלעבט אין ליפנא מיט זיין משפחה אין משך פון פיל יארן. זיין ערשטע פאליטישע שולונג האט ער באקומען אין דער בונדישער גרופע, ביי די "ארב' קולטור געזעלשאפט פראגרעס". שפעטער איז ער געווען טעטיק אין ווארשא און אין אמעריקע אין "יידישען ארבעטער קאמיטעט" און אין משך פון די לעצטע יארן אין דער אנפירונג פון די "אלד אידיש גאלדען קלובן".

איך וויל, פון צווישן די פיל ליפנער וואס זיינען אוועק קיין קאנאדע, דערמאנען צוויי, וואס זיינען מיר זייער נאענט געווען: דעם איידעלען אליה וואלף ראזענבערג, שימע שניידערס זון, אויך מיין שכנ'ס זון און אח לצרה, מרדכי הערץ, מיט וועלכן איך בין צוזאמען שטארק אפגעבראכט אין זיין עלטערנ'ס הויז, אין אונזערע קינדער-יארן.

איך בין געלעגן ערנסט קראנק א לאנגע צייט, נישט געקאנט זען, מיט פארמאכטע אויגן. אין פארלויף פון דער צייט זענען עטלעכע יונגעלייט, אונזערע שכנים, אין די קאלטע ווינטערנעכט אויפגעווען און אכטונג געגעבן אויף מיר, היטנדיק, אז איך זאל נישט לויז מאכן מיינע געבונדענע הענט און קראצן די בראנדוואונדן. שמואל שיוועק, א פריינד פון מיין ברודער, ידידיה, אן איידעלער מענטש, א "פועלי-ציון" און איינער פון די פירער פון "אירגון יוצאי ליפנא" אין ישראל; און פייוול שפערלינג, דער יינגסטער זון פון טונע שפערלינג, וועמען איך געדענק פון מיינע יינגסטע יארן אן אלס אן ערלעכע, פרומע און איידעלע פרוי.

טונע שפערלינג האט געהאט אן אויל-פרעסעריי, אויך פארקויפט האלץ. איר עלטסטער זון, אלישע, האט שוין דעמאלט געוווינט אין ריפין. דער יינגערער זון, מרדכי, האט

אנגעפירט מיט דער אויל-פרעסעריי. פייוול, דער יינגסטער זון איז געווען א זייער איידעלער און באוואוסטזיניקער מענטש, מיט אסך איינגעבוירענער אינטעליגענץ. ער האט געוווינט אין פלאצק נאך זיין חתונה, געווען זייער אנגעזען אין שטאט. בעת דעם היטלער-אומגליק, האבן די נאצי-רוצחים אים ארייננגעשטעלט אין "יודען-ראט" און געצוואונגען אים צו טאן זאכן, וואס זיינען געווען קעגן זיינע איידעלע כאראקטער-שטריכן. ער איז אנטלאפן אין א דארף און איז געשטארבן פון הונגער. טונע שפערלינגס איינציקע טאכטער, פריידע, איז געווען די פרוי פון מיין טאטנס א ווייטן קרוב, בעריש גוטענבערג. ער האט געהאט א זייגער-געשעפט. ווען מיין טאטע האט באשלאסן, אז איך זאל לערנען א מלאכה, בין איך געגאנגען אין דער לער ביי בעריש, געוועזן דארט עטלעכע חדשים און באשלאסן איבערצוגיין צו לערנען זיך קאמאשן-שטעפעריי, ביי א שטיקל מחותן יעקב בלום. בעריש גוטענבערג איז קראנק געווארן אויף די לונגען און געפארן עטלעכע מאל קיין נערווי, אין איטאליע, ווו אונזער גרויסער שלום עליכם פלעגט פארן, און צום סוף געשטארבן יונג פון שווינדזוכט.

מיט דער עקיבא הערץ משפחה האבן מיר געוווינט א טיר אנטקעגן א טיר. ער איז געווען א רייכער תבואה-סוחר, מיט א גרויסן שפייכלער אויפן הויף. ישראל מרדכי איז געווען דער עלטסטער זון. ר' עקיבא הערץ איז געשטארבן בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה. זיין פרוי, מרים, מיט אירע צוויי יינגערע זין און מרדכי, זיינען אוועק קיין קאנאדע, ווו מרדכי הערץ איז דורך שווערער ארבעט געווארן פארמעגלעך, אבער גלייכצייטיק געבליבן נאענט צום יידיש- געזעלשאפטלעכן לעבן.

אין מאקאוויטשעס הויז, וואו מיר האבן געוווינט, האבן געוווינט צוויי עלטערע פרויען - חיה באכורסקי און איר שוועגערין, פרוי דאנציגער. חיה באכורסקיס זון, יעקב יוסף באכורסקי, איז געווען דער גרינדער פון א "חדר מתוקן" אין וולאצלאוועק, העברעאישער לערער און אין שפעטערדיקע יארן דער דירעקטאר פון דער "תרבות גימנאזיע" אין וולאצלאוועק. ווען ער איז געקומען מיט זיין משפחה קיין אמעריקע, איז ער געווען ביבליאטעקאר פון ישיבה-אוניווערסיטעט, כמעט ביזן סוף פון זיינע יארן, געליבט און געאכטעט ביי אלעמען.

די דאנציגערס זיינען געווען זייער דערפאלגרייך אין אמעריקע. איינער פון די ברידער האט פארמאגט א זייער גרויסע קאנווערט-פאבריק און געווארן זייער רייך.

א זייער אינטערעסאנטער מענטש איז געווען זייער שוועסטער שרה דאנציגער - א היימישע אינטעליגענטין, א רעוואלוציאנערין אין אירע יונגע יארן. א נאענטע פריינדין פון מיין קוזינע, גיטל גאלדשטיין, האט זי שלום געמאכט מיטן לעבן אין אמעריקע.

זייענדיק באקאנט מיט יעקב יוסף באכורסקיס איידעם, סטענלי מירעלס, זיין פרוי (באכורסקיס איינציקע טאכטער) און זון הערבערט, פלעג איך זיך באגעגענען מיט דער משפחה אין מירעלס' הויז, וואו ער האט געוווינט צוזאמען מיט זיין פרוי כמעט אלע

יארן.

עס פרעגט זיך ווידער: צו וואס די אלע זכרונות? דער ענטפער: פרווון קומען צום אויספיר, אז מיר יידן - פון אלע ריכטונגען - זיינען "א עם קשה עורף" און אפשר, אויסער די געציילטע, זיינען מיר, גלויביקע אין נצח-ישראל, אז כאטש פיזיש צעשטערט, פארברענט. אומגעבראכט, חרוב ונחרב געמאכט הונדערטער שטעט און שטעטלעך, האט היטלער און די נאציס נישט באוויזן אפצומעקן פון זכרון די רומרייכע פארגאנגענהייט פון פוילישן יידנטום. און עס וועט נישט געלונגען גאמולקען און זיין חברה עס צו טאן, יעצט אין אונזער צייט!

און אויך נישט די יעצטיקע הערשער, די "וועלט-באפרייער" אין סאוויעט-רוסלאנד, וואס זייערע מעטאדן פון אויסווארצלען יידן, אלס יידן, שטייגען אריבער די פינסטערע יארן פון צאריזם אין וועלן "עוקר מן השורש" צו זיין אלץ - אלץ וואס אטעמט מיט יידישן גייסט און אינהאלט, סיי וועלטלעכע יידישקייט און סיי רעליגיעזע יידישקייט - און זייער אויפגעבלאזענע אימפעריאליסטישע שנאה קעגן מדינת ישראל.

צום סוף וויל איך מודה זיין, אז איך ווייס זייער ווייניק אין פרטים, וואס די יידן אין ליפנא האבן געליטן פון די נאצים און זייערע מיטהעלפער די פאליאקן.

צו פארצייכענען אט דאס, אין איינצלהייטן, זיינען מחויב די געראטעוועטע יחידים, סיי אין אמעריקע און איבערהויפט אין מדינת ישראל, וואס זיינען בכוח עס אויפצושרייבן, לזכרון עולם.

אבער איך בין שטארק געריסט געווארן, ווען אן "עד-ראיה", א ליפנער, וואס איז כמעט מיט צוויי יאר צוריק געפארן פון אמעריקע באזוכן ליפנא, האט מיר דערציילט, אז ער האט געזען דארט נאר געציילטע יידן, אבער די וואס זיינען דארט פאראן זיינען דאס אזעלכע, וואס האבן אדער א פוילישע פרוי, אדער א פוילישן מאן.

אויפן ארט, וואו עס איז געשטאנען די וואונדערשיינע ליפנער שול, וואו ר' ארון וויגדער פרייליך, דער שמש פון מיינע קינדער-יארן, פלעגט ארויסגיין פרייטיק-פארנאכט רופנדיק אינמיטן גאס - יידן אין שול אריין! - איז נישטא קיין זכר פון קיין שול. דער פיינער בית-המדרש, וואו ר' שיע ניסן, שמש, פלעגט יעדן פארטאג אנצינדן די עמוד-ליכט און ווינטערצייט, אנווארעמן דעם גרויסן קאלך-אויוון פארן ערשטן מנין, איז נישטא קיין זכר דערפון.

אט דער טייערער, שוואכינקער, ר' שיע ניסן, וואס שמחת תורה צו די הקפות פלעגט ער טראגן זיינע ברילן אדער אויפן שטערן אדער זייער נידריק אויף דער נאז, פלעגט נישט פארפעלן מכבד צו זיין, פון גרויס ביז קליין, מיט א הקפה - זיין בית המדרש איז אפגעמעקט ביזן יסוד. דער "רעאלס" פון יידישן לעבן איז פארטיליקט - עס איז פארבויט מיט גארטן - און הייזער פאר פוילישע איינוווינער, און אויפן ארט פון די "משהלעך און שלמהלעך" פון אונזער זכרון, אויפן ארט פון שולהויף, שפילן זיך אנדערע קינדער.

די פאקטן האט מיר דערציילט וואלף קאוואדלא, וואס האט געזען דאס אלץ, מיט זיינע אייגענע אויגן.

און פארשטומט אויף אייביק איז די פרייד, וואס אט די יידישע גאס האט געהאט פון די יידישע חופות, וואס זיינען געשטעלט געווארן אונטערן פרייען הימל; דער "געלער" בערל, דער אונטערשמש, דער "שטומער" מיט דער פויק און דער "בלינדער" מיט די שאלן - אזוי פלעגט זיך ציען דאס פירן חתן-כלה דורך דער יידישער גאס, צום שול-הויף אדער צו גאלדמאנס הויז. טייערע זכרונות - אפגעווישט און פארמעקט אויף אייביק, אויף אייביק און אויף שטענדיק.

ניו-יורק, 1961

* * *

זאב בורנשטיין

לעיירתי יזכור

מוקדש לאבי היקר, המנוח
יוסף בורנשטיין

כבחלום רואה אני אותך עיירתי... מציץ לתוך סמטאותיך הצרות, גדושות יהודים פזיזים, לבושים "חלטים" וקפוטות משי, נשים יהודיות עטופות סודרים ושביסים, משה'לך, שלמה'לך - את דלתות ה"חדר" פורצים עם גמר השיעור ואת הרחוב היהודי עם הבל פיהם ממלאים.

כפנינה היית בתוך שרשרת העיירות היהודיות ברחבי פולין המעטירה. יהודים פשוטים היו בעיירתנו, "בעלי מלאכעס": חיטים, סנדלרים, זגגים ושואבי מים, אשר את חייהם חיו על סדנתם ביושר וכנות ובכל שעת פנאי, חג ומועד, שירת תהילים היתה בוקעת מתוך גרונם.

היו גם בעיירה יהודים גבירים, "נגידים" עם שרשרות שעוני זהב על חזיותיהם; פקחותם היהודית מבצבצת היתה מתוך עיניהם ומצחם הרחב.

היו פועלים צעירים, חדורי רוח אחוה וסוציאליזם, שקועים בחיפושים אחר אידיאלים נשגבים, עולם טוב ויפה, כביכול, למחר להבטיח.

היו חלוצים ושאיפתם, העשויה ללא חת, ארצה להעפיל ומולדת לבנות; קיימו לכן בעיירה קבוצי הכשרה, אשר רוח רעננה הביאו אליה והוסיפו טעם וחן מיוחד לחייה; שירי מולדת הדהדו ברחובות ובערבים השתלהבו רקודי הורה.

עדה מגוונת, עמלה וחושבת - אחד, אחד עוברים הם לנגד עיני, צללי אנשים אשר נולדו, חיו והלכו לעולמם בעיירה היהודית, עיירתי...

חגיגי ויפה נראה היה הרחוב היהודי בימי חג ושבת. מתמלא היה בצפיפות - צבור יהודי גדול, שנהר הביתה מבתי הכנסת וה"שטיבלעך". החנויות היו נעולות ותייה הכלכליים של העיר שותקו. כמתה היתה בלי יהודיה, דומיית שקט השתררה ברחוב, מנוחת שבת עם ריח חמין את העיר כבשו.

כמשפחה אחת חיו אנשיה, יהודיה, צער היחיד, צרת רבים היה ושמחת הפרט לשמחת הכלל נהפכה.

בימי נעורי עזבתיך, עיירתי, ציונה שאפתי. עליתי - אותך לא שכחתי. עודני זוכר את הליל כאשר נפרדתי ממך. שורות בתיך, נמוכי הקומה סביב השוק, נראו לי אז שחוחים, צמודים יותר מתמיד, כאילו נטל הדורות הכביד ולחץ על גופם הזקן; כחולמים בהקיץ האזינו לצעדי האחרונים. קויתי, בבוא יום לפקוד אותך, שבילי ילדות לבקר, אחים, קרובים, ידידים ותיקים, ידיהם ללחוץ ונשכחות להעלות.

זכורני, לילות חורף על יד התנור, סבתא את נכדיה כנסה, משקפיה הרכיבה ומעשיות חורף לנו ספרה. שחור הליל דרך החלון הציץ; הרוח ילל בחוץ וענפי עצים גדע. מי נביא וידע, כי הרוח יללה אזהרה, שנים על שנים השמיעה? מי אוזן היטה ועל לוח לבו העלה, כי אסון הרה אימים כזה יגיע?

את אחי בעניים לא ראיתי, שנים גם לא ראיתיך, עיירתי. מה לי ומי לי כעת שם? למי אתגעגע - לרחובותיך השוממים מיהודיך?... לגן היפה, שם חלומות נעורי רקמתי? - לא, לא ולא...

באתי לך בזה רק שירת יזכור להשמיע. שוממה, ריקה, עומדת את כעת לפני, בקיר אילם, שריד בנין מפואר שנחרב.

כאגדות מצלצלות באוזני הזכרונות עליך, מספרות הן על עבר עשיר ויפה, אך על סוף מר ונמהר...

מ ר א ו ת   ו ז ו ט ו ת   מ ה ו ו י   ה ע י ר

ד י ו ק נ ה   ש ל   ע י ר

קשה לשכוח מקום בו דרכו רגליך בפעם הראשונה; לא בנקל ניתן למחות מראה שראו עיניך בפעם הראשונה בחייך. זכרונות! שפת ילדות ועלומים! עבר מלא תום וזהר; אפילו מרחק אלפי ק"מ ועשרות שנים מפרידים ומבדילים בינך וביניהם - ערכן כחוויות ילדות לא יסולאו בפז; כפנינים שזורות לאורך צמיד ענק, הקרוי חיים - חיי אנוש עלי אדמות, כי אכן נולדים וחיים רק פעם אחת.

סמטאות ישרות ורחובות מרוצפים אבנים לא ישרות; ככר שוק מרובעת רחבה, ומשאבת מים במרכזה; בית עיריה עם שעון המצלצל כל רבע שעה; ושוב ככר רחבת ידיים, תולית - "שוק החזירים" (דער חזיר מארק), אשר שמש נוסף למסחר בבהמות גם מגרש לכדורגל; ורחוב חינני, יפה, "הטיילת", שתולה עצי ערמונים משני עבריה (די נייע שטאט). זוגות מטילים פה לפנות ערב עד השעות הקטנות של הבוקר; שמות הרחובות מצלצלים כה מוזר היום באזנינו: "הרחוב הזהוב" (די גאלדענע גאס), רחוב "בית המעצר" (די קאזע גאס) - מי יודע מנין לקחו שמות אלו - ה"פשיקופ", רחוב של לא כלום, בתים בלי חלונות.

אך מעל הכל, "הרחוב היהודי" (די אידישע גאס). רחוב המתחיל בדרך בואך וולוצלבק, נמשך, יורד ומשתפל וגומר ב"רמיזה", הוא בנין מכבי האש. הרחוב היהודי הזה כולו על טהרת היהדות: כאן בית הכנסת היפה עם הכיפה העגולה, מגודר במגרש רחב ידיים, מעוטר במדשאה וערוגות פרחים ולצידו בית המדרש עם רעפיו האדומים; מאחוריהם: בית המטבחיים לעופות, המקוה, ובנין הכנסת האורחים החדש - במונח זמננו "מלון הקבצנים", אשר כל סוף שבוע רוחש והומה מנוודים "ארחי פרחי" למיניהם, שהתקבצו והתלקטו מהסביבה הקרובה

והרחוקה ועברו במשך השבוע על בתי יהודים, לקבץ נדבות.

מהרחוב היהודי היו יוצאות החופות ולהבדיל - הלוויות, הפגנות יהודיות וכנוסי המחאה; כאן היו רוב ה"חדרים" (בתי ספר יהודיים); כאן היה הברומטר לחיים היהודיים בעיר.

חיי היהודים בעיר היו פשוטים ושלווים. ביום ו', בשעה שתים, שרקה המקוה - סימן שהמרחץ מוסק, הגיע הזמן ללכת למקוה.

עם שקיעת החמה נסגרו החנויות והשמש קרא לבית הכנסת. לפני שנים היה השמש אביגדור פרייליך ז"ל; אחריו - זאנוילה השמש, ובאחרונה - שמואל אברהם קאראפקה.

לקריאת "אין שול אריין" (לבית הכנסת) מהרו היהודים מכל העיר. מהמקוה כבר יצאו אחרוני הבחורים שטבלו, ועל העיירה ירדה שבת-מלכתא.

מעט אחר כך, אחרי קבלת שבת, החלו לזרום מחנות יהודים מבית הכנסת ו"השטיבלעך" ושוב נהיה שקט. אחרי הקידוש, בימות הקיץ, נשמעו דרך החלונות הפתוחים, זמירות שבת, ואחרי הארוחה נהגו זוגות לטייל לפני הבתים.

ה נ ח ל

נהר עבר בעיר והוא התפלג לשני פלגים, אחרי האגם, שנוצר על יד טחנת הקמח של וורנר הגרמני. בא הוא ממרחקים, עבר את מקום מגוריו של ה"ליטווק", נמשך למרגלות הגבעה, עליה עמד בית הכנסת, והפלג השני, מקביל לו - במרחק 200 מטר. שני הפלגים זרמו עד היער הביסקופיני, שם התחברו עד שנשפכו לגדול הנהרות שבפולין, הויסלה.

בקיץ, בימים הלוהטים, היה שמח מאד על יד הנהר, שם היו אלה, הגרים בקרבתו, רוחצים את כלי השולחן וכובסים את הלבנים, ליד הנהר ערכו את תפילת "תשליך" מתפללי בית הכנסת ו"השטיבלעך". מהבור הקטן, כעין חבית שקועה באדמה, היו לוקחים את "המים שלנו" למצה שמורה, לפני ערב פסח.

חבורות בני נוער היו מתפשטים ורובצים ימים שלמים ומתרחצים בנהר. סמן היכר למומחיותם בשחיה של החבר'ה, היה - מקומם בנהר. המים הקרובים לשפת הנהר, היו רדודים ולכן שמשו מקום רחצה לזאטוטים ותשופי שת; במים הרחוקים יותר היו מתרחצים טירוני השחייה; המבוגרים היו נמשכים לתוך הנהר - הרחק, הרחק, שם אי של שדות ירוקים וחורשת עצי אורן נושקים את שפת הנחל. למים הרחוקים היו מגיעים בחורי בית המדרש ויחד עם "עמך" היו מתמודדים בשחיה. המים כאן היו מכוסים בפרחי לוטוס, שעליהם דמויי צלחות, הפיצו ריח בושם מיוחד. היתה שם גם מערבולת ששמשה אבן בוחן ליודעי שחיה (כמה פעמים עברו את הנהר).

בין שני הפלגים הבדילו אפרים ירוקים, משטחי דשא עצומים, עליהם היו רועות פרות העיירה בהשגחתו של שומר הכנסיה (הקושצ'לני). הוא שמר גם על הדשא הרך שלא ירמסו

אותו. לא מעט צרות היה גורם לנו, בלקחו את הבגדים של המתרחצים במים, שנשארו בעירום ובחוסר כל. זעקות: הקושצ'לני בא, שהיו פורצות מידי פעם, היו מרעידות לב ונפש של המבוגרים והקטנים כאחד. היינו שם שקועים עד שקיעת החמה, שכבר הפיצה אור יקרות בזגוגיותיהם של חלונות בית הכנסת. העדר היה כבר מתאסף והולך הביתה, ואחריהם נמשך הרועה הצולע עם כלבו הפרוע. אבק ממלא את האויר והכלב מידי פעם נטפל לפרה מפגרת, נושכה ברגליה ומזרזה, וריח חלב טרי מגרה את האף.

הצפרדעים מתחילות לקרקר כבר, אורות העיירה מתחילים לנצנץ מרחוק, ערב נעים יורד על פני היקום, ואתה אחרון המתרחצים קופץ מהמים ומתלבש.

תיאבון עז ממלא גופך לאכול, לחבק ולנשק את העולם - כי עול ימים אתה.

איציק בבית הבורסקי

עולם מוזר נתגלה לעינינו ולאפינו בבית הבורסקי של נחום פלורמן. היה זה בית בודד, בנוי לבנים אדומות, בקרבת הנחל. את הנחל הסתירו שיחים צפופים שעל החוף.

ערמות קליפות מהאילנות הבודדים שעמדו על יד הנחל, היו מעבירים לבור לעיבוד, והן שמשו להוספת קשיות לעור.

עבד שם איציק. יהודי עבדקן, רחב כתפיים, גוץ, שתמיד לבוש היה סינר חום כהה. דמות זו הטילה עלינו פחד, בהיותנו קטנים. בקיץ עבד בבורסקאות, בחורף הוביל מים לבתים.

לאיציק זה היתה בת יפהפיה ושמה רוז'קה. היא היתה מגדת עתידות מתוך קלפים. עבדה כעוזרת בית ונישאה לאדם שכינוהו בעיירה "הללויה". זה התהלך בתור "פדלר", מוכר סידקית בבתים. הוא העמיד פני אוקראיני, בהוסיפו מבטא זר לפולנית, סגולה למכירת ספרים בין הגויים, ולמחרת שוב מכר חמוצים בשוק. סופו היה מר, שקע בביצה בעוברו את היער הביסקופיני.

יום אחד מיני רבים

החיים בעיירה מתחילים מוקדם - בשעות טרם בוקר חולפים ועוברים מחלקי החלב עם קנקני הפח שלהם, לחלק חלב בבתים.

נציץ דרך החלונות בבתים הנמוכים או בעלי קומותיים - נראה איך יהודי, רחב מידות ומעוטר זקן, קם בבוקר, פותח את התריס ושמש נדיבה שולחת קרניה הראשונות לפנים הבית ומחממת את הישנים במיטותיהם. רוחץ הוא ידיו ופניו ואומר: מודה אני... תפילת בוקר ראשונה ליהודי מאמין. אט אט, מתעורר הרחוב היהודי ודמויות כה מוכרות לנו, עוברות עם שקיות הטלית תחת בית שחיים, לבית המדרש לתפילת שחרית.

החיים כאן מתקדמים לאט, זוחלים כמעט. עגלות האכרים הראשונות נראות בדרך לעיר, מבוריק (כפר קרוב), עם אגדי עצים או כבול להסקת התנור בחורף. היום יום שני - "יום שוק" בעיירה. מגיעות האכרות עם סלסלי הנצרים שלהן ומביאות: חמאה, ביצים, עופות וכל טוב. מסתדרות הן ברחבת השוק ליד בית העיריה, ויוצאות אליהן נשים יהודיות בשביסים ומטפחות לראשיהן, מתמקחות וקונות.

אותו זמן, אל השוק השני, "שוק החזירים", נוהרים אכרי הסביבה עם סוסים, חזירים, תבואה ופירות לפי העונה. אליהם יוצאים גוברין יהודאין, אנשי עסק ומסחר. פה מתנהל מקח וממכר רעשני עם תקיעת כף גרמית, גברית. סוס צולע נמכר בחצי מחיר; האכר מסתיר אמנם את מומו, אך הסוחר ערמומי ממנו ומגלה את זה במקום. אי שם הצטרח חזיר שמן, שנבטח ע"י האכר ונקנה ע"י קצב גוי. שקי תבואה מועברים מעגלה לעגלה וישר לטחנת קמח בסביבה.

רעש ושאון אלה נמשכים עד אחר הצהריים. המוני האכרים צובאים אז על חנויות היהודים וקונים מכל הבא ליד - מי בד לשמלה או חליפה, מי זוג נעלים או מגפיים, אך רובם נוהר עם ערוב היום אל בית המרזח, שם לוגמים מהיי"ש החריף, הוודקה הפולנית. בעיר שמחה וששון, שכורים מתגלגלים בחוצותיה עד חצות, תגרות וקטטות, מכות טריות על ימין ועל שמאל ופנים חבושים - עד שעה מאוחרת בלילה.

הדי השוק עוד נשמעים עם עזוב עגלת האכרים האחרונה את העיר.

ב י ת   ה מ ד ר ש   ו ב י ת   ה כ נ ס ת

מיוחדים ושונים היו שני בנינים אלו - קדושים ומכובדים בעיני העם; אך אם האחד היה רם ונישא, השני היה פשוט ונוח במעמדו לבריות. לבית הכנסת באו להתפלל ולשמוע את דרשת הרב דמתא פעמים בשנה - לפני פסח ולפני ראש השנה. בית המדרש היה בית ועד ואכסניה לא רק לתפלה, אלא גם ללימודים ולשיחה. "פרלמנט" ומפגש של עם חי, נלחם לקיומו - פתוח יום ולילה. בזמן שבית הכנסת נפתח רק לתפלת מנין אחד ונסגר לאחר מכן, היה בית המדרש פתוח לכל. מוסד עממי, אין דוגמתו. יהודים התפללו כאן במנינים, אחד אחרי השני, מנין אחד מסיים, השני מתחיל. כאן היה הכל ככוורת - חי, תוסס, רוחש - נשמע גם צחוק קל ומתרחשת גם קטטה קלה.

בית הכנסת היה קר, רשמי, סגור. בבית המדרש היה הלב פתוח: אנחות של יהודי, צרותיו של ישיש, צער ושמחה בלולים יחדיו. הנגון התלמודי מרחף מעל לכל. כאן למדו בבוקר אחרי התפילה ולפניה; בערב, לפני מנחה ואחרי מעריב, עד אור הבוקר. כאן התהלכו העלויים, הלמדנים, בקיאים בש"ס ובתנ"ך. לכאן הגיעו שדכנים לבחור בחורים עבור בנות נגידי העיירות שמסביב.

צבור המתפללים כל השבוע, היה מורכב מכל שכבות העם, עניים ונגידים כאחד. שורש

נשמתו של העם ומקורו היה כאן, רגעי התרוממות ומעמדים בל ישכחו עברו כאן, בבית המדרש של העיר. כאן היה לכל יהודי חלק. בית המדרש איחד ומיזג את כל העם - כינס בשעת שמחה ובשעת צרה.

מגיד בא לעיירה

לרוב היו מופיעים אחרי סוכות. כל העדה התכנסה אז לבית המדרש. בחוץ קור כלבים, על השמשות צייר הכפור קוים וציורים, ובפנים דוחק וחם.

המגידים היו באים מטעם איזו ישיבה או בית יתומים, אך קרה גם כי בא מגיד באופן פרטי והמטרה: לפתור מצוקת ביתו. בנות מבוגרות בבית ואין במה להשיאן. פוקד היה לכן עיירות ישראל, צובר קצת כסף, עוזב אותן מרוצה, ואף שמר לו תאריך בקור נוסף. בני ישראל רחמנים הם, ועל אחת כמה וכמה כשבא מגיד אשר ידע לעורר לבבות, להשכיח צרות; ידע לתאר ולצייר "עולם הבא", שם צדיקים יושבים על יד שולחנות ערוכים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים; ולהבדיל - את כבשונו הלוהט של גיהנום ויסוריהם של הרשעים, שילב משלים וספר מעשיות נפלאות. כל זה הוגש בטוב טעם ובנגון ערב לאוזן. כזה, אם נקלע לעיירה, לא היו עוזבים אותו עם גמר הדרשה הראשונה; הפצירו בו לפוש קמעה, ובעיירה היו מוסרים מפה לאוזן, כי הגיע מגיד נפלא לעיר. נעלו חנויות ובתים וכל הקהלה, מקטן ועד גדול, התכנסו בבית המדרש. אפילו חסידים, אנשי ה"שטיבלעך", אשר בדרך כלל היו בזים למתפללי בית המדרש, "המתנגדים", היו מתגנבים בחשאי ומתערבים בין הקהל.

בחדר הלומדים, שקיר חצץ בינו לבין המתפללים, הפסיקו את משנתם הרוקים "אברכי המשי", מתוך נימוס לא להפריע למגיד, אף כי בליבם לעגו לתמימים אלו, ה"בעלי מלאכעס", אשר כל כוחם באותיות הקטנות היה "הקאפיטעל תהילים".

אותו ערב, היה התנור הגדול מוסק ושופע חום, לזה דאגו הגבאים: ר' דויד פליישהאקר, מנדל סוסנובסקי ויצחק האספעל, מבעוד יום.

אחר תפילת מנחה הושלך הס. המגיד עטוף טלית עלה על ה"בלעמער", סקר את הצבור הגדול והתחיל. זקנים וילדים נדחקו קרוב יותר, חס וחלילה לא לפסוח על מלה היוצאת מפי המגיד.

ר' דויד שם אזניו כאפרכסת ולא פעם הזיל דמעה לשמע הצרות והיסורים הצפויים לרשעים בעולם הבא. הפעם ישבו רציניים אפילו חברת הקונדסים, היודעים להתחכם ולהתלוצץ על חשבון כל אחד ואחד. הם ישבו על יד השולחן הארוך, שעמד קרוב לכניסה, שם היו מתפללים בשבתות בצוותא בחברת "תהילים". על יד שולחן זה היו עורכים אחרי התפילה "קדוש רבתי", ו"חברה" ידעו ללגום; הרי הם: קינדיה הנגר (כנוי בשל דמותו המגושמת; קינדיה - ילדון), ר' צלאל ז'ליק, בעל "סאכאמרוז'ניק" עושה הגלידות בעיר, שטייניה, ר' פייויש. הכל ישבו כעת שקועים בספור הנפלא, אשר גלל לפניהם המגיד. והלץ, כמובן,

בראותו הצלחה, המאירה לו פנים, האריך והמשיך, עד אשר בא לציון גואל...

ויהי רחום של ר' נחמן פלורמן החזיר את הצבור המוקסם לעולם המציאות.

אין להתפלא איפוא, כי דרשותיו של מגיד כזה שמשו ימים רבים כנושא שיחה בעיר, ורבים ממשליו וספוריו נשארו חרותים בלבבות תושבי העיירה היהודית.

המלמדים

בין הזמנים, פסח-סוכות, היו המועדים שתמיד שמשו זירה למאבקים והתלבטויות בין האבות, שילדיהם בקרו ב"חדרים". במשך החג עמדו על בקיאותם והתקדמותם של הבנים אצל המלמדים, וימים אלו היו חורצים דינם לשבט או לחסד, דהיינו, שהבחור דנן ימשיך ללמוד ב"חדר" של פלוני, או יעבור אל אלמוני.

מלמדי הראשון היה ר' גרשון קליינמן, מלמד דרדקי. גבה קומה, התגורר בחצרו של ר' יצחק האספל, בעליה אליה הגיעו דרך מדרגות חשוכות. שם קבלתי את חנוכי הראשון בלמודי החומש. ה"זמן" שלמדתי שם היה בערך שנה. הלימודים התחילו השכם בבוקר ונמשכו עד שבע בערב, בלי הפסקות. בערבי החורף הארוכים היינו חוזרים הביתה עם פנסי נפט ביד, או נרות תקועים בתוך כלי, שדפנותיו עשויים קרטון ולא אחת היינו חוזרים הביתה בלי אור.

ב"חדר" למדנו גם להתפלל. בחור אחד, מבוגר, פודר, היה בין נותני הטון. התפילות נערכו בשירה. פודר זה, היה גם מלווה את הקטנים בין התלמידים עד פתח ביתם.

שם ערכנו את ההכרה הראשונה עם רש"י, ולא פעם התייפחנו בגלל אי-יכולת לעבור את "בני אהרון", או לגולל את כל הדרוש אצל "ואני בבואי מפדן".

כעבור זמן למדתי אצל ר' גרשון רוסאק ואצל ר' מרדכי-מאיר קליינמן. אז התארגן בי"ס יותר מודרני, חילוני, עם המורה גאלאנט כמנהל.

מחדרו של ר' גרשון הלכנו לבקר אצל היולדות היהודיות ל"קריאת שמע". דפי "שיר המעלות" תלויים על ארבע קירות החדר ואנו הפעוטים מצטופפים ליד מיטת היולדת וקוראים "שמע" לחיי ה"פיצפון" השוכב ליד אמו, ומקבלים תמורת הביקור, כל אחד סוכריה או רקיק, והשמחה גדולה לאין שיעור.

בואו של ר' יחזקאל רוזנוביץ לעיר לביה"ס המודרני של "המזרחי", ראוי לציון. התחילה לנשב רוח אחרת. אחד המורים הטובים, מחנך בחסד, הניח בעירנו את היסוד לבי"ס מודרני, לפי רוח הזמן החדש, עם הפסקות בין שעור לשעור וחידוש נוסף בעיירה - התעמלות. הילדים נשמו לרווחה. בל"ג בעומר התקים טיול ליער, לחיק הטבע, שעד כה היה זר לגמרי לילדים היהודיים, אשר לא יצאו מתחום עירם, ולא ידעו מה זה אילן ועץ, שיח ופרח. ההסתכלות בשמי התכלת הטהורים מעל ראשינו, בעוד שעירנו נשארה מאחורינו. נראה היה כחלום. אלה היו ימי הוד והדר, יופי ותפארת. י. רוזנוביץ הוא, אשר גם החדיר בנו את אהבת ארץ ישראל; ידע לספר ולתאר את הארץ ואת נופה - הוא ביקר בה בהיותו צעיר.

ידע לתבל את ספוריו בתיאוריו הנפלאים. הוקסמנו מספוריו ועד היום שמורים הם אצלנו כמתת יקר, יחד עם דמותו בתור מחנך נפלא ואדם יקר.

הוא ידע להחדיר לתוכנו את ספר התנ"ך, באור אחר מזה שרגילים היינו לו עד כה ב"חדר". הספורים והשירים בספר הספרים קבלו תוכן וגוון חדש. ראינו עצמנו קרובים לארץ, הוקסמנו מתאורי המקומות המפורסמים, ועד היום שמורים הם בלבותינו.

כ ל י   ז מ ר

הכלי-זמרים בעיירה תפסו מקום מיוחד, והם: אפרים ברגר, החצוצרן; משפחת אונגר, המוזיקלית: אבא בכינור, הבן הגדול בצ'לו והבת פורטת על פסנתר; "מספר 19", את שמו הפרטי והמשפחתי איש לא ידע, והכל קראו לו "מספר 19". מאין זה צץ והופיע בעיירה, לא אני ולא אחרים בני גילי לא ידעו. הוא היה איש מיוחד, ניגן כינור שני, לרוב ליווי חדגוני, צלילים אשר הוסיפו יותר רעש מאשר מוסיקה; והיה גם גבריאל - מנגן בקלרינט.

הלהקה הזאת נגנה בחתונות, נשפים ולפעמים הזמינו אותה מחוץ לעיר לא פעם הופיעו בחצרות הפריצים, בכפרים, אשר הקיפו את ליפנו, כמו: זלוטופולה, גלודובו, טלוכובו.

בטכסי החופות בעיירה נגנו את מרש החופה, לרוב אותו מרש, אשר בו ליוו את החתן והכלה לחופה ואחרי כן, בשעת הארוחה החגיגית ניגנו לרוב מוסיקה יהודית עליזה, אשר יצרה אוירה טובה והשרתה על האורחים שמחה וששון. לא פעם הופיע איזה בדחן או "מרשלק", אשר בידח את הנוכחים באמרות וצליפות מתובלות במלים, שקרצו לעניני היום והלילה שלאחר החופה.

לרוב, התקיימה החופה ברוב פאר בבית הכנסת הגדול, ברחוב היהודי. המנורות היפות מסביב לבית הכנסת הודלקו אותו ערב, ותהלוכת החוגגים מלאה את הרחוב היהודי בחגיגיות. מצד אחד באו עם נרות דולקים בתהלוכה שהובילה את החתן ומולה, באה תהלוכה, שהובילה את הכלה. בבית הכנסת התקהל קהל רב לטכס, אורחים וסתם סקרנים והשמחה היתה גדולה ברחוב היהודי.

ברבות הימים, פתח לו אפרים ברגר בביתו בי"ס ואולם לריקודים. הוא הכניס פסנתר לביתו וכל ימות השבוע, בעיקר ביום ראשון, נהרו לשם ה"שקצים" וה"שיקסות" מהסביבה ורקדו לצלילי הג'ז המודרני, שהתחיל להתפשט בעיירה.

משפחת אונגר עברה לנגן באולם הקולנוע, אצל אוקוניבסקי. שם התאימו את המוסיקה לסרט האילם, שהיה מקור בלוי לנוער היהודי. שלוש פעמים בשבוע הוצג סרט ובעיקר, במוצאי שבת ליהודים וביום ראשון - לנוצרים. מאוחר יותר הופיעו בקולנוע נגנים מעודנים יותר וקרובים יותר למוסיקה קלאסית, הרי הם: יעקב דנציגר ויעקב ברמן, ובלווית הפסנתרנית הישישה התאימו, במומחיות רבה, את המוסיקה לסרט.

ח ל ו ן   ה ר א ו ה

היתה ברחוב היהודי מספרה של פרץ נייבורג, עם חלון ראוה מול בית הכנסת. בחלון הופיעו המודעות של כל המפלגות: הרצאה על גבי הרצאה, "מיטינגים", ויכוחים לפני הבחירות, אסיפות בעלי בתים, קונצרטים של חזנים ומוסיקה בכלל. בערבי שבתות היה החלון צר מהכיל את הפלאקטים למיניהם, ור' פרץ היה מתרעם וצועק שהסתירו לו את האור - פשוט מאד. אך מה לעשות עם "יידישע גזלנים?"...

* * *

זאב בורנשטיין

ש י ר י ם

ל פ ע מ י ם

לעתים נדמה לי, כי שומר חומות אני,
שומר דברים יקרים של אבות קדמונים,
שמסרו לי לשמרם, לטפחם; -
שומר זכרונות של דורות אני;
אתי זה יעלם בארמון השכחה.
מי יוציא זכרונות אלו
ויוריד אבק דורות מהם,
יאוררם, יזכירם,
יוציא מהגנזך דורות שלמים
שכלו ונעלמו?
הם עברו את הגבול המפריד
ונכנסו לשערי הזהב.

*

אויף דער יידישער גאס

אויף דער יידישער גאס איז א טומל, א געווימל -
פאר דער שיל שפילן זיך קינדער אין פארוואַרעלעכץ;
אין בית-מדרש גרייט דער שמש אויף א בייְנאַכטיגע דרשה -
א מגיד אין שטעטל.
ביים חזן זיצן משוררים און גרייטן זיך צו ימים נוראים;
די זון שיקט אירע לעצטע שטראַלן איבערן בין -
השמשותדיקן שטעטל.

אין דער יידישער גאס איז א טומל, א געווימל -
פון דער לאנקע טרייבן פאסטעכער די בהמות;
עס ענדיקן יידן זיירע לעצטע שמועסן,
שליסן קראמען, איילן זיך אין שטוב.
הערש, רופט אים נישט הערשיע, ווייל ער איז בייז,
לויפט מיטן קוישל די לעצטע ציטרינען פערקויפן,
און מענדל-דוד טרייבט זיין ווייסן פערד צו נחום גארבער
אויפן פעלד.

אויף דער יידישער גאס איז א טומל, א געווימל -
ביי מייזנערן זיצט דער אלטער פאר דער טיר און
שפארט זיך מיט שטייניען איבער א נישטיגן ענין;
ביי מיכאל בערמאן ענדיקט יענקל די לעצטע פידל קלאנגען
אין קינא צו שפילן;
ביי ניחע הערשקארן איז אווארשאווער וואיאזשאר
אויף נאכט געקומען,
און פון פייגעליע-לאהס הויז קייקעלט זיך א רויך
פון קוימן -
קוריער הייצט דעם אויבן צו פרישע זעמעלעך.

די זון טיקט זיך לאנגזאם און פארגייט;
אויפן מארק האבן יידן די בוידן לאנג שוין צונומען;
רי אלטע פלימפ פייפט און שרייט,
ווען איציק וואסער-טרעגער די עמערס זיינע פילט,
און מיט זיינע שווערע טריט די יידישע גאס בעטרעטט.

אויף דער יידישער גאס יעצט איז אויס טומל און געווימל;
די נאכט האט אירע פליגל איבער אלעם פערשפרייט;
א חרבות-שטילקייט יאגט דארט איצט פון יעדן ווינקל -
נאר א קרעכץ, א יאמער יעדער ייד דעם אומגליק בעגלייט.

* * *

וואלטער קאוואדלא

דער ניגון פון אונדזער שטעטל ליפנא

מיין שטעטעלע ליפנא, מיין בעלז פון מיינע קינדער יארן אן, ווו מיין וויגעלע איז געשטאנען און מיין זעליקע טייערע מאמע האט געשאקעלט דאס וויגעלע און געזונגען "ראזשינקעס מיט מאנדלען" און ביים "פריפעטשיק ברענט א פייערל, אין דער שטוב איז הייס" - און דאס גלייכן. שפעטער, ווען מען האט מיך צום ערשטן מאל אין "חדר" געברענגט צו לערנען דעם "אלף-בית" ביי רבי זאנוויל, דער דרדקי מלמד, ביי וועמן איך האב געמוזט שטיין אויף א פיסן-בענקעלע, ווייל איך האב נישט געקאנט דערגרייכן צום טיש, ווו דער סידור איז געלעגן. איך האב אנגעהויבן קוקן אויף דעם גרויסן אלף-בית, און דער רבי, ר' זאנוויל ז"ל, האט געפירט מיינע אויגן מיט זיין טייטל-העלצל איבער די פארפלעקטע געלע בלעטער פון שניף-טאבאק, און דער ניגון זיינער "נו!...נו!... אלף-בית...זאג ווייטער: ג.ד. "א.א.וו. דער ניגון קלינגט נאך אין מיינע אויערן פון דעם שיינעם אנהייב פון מיינע קינדער-יארן. נאכדעם איז געקומען דער ווייטערע פעריאד פון גיין אין חדר ביי שואל שאלעק ז"ל, דער ערשטער רבי וואס האט אנגעהויבן לערנען חומש מיט רש"י, דעם ניגון פון לערנען דאוונען פון סידור, און געלערנט מיט התלהבות דעם טייטש, צו פארשטיין וואס מען זאגט אין סידור. דער ניגון פון דער דעמאלסדיקער צייט, ווען מען האט געקנעלט ביי דער נאפט-לאמפ און בין-השמשות געזונגען "זה דודי, ורעי" און "שאו ציונה נס ודגל" א.א.ו. שפעטער, אין אווענט ביינאכט, אהיימגעגאנגען פון חדר מיט א לאמטערל, וועמענס ליכטל האט קוים געבליצט אין דער ווינטערדיקער קאלטער נאכט און געוויזן דעם וועג אהיים. אז עס איז אויסגעקומען אדורכצוגיין די קירבע, האט מען באדארפט ארויסנעמען די ארבע כנפות און זאגן "מכשפה לא תחיה וד"ל". דער ניגון גייט נאך, אלע יארן מיינע און שלעפט זיך מיט אין דער טיפקייט פון מיין נשמה - א ניגון, וואס קאן נישט און וועט נישט פארגעסן ווערן עד עולם ועד.

דאן איז געקומען די גאלדענע צייט פון דער חומש-סעודה. האט מען איינגעלאדן אלע חברימלעך פון חדר אין טאטע-מאמעס הויז און דער "בן-תורה" האט געזאגט בפני כל עם ועדה א פרשה חומש, בקול רם און מען האט געשעפט נחת פון דעם רבי'ס ארבעט. די בחורימלעך האבן געקראגן ווין מיט ניס און אין פאפירענע זעקלעך, ציקערלעך מיט לעקעכן און שאקאלאד. ס'איז געווען א גרויסער יום-טוב אין שטוב און איך, מיט פאררויטלטע באקן, בין געווען דער העלד פון גרויסן טאג - די חומש-סעודה איז שבת-קודש פון מיין לעבן. דער רבי, שואל שאלעק ז"ל, איז געזעסן במעלות קדושים, א שטאלצער רבי-ווייל ער האט געקרוינט, דעם שבת, זיינס א תלמיד, וואס האט זיך אויסגעצייכנט מיט

דערפאלג.

ווייטער איז דער ניגון געגאנגען צו דער גמרא ביי שאולן. און אנגעהויבן האבן מיר, קינדער, בבא מציעא - "שנים אוחזין בטלית". און מיטן זעלבן ניגון האט זיך געצויגן "המפקיד מעות אצל חברו", און "השוכר את הפועלים" (פארשטייט זיך מיטן תוספות און פירושים). שפעטער האט מיין פאטער ז"ל געוואלט איך זאל קענען מער תנ"ך, האט מען מיך אנגעדונגען צו רב חיימל זיק - א ייד א משכיל, אאמתער ציוניסט, פון די חובבי ציון. ער האט מיט אונז, קינדער, געלערנט דעם תנ"ך, וואס א דאנק אים איז דער "קוצו של יוד", שטארק געווארן איינגעפלאנצט. און ווער קאן פארגעסן דעם ניגון פון "הוי גוי חוטא עם כבד עון - זרע מרעים בנים משחיתים עזבו את ד'" (ישעיה א'). און דער ניגון האט זיך געצויגן ווייטער צו די גרויסע נביאות פון יחזקאל הנביא, וואס האט זיך אפגעשפיגלט אין אונזער צייט, היינט, נאך דעם גרויסן חורבן-היטלער ימ"ש. די ווערטער פון גרויסן נביא האבן געצויגן דעם שיינעם און טרויעריקן ניגון ביז היינט און ווייטער, לכל הדורות הבאים עלינו: "הנבא על העצמות האלה ואמרת אליהם - העצמות היבשות שמעו דבר ד'... הנה אני מביא בכם רוח וחייתם". און ווייטער גייט דער ניגון: "ותבוא בהם הרוח, ויחיו, ויעמדו על רגליהם חיל גדול מאד, מאד" (יחזקאל ל'). דער ניגון האט געזיגט, א דאנקען גאט אין אונזער צייט. מיר זענען דער גליקלעכער דור, וואס האט דערלעבט די תחית העם בארצנו הקדושה, ווייל מיר האבן דעם ניגון נישט אפגעלאזט, און געזונגען און געשפינען אונזערע חלומות מיט געוויין.

רב חיימל זיק פלעגט אויפפירן פורים שפילען און גיין מיט די קינדער אין רייכערע הייזער שפילן "חנה ושבעה בניה" מיט דער היסטאריע פון די חשמונאים, פון מתתיהו הכהן און זיינע שטאלצע העלדישע זין, מיט יהודה המכבי בראשם. שיין איז געווען דער ניגון פון יענער צייט, וועלכער האט געהאלפן שמידן די גאלדענע קייט פון אונזערע אבות אבותינו.

אזוי האט זיך געשפינט דער ניגון פון דער ניקאלייסקער צייט אריבער דער מלחמה פון 1914, ווען די דייטשן האבן באזעצט פוילן און אונזער שטאט איז געווארן אויפגעלעבט פון דער אקופירטער פרייהייט, וואס יידן האבן געקראגן. מען האט געגרינדעט א מכבי-טורן-פאראיין און דער לערער איז געוועזן שלמה שקלאר און דער פרעזעס פון פאראיין איז געוועזן יוסף הערנעס. די יוגנט האט גענומען איבן אין טורן-פאראיין, ווייל מען האט אנגעהויבן פארשטיין אז דער חזק-ואמץ, מיינט א געזונטע נשמה אין א געזונטן קערפער.

לאנג האט נישט געדויערט די דייטשע אקופאציע, ביז 1918, און פוילן איז געווארן זעלבסטשטענדיק. ווידער האבן זיך אנגעהויבן די אנטיסעמיטישע אויסברוכן, מען האט אנגעהויבן באיקאטירן יידישע געשעפטן און מען האט אויפגעמאכט קריסטלעכע "ספולקעס" מיט דעם אויסגעשריי: "קויפט ביי אייערע און נישט ביים יידן".

דורך דער צייט פון דער דייטשער אקופאציע האבן די ציוניסטישע ארגאניזאציעס געהאט גרויסע אונטערנעמונגען: מען האט איינגעאָרדנט "יום-טוב בלימלעך" (פון דער מאכט האט מען געקראגן די דערלויבניש פאר איין טאג צו פארקויפן בלימלעך פארן קרן קימת לישראל) און פארשיידענע פארוויילונגען אין ליפנער שיינעם לוסט-גארטן, וואס האט געהאט א שם איבער דער גאנצער גובערניע. אין דער זעלבער צייט האט אנגעהויבן ארבעטן א קינדער-היים פאר ארעמע קינדער און יתומים. אין שפיץ זיינען געשטאנען ר' אברהם קאוואדלע אלס פרעזעס און פרוי וואלטער אלס וויצעפרעזעסין. אלע יידישע פאמיליעס האבן גענומען זייער אן אקטיוון אנטייל, אויפצוהאלטן די ארעמע קינדער און יתומים.

אויך האט געארבעט זייער שטארק דער "הכנסת אורחים" פאראיין. דער גבאי פון הכנסת אורחים איז געווען א געוויסע צייט ר' זעליק פוקס ז"ל און אויך: ר' יוסף לייב אפאטאווסקי, שמואל אגראדאוויטש, מרדכי דוד מיעדזיגורסקי, אברהם קאוואדלא, איטשע מאיר וואלטער און נאך אנדערע.

פון יענער צייט איז כדאי צו דערמאנען די פירער פון דער ציוניסטישער באוועגונג. אין שפיץ זיינען געשטאנען: ישראליק אפאטאווסקי, פיניעק ראזענפעלד, יצחק סאפיאן, משה לעווין, מרדכי קאנדעלשטיין, הערש ליפסקער, לייב רודא, הירש לייב ליכטענשטיין, וואלף בארנשטיין און גרשון פערשט.

עס זיינען אויך געווען פארשיידענע יוגנטלעכע באוועגונגען און סאציאליסטישע ארגאניזאציעס, ווי די צעירי ציון, די פירער פון וועלכע עס זיינען געווען: הערש דויד שעמעל, יחיאל הענעך זיידמאן, יחיאל האלץ און אנדערע.

אין דער סאציאליסטישער באוועגונג זיינען געווען אקטיוו: משה שיינבערג אלס פירער, חיים באק, יהושע מייזנער, אהרון לעוו, אביגדור שליק א"א. זיי האבן געפילט דעם דראנג פאר סאציאלע רעפארמען פאר דעם ארבעטער-קלאס.

אין שפיץ פון "מכבי" אין ליפנא זיינען געשטאנען אלס אנפירער: יוסף הערנעס - פרעזעס, הערצקע פערשט, וויצע פרעזעס, שמואל שיוועק, דוד הארט-בראט, וואלטער קאוואדלא, אהרן מיעדזיגורסקי, אהרן חאלע, חיים-בער צירקוס און יעקב דאבזינסקי.

מיר האבן געהאט זייער א שיינע געזעלשאפטלעכע פארצווייגונג. ס'איז געווען א "חברה תהילים", מיט דוד מגיד, דער היטלמאכער בראש; א "תלמוד- תורה", מיט כמעט אלע בעלי בתים, אונטערשטיצנדיק די למודי תורה; ס'איז געווען א חברה "בקור-חולים", וועמענס גבאים פלעגן גיין מבקר חולה זיין קראנקע; און די גרויסע "חברה קדישא", מיט די גבאים: משה דאבזשינסקי, נחום פלארמאן, אברהם ליס, יחיאל ליכטענשטיין, יעקב שיוועק א"א.

י"א אדר איז געווען דער יום-טוב פון דער חברה קדישא. זיי פלעגן איינארדנען א גרויסע סעודה פאר אלע מיטגלידער, ווייל דאס איז געווען משה רבנו'ס יארצייט. מען האט געגעסן און געטרונקען און געטאנצט ביז שפעט ביינאכט אין בית-המדרש, טיילמאל ביז

קריאת שמע של שחרית.

אזוי האט זיך געוועבט דער ניגון פון מיין שיינעם אומפארגעסלעכן שטעטל ליפנא. ס'איז כדאי צו דערמאנען די שיינע צייט, ווען הרב שמואל הלוי בראט איז געווען רב פון אונזער קהילה, דער מרא-דאתרא און די וויינענדיקע דרשות וואס ער פלעגט האלטן שבת-הגדול און ערב יום-כיפור. ער פלעגט תמיד פארטיידיקן די יוגנט, אז די יוגנט אין שטעטל איז נישט לחלוטין געווען קיין שלעכטע, נאר וואס זיי האבן געטאן אום שבת איז נישט געווען אויס שלעכטסקייט, נאר מער אלס באקוועמלעכקייט.

ווער קאן פארגעסן ערב יום הכפור, ווען דער רב בראט האט זיך אוועקגעשטעלט ביים עמוד, נעבן חזן מיט די עדות און אנגעהויבן: "על דעת המקום ועל דעת הקהל, בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה, אנו מתירין להתפלל עם העבריינים!". ער האט זאגנדיק געוויינט און געטרייסלט מיטן קאפ איינגעהילט אין טלית. עס האט ממש אויסגעזען, ווי ער מוז פועל'ן ביי גאט, אז מיר, יידן, זאלן שוין געהאלפן ווערן, אויב נישט גייט ער נישט אוועק פון ארט. אן אימה איז געפאלן אויף אלע מתפללים און די ווייבער, אויבן אין דער ווייבערשול, האבן מיטגעהאלפן וויינען און שרייען - עס האט באמת אויסגעזען ווי א גרויסער משפט קומט פאר.

דער מאמענט פון "תפלה זכה" - ווען מתפללים זיינען געשטאנען איינגעהילט אין די טלתים איבערן קאפ און געבעטן מיט הייסע טרערן רחמים מן השמים. נאך דער תפלה, זיינען יידן ארומגעגאנגען איבער דער שול, און די אויגן זייערע האבן געוואנדערט, אויסצוזוכן ווער-איינעם צו בעטן מחילה און ווונטשן "לשנה טובה תכתבו לאלתר לחיים טובים". דער צער פון תשובה איז געווען אזוי נאטירליך און אמתדיק, בלב ונפש האבן די מענטשן פארשטאנען דעם טעם פון חטא "בין אדם למקום" און "בין אדם לחברו".

דערמאנענדיק די גרויסע שיינע שול אין ליפנא, קאן איך נישט אויסמיידן איבערצוגעבן די זכרונות וועגן מיין טייערן פאטער, ר' אברהם קאוואדלא. ער איז געווען דער שליח צבור פון קריאת התורה, איבער 52 יאר דער בעל קורא. שיין האט געקלונגען זיין שטימע, ווען ער פלעגט לייענען די תורה - שבת און יום-טוב פאר דעם קהל. עס געדענקט זיך דער "ויהי אחר הדברים האלה" (וירא כ"ב) אמתדיק געזאגט: "בגרונו הוא - יכר קונו!" אלע מענטשן, יונג און אלט, אין שטאט האבן געדענקט מיין פאטער ז"ל, צוליב זיין קריאת-התורה, לפני כל עם ועדה, פאר א לאנגע, לאנגע צייט.

אזוי האט זיך געצויגן דער ניגון פון מיין שטעטל ליפנא. אין 1919 און 1920 האט די יוגנט, וואס איז געווען מיליטער-פליכטיק, אנגעהויבן אויסוואנדערן איבער די ארבע כנפות ארץ. א טייל איז אוועק קיין דייטשלאנד און פון דארט קיין אמעריקע, א טייל איז אוועק קיין ארץ ישראל און אנגעהויבן א נייע סדרה פון בויען א נייעם לעבן - אין פוילן האט דער אנטיסעמיטיזם געפלאקערט און עס איז ממש געווארן זייער שלעכט, עקאנאמיש און פאליטיש.

אינטערעסאנט איז צו דערמאנען, מיט דעם ניגון פון מיין היים-שטעטל, געוויסע פערזענלעכקייטן פון אונזער יוגנט-יארן. זיי זענען געווען מיינע חברים לתורה ודעת: אביגדור משה געלבארט, געצל בעקערס א זון, וואס איז געווען זייער אגרויסער בן תורה, וואס האט געקאנט גמרא און משניות כמעט אויסווייניק, שטארק באלעזן אויך אין אלגעמיינע למודים און היסטאריע בפרט. ער פלעגט ארומטראגן זיך מיט שטאלץ און דערמאנען אונזערע: לוצאטים, בראנדייס'עס, מאנטעפיארע, ראטשילד'ס און אנדערע גרויסע יידן אין דער וועלט, וואס האבן בייגעשטייערט און באריכערט אונזער יידיש פאלק. ער איז ליידער געשטארבן זייער יונג - זאל זיין נאמען בלייבן אלס טייערער זכרון פון אונזער שיינער יוגנט, וואס מיר האבן געהאט.

אויך אן אינטערעסאנטער בחור און פריינד, וואס האט געשלונגען ביכער און געלערנט מיט אונז צוזאמען, איז געווען חיים נתן קאנשטאם. מיר פלעגן אין זומער גיין אויף "מאיאוקעס" אין פארק אריין און מיטנעמען דאס משניות אדער דעם "תנך" און זיך אוועקלייגן אויפן פרישן גרינעם גראז און לערנען געשמאק - אלע דריי-ביז דער היטער פון גארטן האט אנגעהויבן מעלקן די קי. מיר האבן געטרונקען ווארעמע מילך, באלד ביים וועכטערס הייזל, בעת מיר האבן אונטערהאלטן א חקירה ודרישה וועגן וואס מיר האבן געלערנט פון דער פרי אן. שיין זענען געווען די ליכטיקע זוניקע מארגנס אין פארק אין חודש מאי ווען דער קוקו האט גערופן אין די נאכטיגאלן האבן מיטגעזונגען מיט די קאנאריקלעך בשותפות. זיי האבן צוזאמענגעשטעלט די סימפאניע פון אונזערע שיינע גליקלעכע מארגנס אין דער אלטער היים. וואו ביסטו אהינגעקומען, דו שיינער ניגון מיינער פון אמאל? עס בענקט זיך אזוי שטארק נאך דער אלטער שיינער יידישער היים און סביבה, וואס האט אויסגעמאלט א אידיליע אין אונזערע יונגע יארן. עס האט אויסגעזען, אז דאס וועט זיך קיינמאל נישט ענדערן, ווייל שיין איז געווען די צייט און דער ניגון פון אמאל. כאטש דער ניגון איז אוועק, דער אפקלאנג אבער, איז געבליבן אין מיין הארץ אויף אייביק.

נאך אן אינטערעסאנטן עפיזאד איז כדאי צו דערמאנען, וואס באלאנגט צו דער צייט פון ניגון פון מיין שטעטל ליפנא. איך האב געהאט א פעטער, דוד וויניארסקי ע"ה. ער פלעגט זיין אחבר מיטן הויכן דניאל.ביידע זיינען געווען צוויי טייערע יידן, אנשי אמת וצדק, אבער ארעמע מענטשן מיט גוטע הערצער, וואס האבן נאר געזארגט פאר די אביונים אין שטאט. אפט פלעגן, מיין פעטער מיט דניאלן, שטיין ביים אויטאבוס, וואס פלעגט אפפארן קיין וולאצלאוועק, אונזער נאענטסטע האנדלס-שטאט. זיי פלעגן ביידע גיין פון בית המדרש נאך דעם דאווענען שחרית און אריינקוקן אין אויטאבוס, ווען זיי האבן מיך דערזען זיצן אינעווייניק, ווארטנדיק אפצופארן, פלעגט מיין טייערער פעטער דוד זאגן: "יעקב וואלף (דאס איז מיין יידישער נאמען), אזוי ווי דו האלטסט ביים אפפארן, גיב אונז 2 זלאטעס לעצטגעלט און מיר וועלן זאגן תפלת הדרך פאר דיר". נו, האב איך באצאלט

דעם שכר און מיין פעטער דוד וויניארסקי מיטן הויכן דניאל האבן מיך געבענטשט מיטן תפלת הדרך. דאס געלט, וואס זיי האבן געזאמלט, איז געגאנגען פאר ארעמע מענטשן אין שטאט - "מתן בסתר".

אזוי האט דער ניגון זיך געצויגן און ווייטער געשפינען די יארן אין מיין שטעטעלע ליפנא, וואס איז געבליבן אין הארצן טיף איינגעקריצט.

איך וואלט געקאנט שרייבן נאך וועגן דעם שיינעם-טייערן ניגון פון מיין שטעטעלע ליפנא, אבער עס פרעגט זיך: צו וואס דארף מען דאס אלץ דערמאנען? דער ענטפער איז: למען ידעו דורותיכם - אז עס איז געווען אמאל א שיינע וועלט מיט מענטשן וואס האבן געזארגט פאר די קומענדיקע דורות ווייל דאס זיינען געווען אנשי אמת - יידן בני רחמנים, מענטשן מיט גוטע הערצער וואס האבן פארשטאנען "כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם" און געשאפן א צוקונפט. גיי ווייטער מיין ניגון! גיי - עד סוף כל הדורות!

* * *

יעקב דאבזשינסקי

אונזער שטעטעל ליפנא
(א בינטעל דעראינערונגען)

איר דערמאנט זיך נאך? יא, איר וועט עס קיינמאל ניט פארגעסן. ביי יעדען פון אונז אין הארצען איז אונזער היים-שטעטל איינגעבאקן, ווי א ניגון אן ווערטער, ווי א ניגון, וואס בלאנדזשעט, וואס נאגט, וואס אט ווערט ער פארשטילט, און אט כאפט ער זיך ווידער אויף, אבער קיינמאל, קיינמאל ווערט ער ניט פארגעסן.

מיר טראגען אלע אט דעם ניגון אין אונזער הארצען. מיר נעמען אים איבער איינער פון אנדערען. מיר האבען אים געירש'ענט פון אונזערע עלטערן. און מיר דארפען אים מאכען ירש'ענען אונזערע קינדער. מיר האבען אים באקומען אויף איבערגעבען ווייטער.

ווייל - אונזער שטעטל איז אונזער שטאם, אונזער יחוס, אונזער טראדיציע, אונזער שטייגער-לעבן. פון דעם אלטען לעבן אין אונזער שטעטל קומט אונזער גייסט, אונזער חיות, וואס האלט אונז אויף, וואס בינדט אונז צוזאמען, וואס פאראייניגט אונז אין איין משפחה. די משפחה דארפען מיר אויפהאלטען, און אונזער יחוס דארפען מיר אבהיטן. דאס איז דער געזונדער אינסטינקט.

און - "אז עס וועט זיין, ווען דיין זון וועט דיך מארגען פרעגן אזוי צו זאגען..." אויף אלע זיינע פראגען קאנט איר אים ענטפערן, ווען איר וועט אים דערציילן וועגן אונזער שטעטל. און איר דארפט אים דערציילן. איר דארפט אים באשרייבן און שילדערן אונזער שטעטל, אויב איר ווילט אים האלטען נאענט צו זיך, צו אונזער היימישער משפחה.

האלט הייליג טיעף אין זיך דעם פארבענקטן, בלאנדזשענדען ניגון פון אונזער שטעטל... האלט אים הייליג און גיט אים איבער ווייטער צו קינדער און קינדס-קינדער.

אונזער שטעטל ליפנא הויבט זיך ארויס צווישן גרינע לאנקעס און קליינע, שפילענדיגע טייכלעך. אן אלטער ישוב אויף פוילענ'ס ערד. פעט און גוט איז געווען די מאמע-ערד אין אונזער געגענד, און גאט'ס באשעפענישען האבן געלעבט די באזונדערע מאטערנישן פון "מלחמת הקיום", אויב דרויסן איז נאר געווען רוהיג, און ווילאנג דער מענש איז נאר געווען א ברודער און א פריינד צו זיין מיטמענשן...

צווישן גרויסע און רייכע גיטער און "פאלווארקעס" איז געלעגן אונזער שטעטל. ניט ווייט פון דער אמאליגער דייטשער גרענעץ. און פון דער אנדערער זייט - האבן מיר געהאט נאר עטליכע מייל צו דער ווייכסעל, צו וולאצלאוועק, וואס האט אבגעקלונגען פאר אונז, ווי די גרויס-שטאט. און ווייל מיר זיינען געווען ניט ווייט פון דער דייטשער גרענעץ, איז אונזער יידישער לשון און אונזער גאנצער שטייגער פון לעבן געווען אביסעל

"פארדייטשמערישט". אונדזער "לעפלעכיש", האט באריייכערט און צוגעגעבן אן אייגענארטיגע צארטקייט, די פארשידענע דיאלעקטן פון זאפטיגן יידיש אין פוילן. מיר האבן עס אויך פארשפרייט דערנאך איבער דער ברייטער וועלט. און דערמאנט איר זיך נאך דעם דייטשמערישען מנהג אין אונזער שטעטל צו טראגען הויכע צילינדערס אין שבתים און ימים טובים?

פרנסה אין געווען אין שטעטל. מיר האבן געהאט רייכע פריצים ארום אונז און גרויסע פריצים. די אלטע פוילישע "שליאכטע" האט געצלט פיל פראמינענטע פארשטעהער אין אונזער געגענד. געווען "כראביעס" מיט באקאנטע נעמען. און ווייל דאס שטעטל איז געווען נאענט צו דער גרענץ, איז אויך געשטאנען ביי אונז פיל רוסיש מיליטער. און דאס שטעטל מיט יידען האט געצויגען חיונה.

ווייט און ברייט אין דער וועלט זיינען אוועק אונזערע סחורות און פראדוקטען פון דעם קליינעם שטעטל און פון דער אומגעגענד. געדענקט איר נאך די גרויסע, פעטע, זאפטיגע פלוימן אויף מאכען "פאווידלע", אויף וועלכע האט זיך "ספעציאליזירט" די דייטשע קאלאניע וואליש-באדען, ביי ק י ק א ל און וואס זענען אוועקגעשיקט געווארן טיף אין רוסלאנד? און די תבואה, די גענז, די עופות, די מילך-פראדוקטען, וואס מען האט אריבערגעפירט איבער דער דייטשער גרענעץ און געפירט א גרויסען האנדעל מיט "יענער זייט". און פארגעסן האט איר נאך געוויס ניט די ווייסע בורקעס, וועלכע מען האט ארום סוכות-צייט געפירט וואכען-לאנג אויף די "פארנאלקעס", אפשר הונדערט א טאג, און פון וועלכע מען האט אויסגעארבעט צוקער. אין אונזער שטעטל האט זיך געטומעלט. מיר האבן זיך געהאלטען נאענט מיט'ן דארף און האבן זיך איינגעלעבט מיט די פויערים, אויך מיט די פריצים. צוויי מאל אין וואך האבן מיר געהאט "מערק": מאנטאג און דאנערשטאג. מען האט געקויפט ביי די פויערים און פארקויפט. און יידען האבן דערפון געלעבט א גאנצע וואך.

ביז עס איז געקומען, אין 1912, דער באיקאט צוליב דער "מעשה יאגעלא" אין ווארשא. ביי אונז האט זיך עס נאך פריער געהאט אנגעהויבן. דער גלח מאראן אין אונזער געגענד, וואס איז געווען באקאנט מיט זיין שאוויניזם און אנטיסעמיטיזם, האט געהעצט די פויערים געגען די יידן. און דערנאך זיינען געקומען די פריצים, די באיקאט-"העלדען", און האבן געשאפן די "ספולקעס". אבער די פשוטע פויערים האבן זיך ניט געלאזט אריינשלעפן אין דער שענדליכער פאליטיק, און האבן ווייטער געקויפט ביי יידן.

א ו נ ז ע ר ע ח ב ר ו ת

מיר האבן געהאט א רייך און קאלירפול אינערליך לעבן. געווען ביי אונז אין שטעטל חסידים פון אלערליי "הויפען": גערער, אלעקסאנדערער, קאצקער, סטריקעווער, זיכלינער.

געווען מתנגדים, און אויך "דייטשען", וואס האבן געטראגן שטייפע קאלנערס מיט קאפעלושן. די חסידים האבן זיך געהאלטן ארום זייערע "שטיבלעך", די מתנגדים - ארום די שול און "חברות", און די "דייטשען" זיינען סתם געווען אביסעל אן א זייט.

מיר האבען געהאט וווּנדעבארע "חברות", וואס זיינען געווען א טייל פון דעם אלטען, טיעף-אידישען לעבן אין שטעטל. אין אונזער "חברה מקרא" פלעגט דער דיין ר' משה אהרן בערמאן יעדען שבת זאגן א שיעור. און איך געדענק ביז היינט, ווי איין מאל אין א שבת נאכמיטאג, בין איך מיטגעגאנגען מיט מיין פאטער ז"ל הערן דעם שיעור, און אונזער דיין האט זיך אריינגעלאזט אין א טיפער חקירה וועגן "אין סוף". פערל האבן זיך געשאטן פון זיין מויל. געדאנקען האבן אויפגעבליצט און געהאלטן פאר'כישופ'ט דעם עולם. ער האט געבראכט ראיות פון רמב"ם, פון אנדערע גאונים, און מיר האבן זיך אליין אוועקגעלאזט ערגיץ-ווו, אין "אין סוף".

אונזער "חברה תהילים" איז געווען ברייט אפען פאר "עמך". יעדען שבת האט מען געמאכט א קידוש. און שטארק אבגעהיט האט מען דוד המלך'ס יארצייט אין שבועות. דעמאלט האט מען געזאגט תהילים פסוק ביי פסוק. און געפראוועט א גוטן "קידוש". און "קידושים" האט מען בכלל ניט געז'אלעוועט. אז מען האט געקויפט א נייע לאמפ אין דער חברה, האט מען געמאכט א "קידוש". עס איז געווען היימיש און בנעימות'דיג.

מיר האבן געהאט א "חברה תלמוד תורה". אבער קיין סך ארעמעלייט זיינען ניט געווען אין אונזער שטעטל. האט מען קיין אומזיסטען "חדר" ניט געדארפט. אין דער תלמוד תורה פלעגט מען איינדינגען די קינדער און צאלן.

מיר האבן געהאט א "חברה בקור חולים", אבער די "אריסטאקראטיע" איז געווען די "חברה קדישא". אהער איז געווען ניט אזוי לייכט אריינצוקומען. פריער האט מען געמוזט זיין א פאר יאר א "מלאשטש" און מען האט געדארפט אויספירן די פארשידענע שליחות'ן. שפעטער האט מען געדארפט א געוויסע צייט נאכגעגן נאך יעדער לויה. ערשט דערנאך האט מען געקאנט ווערן א מיטגליד מיט פולע רעכט. און וואס פאר א גרויסער כבוד עס איז געווען צו זיין דער גבאי פון דער "חברה קדישא"! די חברה האט געפראוועט קידושים און סעודות, וואס האבן "געקלונגען" איבער'ן גאנצען שטעטל. די גרעסטע סעודה איז געווען ז' אדר, צו דער יארצייט פון משה רבנו. די מתעסקים האבען געפראוועט זייער סעודה חמשה עשר בשבט. שמחת תורה איז געווען גאר פייערליך, און מען איז געגאנגען אין שול אריין. קינדער האבן געטראגן פענדלעך מיט רויטע עפעל אין וועלכע עס האט געברענט א קאלירט ליכטעל. מיט געזאנג און טענץ האט מען געפירט די ספרים אונטער דער חופה אין שול אריין. פסח האט מען געגעבן א גרויסען קידוש, א "קדושא רבא".

די חברה האט געהאט נאר א גרויסען אויטאריטעט אין שטעטל. ווען מען האט איינעם גערופן צו א דין תורה, און ער האט ניט געוואלט גיין, איז געווען געגוג א ווונק פון דער "חברה קדישא", אז ער זאל ווייכער ווערן און זיך שטעלן צום בית דין. ווייל מען

האט דאך מורא געהאט, אז לאחר מאה ועשרים שנה וועט מען לעגן ביים פלוט... און איך דערמאן זיך א געשיכטע פון די צייטען פון ערשטען קריג. ווען די דייטשען זיינען אריין צו אונז אין שטעטל, האט מען געצוואונגען די אידישע בעקערס צו באקן ברויט אום שבת. שפעטער האט זיך איינער א בעקער שוין ערלויבט סתם צו באקן אום שבת. האט מען אים געוואָרענט פון דער "חברה קדישא", אז מען וועט אים צוריקשיקן "דאס בלאט". דאס האט געמיינט, אז מען וועט ארויסרייסן זיין בלאט פון דעם פנקס פון דער חברה און אים מאכן פאר אויס מיטגליד. די דאזיגע ווארנונג האט געהאלפן.

אונזערע חברות האבן געהאט א שם אין שטעטל. מיר האבן פארזארגט אלעמען. מיר האבן ניט געהאט קיין סך ארעמעלייט ביי אונז. און ווען עס פלעגט קומען א "נייער" פון דער פרעמד, האט ער געקראגן ביים חזן א "פלעט" צו עסען א "טאג" ביי איינעם פון די בעלי-בתים. און איז עס געווען א מארק-טאג, און די באלעבאסטע איז געווען פארנומען, פלעגט זי געבן דעם ארעמאן אפאר קאפיקעס צו עסען אמאלצייט אין שטעטל. מען האט ניט ארויסגעלאזט קיינעם קיין הונגעריקן.

די יוגענד אין שטעטל

אונזער יוגענד אין שטעטל האט געהאט אירע אייגענע ארגאניזאציעס. אין 1905, אין דעם "פרילינג" פון דער רוסישער רעוואלוציע, האט זיך אויך אין אונזער שטעטל א ריר געטאן, און עס האבן זיך געשאפן קרייזלעך פון בונדיסטען, סיימיסטען, ציוניסטען, פועלי-ציוניסטען. שפעטער, אין די יארן פון רעאקציע, האט מען געמוזט אריבערגיין צו אן אונטערערדישער ארבייט. אויך די ספארט-באוועגונג האט זיך פארשפרייט ביי אונז. מיר האבן געהאט א מכבי טורן-פאראיין, פון וועלכען אונזער וואלטער קאוואדלא איז א לאנגע צייט געשטאנען אין שפיץ.

אין דער צייט פון דער דייטשער אקופאציע, ביים ערשטען וועלט-קריג, האט זיך אנגעהויבן א פארשטארקטע קולטור-ארבייט. פריער האבן מיר געהאט א מין וואנדערנדע ביבליאטעק. א ייד אין שטעטל האט ארויסגעגעבן ביכער צום לייענען. אבער ביי דער ערשטער מעגליכקייט איז געשאפן געווארן א נארמאלע געזעלשאפטליכע ביבליאטעק, וואס האט געהאט א גרויסן ביכער אוצר. פארטייען זיינען אויפגעשטאנען. מיר האבן אפילו געהאט א סעקציע פון דער פאלקס-פארטיי.

און עס איז אויסגעוואקסן א ציוניסטישע באוועגונג. מען איז ווייט אוועק פון דער צייט, ווען מיר האבן געהאט נאר פיער ציוניסטן אין שטעטל, וואס האבן געהאט ארויסגעהאנגען דעמאנסטראטיוו הערצל'ס בילד ביי זיך אין שטוב - און עולם חסידים און מתנגדים האט זיך ניט ווייניג געוויצעלט אויף דעם חשבון...

א ו נ ז ע ר ע   מ ל מ ד י ם

וועגן א פאר מלמדים ביי אונז אין שטעטל וויל איך דערציילן. זיי זענען געווען אונזערע אמת'ע דערציהער. ומפיהם אנו חיים. פון זייערע דברי תורה לעבן מיר ביזן היינטיגען טאג.

חיימ'ל זיק. אים האט מען חושד געווען, אז ער איז א ציוניסט. ער איז געווען א "מאדערנער" מלמד. און אין "חדר" ביי אים האבן אין דערזעלבער צייט זיך געפונען צוויי "פאבריקן". איין פאבריק האט ער אליין געהאט - פאר פארעכטען קלאסן. און די צווייטע האט געהערט צו זיין ווייב - זי האט געמאכט שייטלען און געלערנט שייטלען מאכן. די קינדער אין "חדר", האבן זיך אויך געלערנט שייטלען מאכן און האבן אפילו געהאלפן פארריכטן קלאסן. אזוי האבען מיר פאראייניגט תורה ועבודה צוזאמען.

שואל שאלעק, דער מלמד איז געווען א משכיל. ער האט גע'שמ'ט אלס א גוטער לערנער פון תנ"ך. און תנ"ך האט מען ביי אים געלערנט מיט געזאנג, מיט א ניגון. איז דאך געווען גוט, האט מען אבער געהאט פון אים גרויסע צרות, צוליב זיין מאדנער הנהגה.

שואל מעסטער, האט געוואלט אז די קינדער זאלען ווערן "וועלטליך". ביי אים האבען די קינדער געדאווענט בציבור. און זיין "חדר" איז געווען אבגעזונדערט פון דער וווינונג - אן אויסנאם פון די אנדערע "חדרים" אין שטעטל. די רבי'צין האט אפילו אריינגעשטעלט אמאל אין "חדר" א פאר "סלאיקלעך" איינגעמאכטס, און די תלמידים האבען זיך צוגעכאפט דערצו און אויסגעלעקט. האט זיך די "עקספראפריאציע" פארענדיגט דערמיט, וואס די עלטערן פון די קינדער האבען געמוזט באצאלן פאר דעם איינגעמאכטס.

עס איז אויך געווען איינער פון די גמרא-מלמדים פון שטעטל, א בייזער ייד, וואס פלעגט שלאגן די קינדער מכות רצח. און עס איז אים ניט אנגעשטאנען, וואס די קינדער פון זיין "חדר" פירן "מלחמות" מיט די קינדער פון דעם דרדקי מלמד. עס האט אים ניט געפאסט...

און אחרון אחרון חביב, משה זעלנער, דער מלמד. א ניקאלאיעווסקער סאלדאט געווען, אבער דער וואס האט ביי אים געלערנט "עברי", האט גוט געקענט. משה זעלנער האט תמיד געהאלטען א שטעקעלע אין האנד, און די קינדער האבען געציטערט פאר דעם שטעקעלע אליין. ער האט קיינמאל ניט געשלאגן די קינדער, און דאך האט מען פאר אים מורא געהאט און געהאט דרך ארץ. געווען זער א פיינער טיפ אין שטעטל.

א   ח ת ו נ ה   א י ן   ש ט ע ט ל

דערמאנט איר זיך חתונות אין אונזער שטעטל? חתן-כלה האט מען געפירט איבער די גאסן מיט מוזיק. פון פארענט האט מען געטראגן צוויי לאמפען מיט ליכט. און די לאמפען

זיינען אויסגעבארגט געווארן דווקא ביי דער "חברה קדישא". צוויי שמשים, פון ביידע זייטן, האבן געטראגן די לאמפען: דער אויבער-שמש און דער אונטער-שמש, און דווקא אויך פון דער חברה קדישא. און אזוי האט מען געפירט חתן-כלה צום שול-הויף, ווו עס איז געשטעלט געווארן די חופה.

די כלי זמר זיינען געווען נאר געהויבענע, און זיי האבן אויך געמאכט א שיין לעבן. א חוץ ביי אידישע חתונות און אויף אידישע שמחות האבן זיי געשפילט ביי די פריצים, אין די "הויפן". דער פאסטען פון קאפעלמייסטער איז אריבער פון דור צו דור, פון פאטער צו זון. און אויב איין זון איז אוועקגעפארן קיין אמעריקא, האט א צווייטער איבערגענומען די חזקה. אונזער קאפעלמייסטער איז תמיד געווען שלעפעריק, אבער געשפילט אויף זיין פידעלע האט ער מיט א זיסן, פארכאפענדען טאן, בנעימות, אז עס איז זיך צוגאנגען אין אלע אברים.

מיר האבן געהאט נאך מוזיק אין שטעטל – אין "לוסטגארטען". א מיליטערישער ארקעסטער האט דא געשפילט, און מיר פלעגען לויפן הערן.

אין אונזער "לוסטגארטען", אויך אויף דעם פלאץ הינטער דער שול, און אויף די קלעצער אויף דער "סטרוקע", ווו מיר האבען זיך דערצעלט מעשהלעך וועגן שדים און "ווינשפינגערל", ביי די טארפיארנעס – איז אוועק א טייל פון אונזערע גוטע, זיסע קינדער יארן...

אויך יידיש טעאטער האט מען געשפילט ביי אונז. איך געדענק די ערשטע פארשטעלונגען. א שטיק ראמאנטיק איז געלעגן אין דעם. א טרופע איז אראבגעקומען אין שטעטל און אויפגעפירט אין דער רעמיזע, דעם זאל פון דער "סטראזש אגניאווא" ביי ווערנער'ס מיל, די פיעסן: "קבצנזאן און הונגערמאן" און "כינקע פינקע". די מוזיק פון "סטראזש אגניאווא" האט געשפילט צווישן די אקטן. עס איז געווען א יום-טוב ביי דער יוגענד אין שטעטל, און קינדער האבען זיך אריינגעקריגען אין "טעאטער" מיט א "קאנטערמארקע" ביים צווייטן אקט. שפעטער האבן מיר שוין געהאט אין שטעטל אן אייגענע "דראמאטישע טרופע", וואס האט אויפגעפירט גארדינ'ס "די שחיטה", "גאט, מענש און טייוועל", "כל נדרי" און אנדערע טראדיצאנעלע פיעסן.

עס האט זיך געטומלט אין די גאסן פון שטעטל, אין אוונט און אין א שבת און יום-טוב, מיט יידישער יוגענד. מען האט שפאצירט אויף דער ניישטאט, ווו עס האט זיך געפונען אן אפיצירען קלוב. זומער איז מען געגאנגען שפאצירן אין אונזער "לוסטגארטען", וואס איז געווען דער שטאלץ פון שטעטל. וואונדערבארע חלומות האבן מיר געוועבט אין "לוסטגארטען" אין די שבת'דיגע פארנאכטן, דעם בין השמשות אין "לוסטגארטען" וועלען מיר קיין מאל ניט פארגעסן. די פראכטפולע אלעיען, די פרימיטיווקייט, איז אונז אזוי טייער און ליב געווען. ווער געדענקט ניט יענע פרימארגענס ווען מיר זיינען אויפגעשטאנען באגינען, און געמאכט די "ראנדקעס" אין "לוסטגארטען", ווען מיר האבן

שפאצירט ארום די טארפיארניעס און זיך גרופירט ביי שלמה אסאווסקי פאר ראזאוואנע ברויט מיט זויער מילך, אדער זויערען שמאנד. אבער מען דארף אויך ניט פארגעסן און חלילה ניט אנרירן דעם כבוד פון די אנדערע אידישע גאסן און געסלעך פון שטעטל: די "אידישע גאס", די "קאזע גאס" מיט די איינגעבויגענע הייזער, די "גילדענע גאס", דעם מארק, די "פוילישע גאס", ווו עס איז געשטאנען דער קאשטשאל, און נאך און נאך...

א פאר אלטע, ליבע טיפן

לאמיר אויפפרישן אין זכרון א פאר אלטע, ליבע טיפן פון אונזער שטעטל. מיר דערמאנען דעם אלטען רב, ר' אפרים שלמה זלמן וויינגאט, וועלכער פלעגט תמיד ליב האבען צו רעדן וועגען פאליטיק. אין שטעטל האט מען דערצעלט, אז אמאל האט א רב געגעבען א ברכה, אז ליפנא זאל קיינמאל ניט פארברענט ווערן. דאס איז געווען א צייט פון גרויסע שריפות אין אידישע שטעטל.

און ווער פון אונז געדענקט ניט דעם נסתר, ר' יצחק שאמשע צירקוס? זיין ווייב האט געהאנדעלט מיט אייער און פוטער, און ער אליין פלעגט זיצן גאנצע טעג אין בית מדרש און האט באזארגט ארעמעלייט, מיט צדקה בסתר. ער פלעגט רייסן געלד פאר צדקה, און קיינער האט אים ניט געקאנט אבזאגן. ווען איינער פלעגט האלטען ביים אוועקפארן, איז ער אוועקגעגאנגען צו אים און געזאגט, אז אויב ער וועט געבן א האלבען רובעל "לעצט געלד", וועט ער זאגן פאר אים תפילת הדרך... צו קריגן געלד פאר צדקה און געבן צדקה, איז ער געגאנגען א ווייטען מהלך. און ווען די האלערטשיקעס זיינען אריינגעקומען אין שטעטל, איז ער געווען זייער ערשטער קרבן - זיי האבן אבגעשניטען די שענע בארד זיינע, און האט, נעבעך, א שענע פאר וואכן געמוזט גען ארומגעבונדען.

איך געדענקט נאך זיכער הערשיע בעקער. אויף דער עלטער איז ער געווארן א סגי נהור, און איז געזעסן יעדען טאג אין בית מדרש און געזאגט תהילים אויף אויסוויינינג. שבת פלעגט ער בלייבן אין בית המדרש ביז 3 אזייגער, ביז ער האט פארענדיגט זאגן גאנץ תהילים. געווען אן אמת'ער תהילים-ייד, א למד-ווו'ניק. קיין פליג אויף דער וואנט האט ער ניט געטשעפעט. ווען ער איז נאך געווען זעעוודיג און איז געשטאנען אין געוועלב, האט ער איין מאל באמערקט, אז א פרוי האט אוועקגעכאפט א ברויט אונטער דעם טיכעל. ער האט זיך גארנישט אנגערופן און נאר געזאגט צו זיין ווייב, מאטע, אז ווען די פרוי וועט נאכאמאל אריינקומען, זאל זי האלטען אן אויג אויף איר. די ווייב האט אנגעשריגן אויף אים, למאי ער האט געלאזן די פרוי צונעמען דאס ברויט. - "פאר 28 גראשן וועל איך גען מבייש זיין א יידישע פרוי...", האט הערשיע

בעקער בתמימות געענטפערט.

שיע ניסן, ער איז געווען א טאטע פון 6 קינדערלעך. האט געוווינט אין א קעלער, און א פאדלאגע. זיין ווייב יהודית איז געווען א גאנצע בריה'טע, א הענדלערקע. זי האט געהאנדלט מיט עופות, אייער, גרינס, אויבסן. אין ווינטער האט זי געהאנדלט מיט געווען הערינג. אויך שיע ניסן האט געהאט א צוגאב פרנסה, ער איז געווען שמש פון בית מדרש. ער איז געווען אן ערליכער ייד, זי - אן ערליכע יידענע, אבער קיין פרנסה האבן זיי ניט געהאט, פון אלע מלאכות און מסחרים. די הינער האבן ארומשפאצירט פראנק און פריי אין שטוב, און ווינטער איז דא געווען די "וועגדזלארניע".

מיר דערמאנען נחום פלארמאנ'ען, דעם גארבער. לאנגע צייט האט ער געשטרעבט צו ווערן גבאי פון דער חברה קדישא. און ער איז געווארן. פריער איז ער געווען פיל יארן פון די הויפט-מתעסקים אין דער חברה קדישא. הלוית המת איז ביי אים געווען זער טייער, און ער האט שטארק אבגעהיטן די מצווה. האט דער ביטערער גורל געוואלט, אז ער אליין זאל מוזן שטארבן און ניט האבן קיין לוויה, און ניט געבראכט ווערן צו קבורה אין אייגענע תכריכים. ער איז געשטארבן אויפ'ן וועג, ווען די נאצי-בעסטיעס האבן ארויסגעטריבן די יידן פון אונזער שטעטל און דורגעפירט דעם גרויזאמן גירוש.

חורבן און אויפבוי

און אין 1939 זיינען די נאצי בארבארן אריין אין אונזער שטעטל און חרוב געמאכט א לעבן פון הונדערטער יארן. די שול האבן זיי פארברענט, און נאך געהייסן די יידישע קהלה באצאלן א קאנטריבוציע פאר דער "ארבייט" וואס זיי האבן געהאט. פון דעם בית מדרש האבן זיי געמאכט א שטאל פאר פערד. און שפעטער האט מען אלע יידן פון שטעטל ארויסגעטריבן. דורות-לאנג האבן יידן געוווינט אין שטעטל, איינגעלעבט געווארן מיט דער סביבה- און מיטאמאל ארויסגעריסן געווארן.

נאר 22 פונט זאכן האט מען געמעגט מיטנעמען, אין איין וואליזקע. האבן זיך געפונען יידן, וואס האבן פון זייער אייגען לעצט ביסעל האב און גוטס זיך אבגעזאגט און די ספרי תורה פון בית מדרש מיטגענומען אין גלות-וועג.

א טייל זיינען אוועק קיין פלונסק. אנדערע האבן זיך דערשלאגן נאך פלאצק. נאך אנדערע זיינען שפעטער געווען אין ווארשא. ווו זיינען זיי איצט? און וואס איז מיט אונזער שטעטל?

ווען די נאצי בעסטיעס האבן אונטערגעצונדען די שול, איז א אידישע פרוי, עלקא די שווארצע רחל'ס, וואס האט די ערשטע דערזען די שריפה, ארויס אין גאס מיט א געשריי:

- די שול ברענט!

יידן זיינען זיך צוזאמענגעלאפן. העלפן האט מען ניט געקענט. און די פרוי, די ארימע, אומגליקליכע פרוי, איז דערשאסן געווארן דורך די נאצי-רוצחים.

מיר וועלן זיי געדענקען. מיר וועלן געדענקען אלע קדושים און מארטירער פון אונזער שטעטל. און באערענדיג זייער אנדענקען, וועלן מיר העלפן די פארבליבענע.

ניו-יורק, יוני 1944

* * *

נחמה בורנשטיין (זלוטניצקה)

ב י ת   ה ס פ ר   ל מ ס ח ר

בשנת 1927, לאחר גמר בי"ס עממי, נרשמתי לביה"ס למסחר (תיכון במגמה מסחרית). כבר למדה שם, לפני, מינדל נייבורג. קודם לכן רצתה אחותי להרשם, אך לא קבלוה, כי ביה"ס היה שייך ל"פטרונט פולני" (פולסקה מאצ'זי שקולנה) עם ד"ר גורניצקי בראש ולא קבלו יהודים. המנהל היה מר קלר, גרמני, אשר סולק בשנה שלאחר מכן ואת מקומו תפס מר טלוצ'ק, גבר נאה ולו אשה יפהפיה. לימד חשבון. הרבה להשתמש ב"כולירה", גם מתוך כעס, גם מתוך רוח טובה, כמקובל אצל הפולנים. לעיתים עשה בביתו מסיבות והזמין גם את תלמידי הכיתה העליונה. הגישו כל מיני נקניקים, וודקה (כיבוד פולני) ופודינגים בכל הצבעים, אך גם אלו היו בעיני "טרף", כי טרם אכלתי כזאת.

לאחר גמר ביה"ס נודע לי שאשתו נפטרה לאחר לידה קשה והוא פרש למנזר.

יום אחד הציג המנהל לפנינו מורה חדש. היה מכוער, בעל פני סוס. פרצנו בצחוק, אך הוא היה מורה בחסד, אהבנוהו. לימד אותנו הנהלת חשבונות וכו'. היה צעיר והיה לנו כחבר. הזמין אותנו לא אחת לחדרו, כיבד אותנו בעוגות שהזמין אצל ונצל (בית קפה יוקרתי) ונגן לפנינו. היה כנר טוב. ארגן בביה"ס חוג לנגינה בכינור ואחת התלמידות המנגנות נקשרה אליו ואמנם נשא אותה לאשה. הכנור סלל גם דרכי אל בעלי, שהיה מורי. גורלות תמימים!

המורה לספרות היה מר סוסנובסקי, שהיה גם מורה בתיכון העירוני. היה גם מביים הצגות. גם אני קבלתי תפקיד בהצגה. קראתי בבית את תפקידי ומצאתי בו השמצות על יהודים. למחרת החזרתי לו את הדפים, באומרי שאין אני רוצה לצחוק מעצמי. הוא היה איש ליברלי ולכן החליף את ההצגה. איך נודע המקרה בעיר, לא ידעתי, אך נמסר לי ששבחו אותי על כך.

היתה גם מקהלה בניצוחו של המורה למוסיקה, מר אילניצקי. שרו משום מה רק שירי כנסיה, בלטינית: "או סנטיסימו, או פיו; וירגו מריה".

החינוך היה קפדני ביותר. אסור היה להמצא ברחוב אחרי השעה שבע בערב ולקולנוע מותר היה ללכת רק לסרט מורשה. היום זה נראה לי לא מציאותי, אך עובדה שסולקתי מביה"ס לשבוע בגלל זה, שהייתי בסרט "קבר האהבה", והכחשתי זאת.

בשעות אחר-הצהריים התקיים באותו בניין בית ספר למלאכת יד: תפירה, רקמה, סריגה, טויה.

בביה"ס העממי ערכה הכתה הבוגרת חגיגה בחופשת תורף שחלה בחג המולד וראש השנה למנין הנוצרים. אצל היהודים זאת היתה חגיגת חנוכה. כרגיל, הגויים הכינו נקניק,

וודקה ולחם. היהודים, מפאת כשרות, הכינו שולחן לחוד. היו סופגניות, עוגות, פירות, יינות ועוד כהנה וכהנה, שהכינו האמהות שלנו. המורים, הגויים, עזבו חיש מהר את שולחנם הגויי ועברו אל שולחננו, למגינת ליבם של התלמידים הנוצרים. המאכלים היהודיים, כנראה, ערבו לחיכם.

* * *

שמואל אלון (דומב)

ה ר ח ו ב   ש ל י

הרחוב שלי, רחוב רפצקגו, או כפי שנקרא לפנים רחוב קוז'ה ע"ש בית המעצר, ששכן בו, לא היה רחוב מיוחס, לא בין החשובים וספורו הוא ספור של אחד הרחובות בעיר, בו גרו כמעט רק יהודים. הרחוב נמצא בחלק הישן של העיר והשתרע בין רחוב "היהודים" - גדנסקה לבין רחוב "הפולנים" - פילסודסקגו. הרחוב גבל גם עם רחוב קושצ'לנה, בו נמצאה הכנסיה ואילו באמצע הרחוב התחילה סמטה, שהובילה לשוק ולבית-העירייה. היו ברחוב בתים קטנים, אבל רובם היו דו-קומתיים וביניהם בניינים נרחבים וגם הבנין היפה והמודרני ביותר בעיר, זה של צ'סלבסקי והנל. היו בו חנויות מעטות, רובן של סיטונאים.

ה ב י ת   ב ו   נ ו ל ד ת י

זכרונותי הראשונים מהרחוב שלי, נסבים סביב הבית בו נולדתי והוא ביתו של בריה (דב) פרבדה. בריה פרבדה היה מבעלי הבתים החשובים בעיר. אדם אמיד, בעל בית מסחר סיטוני למכולת, או כפי שנקרא "אקאלאניאל געשעפט". הוא היה כבר זקן, בא בימים, כאשר אני כילד קטן התחלתי לתהות על שכני לבית ולהתענין במעשיהם. ילדיו היו נשואים וכולם עברו לערים הגדולות ואיש מהם לא נותר בליפנו.

ב ק ו ר ו   ש ל   ה ר ב י

אחד מהזכרונות הראשונים, הקשורים בשמו של בריה פרבדה והמלווים אותי, הוא בקורו של הרבי מאלכסנדר בעירנו. הרבי הגיע עם שיירה גדולה של מלווים והתאכסן אצל בריה פרבדה, שהיה מחסידיו המובהקים והחשובים ביותר בעיר. היה זה כבוד גדול מאוד לאותו חסיד, שזכה לאכסן את הרבי ואפילו אנחנו, הילדים הקטנים, התגאינו בפני חברינו על הכבוד המיוחד שנפל בחלקנו, לגור בבית, בו מתאכסן הרבי בכבודו ובעצמו. העיר כולה היתה "על גלגלים", רחוב קוז'ה, בודאי ובודאי, שהמה ורעש כל הימים האלה. סוף סוף, לא מילתא זוטרתא היא, ביקור הרבי מאלכסנדר, ולא כל עיר זוכה לכבוד זה ובודאי שלא כל יום ולא כל שנה זוכים לו.

התכונה החלה עוד בימים שקדמו לביקור, ולקראת הביקור ממש יצאו חסידים רבים אל מחוץ לעיר, לקבל את פני הרבי ופמליתו וללוותם אל האכסניה. ברחוב עצמו חכו רבים לבואו והרחוב היה ממש דחוס אנשים, לבושי קפוטות שחורות, רבות מהן עשויות משי, כיאה לחג.

זקן וטף נדחקו בכדי לזכות ולראות את הרבי, או אפילו לנגוע בשולי בגדיו ורק מעטים זכו לכך. כמובן, שהמחותנים הראשיים היו חסידי אלכסנדר, אבל גם חסידי "חצרות" אחרות ואפילו מתנגדים, באו להשתתף בשמחה. רק חשובי החסידים וזקניהם הורשו להכנס ולהתקבל אצל הרבי. האחרים הסתפקו במסירת ה"פתקה" (אקוויטעל), בה שטחו את בקשותיהם - לשמש, או לאחד ממלויו של הרבי, למען תגיע לתעודתה. את אמרותיו של הרבי מסרו מפה לאוזן אלה שזכו לדבר אתו, או לשמוע אותו. אמרות אלו עשו להן כנפיים והפכו להיות שיחת היום, ואחדות למקור לתהייה והתפעלות בין כל באי ה"שטיבל". הרבי בילה בעיר יומיים ואחר-כך יצא לדרכו, והעיר שקטה. כמובן, שהביקור הוסיף ליוקרתם של חסידי אלכסנדר ועוד ימים רבים נסבו השיחות על בקורו של הרבי.

"ה ע ז" ה ס ר ב נ י ת

ביתו של בריה פרבדה היה בנוי לבנים, מטויח ובו שער גדול, שהיה סגור תמיד ורק פשפש קטן נשאר פתוח. בכל זאת הצליחו תמיד העזים, שהיו מטיילות ברחובות העיר, להכנס לשם, כי בחצר צמח עשב עסיסי, שלא דרכו עליו כמו בחצרות אחרות - והן ידעו למצוא אותו. אשתו השניה של בריה, בריינה, היתה אשה קמצנית והיתה נוהגת תכופות לתפוש עז ולחלוב אותה. היא טענה שאין בזה משום גניבה, כי הרי העזים אוכלות את העשב שלה ומגיע לה לפחות חלב מעז אחת כתמורה. בהיותה זקנה, היתה מבקשת מאתנו הילדים לתפוש לה עז, כי לה היה כבר קשה לרוץ אחרי העזים, שניסו להתחמק ממנה. פעם חמד לו לצון אחד הילדים, שהיה קצת מבוגר יותר ותפש תיש ובריינה, שלא הבחינה בין השניים וכדרכה, העמידה את הספל ונגשה לחלוב. היא קבלה מיד נגיחה ונפלה, בשופכה את כעסה על העז הפראית, הרוצה לאכול חינם ולשלם ברעה תחת טובה. אנחנו הילדים התגלגלנו מצחוק ואחדים מבינינו הפיצו את הספור בין הילדים והוא הפך להיות "מאורע".

ק ן ה ס נו נ י ו ת

בכניסה לבית שלנו לא היו דירות, אלא בקומה שניה, שנשענה על קורות עץ עבות מאוד ויצרה כעין מפלש, דרכו נכנסו גם לחצר של הבית. על אחת הקורות האלה, שהיתה קרובה יותר לחצר, נהגה לבנות לה קן משפחת סנוניות. מידי שנה בשנה, באביב, כשהצפרים, שעזבו את פולין בסתיו, עקב הקור, ונדדו לארצות החמות - היו חוזרות, היינו שומעים את קולות הצויץ, צויץ שלהן, שבשרו את בואן ואת הבעת השמחה, על כי מצאו את מקומם הישן והמוכר להן. במשך מספר ימים היו נושאות בפיהן את הקש והחומרים האחרים לבניית הקן, ואחר-כך באה הטלת הביצים והדגירה, ובקיעת האפרוחים. אהבתי לעקוב אחר הסנוניות שהשתכנו בביתנו, משלב בנית הקן ועד עזיבתם וצאתם שוב למרחקים. מענין ביחוד היה תהליך גידול

האפרוחים, כשההורים היו מביאים להם מזון והם פערו את פיותיהם בצווחות,תמיד רעבים. אך המענין ביותר היה לראות, כיצד לימדו ההורים את אפרוחיהם, לאחר שהצמיחו כנפיים לסוף הקייץ, לעוף.

קרו מקרים ואלו היו לא מעטים, שנערים זרים, שלא מהחצר שלנו, באו אלינו לחצר ועשו להם כעין משחק, לקלוע אבנים ולנסות להפיל את הקן. לפעמים גם הצליחו והפילו את הקן, ואז, כשעוד היתה תקופת הדגירה והנזק נגרם רק לביצים, היתה הסנונית מטילה שוב ביצים ודוגרת עליהם. לפעמים התנכלו לקן כשכבר היו בו גוזלים והם נפלו על האבנים שבכניסה לחצר ונהרגו. קשה היה להסתכל במעשיהם הוונדליים ולראות ולשמוע את הסנוניות, ההורים, עפים מסביב ומצייצים בקול, נואשות, בקריאה לעזרה. זה לא השפיע על הנערים השובבים. לא פעם נכנסתי אתם בתגרה, אבל לרוב היו אלה נערים גדולים ממני ולא הצלחתי לגבור עליהם, או להניאם בדרך אחרת ממעשה נפסד זה. ניסיתי לא פעם להשפיע עליהם, כשאימתי עליהם כי ייענשו בידי שמים, היות וכידוע, אמרתי להם, הביאו הסנוניות מים במקוריהן בכדי לכבות את האש בשריפת בית המקדש, ומה יכול להיות יותר קדוש ונעלה מזה. לא הועילו טענותי המשכנעות ואנשים מבוגרים שיבואו לעזרתי, לא נמצאו אז בחצר. התפלאתי מאוד, שעל-אף כל מה שקרה ועל-אף היחס האכזרי אליהן, נהגו הסנוניות לחזור מידי שנה בשנה ולבנות מחדש את קינן. כנראה, שציפורים קשורות בכל התנאים לביתן.

ה ס ו כ ה   ו י ו ש ב י ה

בחצר שלנו היתה סוכה קבועה עם גג מתרומם, ששמשה רק לישיבה בה, בחג הסוכות. אנו, הילדים, דאגנו, בהשגחת המבוגרים לקשט וליפות את הסוכה בכל מיני שרשראות מניר צבעוני, במנורות עשויות קרטון, אף הוא צבעוני וכל מיני קישוטים אחרים. זה הקנה לסוכה מראה חגיגי ועליז. חיכינו בכליון עינים לבואו של החג, בערבו של החג לפני התפלה באו נשות השכנים וערכו את השולחנות, שמו עליהם מפות לבנות והעמידו פמוטים עם נרות ובקבוקי יין, ושמו חלות על קערות מיוחדות, מכוסות במפיות רקומות.

לאחר התפילה באו הגברים והילדים וישבו איש איש וילדיו איתו, במקום שהיה מיועד להם וקבוע מידי שנה בשנה. הנרות דלקו, לאחר שהנשים הדליקו אותם וברכו עליהם עוד לפני כניסת החג - והפיצו אור וחום בסוכה. משהגיע זקן השכנים, בריה פרבדה ופתח באמירת קידוש, ברכו אחריו שאר השכנים, איש איש לפי תורו. כשהנשים והילדות - שלא ישבו לסעודה בסוכה, כי אם בבית, בהיותן פטורות ממצות סוכה - מקשיבות לקידוש, ואומרות אמן יחד עם הגברים והילדים. לאחר הקידוש, בא תור הסעודה המצופה. הנשים והבנות, שהתבגרו במקצת, הביאו את הצלחות שעליהן מאכלי החג, עליהם טרחו עקרות הבית במיוחד, כיאה לסעודה המשותפת לכל שכני הבית. בשבילנו, הילדים, הסעודה המשותפת היתה חויה גדולה ומיוחדת במינה, שאפשרה לנו להתבונן בנעשה בשטח זה, אצל כל אחד מהשכנים

ולראות את השוני בכלים, במאכלים ובהרגלי האכילה. בשעת הסעודה שרו זמירות ואני זוכר, שלא היו זמרים גדולים בסוכה, אבל הזמירות הוסיפו לשמחת החג והנעימו את הישיבה בצוותא. לאחר הסעודה לא נשארו רבים לקבל את האושפיזין, שצריכים היו להגיע בשעות מאוחרות יותר לסוכה. אותנו, הילדים הקטנים, שלחו בתום הסעודה, שארכה גם כך לא מעט, הביתה, לישון. הצטערנו מאוד, שלא נראה את האושפיזין החשובים, אולם הבטיחו לנו בכל פעם, שבשנה הבאה נזכה לראותם. קרה, ולא פעם, שירד גשם בעת שישבו בסוכה והפר את מהלך הסעודה ואחדים אפילו ברחו הביתה, אבל האדוקים שבין הגברים נשארו לשבת בסוכה. חג הסוכות חל בגמר עונת הקיץ, כשהסתיו החל כבר לתת אותותיו בפולין. נשבו כבר רוחות חזקות והעצים השירו את עלי הזהב שלהם, השמים קדרו, והיו ממטירים גשם, גם בקיץ, אבל בסתיו גם האויר נעשה קריר יותר.

לא היו שכנים רבים בסוכה ולא בבית, רק 4 שכנים היו, כל אחד מהם היה עולם בפני עצמו, שונה לחלוטין איש מרעהו. הראשון ביניהם ושאותו כבר הזכרתי, היה בריה פרבדה, יהודי זקן, נמוך קומה עם זקן לבן, בעל הדרת פנים. הוא היה בעל בעמיו, לפנים סוחר גדול ובסוף נמצא מחסל את עסקיו ועוסק רק במקצת בסחר בפריטים בודדים. בריה פרבדה היה אחד המומחים בעיר לריפוי מפגיעת עין הרע (ביידיש: "אבשפרערען אפין הרע"). צעירים וזקנים שחלו, לא עלינו, פתאום, וגם ילדים שהסבתא או הסבא קבעו בוודאות, שמישהו נתן את עינו הרעה בהם - באו אליו למצוא מזור למחלתם. בריה פרבדה היה מתייחד עם החולה ואומר את ה"צקון לחש" שלו, והמחלה לפעמים הסתלקה ולפעמים לא, אבל המשחרים לפתחו לא נרתעו והמשיכו לבוא. רק הזקנה שקפצה עליו גרמה לכך, שבריינה אשתו הנאמנה, ששמרה על בריאותו, לא נתנה לחולים להטרידו וגרשה אותם בכעס מלפניה, כלביאה השומרת על גוריה. כילד, הייתי סקרן לדעת מה עושה בריה פרבדה בכדי להברית את ה"עין הרעה", אבל לא עלה בידי לגלות את הסוד. לא פעם ניסיתי להציץ ולהקשיב דרך פתח המנעול ולקלוט שמץ דבר לפחות, שאולי גם לי יעזור בעתיד ולא הצלחתי. הסוד נשאר סוד.

השכן השני, שישב בסוכה ושגר מולנו, דלת מול דלת, היה מאיר בר וולקוביץ'. הוא היה אדם צעיר. אשתו היתה בת למשפחת שעמעל. המשפחה היתה גדולה, מטופלת בילדים קטנים ולא קל היה להם לכלכל את משק ביתם. הוא היה תלמיד חכם, חסיד גור, מתון בדעותיו, אבל שומר מצוות ומקפיד בקלה כבחמורה. קשה היה לו מאוד לפרנס את ביתו. הוא נולד ממש להיות חתן, שישב סמוך לשולחן חותנו (אאיידעם אויף קעסט), וילמד בבית המדרש או ב"שטיבל" דף גמרא, או יעיין בפוסקים. היה אדם עדין ונוח בהליכותיו ותמיד היה פסוק כלשהו שגור על שפתיו, אבל פרנסה מזה קשה היה להוציא, ביחוד בימים כשהתחרות גברה וסוחרים ותיקים עמדו בפני קשיים, שרבו והלכו. משפחת שעמעל שהיתה פעם אמידה, נהגה לעזור להם, אבל בינתים גם היא ירדה מנכסיה. מבין ילדיו אני זוכר את הבת המבוגרת חינקה, שהיתה שד משחת והיתה נוהגת להתחבא מתחת למטה בערב בחושך ולהפחיד אותנו, הקטנים ממנה במקצת, בשדים ורוחות, שכל כך פחדנו מהם. היא עצמה לא פחדה משום דבר -

לא מהחושך ולא משדים ורוחות. מה עלה בגורלם אינני יודע.

השכן השלישי בסוכה היה אבי, שגם משפחתו היתה גדולה. הוא היה סוחר קמח, כפי שהיה סבי ודודי, אחיו של אבי, שגר בבנדין. אבא לא היה גביר, אבל פרנסתו היתה מצויה.

השכן הרביעי והאחרון היה מאיר שפירא. הוא היה חשוך בנים, אדם אמיד. אשתו היתה גבוהה, יפת-תואר ומתלבשת בפאר ועדוייה עדיים שונים, ובטעם רב. מאיר שפירא התפרנס ממתן כספו בהלוואות בריבית. הוא היה ה"מתנגד" היחידי בסוכה. התפלל בבית הכנסת במקום שם היה לו מושב קבוע (א שטאט).

שכנים רחוקים

שכנינו מהבתים שמסביב והקרובים לנו ביותר היו משפחת שפרלינג מצד אחד ומשפחת ויטצקי מהצד השני.

ויטצקי, היה הבעל בית ה"גוי" היחידי, בצד הזה של הרחוב שלנו. מצדו השני היו עוד בעלי בית "גויים" והם: הגיסים הנל וצסלבסקי. ויטצקי היה אדם זקן, קצב. הוא גר יחד עם בתו, שהיתה נשואה ללשניבסקי ולהם היתה חנות לטקסטיל ברחוב פילוסדקגו (הרחוב "הפולני"). הוא היה אחד הסוחרים ה"גויים" החדשים, שצצו לאחר מלחמת העולם הראשונה. היחסים עם השכנים ה"גויים" היו קורקטיים. נחרת בזכרוני מקרה אחד שבילדותי עשה עלי רושם בל-ימחה. היה זה באחד הערבים ואנו הילדים טרם הלכנו לישון. פתאום הושמעו צעקות חזקות בשפה הפולנית: "גנב שכמוך, אני אתפוס אותך ואהרוג אותך, כאן תהא מיתתך". תוך כדי הצעקות נפתחה הדלת של ביתנו בכוח עצום וברעש ו"גוי" זר, שחור כפחם, עם עינים בולטות, נועזות ומפוחדות כאחת, נכנס במרוצה, כשאחריו דולק שכננו ויטצקי, ששערותיו הלבנות מפוזרות ובידו סכין קצבים גדולה, כולו נושם ונושף בכבדות ועיניו מזרות אש. ל"גוי" הזר לא היה לאן לברוח. הוא הסתכל מסביב כחיה לכודה ואז תפש אותו ויטצקי. הוא הכה אותו בכוח עד זוב דם, אבל לא השתמש בסכין.

אנו הילדים נמלטנו לפינה ועמדנו מפוחדים, מבלי לדעת ומבלי להבין מה הולך כאן ועל מה כל הסערה הזאת. היה זה, כפי שנודע לנו מאוחר יותר, לוכד-גנב יונים, ידוע בעיר. לויטצקי היה שובך יונים גדול ותכופות נהנינו להסתכל ביוניו והוא לא היה מוכן לוותר ולסלוח לגנב. לי כילד שמש המאורע לקח, למען דעת מה זה "גוי".

ביתי השני

ביתי השני, שם באתי כנער קטן ושם גדלתי, היה ביתה של משפחת שפרלינג, שלאחר נישואיו השניים של אבי עם האלמנה מרים רחל שפרלינג - הפך להיות ביתי. חוץ ממשפחתי גרו בבית כדיירים: שמשע צירקוס, מיכאל לייזר אורבך, גרליץ, וילגוצקי וליטקה. הדייר

האחרון והמיוחד, היה ה"שטיבל" של חסידי אלכסנדר.

שמשע צירקוס היה אדם גבוה, בא בימים, אבל חסון וטיפוס מיוחד במינו. על-אף העובדה שחייו לא היו קלים ותמיד התפרנס בקושי - היה עליז ובמצב רוח טוב. עול הפרנסה רבץ בעיקר על אשתו והוא עסק בצרכי צבור, ביחוד בעזרה לנזקקים, במתן בסתר. הוא אהב תעלולים שונים, מהם שהיו יאים לבני תשחורת. אני זוכר את אחד מהם. כשהיו יושבים אורחים לשולחן בביתנו והיו מגישים תה ועוגות, נכנס פתאום שמשע צירקוס, ישב ותפס מיד כוס תה וטבל בה את אצבעו - גם כשהיתה מיועדת למישהו אחר. עכשיו - היה אומר בשמחה - אני בטוח, שאף אחד לא יקח את התה ממני.

מיכאל לייזר אורבך היה אדם צעיר וחזק ואשתו רחל היתה מבית בלומברג ואחותו של הרב בלומברג מסקמפה. הם גרו בקומה השניה של הבית והיו מטופלים בילדים קטנים. מיכאל לייזר היה עגלון ועם זוג סוסיו היה מוביל יום יום סחורה לוולוצלבק ומביא משם סחורה לפי הזמנות, שהיה מביא ליצרנים ולסיטונאים - מהסוחרים בליפנו. לרוב היה מעמיס ומפרק את הסחורה בעצמו ולפעמים היה עושה זאת בעזרת סבלים, יהודים או "גויים". עבודת העגלון היתה קשה מאוד. מלבד מיכאל לייזר היו עוד עגלונים יהודיים ומהם אני זוכר את האחים רובינשטיין, שהיו הותיקים ביותר במקצוע. למיכאל לייזר היו סוסים טובים ואילו לאחים רובינשטיין היו לרוב סוסים זקנים, תכופות בעלי מום והם היו מעמיסים עליהם משאות כבדים למעלה מכוחותיהם. תכופות כרעו הסוסים תחת הנטל בדרך ולפעמים, היו מספרים, שקשה היה להם לעוררם, להעמידם על רגליהם ולהמשיך בדרך.

קשה היתה העבודה, כי צריך היה לקום מבעוד בוקר ולהעמיס את הסחורה ולצאת לדרך, ומוולוצלבק היו חוזרים לרוב מאוחר בערב. לאחר שפרקו את הסחורות, חייבים היו להביא את בהמותיהם לאורוות ולדאוג לצרכיהן. רק לאחר מזה יכלו להתפנות לארוחת ערב, וגם אז רבצה עליהם הדאגה לקבלת הזמנות ליום המחר. קשה ביותר היתה העבודה בחורף. הנסיעה, בקור המקפיא ותכופות בסערות ובשלג עמוק, היתה קשה ביותר. העליה משפטל היתה תלולה והדרך מלאה קרח וחלקה, שגם פרסות הסוסים התחלקו עליהן תכופות. לא אחת נאלצו העגלונים להשאר בדרך כל הלילה ולחכות לאור היום. תכופות נעזרו העגלונים איש ברעהו, אבל לא כולם ולא תמיד, נאותו לעזור, כי התחרות ביניהם היתה קשה. ה"נתח" היה קטן ולא פעם נאלצו לנסוע לכיוון אחד "על ריק", ללא משא, והשכר מכיוון אחד, לרוב לא הספיק לפרנסת המשפחה. זו היתה עבודת פרך ממש.

אבי היה שולח סחורה, לרוב כוספה, לוולוצלבק ומידי פעם בפעם היה מביא גם סחורה משם והיה לרוב שולח את המטען באמצעותו של מיכאל לייזר, אם כי לא פעם, כשהיו מטענים גדולים, שלח את אלה גם באמצעות האחים רובינשטיין. מיכאל לייזר היה אדם פשוט, אבל ישר וחרוץ ולא נרתע מכל עבודה בכדי לפרנס את משפחתו, שהיתה גדלה מידי שנה בשנה.

משפחת גרליץ, גרה בקומה שמעל האלכסנדר "שטיבל" והיתה עניה מאוד. אינני יודע אם אבי הצליח פעם לגבות אצלם שכר דירה. הגברת גרליץ היתה אשה אלמנה ועסקה בכל מיני

מלאכות בכדי לפרנס את המשפחה ונעזרה גם בילדיה שגדלו. באותה דירה, היה גם ה"פשיסכער", קרוב משפחה לגרליץ - מייצר סוכריות מסוגים שונים בצורה פרימיטיבית, אבל היו טעימות והעסיק במשלוח יד זה גם את ילדי משפחת גרליץ.

וילגוצקי, השכן הנוצרי, שגר בקומה מעלינו, היה סוהר בבית הסוהר המחוזי. הוא ומשפחתו היו אנשים שקטים וצנועים. מעולם לא שמעו מהם, ואפילו מלה כלשהי וכמעט לא ידעו שהם גרים בבית. לאחר זמן קצר פינה את הדירה, כי היתה דרושה לנו.

באותה קומה גרה ליטקה, אשה אלמנה מרודה, קשת-יום, עם בן יחיד, אוטק. היא היתה שומרת הבית ודאגה לנקיונו. היא עבדה נוסף לכך לפרנסתה ככובסת ובכל מיני עבודות מזדמנות.

ה"שטיבל" של אלכסנדר

השכן האחרון בבית היה שונה ומיוחד וזה היה בית התפילה של חסידי אלכסנדר, ה"שטיבל". על ה"שטיבל" הזה אני חייב לכתוב קצת בהרחבה, אם כי הזכרתיו כבר בסקירה הכללית על הקהלה היהודית. ב"שטיבל" ביליתי הרבה שעות וימים של ימי ילדותי ונעורי והוא התחבב עלי מאוד. עד גיל 13-15 התפללתי בו מידי יום ביומו וגם לאחר מכן, אבל רק בשבתות וחגים. שם ישבתי על הספסל, יחד עם וירניק שעות לא מעטות, ולמדתי פרק בגמרא ובפוסקים. וירניק היה גם מלמד וגם חבר, ולא מעט גם התווכחנו - לאו דוקא בסוגיות שעסקנו בהם בספרים, שהיו פתוחים לפנינו, אלא בעניינים, שהעסיקו את הרחוב היהודי ואת העולם היהודי. אני הייתי כבר אז בראשית התבגרותי והוויכוחים איתו תרמו רבות לעיצוב ראיית עולמי הפנימי, כצעיר בראשית צעדיו.

רוב החסידים באו ל"שטיבל" להתפלל מידי יום ביומו שחרית, מנחה ומעריב, ובשבתות ובחגים היה המקום צר מהכיל את כולם והתפללו בשנים או שלושה "מנינים", חוץ כמובן מ"הימים הנוראים" - ראש השנה ויום הכיפורים. בימי חג אלה הצטופפו כל המתפללים והגיעו גם אלה, שחוץ מאשר בחגים לא באו להתפלל והתקיים אז מה שנאמר על מתפללי בית המקדש בימי חג, "שהיו עומדים צפופים ומשתחוים רווחים".

"הימים הנוראים", ובמיוחד יום הכיפורים, השאירו רושם רב עלי כילד וכנער. עוד בערבו של החג נכרה התכונה. יהודים אדוקים היו מחפשים אחרי תרנגולים לבנים שישמשו ל"כפרה" ובלית ברירה השתמשו גם בתרנגולים בצבע אחר. למנהג זה היתה לי סלידה מקטנותי והוא שמש אחת העילות לויכוח ביני לבין אבי, כשהתחלתי להיות אפיקורס וסרבתי לביצוע ה"כפרה". הצלחתי בסוף להביא לו אמרה של אחד הפוסקים המאוחרים, שקבע, כי מנהג זה הוא מנהג עכו"ם ואז נחה דעתו.

אבא היה שולח אותנו בערב יום הכיפורים אל כל הקרובים, לברכם ברכת שנה טובה. נהנינו מהסעודות של לפני כניסת הצום. לקראת לכתנו לתפילת "כל נדרי", ברך אותנו אבא,

בשימו את כפיו על ראשו של כל אחד מאתנו, בברכת יעקב אבינו "ישימך אלוהים כאפרים וכמנשה". ה"שטיבל" היה מלא אור, כי הודלקו בו נרות לרוב. לקראת תפילת "כל נדרי" סובבו כל החסידים, חלקם לבושים חלוקים לבנים, ב"שטיבל", בקשו סליחה איש מרעהו בהשיקם ידיים והחלו ב"תפילה זכה". תפילת "כל נדרי" החגיגית השאירה גם עלינו, הילדים, רושם חזק. פעמים מספר הלכתי לבית הכנסת אחרי תום התפילה ב"שטיבל" ולפעמים לפני זה, בכדי לשמוע את תפילת "כל-נדרי" מפי החזן גרוסמן. גם מחרתו של היום, וביחוד תפילת המוסף עם "ונתנה תוקף" ותפילת הנעילה והתחנונים של הרגע האחרון: "פתח לנו שער בעת נעילת שער כי פנה יום..." - השפיעו עלינו הילדים השפעה עמוקה.

המתפללים

החצר המתה מילדים ונערים, שבאו עם הוריהם להתפלל, אבל את רוב זמנם בילו בחוץ במשחקים. גם המבוגרים לא התפללו רוב הזמן, עשו את זה רק האדוקים ביותר ואילו האחרים עסקו לפרקים בשיחות על כל מיני עניינים שבעיר ובעולם. לרוב התנהלו שיחות, בשעה שהש"ץ קרא את תפילת "שמונה-עשרה" עם כל הפיוטים. לכל אחד מהמתפללים ב"שטיבל" היה המקום הקבוע שלו. רובם עמדו כל זמן התפילה ורק הזקנים ישבו מזמן לזמן על הספסלים, שעמדו מסביב לקירות.

שכנו של אבי היה טורקביץ. הוא היה יהודי כרסתן, אדם מתקדם, חבר "המזרחי", אדם חכם. מעולם לא ידעתי מהי פרנסתו. אבא מעולם לא רצה לספר, כששאלתיו - בהיותי קטן וכשגדלתי, לא התעניינתי בזה. מסתבר, שהיה מלוה כספים בריבית וגם משמש כמתווך בהלוואות בקנה מידה גדול של אחד הגויים העשירים בעיר, עורך דין שהפך להיות נכה וטורקביץ היה ידידו ויועצו לא רק בענייני כספים. טורקביץ שימש לא פעם בורר בסכסוכים כספיים אצל יהודים ולפעמים גם אצל גויים, יחד עם ידידו העורך דין, שחדל להופיע בבית המשפט. ב"שטיבל" היה מרבה בשיחה עם אבי ועם אחרים ובדעתו התחשבו. הוא היה בקיא בנעשה בגרמניה שלפני ובשעת מלחה"ע הראשונה והיה מספר ניסים ונפלאות על גרמניה, על החיים שם לאחר שבקר בה, דברים שהיו בשבילנו כספר החתום. אני זוכר, שהוא היה מחווה דעתו בוויכוחים האינסופיים על מלחה"ע הראשונה ומי יזכה בה - תמיד באופן פסקני שהגרמנים חייבים לזכות. כמובן שאבד הרבה מיוקרתו, כשגרמניה הפסידה במלחמה אבל התאושש במהרה. עם בנו הירש למדתי זמן קצר ב"חדר" המתוקן של גלנט וזמן מה לאחר מכן שלח אותו האב ללמוד במקום שמחוץ לעירנו.

טורקביץ היה גם מבין גדול בענייני אתרוגים. מנין באה לו "מבינות" זו, לא ידעתי. ב"שטיבל" נהגו בעלי אתרוגים, בחג הסוכות לפני התפילה או בהפסקה בין שחרית למוסף, להציג את האתרוגים שלהם לראווה ולהוכיח, שהם משופרא דשופרא ואין בהם פגם. האתרוגים היו יקרים ולא רבים יכלו להרשות לעצמם לקנות אתרוג פרטי משלהם והיה נהוג,

שידיים מספר מחליפות אתרוג אחד ומברכים עליו. האמידים שבבעלי האתרוגים, היו שמים אותם בקופסאות כסף המיועדות לכך, והיו פותחים את הקופסאות ומראים ל"מבינים" את רכושם ושומרים מכל משמר, שלא יגעו בהם נגיעה יתרה. היו מתפארים באתרוגי קורפו ולעיתים רחוקות נמצא גם אתרוג מהארץ, שבוודאי נחשב למיוחס מאוד. טורקביץ היה לפעמים גם בעל אתרוג, אבל תמיד היו מביאים בפניו אתרוגים, למען יחווה דעתו על טיבם.

ממתפללי ה"שטיבל" אני זוכר כמובן את העוברים לפני התיבה: יצחק יעקביה ינואר, הבעל מוסף וישראל יצחק פלוצקר, הבעל שחרית והתוקע בשופר בראש השנה. ישראל יצחק היה תוקע מצוין, אבל כשזקן מאוד קשתה עליו המלאכה. לא אחת נתקע בתקיעותיו ונאלץ היה לחזור שנית על ה"תקיעה" או ה"תרועה", כשמתפללים אחדים מביעים אי-נחת, באומרם "ניי", לפעמים בשקט ולפעמים בקול רם, בהתריעם ע"י זה מפני חשש, שהתקיעות שבאות לקרוע לגזרים את הגזירות הרעות, לא יצליחו עקב התקלות - להגיע למרומים ולמלא את משימתן כראוי. אני זוכר את ה"בעל קורא", שמו לצערי שכחתי (נדמה לי מונדרל) אבל דמותו נצבת לפני כחיה. היה כחוש, נמוך קומה עם זקן לבן, דליל, היורד על מידותיו. היה יהודי יודע תורה, עדין נפש ומאוד מאוד היה מצטער, כשנתפס לפעמים בשגיאה בעת הקריאה. "המבינים", יודעי הדבר היו אצים לתפוס אותו בקלקלתו, אם בגלל טעות במלה ולרוב בגלל טעמי מקרא, כשנדמה היה שלא מספיק "משך" את המהפך פשטא, או ה"גרשיים". הם היו פורצים בצעקה ומהסים אותו כאילו אנס, חס וחלילה, את ספר התורה.

יעקב יוסף ישביץ היה ה"בעל מנחה" ביום הכיפורים. יעקב יוסף עזב את ה"שטיבל" של אלכסנדר אחרי ריב קשה עם מנדל לוין, שהיה בדרך כלל איש-מריבות ויעקב יוסף לא היה מהמוותרים, אבל במקרה זה עזב את המערכה ועבר ל"שטיבל" של אוטבוצק. יעקב יוסף היה טיפוס מיוחד במינו. על אף קשיי הפרנסה, היה תמיד שמח. היה פחח וכך גם קראו לו, "יעקב יוסף דער בלעכער". הוא היה בעל מקצוע טוב ועבד גם אצל הגויים. בנו ישראל (גציל) הנמצא בארץ, סיפר לי פעם, שאביו, שהיה יהודי אדוק ונזהר בקלה כבחמורה, היה נוהג לקחת איתו כלים ואוכל, כשיצא לו לעבוד במקום מרוחק אצל גויים בכדי לא להגעל במאכל או בכלים, שהם ספק טריפה. כשקרה לו ושכח להביא איתו איזה כלי, היה במקום מכין לו כלי מפח ולא נגע חס וחלילה בכלי הגויים. פעם עבד במקום מרוחק אצל פריץ וכדרכו במקומות אלה, חלב בעצמו את אחת הפרות לתוך כלי משלו, למען יהיה לו חלב כשר לכל היום. באחד הימים, כשלקח את כלי החלב, מצא בועות שמן על-פני החלב והבין, שאחד הגויים התנכל לו. הוא ניגש לפריץ וסיפר לו את הדבר ואמר, שבאם יקרה לו עוד פעם כדבר הזה ייאלץ לעזוב את העבודה. הפריץ הבטיח לו, שיעניש קשות את האיש, שיחזור על המעשה הזה ושלא יקרה יותר כדבר שקרה, והוא קיים את הבטחתו.

אני זוכר אחדים מהמתפללים האחרים ב"שטיבל" והם: מנדל סוסנובסקי, אדם פטריכאלי בעל קומה בינונית עם זקן לבן גדול, בנו נחום וחתנו יחיאל גרינברג, שהיה הכהן היחידי ב"שטיבל", והיה מברך אותנו בברכת כהנים; את מנדל לוין, שהיה לרוב זעום פנים, אדוק

מאוד ולא פעם נכנס בריב על קוצו של יוד, בניו היו כולם ציונים; את אברהם מרדכי פרנק, הציוני המסור והנאמן ובעל תפילה מצויין, שהיה תקופה מסויימת גם יו"ר ועד הקהלה מטעם ה"מזרחי"; זידמן, שהיה ראשון למוכרי העיתונים בעיר; דנציגר, שהיה פעם אדם אמיד ומכובד וירד מנכסיו; פשיסכר, שלא היה ליפנאי ממש והגיע אלינו, כשהייתי כבר נער. הוא היה משמח את הקהל וביחוד הגדיל לעשות בשמחת תורה.

ה ה ו ו י ב " ש ט י ב ל "

ב"שטיבל", היו נוהגים "בעלי שמחה" באירוע חתונה, הולדת ילדים וביחוד בן זכר, בר-מצווה וגם ב"יאר-צייט", להביא ל"שטיבל" עוגות ומטעמים אחרים ולהנות את כל מתפללי ה"שטיבל" ולשתפם בשמחה. ב"יאר-צייט" של הרבי, היו הגבאים עורכים סעודה גדולה ונהגו לאכול אורז ממולא שזיפים וצימוקים. "בעלי השמחה" היו עולים לתורה בשבת שלפני המאורע המשמח. היו גם כמה מומחים לשתיה ובראשם הפשיסכער. הוא היה מכין בעצמו משקה מיוחד לשמחת-תורה, שנקרא "מעיד" ו"המבינים" ששתוהו, היו מלקקים את שפתותיהם מרוב הנאה.

בדרך כלל מעטים היו המקרים, בהם פרצו מריבות בין המתפללים, אבל בכל זאת קרו כאלה, אם בגלל "כיבודים" כגון: מי יעבור לפני התיבה, או בגלל "עליה" לתורה ולעיתים רחוקות על רקע מפלגתי. בני המתפללים, המבוגרים, כמעט שלא באו ל"שטיבל" ואחדים מהם רק ביום הכיפורים. רובם היו ציונים ומיעוטם השתייכו ל"בונד" ול"פועלי ציון - שמאל".

בימי שבת, ועוד יותר בחגים, היתה החצר הומה ורועשת וביחוד בהפסקות בין התפילות, בעיקר בין שחרית למוסף ובעת קריאת התורה, שאז נוסף לילדים ששיחקו בחצר, יצאו גם המבוגרים לשאוף אויר ולשוחח על דא ועל הא. החצר התמלאה מתפללים, לבושים קפוטות משי שחורות ועטופי טליתות, וב"ימים הנוראים" עטו חלוקי "קיטלען" לבנים.

ב"שטיבל" היו גם עורכים לאחר תפילת המנחה בשבתות את הסעודה השלישית, או כפי שנקראה "שלוש הסעודות", ומנעימים בזמירות עד לתפילת מעריב ואז היו לפעמים נשארים גם לסעודת "מלוה-מלכה", שהזמר המרכזי בה היה "השבוע טוב". האווירה ב"שלוש הסעודות" היתה מאוד מיוחדת ועטופת קסם. ב"שטיבל" היה כבר אז אור קלוש, שאחרוני קרני השמש החדירו לתוכו. יהודים זקנים ובחורים צעירים ישבו על הספסלים ואחרים עמדו, מצטופפים ומתנועעים בקצב, עוצמים עיניים ושרים זמירות בדביקות ובהתעלות, לרוב בניגון עצוב, שהעיד עד כמה קשה הפרידה משבת-מלכתא. רבים מאלה שהשתתפו בסעודה ובזמר ידעו, שאלה השעות האחרונות, בהן שכחו את כל דאגותיהם וטרדותיהם ולמחרת מחכה להם שבוע קשה ואפילו קשה מאוד.

ה"שטיבל" היה פתוח כל השבוע מבוקר עד מאוחר בערב ותכופות גם כל הלילה. נמצאו תמיד יהודים שישבו שם, שעונים על דף גמרא או אמרו תהילים, לרוב זקנים, שלא יכלו כבר לשאת בעול הפרנסה. בשבועות של "הימים הנוראים" היו אומרים סליחות מאוחר בלילה, או

לפנות בוקר ובאותם לילות חג, בהם נהגו לומר "תיקון", נשארו האדוקים ביותר עמוק לתוך הלילה ואמרו את הפיוטים.

ה ח צ ר

החצר שלנו היתה תמיד רועשת, גם בימי חול, וביחוד ב"ימי שוק". בית החרושת לשמן שלנו היה בחצר ובה היו גם המחסנים, בהם אוחסנו מאות שקי החריע, שהיה חומר הגלם העיקרי לייצור השמן. עשרות עגלות רתומות לארבעה סוסים היו מגיעות כל שנה אחרי הקציר מחצרות ה"פריצים", בעלי האחוזות, ועליהן מטען שקי החריע והסבלים היו פורקים אותם למחסנים. ייצור השמן נעשה בכוח החשמל, אבל האכרים שהיו מגדלים חריע בכמויות קטנות היו באים מפעם לפעם עם סוסיהם הרתומים לעגלות ומביאים שקי חריע, בכדי לטחנו בכוחות עצמם בשביל המשך התהליך לייצור השמן. האכרים, שרובם התקיימו בקושי, היו חסכניים מאוד והשתדלו לקמץ ככל האפשר בהוצאת מזומנים. רתימת סוסיהם לטחינת החריע, חסכה להם כסף והם שלמו סכום קטן יותר, רק בעד תהליך הסחיטה. הם היו מגיעים בעשרות, לרוב עם נשותיהם או עם ילדיהם, בעגלותיהם וממלאים את החצר ושומרים מכל משמר על התור. הם היו מביאים בו בזמן גם תוצרת חקלאית אחרת והיו מנצלים את זמן ההמתנה בכדי ללכת לשוק, למכור את תוצרתם ולקנות בתמורה מצרכים הנחוצים להם, לשדה ולמשק הבית.

החצר דמתה בימים אלה לשוק קטן ואותי כילד וכנער משכה מאוד כל ההמולה הזאת. כשגדלתי קצת, עסקתי בשמירה על התור ואחר-כך בגביית הכספים, דמי השימוש במכונות. האכרים עצמם שמרו על זכויותיהם בקבלת התוצרת - השמן והכוספה, ממנת גרעיני החריע, שהיתה שייכת להם. מאוד עניינו אותי האכרים ובני משפחותיהם, שהגיעו תכופות איתם. היו ביניהם פולנים "טהורים" והיו רבים "פאלקס דויטשע", שכרגיל היו העשירים יותר, כי היו ברשותם חלקות אדמה גדולות יותר וגם היו חקלאים מקצועיים וטובים יותר. רובם ידעו קרוא וכתוב, בניגוד לפולנים, שמעטים מהם ידעו זאת. האכרים היו לרוב אנשים פשוטים, חרוצים וללא יומרות יתירות והיו לבושים בפשטות. הם נראו קמצנים. ייתכן ועבודתם הקשה מאוד והמעט שקבלו בתמורה, ציוו עליהם חסכנות יתר בכדי לעבור את השנה ולהגיע לקציר הבא. הם היו לרוב אנשים, שבשיחות ובמגע ומשא איתם הוכיחו, שהם מבינים יפה את החיים ותופסים את הדברים בשכל פשוט וישר וכפי שהיו מתבטאים, נחוננו ב"כלופסקי רוזום", הגיון של איכרים. הם לא היו אנטישמיים, אם כי היו גם כאלה ולרוב הוסתו על ידי תעמלני מפלגות הימין, שהיו מגיעים לכפרים ומנהלים תעמולה למפלגותיהם ומתבלים דבריהם בהסתה אנטישמית, בראותם אותה כ"מטבע עובר לסוחר" שתעזור להם "למכור" את מצע מפלגותיהם.

הרחוב בהמשכו

אנסה להעלות גם שמות וקוים, לדמותם של שכנים רחוקים ברחוב, שאותם אני זוכר ממרחק של כמעט 60 שנה, מאז עזבי את העיר עם גיוסי לצבא וקרוב לאחר שחרורי, צאתי לורשה, לכהן בהנהגה הראשית של "השומר הלאומי" ולגור בה עד עלותי ארצה.

מימיננו היה ביתו של בריה פרבדה ואחריו של הגוי ויטצקי, עליהם כבר ספרתי. לימינו של ויטצקי היה ביתם של משפחת קונשטם. הבתים של ויטצקי ושל קונשטם היו קטנים ורק משפחה יחידה גרה בכל אחד מהם. בבית גרה האלמנה קונשטם ולה חמישה בנים, שחלק מהם כבר עזב את הבית. היתה להם כעין חנות לבדים בבית והיו מוכרים דרך החלון, שהשקיף החוצה. הבן הצעיר היה עוד תלמיד באותן השנים, בהן אני זוכר את המשפחה. הם היו חסידי גור - הבן הבכור והבן הצעיר יותר התפללו שם. אחד הבנים, משה, היה טיפוס יחיד ומיוחד בעיר. הוא היה בעל מקצוע מצוין בתפירת בתי-שוק לנעליים ועבד אצל פוצכה, שהיתה לו חנות נעליים ברחוב פילסדסקגו. הוא נעל תמיד נעליים עם בתי שוק גבוהים עד לברכיים עם מכנסי רכיבה, בקיץ ובחורף. הוא ידוע היה כפורע חוק ולפעמים התחצף - וגם התגרה - כלפי כל אחד, מבלי להתחשב במעמדו או בגילו. הוא היה מחוסן בפני המשטרה, כי היו לו קשרים טובים איתה ולא נקטה כל פעולה נגדו. הוא היה מחלל שבת וחג בפרהסיה, אבל לא פעם התפרץ ל"שטיבל" של חסידי גור, ששם התפללו אחיו והיה דורש שיתנו לו "עליה" והיה מעורר שערוריה מלווה בצעקות ובקושי היו נפטרים ממנו. הוא היה מתרועע עם "שיקסעס" (בנות נוצריות), מתהלך איתן ברחובות העיר ולא היה מתחשב בדעתו של אף אחד. ידע גם לעשות "טובה" לאנשים, ביחוד עניים. כשנזקקו לחסדי המשטרה שאיתה היו לו קשרים טובים של "תן וקח" ולפעמים דרכה, גם עם מוסדות ממשלתיים אחרים. ידע להתריס בפני אנשים, תכופות גם דברים נכונים, אבל ראויים להצניעם, מבלי להתחשב במעמד ובמקום, לרוב בקולי קולות.

אחרי ביתם של משפחת קונשטם היה הבית של משפחת דנציגר. היתה להם פעם חנות סיטונית למכולת, אבל כבר בראשית תקופת פולין המשוחררת, כשגברה ההתחרות, ירדו מנכסיהם והחנות נשארה מדולדלת ואבדה כמעט את כל לקוחותיה. היו 5 בנים לדנציגר, כפי שאני זוכר אותם, הירש ליב, יעקב שניגן בכנור בראי-נוע, הבן הרביעי שלמה היה ראש קבוצת הכדורגל היהודית בעיר ומת צעיר, באופן פתאומי, והחמישי - חונה. חונה למד זמן מסוים ב"חדר" יחד אתי. לא הצטיין ביותר בלימודיו, אבל הצטיין מאוד בכוחו הפיסי, בהעזתו ובתעלוליו וכולם פחדו מפניו. ב"מלחמת האבנים" שנהלו הבחורים היהודיים נגד ה"שקצים", היה הוא אחד המנהיגים וידע להשיב מלחמה שערה. אצל דנציגר היתה חצר גדולה, זכר לימים הטובים בהם באו לקוחות כפריים וחנו בה עם עגלותיהם. אנו, הילדים, נהגנו תכופות לשחק שם בשבתות וחגים, כשדרוש היה לנו שטח נרחב למשחקים.

אחרי דנציגר, היה הבית בו גרו יחיאל רוסק וחותנו, לוי קרינק. בתקופה מאוחרת יותר גר שם מנדלסון, שהיה גם הוא חתנו. יחד ניהלו את החנות לעורות. לוי קרינק היה אחד מגדולי הסוחרים במקצוע זה והיה אדם אמיד. היה חסיד גור ומראשי "אגודת ישראל". גם ב"שטיבל" של גור היה מראשי המדברים והתחשבו מאוד בדעתו. מנדלסון היה תלמיד חכם וגם הוא היה מתפלל ב"שטיבל" של גור כחותנו, למרות העובדה שהיה חסיד אלכסנדר. הוא היה לפעמים בא להתפלל ב"שטיבל" שלנו. תכופות היו מתייעצים בו בוויכוחים תלמודיים ובהלכות הפוסקים. ילדיו, כמו ילדי רבים אחרים ממתפללי גור, רחקו מה"אגודה".

משמאלנו וממש בשכנות לנו היה הבית של משפחת רוסקולנקר, שהיתה להם מעגילה ובאותו בית גרה האלמנה רחל פרנקל ובתה חוה וחתנה הירש ליב ליזרוביץ, שעלו ארצה. היתה להם חנות לכלי בית מחרסינה, זכוכית, סירים וכלים אחרים.

אחריהם בא הבית של פלורמן שהיה בית גדול, הגדול ביותר ברחוב, פרט לביתם של הרוקחים, הנל וצסלבסקי. לא כל דיירי הבית זכורים לי.

נוסף למשפחת פלורמן גרה שם משפחת שיינברג, שהיתה משפחה אמידה, ובקומה העליונה גרה משפחת איזנשמידט. היתה להם סוכנות ההפצה של כל העיתונים, לאחר שזידמן הזקן נטש את העסק. אני זוכר, ששני הבנים היו מחלקים את העיתונים וכמנויי ה"היינט" היו מביאים לנו בבוקר מוקדם את העיתון. באותו בית גר "גוי" שהיה, נדמה לי, סנדלר, או רצען והיה לפחות פעם או פעמיים בשבוע משתכר וממש מתגלגל ברחובות. היה מהשיכורים המועדים, אבל לא גרם נזק לזולת. היתה שם גם מאפיה ואינני זוכר, אם היתה גם אופה לחם יום יום. בכל אופן זכורני, שהיו מביאים לשם חלות, הקלועות ע"י עקרות הבית ביום חמישי ומקבלים אותן חזרה, אפויות למחרת היום. בימי הקיץ, היו עקרות הבית מכינות עוגות מיוחדות ממולאות פירות (סטונעקעס): גרגירי יער, דובדבנים, שזיפים ותפוחים וגם אלה היו מובאות למאפיה יחד עם החלות. כן היו מביאים לשם ביום שישי את סירי החמין ומקבלים אותם חזרה בשבת לקראת סעודת השבת. הרחוב היה ממש מתעורר לחיים לקראת קבלת החמין בשבת, כי בשעה היעודה היתה מתחילה תהלוכה ממש של ילדים וילדות, נערים ונערות, עם מגבות ביד ופניהם למאפיה. לאחר קבלת החמין, היו חוזרים ביחידות כל אחד לביתו, כשהסיר, עטוף במגבת למען לא יכוו, אחוז בידו. המאפיה זכורה לי גם מימי ערב פסח. במאפיה היו אופים מצות וכל אחד היה בא לקחת אותן מהמאפיה ובערב פסח ממש היו אופים את "המצה השמורה". בערבו של יום, ולפני החג, היו מתאספים יהודים אדוקים, ולרוב היו אלה החסידים מה"שטיבלך", אבל רבים גם מבית המדרש ומיעוטם מבית הכנסת, והיו עוסקים בעצמם בכל העבודות הקשורות באפיית המצות מקמח מיוחד שנועד לצורך זה, כמובן תחת עינו הפקוחה של האופה. החסידים, במיוחד, היו רואים באכילת "מצה שמורה" ולא פחות בהכנת המצות בגופם הם, זכות גדולה לעצמם.

בהמשך הרחוב, ולאחר ביתו של פלורמן, היה הבית של הספל, שהיה סוחר תבואות ושם גרו גם וימברג וברוורמן. בביתו של הספל שכנה חברת "הכנסת אורחים". גרו שם גם

מונטר וברומברג ואשתו אסתר רחל לבית צירקוס. הבית האחרון ברחוב, שפנה גם לרחוב גרנסקה, היה של טץ. בונם טץ היה פעם אדם עשיר וכרבים אחרים ירד מנכסיו וחנותו, שהיתה פעם מפורסמת נשארה עם לקוחות מעטים מאוד, ובקושי יכול היה לפרנס את משפחתו. בביתו של טץ גרה משפחת מירנץ, שהיתה פעם מעשירי העיר ומהנכבדים ביותר. מירנץ הזקן שמש שנים רבות כפרנס הקהל בועד הקהילה. גם הם ירדו מגדולתם והיו צריכים לחיות מהדוידנדים של העבר. הם היו בעלי השפעה רבה בתקופת הרוסים והגרמנים ובמקצת גם בראשית עצמאות פולין. אשתו היתה מורה בביה"ס העממי היהודי.

הצד הנגדי של הרחוב כלל בניינים, שחזיתותיהם פנו לרחוב רינקובה (די גילדענע גאס), אבל חלק מהם פנה גם לרפצקגו. כאמור, גבל הרחוב עם רחוב פילסודסקגו ומולו היה רחוב קטן שנקרא קושצלנה, שם עמדה הכנסיה הקתולית. בקצה הרחוב, בצד זה, היה גן קטן. לאחריו, היה הבית הגדול ביותר ברחוב ואחד היפים והמודרניים ביותר בעיר. בעליו של הבית היו: ורנר וצסלבסקי, שני גיסים, רוקחים, האחד נוצרי קתולי והשני "פאלקס דויטשע". בבית הזה, מהיחידים בעיר, היו מים זורמים בדירות שהגיעו מבאר ארטזית בחצר. גרו שם המשפחות: נחום סוסנובסקי, ויצורקביץ - מזכיר העיר, מנדל אלטמן, שהיתה לו חנות המכולת הסיטונית הגדולה ביותר בעיר. עם בית זה גבל בית המעצר, שנקרא "די קאזע" ומזה שמו של הרחוב, לפני ששונה לרפצקגו. הרחוב שלנו כלל רק את החלק האחורי של בית המעצר, את החצר שבהמשכה היה מבנה, בו שוכנו העצורים שנאסרו ע"י השוטרים והוחזקו במקום הזה, יום ולילה או שניים, עד ששוחררו, או הועברו לבית הסוהר. כאן מצאו את מקומם שיכורים עד אשר התפכחו, או כאלה שנעצרו עקב קטטה בלווי מכות ובגין תלונות שונות שהוגשו, עד שהתברר טיבן. העירייה שכנה באותו בניין בחזיתו, שפנתה לשוק (היום רחוב דקרטה). בין בית המעצר והעירייה, לבין ביתו של ליפסקר, הפרידה סמטה צרה, שנמשכה מרחוב רפצקגה ועד השוק. בסמטה זו, בביתו של ליפסקר, שחזיתו פנתה לרחוב רינקובה ואחוריו לרחוב רפצקגה, שכן ה"שטיבעל" של גור, שהיה בית החסידים הגדול ביותר בעיר. אני זוכר שבקרתי כנער קטן פעם או פעמיים, וגם זה בהצצה בלבד - ב"שטיבעל" של גור. זה היה מוזר מאוד, שהחסידים של אוטבוצק, או ז'יכלין, לא הדירו רגליהם מה"שטיבעלך" של אלכסנדר או גור, אבל חסידי גור מעולם לא נכנסו ל"שטיבל" של אלכסנדר ולהיפך. כה עזה היתה ההתנכרות והקנאה בין שתי ה"חצרות". ה"שטיבל" של גור היה מעוז ההתנגדות האקטיבית והלוחמת לציונות ולכל קידמה.

בביתו של ליפסקר בקרתי פעמים רבות כילד וכנער קטן. מיכאל ליפסקר, וגם אחיו הגדול יותר, למדו יחד איתי ב"חדר" המתוקן ומיכאל היה חברי הטוב. בהמשך לימודי לא נפגשו דרכנו ומיכאל גם לא היה חבר בתנועת הנוער וכך נפרדנו. ליפסקר היה לפנים סוחר טכסטיל, בין האמידים בעיר. לאחר מלחה"ע הראשונה הפנה לו מזלו עורף ועל אף גמישותו, לא הסתגל לתנאים החדשים וירד מנכסיו, כרבים אחרים בעיר. מיכאל ואני, היינו שנינו תלמידים חרוצים ונהגנו לשנן את לימודינו בבית. הייתי נוהג לבוא אליו לשם זה וגם

למשחקים. היינו יושבים בחדר המטבח, הגדול כסלון, ושם ישבו גם תכופות, אמו, שהיתה נוהגת לסרוג או לתקן בגדים כשמשקפיה על חוטמה, ואחותו חנה, שהיתה כבר אז עלמה בוגרת, יפה. לעיתים רחוקות בא גם האב לשם וכשהיה פותח בשיחה היה לא רק מדבר בשטף, כי אם לפרקים, ממש יורה את המילים כחיצים. היה לו זקן מקוצץ, מטופח ועיניים עצובות לרוב, שהעידו על חוסר האונים, בו נסתיים היום בדומה לימי אין-אונים רבים אחרים שקדמו לו. על התנור הגדול, שהיה מרוצף אריחים, רבצו כמעט דרך קבע שנים, שלושה חתולים יפים, שהתחממו שם. קבלתי פעם, בעודי ילד קטן, ממיכאל חבורת גורים אחרי ההמלטה והבאתי את כולם הביתה. כל הלילה יללו, כי היו רעבים לאחר שנותקו מהאם ונאלצתי, נוסף על העונש שקבלתי, להוריד את כולם לחצר באישון לילה, כשפחדתי מאוד מהחושך. לא פעם נענשתי על אהבתי לבעלי חיים. לפעמים חפשתי לי חברים מיוחדים בגלל הסיבה הפשוטה שהיו להם בעלי-חיים. כך גם היה לגבי חברי בראון, כשהייתי כבר נער. היו להם מחסני תבואות וחצר גדולה מאוד ברחוב סקמפה (קילינסקגו) וגם סוסים ושדה מחוץ לעיר. לשם הייתי הולך מידי פעם בקיץ עם חברי בכדי לצאת מהעיר, להשתתף בעבודות שונות וגם לשבת על העגלה ולזכות ולקבל את המושכות והשוט לידי ולהיות העגלון בכוחות עצמי ולפעמים גם לרכב על הסוסים.

בשכנות לביתו של ליפסקר, היה ביתו הקטן של יעקב יצחקיה ינואר ולאחריו ביתה של משפחת גולדברג, שהיו רצענים וניהלו בית מסחר גדול. באתי לביתם בכדי לשנן עם שני הבנים, שלמדו יחד איתי, את שיעוריהם. עשיתי זאת בשכר. היו לי גם "תלמידים" אחרים שנעזרו בהכנת שיעוריהם, מגיל צעיר מאוד. שני בני גולדברג היו גבוהי קומה והגבוהים ביותר מבין התלמידים שאני זוכר. לאחר בית גולדברג היה בית מפורסם במידה ידועה וזה היה ביתו של ברגר, שהיה מנגן בחצוצרה בתזמורות של מכבי האש ו"מכבי" וגם מנגן בכינור בחתונות ובשמחות אחרות. הוא היה ראש הכלי זמרים, שהיוו חבורה שלמה, שהיתה משמחת את הקהל ומרקידה את הנוער בהזדמנויות רבות ושונות. גם גיסו, שאת שמו איני זוכר (אונגר, נדמה לי), וגר באותו רחוב, היה אחד מהחבורה. בין שני הגיסים היתה תמיד תחרות סמויה ולפעמים גם גלויה, אבל ברגר מקומו היה שמור לו כראש וראשון. הם היו מופיעים גם בנשפים וחגיגות של נוצרים. בבית, שפנה לצד רפצקגו, גרו פליישהקר, גרינשפון, והמלמד איטשע רוסאק ואילו ביתו של ברגר חזיתו פנתה לצד רחוב רינקובה.

הבית האחרון, שבחלקו פנה לרחוב רפצקגו ואילו חזיתו פנתה לרחוב גדנסקה, היה של פירשט. פירשט היה אדם מכובד מאוד ושמש לפני שנים רבות הפרנס הראשי של הקהל. לפני יסוד בנק "קופיצקי", ו"קאסא ספולדז'לצ'א", נחשב פירשט לבנקאי הראשי בעיר. היו מלווים בריבית לא מעטים אצלנו, אבל לפירשט היה מעמד מיוחד בתחום זה. מעמדו ירד מאוד, כשהזדקן ותנאים חדשים התהוו ברחוב היהודי ובשטח העסקים והפיננסים, ולא קל היה לאנשים כפירשט, מירנץ ודומיהם להסתגל להם. בנו, הרצקה פירשט, פנה גם הוא לעסקנות ושמש בתפקיד יו"ר "אגודת מכבי", נבחר כלווניק בעירייה ושמש גם בתפקידים ציבוריים

אחרים.

רחוב רפצקגו היה חתך של האוכלוסיה היהודית בעיר, אם כי רחוב גדנסקה ורינקובה שיקפו יותר את החיים היהודיים. העובדה, שברחוב זה התמקמו שני בתי החסידים החשובים ביותר - גור ואלכסנדר - נתנה את אותותיה ברחוב בימי חול ובעיקר בימי שבת וחג. מאות חסידים היו ממלאים את הרחובות, בלכתם להתפלל ובשובם והגבירו את הצביון היהודי של הרחוב. בימי קיץ, בשבתות ובחגים, היו הנשים יושבות על יד החלונות ומסתכלות בנעשה בחוץ. בחורף היו החלונות הכפולים אטומים, לבל יחדור הקור, מכוסים פרחי כפור נהדרים.

השכנות של רחוב פילסודסקגו והכנסיה הפרה לפעמים את האידיליה. בימי חג נוצריים היו לפעמים עוברות כאן תהלוכות דתיות, היוצאות מהכנסיה, שלרוב היו פונות לצד רחוב פילסודסקגו, והיהודים היו אז מסתתרים, או נמנעים מלצאת לרחובות ולהתקל בהן. ימים אלה, לא היו רבים ולא פגעו במהלכם התקין של חיי האוכלוסיה היהודית, שגרה ברחוב שלי.

* * *

יצחק קלודובסקי

קהלת יהודי ליפנו

כשעולים בי זכרונות מימי ילדותי, עומדת לנגד עיני, ליפנו - עיר הולדתי, העיר בה היתה ראשית צמיחתי. ליפנו, ככל הידוע לי, היתה עיירה ככל עיירות היהודים בפולין שלפני השואה, ובכל זאת, דומני שלא אטעה אם אומר שהיה בה ייחוד כלשהו. היתה זו ליפנו של הרב ברוט זצ"ל, אשר שמעו הקיף את פולין כולה ואף חצה את גבולות פולין. רבים רבים כלל לא שמעו את שמה של העיר ליפנו, אך ברגע שנאמר להם, כי מדובר בעירו של הרב ברוט, ידעו מיד במה המדובר.

הרב ברוט היה עתיר מעשים ושבע פעלים - חבר ב"סיים" הפולני ולאחר מכן נשיא "המזרחי" בפולין, ובתקופת המלחמה כששהה בניו-יורק, עמד שם בראש "ועד ההצלה".

הקהלה היהודית בליפנו בהנהגתו, היתה קהלה תוססת ופעילה מאד בכל שטחי החיים, למרות היותה קהלה קטנה, יחסית - 500 משפחות בסה"כ. היתה זו קהלה של אוכלוסיה גאה, לאומית בהשקפותיה ולגיבוש אופי ורוח אלה, היה לרב ברוט חלק נכבד ביותר.

ליפנו היתה גם עירו של הצדיק - הרבי הזקן ר' נחום ישראל ושל הרב הזקן- הרב ויינגוט, שאחד מבניו - יליד ליפנו, היה מאוחר יותר הרב בידובה ואחר כך עמד בראש ועד הסיוע של ה"ג'וינט" בוילנה.

הקהלה היהודית בליפנו התברכה בנכסים קהלתיים רבים ומפוארים. במיוחד ניתן לציין את בית הכנסת הגדול והמפואר, שכמוהו נראו מעטים מאד בכל רחבי פולין. פארו והדרו ציינו הן את פנימיותו והן את חצוניותו.

הוא היה מוקף בשטח נרחב ומרנין ביופיו, מלא בצמחייה מגוונת, שהשתרעה עד לגדות הנחל, והיו בו ספסלים למנוחה. בשטחו הנרחב של בית הכנסת עמד גם בית המדרש החדש והנאה, אותו אכלסו בחורי ישיבה במשך 24 שעות ביממה, ועסקו בלימוד תורה ובשינונה, או סתם יהודים, שנהנו לבלות את שעות הפנאי בד' אמותיו של בית המדרש, או עסקני צבור, ביניהם, אבי האהוב - אברהם יוסף ז"ל, אשר יחד עם עוד בעלי בתים מכובדים יסד את "בקור חולים" ועמד בראשו. תפקידם היה לדאוג לחולים עניים, כדי שיוכלו לקבל טיפול רפואי חינם. לא היתה זו מלאכה קלה, כיוון שמידי פעם הזעיקו אותם באישון לילה לביתו של חולה, כדי שישבו ליד מיטתו ואילו בני משפחתו העיפים יוכלו לנוח מעט. כל זאת עשו אך ורק לשם מצווה. נוסף על כך היה אבי גבאי ב"חברה קדישא". בין היתר ארגן את הסעודות המסורתיות המפוארות של ה"חברה קדישא" בז' באדר - יום פטירתו של משה רבנו ע"ה, אשר התקימו בבית המדרש, כשאורחת הכבוד הוא הרב ברוט - חבר ב"חברה קדישא" בעצמו והוא שנשא דרשה, בה הסביר את משמעות היום המיוחד הזה. בהזדמנות זו יש לציין את הכבוד הרב, שהיה כרוך בחברות ב"חברה קדישא", שלא כל אחד זכה בה והיו אף, ששלמו כסף

רב כדי לקנות את הזכות לחברות בה.

נוסף על הפעילות הקהלתית-דתית השגרתית, היתה פעילות רבה ותוססת בשטח הפוליטי-רעיוני ובתחום הקהלתי, שנגע לחיי היום-יום של כל יהודי.

היה לנו בליפנו נוער יהודי דינמי ותוסס, שהיה מאורגן בתנועות הנוער ובמפלגות הפוליטיות השונות מן ה"בונד" ועד "אגודת ישראל", אך הבולטות שבהן היו, כמובן, תנועות הנוער הציוניות השונות. מעת לעת נערכו בחירות למועצת הקהלה, כשהן מלוות במאבק עז על השליטה בקהלה, אך "סעיף 20" המפורסם העניק באחרונה יתרון ל"אגודת ישראל", בהנהגת אברהם רינג.

חשוב גם לציין את מאבקם של הנציגים היהודיים במועצת העירייה למען זכויות היהודים. מפורסם המקרה, בו הוצאה גזירה, שאין להעמיד דוכנים בשוק, דבר שהכביד מאד על הסוחרים היהודים, ונציגו הנאמן של הצבור היהודי, בעירייה - יחיאל מונדרל, לא נח ולא שקט עד שהגזירה בוטלה.

מאבק נוסף למען זכויות היהודים זכור לי היטב, כי הייתי מעורב בו אישית כתלמיד בכיתה ה' בביה"ס העירוני. המחנכת שלנו היתה אשתו של לבנדז, יהודי מתבולל וזה לא נשא חן בעיני המורים האנטישמיים ובראשם, המנהל ויניצקי. באותה עת היתה המחנכת בהריון והם ניצלו זאת כדי לבטל את הכתה היהודית הנפרדת ואת תלמידיה פזרו בין הכתות הרגילות של הנוצרים, בהן היינו נתונים ליחסם המעליב והלגלגני, הן של התלמידים והן של המורים. לא הבלגנו על יחס זה והכרזנו על שביתת לימודים. בד בבד פנינו ליו"ר הקהלה-זלמן שיבק, למזכיר - משה ביידרקה והרב בפועל - הרב קרמסקי ובקשנו את התערבותם. מיד התכנסה ישיבת חרום של נשיאות הקהלה, ובה הוחלט לשגר מחאה חריפה למפקח על בתי-הספר ובמקביל לשלוח אליו משלחת של ראשי הקהלה. סוף דבר, השביתה שלנו השיגה את מטרתה והכיתה היהודית הנפרדת הוקמה מחדש עם מורות יהודיות. גם היחס כלפינו השתנה, לפתע הפך הדבור אלינו מעודן יותר ואף כנוי הגנאי "ז'יד" הפך לנדיר יותר ובמקומו בא הכנוי- "סטאראזאקונני" (בן הברית הישנה).

מאבק נוסף, שנטלתי בו חלק בהיותי מבוגר יותר, היה נגד החרמת דוכני היהודים בשוק ועסקי היהודים בכלל. החרם נוהל ע"י ה"אנדקים" - חברי המפלגה הלאומנית בפולין ובראשם- וויצקה. הם נהגו להעמיד את "משוגע העיר" - "קיליונה" ליד חנויות של יהודים, כדי שימנע את כניסת הפולנים אליהן. מדי פעם הופיע במקום גם וויצקה עצמו. באחת הפעמים אזרתי עוז והטחתי בו מלים קשות. הבהרתי לו כי מקומו בכפר, שם מומחיותו רבה, אך לא כאן, בין סוחרים מבטן ולידה, היות ובתחום המסחר הבנתו קלושה ביותר. תשובתו היתה, שדי יהיה אם היטלר יבוא לחודשיים, כדי ללמד אותי לקח (יש לזכור שזאת אמר אדם שחשב עצמו פטריוט פולני). ואכן "זכה" לכך. עוד לפני כן, ששה שבועות לפני המלחמה, הייתי עד לפוגרום ב"יום השוק" בכפר צ'רניקובו, ממנו יצאנו בחיים אך ורק בנס.

* * *

דמויות

שמואל אלון (דומב)

א ב י   מ ו ר י   ז " ל

ברצוני להקדיש את הדברים הבאים למספר אנשים מעירנו, אשר השפיעו עלי כמחנכים ואנשי מופת, והטביעו את חותמם עלי, ואנסה להעלות מנבכי זכרוני רשמים וחוויות, הקשורים בהם.

הראשון מביניהם היה אבי מורי, דוב בעריש דומב ז"ל. אבי היה יליד עיירה קטנה, אושצק, שבמחוז גרוולין, פלך וורשה, ולרגל נישואיו עם אמי, חנה לבית מש ז"ל, הגיע לליפנו. אבא היה אדם דתי, שומר מצוות, אבל לא אדוק ובוודאי לא "חסיד שרוף". הוא היה מתקדם, אפילו במונחים של הימים האלה, ומה עוד בהשוואה למה שהיו אז פני הדברים בעירנו. הוא חבש מצנפת "יהודית" וגם לבש קפוטה, כמנהג היהודים בימים ההם, אבל לרוב לבש חליפה, הוה אומר ז'קט קצר ומכנסים, דבר שהיווה סטיה מהלבוש המסורתי.

אבי לא נסע לרבי, אף כי היה חסיד אלכסנדר והתפלל ב"שטיבל" של חסידי אלכסנדר. פעם אחת נסע לרבי כחבר משלחת, שניסתה להשפיע על הרבי להצטרף להסתדרות "המזרחי", או לפחות להתבטא בצורה מפורשת יותר למען הציונות הדתית ולא להסתפק בתמיכה שקטה, או ביחס פאסיבי, כפי שנהג הרבי עד אז, אולם השליחות נסתיימה בהצלחה חלקית בלבד.

אבא היה ציוני נלהב, ממיסדי "המזרחי" בעירנו ומעסקניו המסורים. הוא היה מראשוני החותמים כמנוי של ה"היינט", העתון הציוני בפולין. כפי שהזכרתי ברשימה הכללית על עירנו, היה אבא בין העסקנים שנאבקו למען הספריה היהודית, שתשאר בידי הקהלה ונגד מגמת הנוצרים לנשלה ולהוציא את הספריה מידי היהודים. הוא ראה בספריה נכס תרבותי חשוב ביותר, שכדאי וראוי להאבק למענה.

בביתנו היו, פרט לספרים תורניים, שנמצאו בהרבה בתים יהודיים, גם ספרים חצוניים, שרבים מהם הבאתי ארצה, כגון, ההסטוריה של גרץ, מלחמת היהודים של יוסיפוס פלביוס, כרכי התקופה, ספרים של ביאליק וטשרניחובסקי, ואפילו "לחישות נשמה" של טאגורי, וגם "הכוזרי" של יהודה הלוי ו"אמונות ודעות" של הרב סעדיה גאון, וגם שיריו של יהודה הלוי - כולם בהוצאת שטיבל, ברלין. אבא עודד ופעל למען לימוד השפה העברית ולמען ידיעת הספרות העברית והכללית.

אבא היה אוהב הבריות ובניגוד למקובל בימים ההם בין חוגי החרדים והחסידים, התייחס בסובלנות ל"גויים" ולדתם, וקשר קשרי ידידות עם רבים מהם. מעולם לא הרשה להעליב נוצרים, או לפגוע בדתם והתנגד לאמירה: "שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא", שהיו אומרים יהודים בעברם על יד הכנסיה הנוצרית.

היו לו לאבא ידידים רבים, ולא רק בין היהודים - ומהם ידידי נפש - ועל כולם

היתה ידידותו עם הרב ברוט. הידידות עם הרב ברוט החלה מיד לאחר בואו לכהן כרב העיר, ושניהם עוד צעירים לימים. כשחלה בנו של הרב במחלה קשה מאד ומצבו היה מסוכן - וזה קרה בתחילת מלחה"ע הראשונה - חרף אבא את נפשו ונסע לוולוצלבק בעצם הקרבות, כשהמעבר על גשר הויסלה לא היה בטוח, בכדי להביא רופא משם וללא הצלחה. לבסוף פנה לד"ר קלטמן, שהיה רופא מפורסם ואדם מוזר מאד ובקשו לנסוע לליפנו, בכדי לסעוד את הילד החולה. רק אחרי שידולים רבים עלה בידי אבא להשפיע על ד"ר קלטמן להלוות אליו במסע המסוכן לליפנו.

הוא שיתף פעולה עם הרב להצלת הכומר הראשי של הכנסיה, שנדון למות ע"י הבולשביקים, בתקופת כיבושם הקצרה של עירנו, ע"י בית-דין שדה, שהיה ממוקם בחצר ביתנו. פעל גם במקרים אחרים, שלא כאן המקום להזכיר אותם - להצלת נפשות. אבא השתתף במסעי הבחירות של הרב, שהעמיד את מועמדותו לכס הרבנות בערים אחרות בפולין מול מועמדי אגודת ישראל, שניהלה נגדו תעמולה ארסית, מלאת השמצות אישיות ושקרים. באחד הפמפלטים נכתב, שבת הרב מטיילת עם "שקצים" (כנוי לצעירים נוצרים) וזה נכתב בזמן, שהבת היתה עוד ילדה כבת חמש, שש. זו רק דוגמא אחת לשקרים, שאפיינו את התעמולה שנוהלה נגד הרב. דברים אלה פגעו קשה באבא ולאחר שחזר ממסעות אלה, היה ממש מדוכדך, כי לא תאר לעצמו, שאנשים ואפילו יריבים מפלגתיים, אבל יהודים, יכולים לרדת לשפל כזה.

קצר המצע מהשתרע ומספר את המקרים הרבים, בהם עזר לאנשים בדרכים שונות - ולרוב בהצנע - בעת מצוקתם. רבים, רבים מאד באו אליו, יום יום, לשאול בעצתו, ועל אף טרדותיו הרבות, לא סרב לאיש. ביתנו היה בית, שארח אנשים רבים וביחוד עסקנים ציוניים, שבאו לליפנו בשליחות ציונית, לרוב בשליחות הקרנות ושליחים תנועתיים של "הנוער הציוני" - ומי לא. ברם, ברצוני לספר על "אורחים" אחרים. כמעט תמיד היה אורח ליד שולחננו בשבת וגם בחג, מאלה שנקראו "א אורח". היו אלה אנשים עניים, שהסתובבו בערים, בחפשם אחרי מקור כלשהו של פרנסה או הכנסה כלשהי, ולרוב נאלצו להאבק על כל יום, איך "לעבור" אותו. הם היו באים בליל שישי לתפילת קבלת שבת ובתום התפילה היה הגבאי מחפש איפה ואצל מי לארח אותם, לפי הבנתו ולפי סדר מסוים. היו יהודים ודוקא מבין הגבירים, שלא ששו לקבל "אורח" הביתה, והיו מוצאים כל מיני תרוצים להצדקת התחמקותם מחובה זו. וכך נשאר הגבאי תקוע עם "אורח", או מספר "אורחים" ללא סדור. אבא היה נשאר ב"שטיבל" ומשתהה זמן רב יותר, בכדי לראות אם לא נשאר יהודי שלא נמצא לו בית וכך יצא, שהיה מביא הביתה "אורח" אחד או שנים, שלא לפי התור ובלבד שלא ישאר יהודי, מבלי שיבוא אוכל לפיו בליל שבת. כשהיה בעירנו קבוץ הכשרה של "החלוץ", הזמין אבא שנים מהם לסדר פסח ותכופות גם ללילות שבת. מפליא, עד כמה מצא אבא שפה משותפת עם השליחים הצעירים, שבאו בשליחות "השומר הלאומי", ובילו אצלנו ימים רבים, ועם אלה מ"הכשרת" החלוץ, שלרוב באו אליו לתנות את קשייהם וצרותיהם, להתייעץ ולבקש עזרה.

לכולם התייחס במאור פנים וברצון להבינם ולעזור להם.

גם "גויים", כפי שציינתי, היו בין ידידיו. אזכיר כמה מהם, שעודני זוכר והם המעטים מבין רבים. היו אלה ראש העיר אוזרוביץ, מזכיר העיר וויצ'ורקביץ, ראש פ.פ.ס., המפלגה הסוציאליסטית, זבורובסקי, מנהל ביה"ס העירוני, מאיבסקי ועוד.

פועלי בית החרושת שלנו היו נוהגים לבוא הביתה אלינו בכל ערב חג, יהודי ונוצרי כאחד, בכדי להרים כוסית ולטעום ממטעמי החג. מעולם, גם בימים קשים, לא הלין אבא, ואף ליום אחד, את שכרם של הפועלים. גם בימים הקשים של מחסור בכספים לניהול העסק - ואלה רבו והחמירו בשנים האחרונות - לא עבר מעולם על הלאו של "לא תלין". הוא לא היה סוציאליסט, אבל דאג לפועלים, לסבלים, בחלקם יהודים, שעבדו אצלנו, לעגלונים, שכמעט כולם היו יהודים - שלא לקפח את שכרם, וכן דאג לקשיי יום ולנזקקים.

אבא היה חבר מועצת העיר בכל הקדנציות, מאז תקומתה של פולין, וגם חבר ועדת השומה למסים של סניף משרד האוצר (אוז'ונד סקארבובי). אבא לא היה נואם, אבל הוא היה איש שיחה. יהודים כגויים העריכו את תבונתו, דרכו הישרה וללא משוא פנים, ומסירותו - ובחרו בו בכל פעם מחדש. פעילותו הציבורית בעיר גזלה הרבה מזמנו, אבל גרמה לו גם ספוק, בראותו את התפתחות העיר והצלחתו, אם כי רק במידה מוגבלת, בהתחשב בתנאים ששררו בעיר, לשמור על עניניה של האוכלוסיה היהודית - בוחריו. לא כן לגבי משרד האוצר - ההשתתפות בישיבות ובועדות אלה, גזלה לא רק מזמנו, אלא תכופות גם משלוות נפשו. הוא השתדל בכל כוחו לעמוד בפני התנכלויות נגד המסחר היהודי, נגד העמסת מסים על אנשים, שידע, כי אין ידם משגת לשלמם. אבל הוא מצא עצמו לרוב במיעוט, וקרה שהגיע לריב דברים קשה עם שאר חברי הועדה הנוצרים. לא פעם, ובכוונה, קבעו את הישיבות בחגים היהודיים, ובישיבות אלה ניסו להעמיד על סדר היום את המקרים הקשים. אבא התיעץ ושאל את הרב לדעתו, בדבר השתתפותו בישיבות בלילות חג. לא פעם, כשידע, כי עומדות על הפרק שומות קשות, ותר על השתתפותו בסעודת החג עם המשפחה, לדאבון לב כולנו, וראה את עצמו חייב להשתתף בישיבות ועדת השומה ולהציל את שניתן ואפשר להציל. פעמיים, אני זוכר, קבעו את מועד הישיבות לסדר פסח ולליל ראש השנה, בכדי להיות בטוחים, שאבא לא יוכל להשתתף בדיונים. ההשתתפות בישיבות ועדת השומה גרמו לו לא מעט עגמת נפש ותכופות חזר הביתה מרוגז ועצבני, אם כי בדרך כלל היה שומר על קור רוח.

גולת הכותרת של עבודתו הציבורית של אבא, היתה פעילותו הציונית. הוא היה ממיסדי הסניף של "המזרחי" וחבר הועד בכל שנות קיומו. היה הרוח החיה בהקמת ביה"ס "המזרחי" ולפני כן עסק בהקמת "החדר המתוקן". בתנאים הקיימים בעירנו, אי אפשר היה לחשוב על הקמת גמנסיה עברית, ובי"ס "המזרחי" קדם את חינוך הילדים והנוער בעירנו באופן משמעותי ביותר. הדאגה לאיזונו של תקציב ביה"ס היתה נחלתם של עסקני "המזרחי", אבל העול הממשי, היום-יומי רבץ על בודדים מביניהם, וביניהם אבא, שראה בענין זה נושא חשוב ביותר - ואולי החשוב מכל, בפעולתם הצבורית.

מגבית קרן היסוד, שהתנהלה פעם בשנה במשך שבועות מספר, היתה נפתחת בעצרת, בה נאם השליח שבא מטעם המשרד המרכזי בורשה, אבל העול העיקרי של ניהול המגבית, רבץ על מספר קטן של חברי הועד. עליהם הוטל לעסוק במשך שבועות, בצורה אינטנסיבית, במלאכת הארגון וההתרמה. אבא, כאחד מחברי הועד המקומי, עסק באופן נמרץ בהתרמה וביחוד נפל בחלקו לעסוק בגבירי העיר, ביניהם קשי העורף, אשר לא בנקל נענו לפונים אליהם. בהתחשב בהשפעה שהיתה לו על אנשי העיר, זכה לרוב להענות חיובית, אם כי לא פעם כרוך היה הדבר בלך ושוב ובלחצים לא מעטים. בפעילות זו, כמו ברבות אחרות, הוא שתף פעולה עם ידידו הטוב והקרוב, אברהם מרדכי פרנק ז"ל.

בניהם של השנים היו מראשוני העולים ארצה, האחד פנחס פרנק והשני אחי יוסף אלוני ז"ל שעלה בשנת 1923. ברצוני להזכיר אפיזודה מענינת, הכרוכה בשמו של אחי, יוסף. בשנת 1929 בא אחי לבקור בליפנו. רבים תמהו על כך, שאחי חזר, כאילו ירד ר"ל, ורבים נעצבו. בין אנשי "הבונד" ובמידה ידועה אולי גם בין אנשי "האגודה", עברה השמחה על גדותיה. "הנה", טענו, "אמרנו לכם שהציונות היא אוטופיה, מה צריך יותר, בנו של בעריש דומב נסע וראה עד כמה רע שם, וחזר הביתה לליפנו. הארץ אוכלת יושביה, זה מה שאמרנו לכם". לא הועילו כל ההסברים והטענות, כי אחי בא רק לזמן קצר ובקרוב יחזור ארצה. הם חגגו. כשאחי, אחרי כמה חודשים של שהות בליפנו, חזר ארצה, חפו פניהם, כאילו ירד עליהם אסון כבד.

אבא קיים קשרים טובים עם כל חלקי האוכלוסיה ולא רק עם חבריו לדעה בסניף "המזרחי" ועם חברי סניף "ההסתדרות הציונית", ובמדה לא מעטה גם עם חברי המפלגות הלא-ציוניות, ובודאי בודאי, ובראש וראשונה עם יהודים לא מפלגתיים, פשוטים, שהוו את חלקה הגדול של הקהלה היהודית וזכה להערכה כללית.

זכיתי ועליתי ארצה ב- 1936, שלוש שנים לפני פרוץ מלחה"ע השנייה ולא ראיתי את הטרגדיה האיומה, שעברה על יהודי עירנו ועל שארית משפחתי, שיחד עם יהודי העיר גורשו לגיטו וורשה. אבא נפטר ממחלת הטיפוס שהשתוללה בגיטו - וזה לפי ספורו של מר לסמן ז"ל, בעל אחוזת קונוטופיה, שהגיע ארצה וידע את המוצאות את אבא והמשפחה. הוא גם ספר לי, שמישהו מהעיריה, ראש העיר, או המזכיר וכן אחדים מפועלי בית החרושת, שלחו למשפחתי לורשה מפעם לפעם, כספים ומזון.

אמי, חנה לבית מש, וכן אשתו השניה של אבי, מרים רחל לבית שיבק, אחי יחיאל ואחותי רייזל, זכרונם לברכה, נספו בשואה יחד עם יתר יהודי ליפנו, שלא עלה בגורלם להנצל.

יהיו דפים אלה מצבת זכרון צנועה לזכרם.

* * *

שמואל אלון (דומב)

י ח ז ק א ל   ר ו ז נ ו ב י ץ

יחזקאל רוזנוביץ ז"ל הגיע לעירנו כדי לשמש מורה בביה"ס "המזרחי", כשהוא היה עוד בראשיתו ובטרם קבל את התואר של בי"ס "המזרחי". הוא בא אלינו, נדמה לי מריפין, אבל מוצאו, כמו רבות מהליכותיו, היה אפוף מסתורין. הוא ספר שהיה גם בארץ וחזר לפולין. מתי, איך ולמה עלה וירד - כל זה לא ברור היה, אבל השפה העברית בהברה הספרדית שהיתה בפיו, נתנה כאלו סימוכין לספורו זה, אבל רבים התיחסו לדבריו בספקנות.

הוא היה מורה מצוין, מסור לביה"ס ולתלמידיו. הוא הנהיג, כמנהל ביה"ס, תכנית לימודים לפי לוח קבוע, שבו תפשה השפה העברית את אחד המקומות בראש המקצועות, ובפעם הראשונה נכללה גם ההתעמלות בתכנית הלימודים. ביה"ס בשלבו הראשון, כשהיה עוד ספק "חדר מתוקן" וספק ביה"ס "המזרחי", שכן בשטח, שהיה שייך לקהלה ובו היו כמה ממוסדותיה והיה רחב ידיים מאד. בחצר ביה"ס שבשטח הנרחב, נהל רוזנוביץ בעצמו את שעור ההתעמלות. בהתחלה, נראה היה הדבר מוזר בעיני התלמידים והמתבוננים, גם עקב העובדה, שיהודי מזוקן עם "מצנפת יהודית", נותן פקודות והוראות ללומדים חנוך גופני והתעמלות, אבל עוד יותר, בהתחשב במבנה גופו ובמום - היה גבן - שהיה בו. ילדים נוהגים לצחוק לבעלי מום ואף להתעלל בהם, ולא מעט הציקו למורים שלמים בגופם, וביחוד לאלה שגילו חולשה כלפיהם. לא כן אצל רוזנוביץ. לרוזנוביץ, על אף מומו, לא צחקו. התלמידים התיחסו אליו ביראה ובדרך ארץ. הוא הנהיג משמעת של ברזל בביה"ס וביחוד בכיתתו, ועם כל זה מעט בעונשים, ואולי אף פעם לא השתמש בעונשים גופניים. מספיק היה מבטו החד והחודר בכדי להשתיק כל צעקה, מריבה או תגרה בין התלמידים, שהיו, כפי שאני זוכר את בני כתתי, שובבים לא קטנים. אני זוכר מקרה של גניבה שארע בכיתה. רוזנוביץ נקט אמצעים לא שגרתיים בכדי לגרום, שהתלמיד בו חשד שבצע את מעשה הגניבה, יודה בפשעו בפני כל התלמידים. לאחר שגזר את עונשו של התלמיד, דאג לכך, שלא רק שלא יאונה לו כל רע, אלא גם, שלא יוקע ע"י צבור התלמידים ושהדבר יראה כשגגה, ושהחוטא לאחר שנענש וגם קבל עליו את הדין, יראו אותו כזכאי. המקרה שמש לקח חינוכי רב ערך ועשה רושם עצום על התלמידים, והגדיל את יראת הכבוד אליו.

י. רוזנוביץ היה יהודי אדוק מאד, שמעטים כמוהו, שומר מצוות ומדקדק בקלה כבחמורה. היה מברך בעת עטיפת הטלית את ברכת ההתעטפות בציצית בצורה ובכוונה מיוחדות, וכן האריך בתפילת שמונה עשרה תוך תנועות גוף מיוחדות, שנראו מוזרות מאד. הוא היה מאריך ומאחר בתפילותיו ומסיימן הרבה לאחר שהאחרים סימו את התפילה. כל ימיו, שאני זוכרם, היה מתפלל בבית התפילה של "המזרחי" ונראה מאד יחיד ומיוחד באופי סגידותיו

ותפילותיו. היו רבים שחשבו אותו למקובל, אבל קשה היה לברר את נכונות ההשערה. זכורני, שכשהיו עניים, מקבצי נדבות, המחזרים על הפתחים, נמנעים מלהכנס ומדלגים על פני ביה"ס, כי הם ידעו גם ידעו, עד כמה גדולה דחקותם של המורים והמלמדים - יצא רוזנוביץ אליהם וגער בהם, שהם מעליבים אותו ומונעים ממנו קיום מצוה גדולה. תכופות, כשהיה עובר בבוקר ליד ביתנו, היה נכנס אל אבא ומציע לו סגריה. אבא לא היה מעשן קבוע, אלא היה "טועם" לפעמים טעמה של סגריה. כשהיה מסרב לקחת מיחזקאל רוזנוביץ, היה הלה גוער בו: רב בעריש, אתה יודע שאני נהנה, כשאתה לוקח ממני סגריה; אני גם מהנה אותך וגם מקיים מצוה, הייתכן שתמנע זאת ממני?

רוזנוביץ לא היה אדם קל בשיחו ושיגו עם הבריות. הוא היה איש עקרונות, הדבק בהם בעקשנות, אבל אדם למדן עם עיניים פקוחות לרווחה, גם לעולם הגדול והחופשי שמסביב, על אף אדיקותו. היה אדם רציני מאד ואחראי. הוא היה איש ניגודים ומוזרויות, שלא קל היה לזווגם באדם אחד, או לעכלם ולהבינם. רק אלה שהכירוהו היטב ידעו לעמוד על מעלותיו, ואלה היו רבות ומכריעות. במקצועו הוכיח עצמו כפדגוג טוב. הוא לא היה מסוג המורים שתלמידים אוהבים אותו, אבל הם כבדו אותו ולא פחדו מפניו, אלא התיחסו אליו ביראת כבוד.

רוזנוביץ היה ציוני מסור וחבר "המזרחי" וכך גם חנך את תלמידיו - לאהבת ציון. אדיקותו הלכה אצלו בד בבד עם ההבנה בצורך בהשכלה רחבה, ולכן על אף אדיקותו, הוא היה "טרף" - פסול בעיני "האגודה" כיהודי, ועוד יותר כמורה ומחנך.

ברצוני לסיים את הרשימה בהזכרת שתי אפיזודות, שיאירו את אישיותו. כפי שציינתי בדברי על הקהלה היהודית, היתה בעירנו קבוצת "הכשרה" של "החלוץ", הזכרתי גם, שבשנה מסוימת פרצה מחלת הטיפוס בין אנשי ה"הכשרה". האיש שהעז לבוא ולסעוד את החולים במחלה קשה ומדבקת זו (אז היתה המחלה קטלנית) וביניהם אשה - היה, בין המעטים, יחזקאל רוזנוביץ. הוא לא היה מושיט יד לאשה, אבל במקרה זה ראה לעצמו היתר לטפל גם באשה. הוא גם הסב ונהל את סדר הפסח עם אנשי ה"הכשרה", כשבני ביתו מחכים לו, ורק אחר-כך "התפנה" להסב עם בני ביתו.

לרוזנוביץ היה "רבי" לא ידוע ביותר, שהיה נוסע אליו וגם שולח לו כסף מדי חודש בחודשו, ועל אף מצבו הדחוק, התמיד בכך. פעם שאל אותי, אם אני מוכן לבצע את השליחות בשבילו, כי קשה היה לו להתפנות, ללכת לדואר ולעמוד בתור בכדי לשלוח את הכסף ל"רבי". לא הייתי אז, מזה זמן, תלמידו, כי הייתי כבר אחרי גמר ביה"ס העממי, והסכמתי לקבל על עצמי את השליחות. רצה הגורל וזמן מה לאחר מכן נזדמנתי לביתו, ואשתו תנתה לפני את התנאים הקשים, בהם היא חיה יחד עם ילדיה הקטנים. אולי כוונו דבריה, פרט, לשיח את אשר על לבה (אברעדען זיך פון הארצען), גם לכך, שאספר לאבא והוא אולי ישפיע על ועד

ביה"ס להעלות את שכרו, אבל לא אמרה זאת במפורש. לא אדע מה היתה כוונתה, אבל ספורה השפיע עלי מאד ולא נתן לי מנוח. אז גמלה בלבי ההחלטה, לתת את הכסף, שהוא מפקיד בידי לשלות ל"רבי" – לאשתו, למחיית משפחתו. החלטתי, שזו מצוה לאין ערוך גדולה וחשובה יותר, וכך אומנם עשיתי. באחד הימים נסע רוזנוביץ ל"רבי" ומיד אחרי בואו לשם, הרגיש ביחס מוזר מצד השמש של ה"רבי" וכששאלו לפשר הדבר, ענה לו זה בשאלה: "מה זה רב יחזקאל, שכחת מזה חודשים רבים לשלות כסף ל"רבי", הכיצד?" רוזנוביץ נדהם ונבוך, אבל ענה: "איני מבין אותך, אני שולח מידי חודש בחודשו את הכסף ל"רבי" ונהגתי בחודשים האחרונים ממש כפי שנהגתי מימים ימימה". רוזנוביץ לא ידע את נפשו. הוא לא חשד בי שחס וחלילה לקחתי את הכסף לעצמי, אבל הוא חשב, שמא אשמתו של הדואר היא וידו במעל. הוא רצה לדעת את פשר התעלומה. בשובו מה"רבי" הזמין אותי לפגישה וכדרכו נגש ישר לענין. ספר לי את הקורות אצל ה"רבי" ועל המצב המביך והקשה אליו נקלע, ובקש ממני תשובה. ספרתי לו את אשר קרה וכי מסרתי את הכסף לאשתו למחיית משפחתו, במקום לשלחו ל"רבי", וכי אמנם מעלתי בשליחותי באופן רשמי והסברתי לו את המניעים להחלטתי. יתירה מזו, בשטף דבורי אף יסרתי אותו קשות, שהוא מונע אוכל מבני ביתו ושולח מהמעט שיש לו ולהם, ל"רבי", שחיב לדאוג לעצמו ולהרויח ללחמו ולא לחיות על חשבון אחרים. ואם הוא, ה"רבי", דוקא רוצה לנהוג כפי שהוא נוהג, שיקח את הכסף מחסידיו העשירים, וכי זה מעשה מחפיר מצידו של ה"רבי" לקבל כסף מאלה, שבדוחק מקימים את עצמם ובני ביתם. השיחה בינינו ארכה שעות, כשאנו הולכים הלוך ושוב ברחוב "היהודים" (די אידישע גאס) ומתווכחים בלהט. רוזנוביץ טען, שאם מישהו הכתיר לו "רבי" כמנהיג, עליו לתמוך בו וזה בינו לבין ה"רבי" ואל לו לזר להתערב בזה, גם אם הוא תלמידו האהוב. ידעתי והרגשתי, כי הוא מקבל רבות מטענותי, אבל הוא בכל זאת גער בי, שלא ספרתי לו את הדבר והעמדתי אותו בפני ה"רבי" ומשמשו במצב מביך. אני מצדי טענתי, שגם לו אסור היה לעשות את אשר עשה, מבלי שיגלה את אזנה של אשתו ואף לקבל את הסכמתה. נפרדנו וכמובן חדלתי לקיים את השליחות, אבל הרגשתי שאף כי פגעתי במורי ובידידי, עשיתי את הנכון. ספרתי אפיזודה זו באריכות בכדי להבליט עוד פן מאופיו ומנפתולי דרכו של יחזקאל רוזנוביץ.

י. רוזנוביץ היה האיש, ש ת ר ם י ו ת ר מכל המלמדים, המורים והמחנכים האחרים, לחינוכם והשכלתם של ילדי ונערי הקהלה היהודית בעירנו.

יהא זכרו ברוך!

* * *

שמואל אלון (דומב)

א ב ר ה ם ל ב ק ו ב י ץ

בקהלה היהודית בליפנו היה אברהם לבקוביץ ז"ל יחיד ומיוחד במינו. קשה אפילו לכנותו חבר הקהלה, משום שמעט מאד היה מתערב בבעיות הקהלה, והבעיות שהעסיקו אותו בחיי היום-יום שלו, היו זרות לחברי הקהלה האחרים, ואף על פי כן היה שותף לרבות מהדאגות והשמחות, שהיו מנת חלקה של הקהלה.

אברהם לבקוביץ היה אכר, אכר יהודי וגר ק"מ אחדים מחוץ לעיר. היתה לו נחלה של 15 מורג (כ- 75-80 דונם), שטח אדמה, שקשה היה בפולין, לאכר, להתקיים ממנו. הוא קיים חיי אכר קשים, כפי שקיימוהו שכניו האכרים הנוצרים. הוא עבד קשה כמוהם ואף יותר מזה, מהנץ החמה ועד שקיעתה. בשדותיו גדלו תבואות ומספוא לבהמות, ומעט פירות וירקות, בחלקה שבקרבת הבית - ולכלכלתו. היתה לו רפת, יחסית גדולה ושני סוסים לצורך ביצוע העבודות בשדה ובחצר. אחד הסוסים שהיה עצלן וסרבן לא קטן, כי לא היה רגיל לעבודת שדה, אלא לרכיבה, נקרא "בולשביק", כי כשהבולשביקים כבשו את העיר, החרימו סוסים אצל האכרים ותבואות ומספוא, וכך גם החרימו אצל לבקוביץ, בין היתר, את שני סוסיו ונתנו לו בתמורה את הסוס, שעל שמם נקרא אחר כך.

היתה עוד משפחת אכרים בקרבת עירנו - קנדלשטיין, אבל אין כל השוואה ביניהן. משפחת אכרים, באמת, היתה זו של לבקוביץ. הוא היה אכר למופת. עבד מהשכמת הבוקר ועד הערב, ולא נמנע מעשות את העבודה הקשה והבזויה ביותר. כשאני מציין "העבודה הבזויה ביותר", הריני מדבר במונחים שלנו, העירוניים, כי בעיניו של לבקוביץ לא היתה קיימת עבודה בזויה. כל עבודה היתה מכובדת בעיניו ובשטח זה הוא היה "גורדוניסט". הוא היה בא העירה עם עגלתו הרתומה לסוסים, נעול מגפיים גבוהים בכדי להוציא זבל ממחראות, כפי שהיה הדבר נהוג בפולין, שם רוקנו אכרים את המחראות והביאו את הזבל בעגלותיהם לחצרותיהם לשם זיבול שדותיהם. לא כל האכרים רצו לבצע עבודה קשה זו ולבוסס רגליהם בתוך הזבל, אבל לבקוביץ עשה זאת והיה עובר את רחובות העיר, כשהוא צועד על יד עגלת הזבל וסוסיו מתנהלים לאיטם.

א. לבקוביץ היה אדם משכיל והספרות התורנית והעברית, החילונית, היו ידועות לו היטב. הוא היה ציוני וחבר "המזרחי". הקופסה הכחולה של הקרן הקיימת בביתו, היתה תמיד מלאה, כשבאו לרוקנה, ואולי המלאה ביותר בין הקופסות הכחולות בעיר. לבקוביץ העריך מאד את רעיון גאולת האדמה. היה אדם דתי, אבל לא אדוק. שמר בהקפדה על השבת, אם כי לא קל היה הדבר בתקופת העונה הבוערת, כשצריך היה לבצע עבודות בשדה, כגון קציר או אסיף, בטרם ירד גשם ולעמוד בפני הפתוי לא לצאת לשדות, אבל הוא עשה

זאת. לפעמים נעזר בשכנים, כשם שהוא עזר להם בדחקם. הוא היה חבר אגודת האכרים הפולנית והיה חתום על כתב העת המקצועי "החקלאי הפולני" (רולניק פולסקי). היה מקבל גם ספרות מקצועית אחרת והחידושים בשדה החקלאות היו ידועים לו היטב והוא השתדל ליישם אותם במשקו. יבוליו היו מהטובים ביותר, אף כי אדמתו לא היתה עדית. הוא קיים מחזור זרעים, שהיה מבוסס על השגי המדע האחרונים באותה עת, ועדכן עצמו מזמן לזמן בשיטות זיבול וזריעת השדות ובמלחמה במזיקים, והשתדל לא להיות כפוף למסורת ולנוהגים. שכניו האכרים הפולניים כבדו אותו מאד ותכופות היו באים לבקש את עצתו ולהתבונן בשיטות חדשות שהנהיג.

למרות היותו יהודי בודד בסביבה "גויית", לא סבל מהתנכלויות, אם כי עבר זמנים קשים, עד ששכניו למדו להכירו ולסבול בתוכם אכר יהודי ממשי, "בשר מבשרם".

לא איש כלבקוביץ ירתע מקשיים והם היו רבים מאד. לא מעט מהקשיים היו כאלה, שהמאבק בהם היה קבוע ומתמיד, והיו קשיים, שהם מנת חלקה של כל התחלה, אבל התחלה זו היתה בתנאים הקיימים, קשה אלף מונים. יהודי בודד בין "גויים" ואכר שלא פונה לבקש אפילו עצה משכניו, אלא עושה הכל לפי הבנתו ועוד נוסף לכל, מיישם שיטות חדשות ושונות מאלה, שהם רגילים להן מזה דורות, וגרוע מזה, "פשאקרב" (לעזאזל), גם "הלך לו". אכר יהודי אשר לא משפיל עיניו, אלא מדבר בראש מורם ובחשיבות עצמית כיהודי, וכאכר ולא משתבח בהישגים, אלא להיפך - נוהג בצניעות מירבית ולפעמים מתנה את קשייו, אבל לא מתקפל ולא נסוג, לא מותר אלא עומד על שלו, נוהג כבוד בזולתו ודורש יחס של כבוד לעצמו ולהשקפותיו.

קשה היה ללבקוביץ בזמן הראשון, לו עצמו, ושבעתיים היה קשה לאשתו ולמשפחתו, בתנאי הבדידות, מרחק ק"מ לא מעטים משכנים יהודיים. אשתו צריכה היתה מלבד הדאגה לילדים, שהיו שמונה במספר, ולמשק הבית, לעזור גם ברפת, להאכיל את העופות ולעשות עבודות לפרקים גם בחצר.

להפצרותיהם של צעירים, מבין אנשי "המזרחי" וגם מההסתדרות הציונית, הסכים לבקוביץ להקמת "הכשרה" במשקו. כמובן, שהמשק היה קטן מדי, בכדי להעסיק מספר מספיק של צעירים ובכדי להוות קבוצת "הכשרה" של ממש, אבל בעונת העבודה הבוערת, כמו בקציר, ניסה להעסיק מספר לא גדול של צעירים ולהכשירם לעבודה חקלאית בזעיר אנפין.

אברהם לבקוביץ היה הראשון והיחידי מעירנו, ששלח את בנו ללמוד בארץ ישראל ומובן, שהוא בחר לשלוח את בנו בכורו, משה, ללמוד חקלאות בביה"ס במקוה ישראל. בחירה זו נעשתה על ידו, הן כציוני והן כאכר, אבל גם מתוך מחשבה, שהוא יהיה הראשון שיפתח פתח למשפחה כולה. לא קל היה ללבקוביץ האכר לקיים בן בביה"ס מקוה ישראל, ולא קל היה לותר על העזרה, שיכול היה לקבל, סוף סוף, מהבן הבכור שגדל, אבל החובה מעל הכל. ידוע עד כמה זקוק האכר לעזרת בני משפחתו - ובעיקר הבנים - בעבודתו בשדה ובחצר, וכשגדל הבן כדי להטות שכם, ותר על עזרתו ושלחו לארץ ישראל ללמוד. משה לבקוביץ סיים את

ביה"ס במקוה ישראל והיה בין מקימי קיבוץ ניר-דויד, הוא תל-עמל, ובו הקים את משפחתו.

א. לבקוביץ היה מיודד עם אבא ובכל זמן, כשהיה בא העירה ויכול היה להתפנות מעבודתו הקשה ומטרדותיו, היה סר אל אבא לשיחה איתו. אבי העריך מאד- עד כדי התפעלות - את כושר עמידתו של לבקוביץ בנסיון הקשה, של היותו אכר יהודי בודד בין ה"גויים". לבקוביץ היה אדם גאה ולרוב שתקן. לא בנקל ניתן היה לדובב אותו, ואפילו במקרים של מצוקה לא רצה לפנות לעזרת הזולת. זכורני, מספוריו של אבא, שלבקוביץ בקושי הסכים לקבל הלוואה מ"הקופה ההדדית" של ה"ג'וינט", כשקרו פגעי טבע, או מחלות במשק החי, והוא נזקק מאד לעזרה, בכדי להחלץ ממשבר זמני, כפי שזה קורה בחקלאות. אפילו אז לא ראה עצמו זכאי לפנות לזולת, וניסה תמיד להשען על כוחותיו הוא בלבד.

א. לבקוביץ היה חובש "מצנפת יהודית", כפי שחבשו כמעט כל היהודים הדתיים בערי פולין והוא עשה זאת לא מתוך אדיקות, אלא בכדי לא להרתע בפני הסביבה ה"גויית", ש"המצנפת היהודית" היתה בשבילה כעין מטלית אדומה לעיני הפר. הוא לא רצה להראות, כאילו בגללם הוא נוהג אחרת מאשר היה נוהג, אילו חי בסביבה יהודית.

בקרתי אצלו פעמים רבות, גם כנער צעיר וגם כשהתבגרתי, והתפעלתי תמיד מהגיונו הבריא, מרוחב ידיעותיו והתענינותו בשטחים שונים ומגוונים, על אף היותו שקוע ראשו ורובו בעבודה ועמל - ובעיקר, התפעלתי מנאמנותו לדרכו בחיים, על אף כל הקשיים והמצוקות. הוא היה איש המופת וכל אשר הטיף לו, קיים בגופו ובנפשו. לצערנו, לא זכה הוא ולא משפחתו, פרט לבנו, להגיע ארצה והם נספו יחד עם כל בית ישראל בפולין.

יהא זכרם ברוך!

* * *

יצחק לוין

א ר י ה   ג ו ט נ ב ר ג

מתוך "הצופה" 19.7.1971

"הי, ציוניוני הדרך,
אבנים לבנבנות,
טוב לשוט - תרמיל על שכם,
אל בלי אן הרחק לנדוד..."

את "שירת הנודד" לאהרן אשמן בלחנו המלבב של מרדכי זעירא, רגיל היה, בחיבה יתירה, לזמר ולנגן בכנורו - מלווהו הנאמן בחיים.

ואכן, הרבה אריה בנדודים כבר משחר נעוריו, כאשר נתיתם מהוריו, החל מבית הספר העברי בפולין, דרך תנועות נוער וספורט לאומיות לנקודות הכשרה מרוחקות ומשם, כמקובל אז, באורח "בלתי חוקי" לארץ ישראל. וכאן, במולדת - מה חייב היה לעשות ולא עשה? עבודות גופניות מפרכות, פעילות בטחונית מתמדת, הדרכה בשטחים מספר, נוטרות. בקיץ 1938, עת כנופיות פורעים ערביים זרעו הרס ושכול בישובינו - הצטרף לראשוני המתנדבים להקמת הגדר ההגנתית, הידועה כ"חומת טגרט", בצפון הארץ. עם התקרב מלחמת העולם השניה לגבולותינו, התגייס לצבא הבריטי והיה בין הפולשים ליון, שם נשבה בידי הגרמנים. שלוש פעמים הסתכן בבריחה ממחנות מעצרו, אולם רק באחרונה הצליח להגיע לבסיס בנות הברית. על העזה זאת הוענק לו אות הצטיינות גבוה של הממלכה המאוחדת. בצה"ל שרת במלחמת הקוממיות ובמבצע סיני. כששוחרר מחובותיו לצבאנו, יצא ליבשת אמריקה כדי להיות תקופה מסוימת עם שרידי משפחתו, שנותרו אחרי השואה, אותם לא ראה עשרות בשנים. בהפרדנו סח לי: "לא אוכל להמצא זמן רב מחוץ למדינתנו, לה הקדשתי את מיטב ימי ואוני ושאליה קשור אנוכי בכל נימי נפשי. בקרוב אהיה פה בחזרה". למרבה הצער והכאב לא זכה לכך, כי לקחו אלוהים והוא רק בן 55.

אציל-רוח ונדיב-לב הלך לעולמו. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

* * *

הסתדרויות נוער

אברהם קלודבסקי

" ה נ ו ע ר ה צ י ו נ י "

בעירנו התנהלה פעילות ציונית ענפה. התקימו ארגונים ציוניים של הסתדרות הציוניים הכלליים ושל הסתדרות "המזרחי". הנוער לא היה מאורגן וזמן רב הורגשו הצורך והרצון להקים תנועת נוער גם בעירנו. הדחיפה לאירגון הקן ניתנה ע"י בקורם של מספר בני נוער בוגרים משרפץ, שם היה קיים כבר קן "השומר הלאומי". בעזרתם הוקם הקן גם בעירנו ולאחר מספר חודשים הגיעו אלינו גם באי-כוח ההנהגה הראשית מוורשה. ביקורם המריץ את פעילותו והתרחבותו של הקן ועזר לנו בהתווית תכניתנו החינוכית וההדרכתית.

היה זה רק טבעי, שעל רקע ההתעוררות הכללית ברחוב היהודי והידיעות שהגיעו מכל רחבי פולין על תנועות נוער ציוניות ועל העלייה לארץ, תוקם הסתדרות נוער גם בעירנו. ואומנם, הקמתו של קן "השומר הלאומי" פתחה פרק חדש בחיי הנוער היהודי בליפנו.

"השומר הלאומי" היה תנועה צופית-חינוכית ובשלב מאוחר יותר הפך להיות תנועה חלוצית מגשימה. אל הקן נהרו בני נוער מגילים שונים, תלמידי ביה"ס העירוני והגמנסיה, תלמידי ה"חדר" וגם חובשי הספסלים בבית המדרש. דווקא אברכי בית המדרש, אשר מצנפת שחורה לראשם ומעילי קפוטה ארוכה לגופם, שהיו הבוגרים מבין חברי הקן, היו גם מבין מדריכיה הראשונים.

הפעולה החנוכית של הקן התבססה על ההשכלה והידע, שנרכשו ע"י בוגריה, אלה שהוו את הנהגת הקן. פעולה זו הקיפה תחומים רבים ככל האפשר: תולדות הציונות והאידיאולוגיה הציונית, תולדות העם היהודי, ידיעת הארץ, צופיות ונושאים שונים בתחום ההשכלה הכללית. העבודה החינוכית התחשבה בראש ובראשונה בגילאי החניכים, אשר חולקו בהתאמה לכך לשלוש שכבות, והצעירה בהן הייתה שכבת "הזאבים". לכל חברי הקן היתה תלבושת מיוחדת בצבע חאקי. הם ענבו עניבות וענדו סמלים. החניכים, בעברם לשכבה בוגרת יותר, נשבעו שבועת אמונים לערכי הציונות והצופיות. הקן היה בית שני לחניכים ולרבים אולי, אפילו הבית בהא הידיעה. הקן המה כל ערב עשרות צעירים בגילאים שונים. הדהדו למרחוק קולות זמרה וצחוק. הכל היה מלא חיים והייתה בו בקן אוירה וחמימות משפחתית, יחד עם שעות של רצינות וכובד ראש. ילדים ונערים יצאו במחולות הורה ואחרים ניהלו שיחות וויכוחים על בעיות העומדות ברומו של עולם, בעולם בכלל ובעיקר ביהדות, בציונות ובעולם הנוער. דגש חזק הושם על ערכי הציונות והצופיות. עשרת הדברות של הצופה, העזרה ההדדית והאהבה לטבע היו ערכים, אשר נקלטו היטב ע"י הנוער, אף כי אחדים מהם היו חדשים לחניכים. נערכו הרצאות ע"י מרצים מהקן ומהחוץ וגם "משפטים" ספרותיים על ספרים ונושאים שונים בתחומי: חברה, היהדות, הנוער, החלוציות ועוד. אל הרצאות אלה

וה"משפטים" הספרותיים, באו אנשים רבים, מבוגרים ונוער, שלא מחניכי הקן ולקחו גם חלק פעיל בדיון ובוכוחים על הנושאים השונים שהועלו.

הקן עשה רבות להקניית השפה העברית לחניכיו. חלק מהעבודה החנוכית נערך בשפה העברית ובחלקה בשפת היידיש והפולנית. רבים מהחניכים לא יכלו לעמוד בדרישות לגבי השפה העברית, היות וחסרו להם יסודות של בי"ס ולימוד סדיר. על כן הטילה על עצמה הנהגת הקן משימה גדולה ואחראית, והביאה מהקן בפינסק את המורה דננברג ואחריו את המורה בלה גוברמן (כיום פלד, הנמצאת בקיבוץ אושה), שהיו בוגרי בי"ס "תרבות" בעירם, בכדי לנהל שעורי עברית לחניכים ולאחרים, שהיו מעוניינים ללמוד את השפה. פעולה זו הניבה תוצאות חשובות בשדה החינוך והקניית השפה העברית לחניכים.

פעולה חשובה אחרת נעשתה ע"י ארגון מושבות קיץ. מושבות אלו אורגנו באתרי טבע יפים בכפרים, שבקרבתם היו יערות ונחלים והחניכים באו למושבות אלה בהמוניהם. היציאה לחיק הטבע, הרחק מהמשפחה ומהעיר, נסמכים רק על כוחות עצמם, היה נסיון חשוב ביותר ומבחן ליכולתו האירגונית של הקן ולכושרה של הנהגתו מבחינה חנוכית. לא כל קן יכול היה לקחת על עצמו עול קשה זה ולהצליח. הנהגת הקן קבלה על עצמה אחריות קשה ועמדה במבחן. זה היה מפעל כביר ודרש את מיצוי כל הכוחות וכושרם של ההנהגה והמדריכים. לא קל היה לשכנע את ההורים, לתת לילדיהם לצאת למושבה בפעם הראשונה וללא פיקוח של מבוגרים ממש.

הנערים והנערות בילו יחד בחיק הטבע, ערכו מסעות לילה, קיימו משחקים צופיים ותחרויות בריצה, קפיצה ושחייה. נוסף לפעילות הגופנית והצופית נערכו גם הרצאות, שיחות, וויכוחים והרבה זמרה וריקודים. תנאי המגורים, לרוב בגורן, והשהייה בחיק הטבע, ה"קשים" לכאורה, חישלו את כוח החניכים והגבירו את הרגשת ה"בצוותא" שלהם. השמחה היתה רבה מאוד, כשהוקמו האוהלים והונפו הדגלים ועצוב היה לקפלם, להפרד מהטבע ולחזור העירה. מושבת הקיץ הראשונה התקימה בבז'זנו, בשנת 1931 בראשות מ. בידרקה ז"ל.

נוסף למושבות הקיץ, התקיימה ליד ליפנו בכפר בזזניצה בשנת 1932 מושבת מנהלים ארצית של התנועה. המושבה אורגנה בעזרת הקן שלנו והתנהלה ע"י דניאל טננבוים (טנא) ז"ל (חבר ההנהגה הראשית אז וחבר קיבוץ אושה עד מותו) וקבוצת מדריכים מהקנים בוורשה, פינסק וערים אחרות בפולין.

הקן שלנו נתן את מלוא עזרתו, בייחוד בשטח האירגוני - להצלחת מפעל חינוכי גדול זה. פעולות חשובות אלה, שבוצעו על ידינו, על הישגיהן הרבים, שמשו מקור גאווה לקן שלנו.

גולת הכותרת של פעולתה החינוכית של תנועת "השומר הלאומי", היתה ההגשמה העצמית, ע"י עליה והקיבוץ. חניכים ראשונים של התנועה עלו ארצה ויצרו את הגרעין לקיבוץ ראשון בארץ. בפולין נערך בינתיים האיחוד של תנועות הנוער: "השומר הלאומי", "הרצליה" ו"עקיבא" ונולדה תנועת "הנוער הציוני". מאוחר יותר ובהשפעת ההתפתחויות במפלגת

הציוניים הכלליים בארץ התפלגה התנועה. החלק האחד, שכלל כמעט את כל קני התנועה בפולין הקונגרסאית והמזרחית - הזדהה עם הזרם הפרוגרסיבי של הציוניים הכלליים ואילו חלק התנועה, שכלל את הקנים בגליציה ובודדים מהקנים בחלקי פולין אחרים, הזדהו עם הציוניים הכלליים, הפלג הימני. לפילוג לא היה כל השפעה על הקן בליפנו.

ראש הקן הראשון בעירנו היה שמואל אלון (דומב). בהנהגת הקן היו: מ. בידרקה ז"ל, יהודה רודה ז"ל ויחיאל לוין ז"ל. בין ראשי השכבות והקבוצות היו: יפה פרנק ז"ל, ג. זלוטניצקי ז"ל, י. מקובסקי ז"ל, מ. ליטר ז"ל, שהיה מאוחר יותר מזכיר הקן, וייבדלו לחיים ארוכים - גציל ישיביץ ושמחה מאירי (קלינמן).

נוסף לפעולה החינוכית הטיל על עצמו הקן משימות ציוניות חשובות וראשית כל - פעולה למען הקרנות. העבודה העיקרית נעשתה למען הקק"ל. יחד עם חברי תנועות הנוער האחרות, שקמו בעיר: "החלוץ", "החלוץ המזרחי" ומאוחר יותר "השומר הצעיר" והסתדרות "מכבי", הותיקה מכולם - עסקו החניכים בהרקת הקופסות ובהחדרת קופסות קק"ל חדשות לבתים, בהם טרם היו אלה, השתתפו ב"ימי פרח" ועזרו בארגון בזארים. חברי התנועה עזרו גם למגבית קרן היסוד ואפילו הושיטו עזרה להסתדרות הציונית בעת בחירות למוסדות השונים, הארציים והעירוניים.

ברם, המטרה החשובה ביותר היתה העליה לארץ וחניכי הקן ומדריכיו התבגרו ותבעו מעצמם הגשמה. רוב המדריכים וגם חניכים שהתבגרו יצאו להכשרה למקומות שונים, שם ארגנה התנועה קבוצי הכשרה. גם בפעולה חשובה זו הוכיח הקן בליפנו עצמאות ויוזמה. הוא הקים קיבוץ הכשרה באחוזה בדומברובקה, שהיתה שייכת למשפחה יהודית. ההכשרה בדומברובקה הייתה חשובה לתנועה, בהיותה הכשרה חקלאית ולא רבים היו המקומות, בהם ניתן היה לבצע זאת. בינתיים גדל מספר אנשי הקן, שרצה לעלות ובקש לצאת להכשרה. הנהגת הקן הקימה קיבוץ הכשרה שני בעיירה לוביץ. לשני מקומות אלה נשלחו בוגרים, לא רק מהקן בליפנו, אלא מקנים שונים בארץ. דווקא מהקן שלנו יצאו רוב האנשים לקבוצי הכשרה בלודז', טורק, ביאליסטוק ועוד.

לאחר הבחרו של ש. אלון להנהגה הראשית של התנועה ולאחר צאת רוב חברי הנהגת הקן להכשרה, באה במקומם חניכים מהשכבה הבוגרת, שהוו את קבוצת המדריכים ולאחר שגם אלה יצאו להכשרה, באו במקומם שכבת צעירים, שאחדים מהם עמדו בראש הקן עד לסוף המר. ראש הקן האחרון היה משה זלוטניצקי ז"ל. ראש הקן שקדם לו היה א. קלודבסקי (המחבר), אבל לא הספקתי לעלות לפני פרוץ המלחמה, אלא שנתים לאחר שפרצה ובדרכים לא דרכים הגעתי ארצה. יש לציין, כי גם לאחר התרוקנות הקן משכבת הבוגרים, שעמדו בראשה, נמצאו תמיד מחליפים שבאו במקומם, והמשיכו בפעולה החינוכית המבורכת והנהיגו במרץ את הקן בדרך שהותוותה.

החברים הראשונים שיצאו להכשרה, קבלו רשיונות עליה (סרטיפיקטים) ע"י התנועה ואחרים עלו ארצה בדרכים שונות, ע"י "המכביה" ועוד. נוצר קשר בין העולים הראשונים,

בוגרי הקן, ובין אלה, שחכו להגשמת חלומם לעליה וגם עם השכבות הצעירות יותר. עשרות חניכים מהקן יצאו להכשרה והנהגת הקן דאגה לכך, שמספר גדול ככל האפשר יצא בעקבותיהם. הקשיים האוביקטיביים מנעו זאת מהם, כי מספר קבוצי ההכשרה של התנועה היה מצומצם, והלחץ ליציאה להכשרה מצד כל קני התנועה גבר והלך, כאילו היתה תחושה בקרב הנוער, שהעתיד מבשר רעות. בוודאי שאיש לא יכול היה לתאר לעצמו מה איום ונורא הוא העתיד, לקראתו הם הולכים.

לצערנו, רק מספר קטן של חניכי הקן הצליח לעלות ארצה בטרם פרוץ המלחמה. עם כניסת הגרמנים לליפנו פסקה כל פעולה בקן. חניכי הקן, בוגרים וצעירים, עברו את כל מדורי הגיהנום יחד עם כל בני משפחותיהם. אחדים מהם יצאו לגיטאות, במקומות שמחוץ לליפנו ומשם למחנות ריכוז ונספו. אחרים הצליחו לברוח מפולין ולהגיע לרוסיה הסוביטית ושם המשיכו בנדודיהם. אחדים מהם מתו מתלאות הדרך וממחלות ואחרים הצליחו להגיע למחוז מבטחים, רובם לארץ.

כך בא הקץ לתנועה, שרשמה דפים מפוארים בתולדות הנוער בעירנו.

הסתדרות "השומר הלאומי" ("הנוער הציוני")

קבוצת "יהודה"

המבוגרים: ראש הקבוצה - ג. ישיביץ, על-ידו לוין ובצד שמאל מ. לייטר ול. רודה; החניכים, למעלה, מימין לשמאל: זקליקובסקי, מ. זלוטניצקי, רודה, גולדבלום; בשורה השניה יושבים וכורעים: גוטהלף, קרוביצקי, צירקוס, ויניירסקי, א. רוטמן, שורץ.

הסתדרות "השומר הלאומי" (הנוער הציוני"),

קבוצת "דבורה"

המבוגרים: ראש הקבוצה - יפה פרנק, י. לוין, ל. רודה, ש. אלון (דומב); החניכות, מימין לשמאל, שורה ראשונה: ר. דומב, אורבך, לייזר, ש. קלודבסקי, הירשבין, לא זוהתה; שורה שניה: ה. אוסובסקי, ל. קלודבסקי, ר. קרפקה, י. לוין, צונסטקובסקי, זיכלינסקי, רוכמן, לא מזוהה.

מושבת קיץ של "השומר הלאומי" בבזזנה, 1931, מפקד המחנה

מושבת קיץ של "השומר הלאומי" בבזזנה - על-יד השולחן בארוחה

מושבת קיץ של "השומר הלאומי" - הנהלת המושבה

עומדים מימין לשמאל: דוברה, ק. יסיבין, ג. זלוטניצקי, ש. דומב, מ. בידרקה, נידורף, מהקן בפלוצק, י. לוין, ש. בידרקה, ל. רודה, ב. גוברמן (מקן פינסק, אז מורה לעברית בליפנו)

* * *

יהודית אהרוני (מקובסקי)

לזכר חברי בית"ר בליפנו

"עוד ישנן ערים נכחדות בתפוצות הגולה,
בהן יעשן במסתר נרנו הישן,
עוד הותיר אלוהינו לפליטה גדולה
גחלת לוחשת בערמת הדשן!"

במשך דורות רבים כיסו מאות ערים ועיירות כאלה את המרחבים העצומים של אירופה. בתוכן נהלו מליוני יהודים, בסבל רב ובקושי לא יתואר מלחמה קשה, מלחמת קיום והשרדות.
והנה, מתוך חשכת הגולה נשמעה קריאה להתעוררות. מתוך הערפל יצא אור חדש, והאיר. ניצוץ אחד נפל לעיירתי, ליפנו. בקבוצת נוער ע"ש יוסף טרומפלדור (בית"ר) קיבלוהו באהבה רבה. במסירות נפש טיפחוהו. רוממוהו עד שנהפך ללהבה גדולה, שסחפה אחריה אוהדים רבים, אך גם מתנגדים.
לא התייאשנו! באוירה הלא אוהדת פעלנו! וכמו אכר אחרי זריעה חכינו ליבול המבורך. לא התאכזבנו. ימים ולילות השקענו בפעולת הסברה, בלמוד השפה העברית. כוח המשיכה ציונה היה חזק מכל, מעל ומעבר לכל, נשמנו ממרחקים את אוירת ארץ ישראל. חלמנו על שדותיה ועריה, ובלבנו תפילה חרישית:

"אלי! אילו היו לנו כנפיים ויכולנו להתרומם להר המוריה
ומשם לחבק את הארץ הזאת - בכנפי אהבה גדולה!"

אך בדרך לפנינו, הוקמה על-ידי השלטון המנדטורי, חומה בלתי חדירה כסלע. לכם, ידידי, שלא הצלחתם לחדור בעדה ונשארתם לחבל התלין, לשרפה, לאבחת החרב ולכל מיני מיתות משונות, אתם שעצמותיכם הקדושות פזורות בכל רחבי אירופה - לכם דף זכרון זה מוקדש!

פתחתי ואסיים את הזכרון בדברי משוררנו הדגול:

"קראו לעבים וישאו את יגונכם על רחבי הימים!"

קבוצת חברי הסתדרות "ביתר"

מימין לשמאל, יושבים בשורה העליונה: נ. מינקה, אנגלמן, מדליס, לא מזוהה; בשורה התחתונה: מידז'יגורסקי, ז. לוין.

חברי "ביתר" בחורש

* * *

גצל אביגדורי (צ'ונסטקובסקי)

" ה ש ו מ ר   ה צ ע י ר "

"השומר הצעיר" נוסד בשנת 1930-1931 ע"י שליחים מהעיר השכנה וולוצלבק, החברים יולק אייזנברג, לאחר כך ישראל ברזילי ז"ל, שר הבריאות בממשלת ישראל, יצחק דובנו ז"ל, מפקד נגבה, המכונה "יואב" וטוסיה אלטמן ז"ל, לוחמת מחתרת בזמן הכיבוש הגרמני. חברים בהנהגת הקן היו: החברה דבורה ליפסקי ז"ל, ואני צ'ונסטקובסקי - אביגדורי גצל, הכותב שורות אלה.

הסתדרות "השומר הצעיר", קבוצת תברים - 1937

מימין לשמאל, עומדים: קריביצקי, האחיות פודר, גונסקין יושבים: גולד, פנסטר, ליפסקר.

הקן היה בראשונה בביתו של אלטמן ואחרי כן בביתו של פלורמן, ברחוב רפצקי, גם סניף "החלוץ" היה באותה דירה. התלבושת השומרית היתה חולצה אפורה, כובע באותו צבע ועניבות לפי השכבות: בני מדבר,צופים וצופים בוגרים. הבוגרים היו לובשים גם מכנסי רכיבה בצבע תאקי או בדומה לזה וגורבים מעליהם גרביים, שהגיעו עד לברכיים, נועלים נעליים גבוהות בעלות שרוכים. כן לבשו חולצות פתוחות צוואר, הנקראות "צוואר סלובצקי", ומעליהן מעיל עליון של עור. בקן חינכו את הצעירים לצופיות ואת המתבגרים לציונות סוציאליסטית-בורוכוביסטית-מרכסיסטית. מספר החברים מהבוגרים יצאו להכשיר את עצמם להגשמה, בכדי לעלות ארצה. ההכשרה היתה בעיר גרודנו, בקבוץ בשם "מעפילת", שיוצאיו ייסדו, ביחד עם ההשלמה, את קיבוץ אילון הנמצא בגליל המערבי. ההכשרה שכנה

בביתו של מר יפה ז"ל על יד הגשר של נהר נימן.

החברים שיצאו להכשרה מהקן היו: דבורה ליפסקי, אברהם אנשל דורן ז"ל ויבל"א, מרדכי קרוביצקי, החי בארץ בקרית גת והחבר יצחק גרינשפן, החי בקנדה.

אני, באישורה של התנועה, יצאתי ללימודים בורשה ובחופשות, כאשר חזרתי לליפנו, המשכתי את פעילותי בקן.

צילום לרגל עלייתו של יוסף אלוני (דומב) ארצה, 1923
מימין לשמאל, עומדים: ב. לופטה, ב. הרשקורן, ל. הרנס,
א. ליפסקר; יושבים: וו. קובדלו, י. דומב (אלוני), א. גלברט.

* * *

פנחס אדלר

" ה ח ל ו ץ "

הסתדרות החלוץ נוסדה בעירנו בתחילת שנת 1930.

קבוצת צעירים, בהשפעת התסיסה הכללית, שהתחוללה בקרב הנוער הציוני לקראת עלייה והגשמה בארץ, הגיעה למסקנה, שיש לארגן בליפנו תנועה חלוצית, שתחנך לקראת עבודה ועליה לארץ.

כך נאספו, מספר קטן של בני נוער ודנו איך וכיצד, בכוחות עצמם להוציא את המחשבה לפועל. ביחד עם עוד מספר נערים ונערות, שהצטרפו לרעיון - ערכנו מגבית פנימית ובחודש חשוון תר"ץ שכרנו חנות - שהיתה סגורה - והפכנו אותה למועדון של הסתדרות "החלוץ" בליפנו.

הסתדרות "החלוץ" - חוג ציז'יק

מימין לשמאל, שורה עליונה: י. קנדלשטין, איזנשמידט, י. בידרקה, קלודנסקי, פ. אדלר, סניור; שורה שניה: י. אורבך, פודר, רוזה, פ. בידרקה, נ. זלוטניצקי (בורנשטין), ז. בורנשטין; יושבים: א. גוטנברג, ש. פסמן, פ. בידרקה, ב. מונדרי, כהן, ליס.

כל הפעולות התרבותיות והארגוניות התנהלו בכוחות עצמנו, בעיקר בשעות הערב ובשבתות. התחלנו לחפש עבודות פיסיות וכשמצאנו, חלקנו אותן בין הפעילים בהתאם לכישוריהם. עשינו זאת במגמה להכשיר עצמנו לעליה ולעבודה בארץ, בבוא הזמן. לא קבלנו כל עזרה ממרכז "החלוץ", על אף העובדה, שהודענו לו על קיומנו. רצינו ליצור לעצמנו תדמית לאומית עצמאית.

בעירנו היו רובם של התושבים הנוצרים, ימניים קיצוניים (אנדקים) ואנטישמיים. לעיתים קרובות מאוד, היו הצעירים מביניהם מארגנים התנפלויות אלימות על היהודים, בעיקר בערבים, ברחובות הראשיים ובגן העירוני הגדול, ובמכות היו מגרשים את הצעירים היהודיים מאותם מקומות. היתה רק כתובת אחת בעיר, שאליה באו להודיע על האירועים וזה היה "החלוץ". מיד יצאה קבוצת בחורים עם מקלות טיול כנשק הגנה (מאוחר יותר השגנו גם "כפפות ברזל") להלחם בתוקפים. לא פעם זה הסתיים בשברים בראשים, אך גם הוכחנו את גאוותנו הלאומית, שאין להתגבר עלינו בקלות והחזרנו מכות נמרצות לתוקפים.

הסתדרות "החלוץ" - עליית החברים הראשונים ארצה, 1932

מימין לשמאל, שורה עליונה: א. רודה, לא מזוהה, פ. אדלר, מ. בידרקה, לא מזוהה, מונדרין שורה שניה: איזנשמידט, לא מזוהה, זלוטניצקי, ז. בורנשטין, פ. בידרקה, י. אורבך, איזנשמידט יושבים: לא מזוהה, א. גוטנברג, צ. שפרלינג, י. קלודנסקי, סניור.

מובן שע"י כך דרך כוכבנו כחלוצים של ממש, הקנאים לכבודם הלאומי, וזה הביא לשורותינו עוד נוער, שהרגיש, כי החייאת הרעיון הציוני-חלוצי, היא גם העלאת הערך העצמי שלהם. לא עבר זמן רב וממספר קטן ביותר של חברים, צמחנו וגדלנו לעשרות רבות של חברים וחברות.

נוסף על כך, התפרסמנו בין הנוער ע"י עריכת פעולות תרבות בלילות-שבת. אחרי הרצאת אחד החברים, הינו מארגנים זמרה בציבור, בה השתתפו כל הנוכחים. באו גם למועדון בני נוער, שלא היו חברים ב"החלוץ" ואפילו מארגוני נוער אחרים, שקמו בעיר אח"כ.

חברי "החלוץ" היו קשורים ביניהם גם ע"י עזרה הדדית. בכל מקרה שחבר היה זקוק לעזרה, השתדלנו - עד כמה שניתן - לעזור בכל צורה אפשרית.

בעזבי את העיר בשנת 1932, היה סניף הסתדרות "החלוץ" כבר מבוסס וגם אח"כ המשיך להתפתח.

אין ספק שהסתדרות "החלוץ" בליפנו, היה גורם ציוני שריכז בתוכו נוער, שלולא הוא, וודאי היה מוצא מקומו בהסתדרות בלתי ציונית, כמו "הבונד" ואחרים ושום ארגון ציוני אחר לא היה מצליח לרכוש אותו.

הסתדרות „החלוץ" בפולניה
סניף בליפנה.

כרטיס-חבר (בפועל)

№ 6

השם והמשפחה אדלר יהודה
גיל 1911 מקצוע חקלאי
הכתובת ליפנה רחוב גדנסקה 8.
נכנס להסתדרות ביום [illegible] חשון [illegible]

הועד:
המזכיר:

Org. „HECHALUC-PIONIER" w Polsce
oddział w Lipnie.

Karta członkowska

№ 6

Imię i nazwisko Adler Jehudah
Wiek 1911 Zawód rolnik
Adres Lipno Gdańska 8.
Wstąpił do Organizacji dn. 10 listopad 1929

Zarząd
Sekretarz

כרטיס חבר של הסתדרות "החלוץ"

* * *

יעקב הרבסטמן

ב פ ל ו ג ת ל י פ נ ו

בתחילת יוני 1933 הגיעני מכתב ממרכז "פרייהייט", ובו נאמר: "בעקבות ההתרחבות הגדולה של פעילות התנועה במחוז שרפץ והצורך בכוחות פעילים שם, - החלטנו כי מקום הכשרתך יהיה בקיבוץ ברוכוב אשר בעיר זו".

ארזתי חפצי ויצאתי לדרך. יומיים לפני חג השבועות הגעתי לקבוץ. האנשים היו כבר ערים. התרחצתי, סעדתי לבי והתכוננתי לישון כמה שעות אחרי שני לילות ללא שינה.

התודעתי לכמה חברים ובתוכם מכירה אחת, שגילתה את אוזני, כי עומדים לשלוח אותי לקבוץ אחר. ידוע בקבוץ, כי נשלחתי מטעם המרכז לארגון סניפי "פרייהייט" באזור, ומזכיר הפלוגה, שהוא חבר "החלוץ הצעיר", אינו רואה זאת בעין יפה.

ואומנם, אחרי שהתעוררתי משינה קצרה, ניגש אלי המזכיר והודיע לי "רשמית", כי המזכירות החליטה להעבירני לליפנו הסמוכה, ש"נכבשה" ע"י יוצאי שרפץ. הם הקימו שם פלוגה ודרושים להם כוחות עבודה.

לא סרבתי, קסמה לי הוויתו של קיבוץ בתנאי כיבוש והתארגנות. "הועמסתי" על גבי מכונית משא, וכך הגעתי בין השמשות, עם כניסת החג, למקום המיועד - ליפנו.

ליפנו - עיר בת 15,000 תושבים. מספר היהודים בה כ- 3000. אם כי העיר השתייכה לפלך ורשה ונחשבה כקונגרס-פולין, הרי מבחינת הרכב תושביה - רובם דוברי גרמנית שוואבית, בעלת הניב המיוחד - היו קרובים יותר לפומרן. גם ליידיש שלה היה לי קשה להתרגל מחמת העגה המיוחדת.

בעיר לא היו בתי חרושת או תעשיה מפותחת. היו טחנות קמח, מנסרה, משרפת לבנים ובתי מלאכה קטנים. תעסוקה רבה לאנשי הקיבוץ לא היתה. מלבד העבודה ה"קלאסית" של חטיבת עצים, עבדנו בטחנת הקמח, בבית חרושת קטן לגזוז, ובעבודות צבוריות מטעם העיריה, שקבלנו הודות לפרנסי העיר היהודיים.

כלכלתנו היתה איפוא בצמצום רב ולא פעם רעבנו ממש. בחורף בשלנו מרק מהגידים ושאר הפסולת שקבלנו חינם בבית חרושת לנקניק. על אף הפצרותיהם של חברי "החלוץ" ואנשי ה"פטרונאט", לא הסכמנו לקבל מהם שום תמיכה בכסף או במצרכי מזון.

היינו פלוגה קטנה של 20 בחורות ובחורים, צעירים מלאי התלהבות ומסירות לרעיון החלוצי הקיבוצי, כשכל מאוויינו וציפייתנו היתה: עליה. שתינו בצמא כל מלה של שליח הארץ, שספר על חיי הקבוץ, ההסתדרות ועל הארץ; יחסינו עם סניף "החלוץ" במקום היו מצויינים. עזרנו להם בארגון הפעולה, בלימוד העברית וכו'. הפעולה החברתית והתרבותית התנהלה לעיתים קרובות בפארק העירוני. פארק זה יצאו לו מוניטין כאחד הפארקים היפים

שבפולין: חציו מתורבת, עם צמחיה ופרחים, מקום לתזמורת וכו', וחציו השני פראי, טבעי עם מורדות וגבעות, ששימשו בחורף לגלישה במגררות ובסקי. הפארק היה איפוא מקום מצוין לפעולה חברתית, וכמובן גם ל...רומנטיקה.

ציוני העיר מתנועת ארץ-ישראל העובדת נשענו עלינו כעל עמדה ציונית חזקה בעיר, וכשווי משקל ל"פועלי-ציון שמאל" ול"בונד" המקומי, שהיו חזקים למדי.

קיץ 1933 - אחרי רצח ארלוזרוב - היה סוער מאד בעיירות פולין. לקראת הקונגרס הציוני ה- 18, שעמד להתקיים, השתלהבה התעמולה וגאתה ההתלהבות. זכורני, ביום הבחירות, אחרי העבודה, התקשטנו במיטב בגדינו החגיגיים, והקבוץ צעד על דגלו בראש תהלוכת הנוער במקום. הצבענו במאורגן ובצורה הפגנתית למען גוש ארץ-ישראל העובדת.

בעיר קם "פטרונאט" לקיבוץ, אשר עם כל רצונו הטוב, יכול היה לעזור לנו רק בהשגת מעט עבודות-שירות מהעיריה. כאמור, שום תמיכה כספית או מזון לא רצינו לקבל מהם, למרות הפצרותיהם המרובות. "הלב היהודי" דאב מאד, כמובן, למראה ה"ילדים" הסובלים.

כהרבה עיירות בפולין, היתה ליפנו היהודית טרף ל"שיני" הגויים, שבזמן השואה הפכו ודאי ל"פולקסדויטשן" הידועים לשמצה.

כאמור, היתה עבודה מועטה בעיר, ביחוד ליהודים, והקבוץ סבל מחוסר עבודה כרוני. באין ברירה, קבלנו על עצמנו עבודת סבלות, העברת רהיטים וכדומה. סבלי העיר - גויים וגם יהודים - ראו בנו מתחרים רציניים ומקפחי פרנסתם. היו לנו כמה תקריות קטנות, אבל לא רצינו לוותר על זכותנו לעבודה.

באחד הימים, בשעות שלאחר-הצהריים, כשכל אנשי הפלוגה נמצאו בבית, שמנו לב להתקהלות של אנשים זרים בחצרנו. כעבור זמן קצר ראינו שהדירה מוקפת כמה עשרות סבלים. באגרופים קמוצים התחילו לאיים עלינו, שלא יתנו לנו לקחת מהם את פרנסתם, שיגרשו אותנו מהעיר וכו'.

אף שרבים היו הציונים בעיר, היה בה גם ריכוז ניכר של בונדאים ופועלי ציון שמאל, וייתכן שהם הסיתו את הסבלים. הזעקנו את ידידנו, את פירשט - פרנס הקהילה, מונדרל, חבר מועצת העירייה ואחרים שהיו בעלי השפעה בעיר, והם התחילו לשכנע את המפגינים להסיר את המצור ולהתפזר. אחרי מו"מ מייגע, התפשרו אתנו ונאותו לעזוב את החצר. מנהיגיהם אף עלו אלינו. הסברנו להם מהי מטרתנו, ועמדנו על זכותנו לעבודה. לחצנו ידיים, ראש קבוצת הסבלים שלף בקבוק, שתינו "לחיים" והתפייסנו. מאז שררה הרמוניה בינינו.

בסוף הקיץ נתבקשתי ע"י מרכז "פרייהייט" לארגן מחנה-קיץ ("מושבה" - כפי שנקרא אז) אזורי. קבלתי חופשה מהפלוגה. תקציב לנסיעות לא ניתן לי, שאלתי איפוא אופניים ויצאתי לדרך. היה זה שבוע מעניין ומהנה. רוכב הייתי לי לאט מליפנו לשרפץ, ביאז'ון, שאראנסק. כאן העמסתי את האופניים על עגלה והגעתי למלאווה. הרכיבה בשלהי דקיטא, אחרי הקציר, כשהאויר מבושם מריח הכרמים, היתה נעימה מאד. באתי לפנות ערב לעיירה, כינסתי

את החבריה, ואחרי לינת לילה במקום, יצאתי בבוקר לדרך.

התענגתי על המאכלים והפירות, שמארחי כבדוני בהם ואשר לא טעמתי כמותם מאז היותי בקיבוץ. הפגישה עם נוער חם ונלהב, היתה מלבבת ומהנה.

המחנה התקיים ברידז'אווה, כפר ציורי, בבית איכר ובגורנו, ועבר בהצלחה רבה. יחד עם מוטקה הורביץ מהמרכז נהלנו אותו במשטר צופי, עם מפקדים בבוקר ובערב, טיולים וכמובן שיחות וויכוחים.

עם סיום המחנה - בשבת - ארגנו כנס של מאות בני נוער מכל האזור. הכנס הסתיים בתכנית אמנותית של משתתפי המחנה וקבוצי הסביבה בצורה מרשימה עד מאד. שלושת השבועות של המחנה היו לי חוויה בלתי-נשכחת.

מסיבות משפחתיות קבלתי חופשה לכמה ימים לנסוע הביתה, היה זה בחול-המועד סוכות. השמחה בבית היתה רבה. חברי בתנועה התכוננו לערוך לכבודי מסיבה בחג, ובה היה עלי לספר על החיים בהכשרה. והנה יום לפני החג, קבלתי מברק מהפלוגה, ובו דרישה לחזור מיד לקבוץ. הבינותי כי קרה משהו רציני. למרות אי-הרצון, והפצרותיה המרובות של אמי, יצאתי מיד לדרך. ברכבת בין וורשה לליפנו, נודע לי כי אליהו קדיש, החבר ש"כבש" את ליפנו, חלה קשה בטיפוס-הבטן.

כשהגעתי באמצע הלילה למקום, יכולתי בקושי לעבור בין המיטות, כדי למצוא לי מקום שינה. כל-כך מרובה היתה הצפיפות. מחמת סכנת ההדבקות בודדו את החולה, וכל החברים נאלצו להצטופף בחדר אחד.

מצבו של אלי החמיר, ולמחרת עשינו את כל המאמצים להעביר את החולה לוולוצלבק. בעזרת ידיד הקבוץ, הד"ר פוקס, שהיה מנהל ביה"ח הממשלתי בעיר, אושפז החולה בביה"ח שם. הזעקנו את אביו של אליהו. כעבור יומיים נתקבלה הודעה על פטירת אליהו, והוא רק בן י"ט.

בוולוצלבק נערכה הלוויה גדולה. כל "פני" העיר, עסקני הצבור הציוניים, וביניהם הרבנית קובלסקי, מאות בני נוער מתנועת ארץ ישראל העובדת ומקבוצי הסביבה השתתפו בהלוויה. איש וולוצלבק ואנכי, אמרנו דברי הספד.

אנשינו חזרו הביתה אבלים ומדוכאים. היתה זו מכה גדולה לנו, וביחוד לבחורות הצעירות שרק עכשיו עזבו בית הורים, ופתאום נתקלו בתופעה אכזרית כזאת, אבדן חיים של אחד מאתנו.

בביתנו השתררו דכאון ואדישות. כמזכיר התנועה חשתי באחריות שהוטלה עלי, והתחלתי לעודד את החבריה ולשכנעם כי החיים צריכים להמשך, על אף הכאב. חברות הפשילו שרוולים, בישלו, ניקו, והחיים חזרו למסלולם.

כעבור שנה לשהותי בקבוץ, אושרתי לעליה, יחידי מכל הגוש. נתבעתי לנסוע הביתה, להתכונן לעליה. בכליון עינים חיכיתי בבית לידיעה הגואלת.

בחורף שנת 1935 נתבשרתי כי בשעה טובה "שודכה" לי בת זוג והיא יוכבד ב'. עשינו

במהירות ההכנות הדרושות, ומלווים בברכת-הדרך ששוגרה לי ע"י אברהם ברנזון: "להתראות בארץ, בקבוץ", יצאנו מפולין.

באניה "פלשתינה" נסעו איתנו אנשי החוג הדרמתי של לודז', עם ברונקה זלצמן בראש, והנעימו לנו את הנסיעה.

ביום חורף יפה, ב- 13 למרץ 1935, כשבפינו השירה "אנו עולים ארצה", דרכה רגלי על אדמת הארץ הנכספת.

מתוך הספר "ספורו של קבוץ הכשרה"
בהוצאת הקבוץ המאוחד.

* * *

יצחק קלודובסקי

" ה ח ל ו ץ   ה מ ז ר ח י "

על אלה לבי דואב - דף זכרון זה מוקדש לחברי בתנועת "החלוץ המזרחי" בליפנו.

תנועת "החלוץ המזרחי" היתה תנועה, ששילבה את רעיון החלוציות הציונית עם הרעיון הציוני הדתי, שהיה ביסוד האידיאולוגיה של תנועת "המזרחי". היא היתה חלק מתנועת "תורה ועבודה" והיתה קשורה ב"הפועל המזרחי" בא"י.

הנהלה הראשית להסתדרות „צעירי-מזרחי" בפולניה.

סיסמת צעירי-מזרחי: בנין ארץ-ישראל על יסוד העבודה ברוח התורה.

מספר 1880

כרטיס-חבר לשנת תרפ"ה

של אריה פנחס יהודה

חבר לסניף ליפנה

מזכירות:

הסתדרות "צעירי מזרחי" - כרטיס חבר, 1925

את ימי נעורינו היפים ביותר בילינו, במסגרת התנועה, בפעילות למען רעיון שיבת ציון והקמת מדינה יהודית בא"י, שתהיה מבוססת על החזון של הרצל מחד גיסא ועל תורת ישראל מאידך גיסא. התנועה נהלה עבודה חנוכית מסועפת ועסקה גם בשטחי פעולה אחרים למען הציונות וא"י, כמו איסוף כספים למען הקרן הקיימת ועוד. הוצאנו עלון קיר, בו השתתפו בכתיבה: בנו של הרב צוקרקורן, גלסטר, ויסברוט ואחרים, וגם אני בתוכם. עיקר המאמרים עסק באירועים מקומיים ואקטואליים, בתנועה הציונית בכלל ובתנועת "המזרחי" בפרט. נהלנו משפט פומבי בין-תנועתי בנושא: "ועדת פיל, וההצעות לחלוקת א"י". השתתפנו בפעילות החלוצית וחברינו נטלו חלק בהכשרות ברחבי פולין והם: גלסטר, דבורה רוזנוביץ, דוד מלבר וחיים סלומוביץ. הם היו מסורים בלב ובנפש להגשמת הרעיון הציוני ושאפו בכל

ליבם להיות מבוני הארץ. לצערי, לא זכה אף אחד מהם להגיע ארצה ולראות בהגשמת חלומם.

בתמונה דלמטה מופיעים מספר חברים, שעל פעילותם בתנועה ברצוני לפרט:

חברי היקר, גרוסברט - חתנו של לייב שיבק. למרות היותו בעל משפחה, מצא די זמן לפקוד מידי ערב את התנועה ובשבת, בשעת מנחה, ללמדנו פרק בתנ"ך - פעולה חינוכית שהיתה חביבה עליו במיוחד. נוסף על כך, שיחותיו עמנו היו מקור עידוד והשראה לפעולות רבות שבצענו.

אדם יקר נוסף היה מר רוזנוביץ מ"המזרחי", מן המבוגרים, שלימד אותנו תלמוד ועברית, ללא כל תמורה. בזכותו הגעתי ארצה עם ידע בסיסי בשפה העברית.

החבר גלסטר - חתנו של פשיסכר, לימד אותנו זמרה ואתו נהלנו ויכוחים על נושאים אקטואליים, שהופיעו בעתונות היומית.

אני עצמי הרציתי, פעם בשבוע, על פרק בהסטוריה ציונית.

החברים האחרים בתמונה הם: יענקל וחווה סלומוביץ, גרוסמן ניסן ומאיר - בני החזן גרוסמן, שושנה ואושקה לבקוביץ - בנותיו של החקלאי לבקוביץ, אביגיל רוזנוביץ - בתו של יחזקאל רוזנוביץ, הנשל ועוד חבר, ששמו לא זכור לי.

מכל החברים המופיעים בתמונה נותרנו ארבעה בלבד בחיים: ראובן קוסוביצקי, החי בשיקאגו שבארה"ב, אברהם פוז'יצקי - עליו לא ידוע דבר, השמועה אומרת שהוא חי בבריה"מ, לולה שורץ - בפריז, ואנכי - כותב שורות אלה.

הסתדרות "החלוץ המזרחי", 1938

כאמור, רוב החברים נעקרו בעודם באיבם, ביד זדונית של הנאצים ימ"ש ועוזריהם הפולנים. יקום השם דמם.

את המלים הספורות שרשמתי כאן, אני מקדיש לזכרם, כדי שיהיו חרוטים בדפי הזכרון של ליפנו - קהלתנו, שהושמדה יחד עם כל בית ישראל בפולין.

י ה י   ז כ ר ם   ב ר ו ך

* * *

צעירי "אגודת ישראל"

המלק שזוהו: ישן, צירקוס, י. קלינמן, קונשטט, ל. רק, י. בוקי, רק, ישן, קונשטט, ה. רק, י. מינקה, גורפינקל, מ. י. קלינמן, בוקו, רק, זרומב.

בנות "אגודת ישראל", 1935

מימין לשמאל, שורה עליונה: ר. פלוקסמן, זרומב, ש. נוימרק; שורה שניה: מ. פלוקסמן, גוטמן, ש. אורנבוך, ש. גורפינקל, ג. בּיננפלד, א. קונשטט, פ. זרומב, ח. נוימרק; שורה שלישית: מ. גורפינקל, ג. צירקוס, מונדרה (סורה), ר. נוימרק, מ. זרומב, א. גורפינקל; שורה רביעית: מ. פליישהקר, הילדה, צירקוס, מ. קונשטט, ג. גורפינקל, גרשמן, ל. נוימרק.

המלחמה והשואה

...זעקו, שאו קול, מכל צרור חול, מתחת לאבנים,
יזעק כל נד אבק, כל אש וכל עשן המתמר...
זעק עם ישראל אשר נהרג, שאג, השמיעה קול!

...אראה עמי שלי, שלי אשר נהרג, אתן מבט אילם בו, נאלם.
ואז אשירה... כן... הנבל תנו - ואנגן!

יצחק כצנלסון, מתוך "השיר על העם היהודי אשר נהרג".

הטמנת אפר הקדושים, 15.7.1976

צ. פלורמן והרב טכורש מגישים את תיבת האפר להטמנה

יצחק גוטרמן

תפילה ליד תיבת אפר

כשאנו מתקרבים אל תיבת האפר, עורנו מתלקח מחדש. אנו מרגישים שוב את **הכויות של הגופות הבוערות**, גופות נערותינו ונערינו, טף וזקני העם.

עברו, אומנם, כבר 30 שנה מאז התקררו כבשני הגז, אבל **בלבותינו מתלקחת האש מחדש**. היא מתלקחת מחדש על כל תזכורת של הלהבות ההן, בכל מגע עם דבר מה מהמוקד, בכל מבט על זיק של סימן כלשהו.

מששת מליוני היהודים נותרו רק תיבות אפר אחדות. את השאר זרה הרוח לכל עבר, האדמה בלעה - ואין.

תיבות האפר הובלו למקומות שונים **ואחת מהן הובאה כאן לקבורה.**

מיד אחרי החורבן נדדתי על פני ערים ועיירות בפולין וחפשתי יהודים, או סימן כלשהו לקיומם.

מצאתי את הערים **ריקות** מיהודים ובבתי העלמין **לא מצאתי זכר לקברותיהם**. במקומות רבים ראיתי מצבות של מתים מלפני החורבן, שנתלשו ממקומן ושמשו להנחת מדרכות ברחובות העיר.

החורבן הגיע אפילו אל אלה, שמתו באורח טבעי עוד לפני השואה.

רק בבית העלמין של העיר לודז' מצאתי מצבות חדשות בודדות. היו אלה מצבות נמוכות וצרות, עם קצוות ישרים מלמעלה, ככתפים שלאחר עריפת הראש. **לוחות-המצבות, הלבנים, היו גדושים שמות שנחרטו, שורה אחרי שורה, כעשרת הדברות על הלוחות.** על לוחות-האבן של נקבר, נחרטו - וכאלו התעטפו אתו יחד - שמות קרובים, שהלכו לעולמם ואיש אינו יודע מתי ואיך. רק שמות אחדים, של קצת מבני משפחה, מצאו יחד בית משותף על מצבת אבן. **איה המקום שם נחים עצמותיהם? היהודים שנהרגו ונטבחו - אין כתובת להם!**

אחת הכתובות היא - תיבת אפר זו.

כשהאפר מרגיש את התקרבותנו הוא מתלקח מחדש, שוב מתחילים גופותינו לדלוק וללהוב. **נשמותינו אחוזות אימת המות שעברו הם.**

אנו רואים בתיבה - **תחית ששה מליון פנים** ולהבים פורצים מעיניהם. **מפיות פעורים**, חנוקים מלהבות ועשן, **אנו שומעים**

מליונים זעקות: אל תשכחונו! הזכירו אותנו!
ואנו החיים אומרים להם: אנו זוכרים...!

אנו זוכרים, כי בכל פירור אפר טמונה נשמה יהודית, כל פירור אפר הוא יהודי שנשרף.

אנו זוכרים, שכל פירור אפר הוא - בית יהודי עם שכנים בתוכו, כל פירור אפר הוא רחוב, שדייריו יהודים.

אנו זוכרים, שכל פרורי אפר אחדים בתיבה זו, הם עיר של יהודים שרופים.

כל פרור אפר הוא - בית כנסת עם מתפללים, יחד עם תשמישי הקדושה.

אנו זוכרים שכל פירור אפר הוא "חדר" - עם ילדים שלמדו אלף-בית, חומש ורש"י. כל פירור אפר הוא בית ספר, בו למדו תלמידיו תרבות וספרות עברית.

אנו זוכרים, שמוסד היתומים של ינוש קורצ'ק, ובית ספר "בית יעקב" הפכו לפרורי אפר, שיתכן ונמצאים בתיבת אפר זו.

כל פירור אפר הוא - כיתה של בית ספר ציש"א.

וכולנו שעומדים פה, נאספים מסביבם, לא יכולים להגיד את דברנו המסורתי, כי באנו לבקר את קברי האבות. לבוא ל"קבר אבות", הוה אומר לבוא לקברי הורים וכאן אנו עומדים ליד קברות עוללים ויונקים. כל אחד מאתנו הוא יתום מפרור אפר. כאן סבא הוא יתום מנכד ואחות יתומה מאחות.

עוד חי היהודי, שנעשה יתום לאחר בנו, שנתלה לנגד עיניו.

עוד נשארו אמהות חיות, יתומות מבנותיהן, שלא רצו למסור נפשם לצוררים, אבל מסרו נפשם על קידוש השם וקידוש העם.

אנו כולנו, העומדים פה היום מסביבכם- יתומים אחריכם, פירורי האפר.

את רכושכם "ירש" הרוצח, את כותנותיכם ולשד חייכם "ירשו" הלהבות ואנו, היורשים של כאביכם ויסוריכם, של אנחותיכם וגניחותיכם.

ירושה זו נעולה בכספות לבותינו ובדמנו.

וכשהושלך הס וכולם עמדו כשעצביהם מתוחים, נשמע קול מקהלה, משותף לקהל גדול:
אנו הפירורים, הדחוסים בתיבת האפר, שהיינו פעם בשר ועצמות, כשבעורקינו עוד נזל דם, כשלבותינו עוד פעמו, כשראותינו עוד נשמו, כשעינינו עוד ראו - תפשנו שטחים בארצות שלמות. אנו נתרומם כאבק לשמים, נדפוק על שעריו ונעורר. אנו נתבע בחזרה את כוחותינו, שנגזלו מאתנו כשיצאו נשמותינו. אנו - את כוחותינו אלה נעביר ונתחדש בכם ובתוך ילדיכם - ילדינו, לדורי דורות.

והלחש האחרון של החיים היה: יסוריכם ומכאוביכם, אנקותיכם ואנחותיכם, שנעלו בכספות לבותינו ובעורקי דמנו, הם אות ועדות, שזה יועבר אלינו וישמר לעולם ועד, למעננו ולמענכם- לזכרון ולקיום.

מיידיש - ש.א.

* * *

יצחק גוטערמאַן

א תפילה ביי א קעסטל אש

אז מיר דערנענטערן זיך צו דעם קעסטל אש, צינדט זיך אויפסניי אן אונזער הויט. מיר דערפילן די בראנדן פון די ברענענדיקע לייבער פון די מיידלעך און יינגלעך, קינדער און זקנים פון אונזער פאלק.

הגם ס'איז שוין אוועק אן ערך דרייסיק יאר ווי די קרעמאטאריעס זענען קאלט געווארן, ווערן די פייערן אויפסניי אויפגעבלאזן אין אונזערע הערצער. זיי ווערן אויפגעבלאזן ביי יעדער דערמאנונג וועגן יענע פלאמען, ביי יעדער באריר ונג מיט א זאך פון דעם שייטער, ביי יעדן אנבליק פון א סימן.

פון די זעקס מיליאן יידן זענען געבליבן עטלעכע קעסטלעך אש.

דאס איבעריקע האט דער ווינט צעבלאזן, די ערד האט צוגענומען.

די קעסטלעך אש זענען צעפירט געווארן אין פארשידענע ערטער און איינס איז דא געקומען צו קבורה.

באלד נאכן חורבן, האב איך געוואנדערט איבער שטעט און שטעטלעך אין פוילן און געזוכט יידן, אדער סימנים פון זיי.

די שטעט זענען געווען לידיק פון יידן, און אויף די בית-עלמינס האבן זיך נישט געפינען זייערע קברים.

אין א סך ערטער, זענען די מצבות פון געשטארבענע פון פארן חורבן, געווען ארויסגעריסן און עס זענען מיט זיי געווען אויסגעלייגט טראטוארן.

דער חורבן האט דערגרייכט אפילו צו די נאטירלעך געשטארבענע פון פארן חורבן.

בלויז אויפן בית-עולם פון דער שטאט לאדזש האב איך געזען א ביסל נייע מצבות. דאס זענען געווען שמאלע, נידעריקע מצבות מיט גלייכע קאנטן פון אויבן, ווי אקסלען נאך אפגעהאקטע קעפ. די ווייסע מצבה-טאוולען זענען געווען אנגעפיקעוועט מיט נעמען, ארויסגעקריצט א שורה אונטער א שורה, ווי די געבאטן אויף לוחות. אויף די שטיינער-טאוולען פון א באגראבענעם, זענען צוגעטולעט געווארן נעמען פון משפחה-מענטשן, וואס זענען אוועק פון דער וועלט און מען ווייסט נישט ווען און ווי אזוי. בלויז די נעמען פון א ביסל משפחה-מענטשן האבן געפינען א בשותפותדיקע היים אויפן שטיין פון א מצבה.

וווּ איז די אדרעס פון זייער געביין?

– די אומגעבראכטע יידן האבן נישט קיין אדרעס!

איינע פון די אדרעסן איז דאס קעסטעלע

א ש ד א.

ווען דאס אש דערפילט אונזער דערנענטערן זיך, הייבט עס צוריק אן צו גליען און ברענען אונזערע לייבער. אונזערע נשמות ווערן אדורכגענומען מיטן אימת-מות, וואס יענע זענען אדורכגעגאנגען.

מיר זעען אין דעם קעסטעלע אויפלעבן זעקס מיליאן פנימער מיט פלאמען, וואס זעצן ארויס פון זייערע אויגן. פון די אויפגעריסענע מיילער, אנגעשטאפטע מיט פלאמען און רויך, הערן מיר מיליאנען געשרייען:

- פארגעסט אונז נישט!

- זייט אונז מזכיר!

און מיר די לעבעדיקע זאגן צו זיי:

- מיר געדענקען...!

מיר געדענקען, אז אין יעדן שטויבעלע אש ליגט באהאלטן **א י י ד י ש ע נ ש מ ה, אז יעדעס שטויבעלע אש איז א פ א ר ב ר ע נ ט ע ר י י ד.**

מיר געדענקען, אז יעדעס שטויבעלע אש איז **א ה ו י ז מ י ט י י ד י ש ע ש כ נ י ם, איז א ג א ס מ י ט י י ד י ש ע א י י נ ו ו א י נ ע ר.**

מיר געדענקען, אז יעדע עטלעכע שטויבעלעך אש, דא אין דעם קעסטל, **א י ז א ש ט א ט מ י ט פ א ר ב ר ע נ ט ע י י ד ן, א י ז א פ א ר ב ר ע נ ט ע ש ו ל מ י ט מ ת פ ל ל י ם צ ו ז א מ ע ן מ י ט ד י ה י י ל י ק י י ט ן**, מיר געדענקען, אז יעדעס שטויבעלע אש, **א י ז א ח ד ר מ י ט ק י נ ד ע ר**, וואס האבן געלערנט אלף-בית, חומש מיט רש"י,

א י ז א ש ו ל, ווו ש י ל ע ר ה א ב ן ג ע ל ע ר נ ט י י ד י ש ע ל י ט ע ר א ט ו ר.

מיר געדענקען, אז פון **י א נ ו ש ק א ר ט ש א ק ס י ת ו מ י ם - א נ ש ט א ל ט** און פון דער **ב י ת - י ע ק ב - ש ו ל** איז געווארן א שטויבעלע אש, וואס געפינט זיך אפשר דא אין דעם קעסטעלע,

איז **א ק ל א ס פ ו ן ד י צ י ש א - ש ו ל ן.**

און מיר אלע, וואס שטייען דא פארזאמלט ארום אייך, קענען נישט זאגן דעם טראדיציאנעלן זאג, אז מיר זענען געקומען אויף קבר-אבות. אויף קבר-אבות הייסט קומען אויף די קברים פון די עלטערן און מיר שטייען דא ביי די קברים אפילו פון פיצלעך קינדער. **י ע ד ע ר פ ו ן א ו נ ז א י ז א י ת ו ם פ ו ן א ש ט ו י ב ע ל ע א ש.** א זיידע איז א יתום נאך אן אייניקל, א שוועסטער איז א יתומה נאך א שוועסטער.

עס לעבט נאך דער ייד, וואס איז א יתום נאך זיין זון, וועלכן מען האט אויפגעהאנגען פאר זיינע אויגן.

עס זענען נאך געבליבן לעבעדיקע מאמעס, יתומות נאך זייערע טעכטער, וואס האבן זיך נישט געוואלט איבערגעבן דעם מערדער, נאר האבן אבער איבערגעגעבן זייערע לעבנס צו קידוש-השם און קידוש-העם.

אלע מיר, וואס שטייען דא ארום, ז ע נ ע ן י ת ו מ י ם נ א ך א י י ך.

אייער פארמעגן האט געירשנט דער מערדער, אייערע כוחות און לעבנס-זאפטן האט געירשנט דאס פייער און מיר זענען די יורשים פון אייער ווייטיק און יסורים, פון אייערע שלוכצן און זיפצן.

ד י ד א ז י ק ע י ר ו ש ה א י ז א י י נ ג ע ש ל א ס ן א י ן ד י פ י י ע ר - ק א ס ע ס פ ו ן א ו נ ז ע ר ע ה ע ר צ ע ר א ו ן פ ו ן א ו נ ז ע ר ב ל ו ט.

אז עס איז געווארן שטיל און אלע זענען געשטאנען מיט געשפאנטע נערוון, האט זיך געהערט א קול, א פאראייניקט כאראל-קול פון א גרויסן קאלעקטיוו:

- מיר שטויבעלעך, איינגעפרעסטע אין דעם קליינעם קעסטעלע אש, וואס אמאל, ווען מיר זענען נאך געווען פלייש און ביינער, ווען אין אונזערע א ד ע ר ן איז נאך ג ע פ ל א ס ן בלוט, ווען אונזערע ה ע ר צ ע ר האבן נאך ג ע ק ל א פ ט, ווען אונזערע ל ו נ ג ע ן האבן נאך ג ע א ט ע מ ט, ווען אונזערע א ו י ג ן האבן נאך ג ע ז ע ן, האבן מיר פארנומען שטחים פון גאנצע לענדער. מיר וועלן זיך ארויפשטויבן אונטער די הימלען און דארט קלאפן, שטורמען. מיר וועלן צ ו ר י ק פ א ד ע ר ן די כוחות, וועלכע מען האט אועקגענומען ביים אויסגיין פון אונדזערע לעבנס. און מיר וועלן די דאזיקע כוחות א ר י י נ ט א ן אין אייך און אין א י י ע ר ע און אין א ו נ ז ע ר ע קינדער לדור דורות.

און דער לעצטער געשעפטש פון די לעבעדיקע איז געווען: אייערע יסורים און ווייטיק, אייער שלוכצן און זיפצן, וואס איז איינגעשלאסן אין די פייער-קאסעס פון אונזערע הערצער און אין די אדערן פון אונזער בלוט, איז א ב א ו ו א ר ע נ י ש, א ז ד א ס ו ו ע ט א י ב ע ר ג י י ן ל ע ו ל ם - ו ע ד, פ א ר א י י ך א ו ן פ א ר א ו נ ז, ל ז כ ר ו ן א ו ן ל ק י ו ם.

* * *

אביגדורי (צ'ונסטקובסקי) גצל

ראשית החורבן והשואה

כידוע, פרצה מלחה"ע השנייה ב- 1.9.1939. זה קרה ביום שישי. לפני כן שמענו, שהנאצים גרשו מגרמניה הרבה יהודים לפולין דרך זבונשין. כבר ביום זה, שמענו ברדיו, שהגייסות הגרמניים מתקדמים בצעדי ענק לתוך פולין וזאת, למרות התפארותו של המטה הכללי של צבא פולין, כאילו הוא מעכב את הפלישה. ערי פולין ושטחיה הנרחבים של פומרניה ("קורידור") נפלו בידי הכובש. הממשלה הפולנית, בראשותם של מרשל רידז שמיגלי, בק ואחרים, לא התכוננה כראוי למלחמה, לא השכילה לגייס את הצבא ולא דאגה להצטיידותו בנשק מתאים. את יהבה הטילה על ההסכמים שהיו לה עם בריטניה וצרפת, וצפתה שמהם תבוא הצלתה. ראויה לציון אמרתו של ראש הכוחות המזויינים של פולין, ש"כפתור ממעילנו לא ניתן"...והסוף ידוע.

ביודעם את חוקי נירנברג הנאציים, הידועים לשמצה, שבהגשמתם החלו בגרמניה, אחזו פחד וחיל ביהודי פולין. כבר ביום פרוץ המלחמה, השאירו יהודי פומרניה הפולנית אחריהם את רכושם ונהרו עם משפחותיהם דרומה. גם אלינו הגיעו המון פליטים, שאוכסנו בבתי היהודים ובמקומות ציבוריים של הקהלה. הידיעות על התקדמות הגייסות הגרמניים לתוך פולין הקדירו את רוחנו. ראינו את גיחותיהם של מטוסי הקרב הגרמניים (ה"מסרשמיטים"), עם צלבי הקרס על גופם, מפציצים ויורים בשיירות של הצבא הפולני הנסוג. הנסיגה היתה באנדרלמוסיה, ברגל, בעגלות תותחים, רתומים לסוסים ופניה לעבר נהר הויסלה. זכורה לי עמדת ירי של מקלעים נגד מטוסים, שהותקנה על גג ביתנו בכיכר דקרטה 9. הבית היה חד-קומתי, מלבני גדול וגגו מכוסה פח. רווחה אז תקוה, שאולי נהר הויסלה יהיה מחסום בפני הצבא הגרמני הפולש. לכן, החלו הרבה בחורים וגברים ללכת בעקבות הצבא הפולני, לעבר הויסלה. אני ומספר קרובי וחברי עשינו, גם אנו, כן. ביום שני 4.9.1939, עם שחר, חגרנו תרמילים עם מצרכים ולבוש חיוני ויצאנו ברגל לכיוון וולוצלבק. הדרך היתה עמוסה צבא פולני בורח עם תחמושתו, עגלות אכרים עם מקניהם ורכושם וכולם מהרו לעבור את הגשר על הויסלה בוולוצלבק. באותו היום, אחר הצהריים, פוצצו הגרמנים את הגשר מהאויר על העוברים בו. לפי שמועות, נספו באותה הפצצה שני בני עירנו: יצחק ורשבסקי ז"ל (ששני אחיו משה ודויד חיים בארץ) ומאיר פלורנץ ז"ל (שאחותו טולה בארץ). אני, קרובי וחברי, עברנו את הגשר לפני ההפצצה, והגענו לעיירה לא רחוקה מוולוצלבק בשם קובל-קויבסקי. שם היתה גרה דודתי הנדל אלברג ז"ל, אחות אמי ז"ל. בקובל ישבתי כשבועיים. בבקר, א' של ראש השנה, נכנסו גייסות הגרמנים לקובל וכבשוה. לפני כן ראינו חיילים פולניים נמלטים בבהלה לכיוון ורשה. שמענו, שכל הקצונה הבכירה הפולנית ערקה

מהחזית, והשאירה את הצבא ללא פיקוד סדיר. בין החיילים והלוחמים היו הרבה יהודים, שכוונתם היתה לעצור את התקדמות ה"בליץ" הגרמני. החיילים לחמו נגד הגרמנים בארטילריה מיושנת וחיל הפרשים לחם בגבורה נגד הטנקים הפולשים - ללא כל תקווה. כאשר נוכחתי לדעת, שהכל אבוד ואנחנו כבר תחת העול הגרמני, החלטתי לחזור הביתה למשפחתי. באותו יום, 15.9.1939, א' ראש השנה אחרי הצהריים, שמתי פעמי חזרה לעירי. כאשר פניתי בדרכי לוולוצלבק, פגשתי בירכתי הכביש כמה בחורות יהודיות, שנמלטו כמוני ובצוותא צעדנו על הכביש. לפתע הופיעו חיילי הוורמאכט הגרמניים על אופנועים ושאלו אותנו לאן מועדות פנינו. אחרי שהסברנו להם את כוונותינו, הם בדקו את תרמילינו והרשו לנו להמשיך בדרכנו. לפנות ערב הגענו לוולוצלבק. אחת הבחורות, בת המקום, הלינה אותי אצל משפחתה. למחרת בבקר (ב' ראש השנה) רציתי ללכת לכיוון עירי, אך הגשר כאמור היה מפוצץ והרוס, ונזקקתי לרשיון מהמפקדה הגרמנית על מנת לעבור את הנהר עם איזהשהו כלי שיט. לכן הלכתי לקצין הגרמני, הממונה על כך ובקשתיו להנפיק לי רשיון כזה. הוא שאל אותי מה המניעים לרצוני והסברתי לו, שהשלטונות הפולניים ציוו עלינו ללכת אחרי צבאם, לכן הגענו לכאן. מאחר שביתנו בעיר, השוכנת מהצד השני של הויסלה, רצוננו לעבור אותו ולחזור הביתה. הקצין הנפיק לי רשיון באומרו: "אם תמצא כלי שיט אתה רשאי להשתמש בו ולעבור לצד השני של הנהר". ביוצאי עם הרשיון הנכסף ובלכתי לחוף הויסלה, ראיתי שיירות של עגלות אכרים, רתומות לסוסים ועליהן בהמותיהם, וגם הרבה יהודים, בני עירנו והסביבה, הולכים לכיוון זה. על החוף עגנו הרבה מעבורות וסירות של דייגים מקומיים ואלו, עבור תשלום של זלוטי לאיש, העבירו אותנו לגדה השנייה של הנהר. כל רוחב הנהר התמלא בסירות ומעבורות. הייתי אולי בין הראשונים שהגיעו לגדה שמנגד. שם כבר נכחו משמרות צבאיים של הוורמאכט הגרמני. קצין גרמני בקש, שמישהו מהבאים, המבין גרמנית ופולנית ישמש כמתרגם בין המשמרות והבאים. מאחר שאיש לא התנדב, התנדבתי אני, בחושבי שהתרגום יזרז את התקדמותנו בכיוון הרצוי. הגרמנים חפשו בתרמילינו והוציאו מהם כל דברי ערך. מהאכרים לקחו את מקניהם ותבואותיהם.בזמן ההחרמה והחיפושים השמיעו הגרמנים דברי גידופים ונאצה כלפי היהודים הפולניים, ואני הייתי חייב לתרגם מלה במלה, היות והיו בין הגרמנים כאלו שהבינו פולנית. לאחר החיפושים והביזה, שלחו את השדודים לדרכם. אני נשארתי שם עד החלפת המשמרות. אז אזרתי עוז ואמרתי לקצין הגרמני, שלולא העיכוב שעכבו אותי מעל כ- 4 שעות, כבר הייתי נמצא בבית. הקצין הגרמני, שבאוזניו השמעתי את טענותי, נתן הוראה לנהג המשאית של המשמרת היוצאת, לקחת אותי לכיוון המחנה שלהם, שהיה בבורק, כ- 3-4 ק"מ מעירנו. היות ונסעתי במשאית צבאית כ- 20 ק"מ בכיוון לבית, הייתי בין הבחורים הראשונים שחזרו העירה. בעוברי ברחוב גדנסקה, בשעות אחר הצהריים המוקדמות, ראיתי בחורות יהודיות, המטיילות ברחוב והן התנפלו עלי בשאלות על קרוביהן ויקיריהן. אחרי, התחילו לבוא הרבה יהודים שהלכו בדרכי. עוד באותו ערב, מוצאי ראש השנה, הוזמנתי ע"י מר ברגר, הספר, ז"ל (שהיה גם חצוצרן מוכר בתזמורת של

מכבי האש העירונית וגם בתזמורת "מכבי") להתייצב במעונה של משטרת העיר, בבית העיריה ששכן על יד ביתנו. כאשר התייצבתי שם, נאמר לי, שמר ברגר הוא המפקד של המיליציה היהודית בעירנו ואותי מינה לסגנו. תפקידנו היה לשמור בעיקר בלילות, ברחובות המאוכלסים ביהודים, עליהם ועל רכושם. נשק השמירה היה - מקלות. התהלכנו קבוצות בחורים ומקלות בידינו ברחובות היהודים ושמרנו, שלא יהיה שוד רכוש יהודי והתנקשות בחייהם. המשטרה הפולנית לא היתה כבר אז, הידועים מביניהם נמלטו והתחבאו מפני הגרמנים. מיליציה יהודית זו שבקה את חייה אחרי שבועיים. ביושבי במפקדת המשטרה, הופיעו פתאום אנשי ס.ס וגסטאפו, לבושים במדים שחורים וציור גולגולת על מצחיותיהם וכותפותיהם, והשליכו אותנו עם מכות וגידופים משם. ביום זה הופיעו על לוחות המודעות וקירות הבתים הודעות, בשפות הגרמנית והפולנית, מטעם הממשל הגרמני הצבאי, בחתימתו של גנרל גוברנטור פון בראוכיטש ימ"ש, המכריזות על ביטול כל זכויות היהודים, שחייהם ורכושם מעתה הפקר. עד הופעתו של הגסטאפו, נהלה הקהלה היהודית איכשהו את חייה, תנויות היהודים היו פתוחות, ומכרו את מרכולתן גם לחיילים הגרמניים, ששלמו כמה שרצו ב"פנינגים" שלהם.

ביום בואם של קלגסי הגסטאפו והס.ס. העירה, החלו הפורענויות והנגישות ביהודים. החל הצייד על הגברים, שהוכרחו לבצע כל מיני עבודות בזויות, נטולות כל תועלת ותכלית, רק לשם עינויים והשפלה. בין העבודות היו: העלאת מים מהבורות, שנשפכו לריק, העברת אבנים כבדות ממקום למקום וחוזר חלילה וכו'. בזמן בצוע עבודות אלו הכו בנו בשבטים או בקתות רובים. אני נשלחתי פעם לנקות אורוות סוסי גסטאפו, שהיו במחסני טחנת הקמח "פשמיל". פעם אחרת נתפסתי לעזרה לראש השוחטים בבית המטבחיים העירוני, ה"שייגץ" ויטצקי, חוליגאן ידוע, שזרע אימה על היהודים עוד לפני הכיבוש, בהתהלכו ברחובות העיר, לבוש מכנסי רכיבה עם מגפיים שחורים מצוחצחים. עזרתי בשחיטת חזירים, פשיטת עורותיהם והסרת שערות מהעורות. כל זה בלא כל תמורה ותגמול, מהשכם בבקר ועד צאת הכוכבים. עבודה זו עשיתי מספר ימים. אחרי כן נתפסתי לעבודה במטבח הגסטאפו, שהיה ממוקם בבנין ה"סימיק", שם היתה העבודה יותר קלה יחסית, היות והטבח, שהיה חייל גרמני מה"יימוור", התוודה באוזני שהוא שונא את הנאצים והוא סוציאליסט מברלין וכאמור, התייחס אלי באופן אנושי ולפעמים נתן קצת אוכל הביתה.

הרצח הראשון בעיר, הידוע לי, היה של האברך דז'יגנסקי שהיה גר ברחוב טורונסקה, בשכנות טחנת הקמח של שפיגלמן. סיבת הרצח לא נודעה מעולם. עם כל הצרות ועלבונות אינספור, חיי היהודים בעיר שטפו בפחות אינטנסיביות ונהפכו לאינרטיים, כולם חיו בתקווה שכל הצרות תגמרנה, בשמעם שהאנגלים והצרפתים הצטרפו למלחמה נגד הגרמנים, אבל זו היתה תקות שוא. חיי היהודים קדרו מיום ליום. גזירות על גזירות היו מנת חלקם. כל פעם היו נפוצות שמועות על כופר - קונטריבוציה, בכסף ובדברי ערך, שהגרמנים הטילו על הקהלה היהודית. הישוב היהודי היה נדכא ושדוד. כל כמה ימים הוצאו הגברים, לפי

דרישת המפקדה הגרמנית והגרמנים המקומיים ("הפולקסדויטשה"), למצעדים מחוץ לעיר. למפקד המצעדים מונה מר דובז'ינסקי, היהודי, בעל חנות של צבעים ברחוב גדנסקה. הוא, במלאו את הוראות קצין הגסטאפו, הצועדים, פקד עלינו, להסיר את כובעינו ולחבוש אותם בחזרה וחוזר חלילה, בלי הרף, כל זה, כאשר ירד גשם או שלג. בנוסף על כך, הסירו מעלינו את לבושנו העליון - המעילים, בתואנה שהם זקוקים להם כדי לחמם את בני עמם הגרמנים. בשדידת המעילים והלבוש העליון, היו פעילים בעיקר ה"פולקסדויטשה". ממני הסיר את מעילי החורפי בחור גרמני, יליד עירנו בשם אדק יאפס, שהיה מעורה בחברה יהודית לפני המלחמה ואחותו שמשה כמשרתת אצלנו.

באחד הימים, בין יום הכיפורים לסוכות, פוצצו הגרמנים ושרפו את בית הכנסת המפואר. הוא עלה בלהבות ונהרס עד היסוד. חורבותיו נקרו את עינינו בלי יכולת לעשות דבר. את האשמה בפיצוץ בית הכנסת ושריפתו גוללו, בשפלות נבזית, על גב' איצקוביץ' ז"ל, שהיתה בעלת חנות לגריסת דייסות ברחוב גדנסקה מול בית הכנסת והיתה גרה בסמטת בוז'ניצ'נה. בזמן, שבית הכנסת היה בוער בלהבות, תפסו הגרמנים, תוך כדי צעקות, יהודים מהסביבה ואלצו אותם לכבות את השריפה. את הנאשמת, כביכול, הוציאו להורג עם עוד כמה יהודים, ששמותיהם אינם זכורים לי.

באחד מימי שלישי, בסוף אוקטובר 1939, הודיעו הגרמנים ע"י "זקני היהודים", שעל כל הגברים היהודים מגיל 14 ומעלה להתייצב בשעה 8 בבוקר, בכיכר ה- 11 בנובמבר (שוק החזירים) מול הכנסיה הפרוטסטנטית, ושם אמור היה הממונה על הגסטאפו למסור להם את דבר הממשל על עתידם. כל הגברים נהרו לכיכר זו, ואלה שסרבו להתייצב, אולצו לעשות כך ע"י משפחותיהם. התאספנו שם כמעט כל הגברים בגיל האמור ומנינו כמה אלפים, היות וכל הפליטים ששהו אצלנו נאלצו גם הם לבוא. היום היה יום סגרירי, קר וגשום, ירדו פתיתי שלג לסירוגין. בהגיעי לכיכר זו, ראיתי במה קטנה עומדת לפני הכנסיה והצבא הגרמני והקלגסים מה"פולקסדויטשה", מקיפים אותנו ומסדרים אותנו, בצורת האות ח', בשורות. מאחורינו עמדו עגלות ארוכות עם סולמות, רתומות לסוסים ומשאיות צבאיות. בשעה תשע וחצי הופיע קצין גסטאפו, בליווי צבאי ונעמד על הבמה. הוא ציוה על ועד הקהילה והרב צוקרקורן ז"ל לצאת מהשורות ולהתייצב מולו. הוא החל בנאומו, שכמה ממשפטיו זכורים לי: "יהודים אהובים של ליפנו וסביבותיה! בנים מקוללים של העם היהודי! אתם גרמתם והבאתם את המלחמה הזאת. על כן הנכם חייבים לשאת בהוצאותיה ותוצאותיה. העם הגרמני זקוק לעזרתכם, לפיכך כל אחד יסיר את בגדיו העליונים ונעליו וימסור אותם לגרמנים, שיעמיסו אותם על העגלות והמשאיות. חייכם הפקר ורכושכם מותרם, וזאת לפי צו הממשל המלחמתי הגרמני, ואחר כך התנדפו, כאילו השד מרביץ לכם על ישבנכם!"

יהודים רבים הסירו את בגדיהם ונעליהם, לפי דרישת הגרמנים, שארבו להם, היכו אותם וירו בהם. לא ידוע מספר הקורבנות, שנפלו אז בכיכר. במהומה שהשתררה, החלה בריחה לכיוון הרחובות הצדדיים הסמוכים. אני נמלטתי דרך חצר בית המשפט לרחוב פילסודסקי ואז

ראיתי, שבכל פינת רחוב נמצאת קבוצת חיילים גרמנים, חמושים ברובים מכודנים, האורבים ליהודים שיעברו ברחוב. אני ברחתי דרך הגן הצבורי והגעתי הביתה. בבית היה הכל הרוס, החנות שדודה וכל סחורותיה נלקחו ע"י הצבא הגרמני. המצעים והכרים היו פרומים והנוצות מתעופפות בכל החדרים. הרהיטים היו שבורים ובמלה אחת - פוגרום והרס. זו היתה נחלתם של כל היהודים בעיר באותו יום. כנראה, שקריאת הגברים לכיכר הייתה תכסיס, בכדי להקל על הגרמנים את הביזה והרס הרכוש היהודי. באותו אחר הצהריים ולמחרת, ובמשך עוד כמה ימים, נלקחנו ע"י הגסטאפו לביה"ס התיכון ע"ש טראוגוט, ברחוב טורונסקה, לשם סידור הסחורות השדודות. בזמן סידור הסחורות והבדים, היו נגשים אלינו חיילים גרמנים עם חבילות סחורות מתחת לבית שחים ושואלים לטיב הסחורה, באומרם, שהם רוצים לשלות אותה לגרמניה למשפחותיהם.

אחרי זה, באחד הימים, הודיעו למשפחתי שעלינו לעזוב תוך כמה שעות את ביתנו, שהיה בפינת הרחוב דקרטה ורינקובה. כל דיירי שורת הבתים, מפינת רינקובה עד רחוב טורונסקה, קבלו אותה פקודה. הגרמנים הרסו את כל הבתים הללו על תכולתם, והגדילו את כיכר דקרטה עד סמטה מס' 20.

בני משפחתי הפכו לפליטים. מכרים שלנו, משפחת סוחצ'בסקי ז"ל - שאמם, בתו של הזקן בורנשטין ז"ל ("יענקל הצהוב"), ותברתה של אמי, הקציבו לנו בדירתם חדר למגורים. השתכנעתי, שאין לנו תקוה והכל לשוא. החלטתי עם כמה חברים לברוח מהגהינום הזה, לחלק המזרחי של פולין, שנכבש ע"י בריה"מ (לפי הסכם ריבנטרופ-מולוטוב). ארזתי כמה חפצים וקצת כסף וביום 15 בנובמבר 1939 עליתי על הרכבת לכיוון ורשה. בבואי לורשה, עברתי את גשר קרבדז', שעוד לא היה הרוס לגמרי ומשם, לעיר הגבול הרוסי, מלקין. בתחנת הרכבת במלקין כבר חיכו לנו הגרמנים, הפשיטו אותנו, לקחו את כל דברי הערך והכסף, שהיו ברשותנו, ואחרי מכות רצח גרשו אותנו לגבול הרוסי. באותו הזמן, הייתה קבוצת נגנים יהודיים שברחו אף הם באותו כיוון, מנגנת לפי פקודת הגרמנים מנגינות יהודיות, על מנת להשתיק את צריחות המוכים.

הגבול היה בחורשה על יד יער. היה סתיו והחורף התקרב במהירות. הרוסים מאנו להכניס אותנו לגבולם ולפיכך החלו להקים גדרות תיל על הגבול. כך ישבנו כמה ימים ולילות על האדמה הרטובה והקרה, בלי אוכל. אכרי הסביבה התנכלו לנו והביאו לנו לחם שחור מעורב בחול ואת זה אכלנו, כמובן רק אלה, שהיה להם כסף לשלם עבור הלחם הזה. היו הרבה רעבים ומאוכזבים בינינו, שעברו את הגבול בחזרה למקומות מגוריהם. בחורשה ליד הגבול התאספו כמה אלפי אנשים, גברים, נשים וטף. בתחנונים בקשנו משומריהגבול הרוסיים, שירחמו עלינו ויתנו לנו לעבור פנימה לתוך רוסיה, אבל ללא מענה. יום אחד הבחנו, שפיסת שטח על יד פסי הרכבת, שעליה עמד שער עץ עם הסמל הרוסי, הייתה לא מגודרת, היות ושם היה מעבר הרכבת לתוך שטח רוסיה. כולנו היינו כבר אז אחוזי ייאוש. עובדה זו נתנה לנו אומץ והחלטנו לעבור את הגבול בכוח, וכך עשינו.

עם שחר עברנו, כל האנשים מהחורשה, אל פסי הרכבת. התחלקנו לחמישה טורים ובראשם כמה גברים, אחריהם טף ונשים ובסוף יתר הגברים והתחלנו ללכת לעבר הגבול הפתוח. אני הייתי בין אלה שהלכו בראש הטור האמצעי, על הפסים. הרמנו את השער ועקרנו אותו מהאדמה וכך עברנו את הגבול בסערה. חיילים סוביטיים, ביניהם יהודים, החלו לרדוף אחרינו וצעקו עלינו שנחזור, ולא - יירו בנו, אך הפחד כבר מזמן עזב אותנו והתקדמנו הלאה. החיילים ראו, שהם לא יכולים לנו והניחו לנו.

מהגבול הלכנו לתחנת הרכבת בזרמבי-קושצ'לנה ומשם ברכבת, ללא כל תשלום נסענו לביאליסטוק, שבה היו כבר מרוכזים המוני פליטים.

מביאליסטוק נדדתי לסטניסלבוב, שם, נרשמתי לעבודה במשרד הרישום למובטלים, שפתחו הרוסים. נרשמתי לעבודה בעיר בקו, שבדרום קוקז, על שפת הים הכספי, הגובל עם אירן. ב-5 בדצמבר 1939 עלינו על רכבות מיוחדות, שהובילו אותי ואת יתר הפליטים, שנרשמו לעבודה באזור זה. בקייב, הודיע לנו הממונה על הרכבת מטעם המוסדות, שגייסו אותנו לעבודה, שלא נגיע לבקו, היות ואנחנו זרים וזאת עיר מאד חשובה מבחינה צבאית. אמרו לנו, שנשתקע ברפובליקה של דגסטן השוכנת בקוקז הצפוני, בעיר בוינקסק.

ממקום מושבי החדש שלחתי מכתבים וחבילות הביתה וגם קבלתי תשובות. כל זה נפסק ביוני 1941, עם כניסת רוסיה למלחמה.

* * *

מכתבי אלי - איסר אורבך

20.5.1945

יקירי!

אני מודה לכם מאוד בעד מכתבכם ודרישות השלום. ראשית, הנני סקרן לדעת מי הם שלושת הליפנאים שכתבו אליכם. ומה שגיטל כותבת שאחיה כבר איננו, איזה אח? כעת הנני כותב על ליפנו מתחילת המלחמה ב- 1.9.1939. בראשון היה אצלנו שקט. זה היה יום שישי. בשבת כבר הגיעו אלינו הרבה פליטים מכל פומרן. הרחובות כמעט התמלאו. בשבת אחרי הצהריים ליפנו הופצצה, אלא מחוץ לעיר, לא רחוק מהרכבת ונהרגו כמה נוצרים. היהודים לא סבלו. יום א' עבר בשקט. ביום ב' שוב הייתה התקפת אויר וגם הפעם ללא נזק. ביום ג' כבר היו הגרמנים בפלונסק, אז כמעט כל היהודים, במיוחד הגברים, נסעו בלילה לוולוצלבק, דרך נהר הויסלה, ביניהם גם הרבה נוצרים, כפריים עם פרות ואווזים על עגלות. לי היה פנאי, האופנים שלי הגיעו לכל מקום מהר יותר מאשר הרגלים. אני נסעתי רק ביום ד' לפנות ערב. ביום ד' פרצו שוטרים פולניים לחנותו של אוגרודוביץ והוציאו מעדרים וקרדומים לחפור תעלות מגן וכל מיני מכשולים ליד הפארק, שהגרמני לא יוכל להכנס. אני נסעתי לוולוצלבק ומשם לבריסק קויאבסק. ביום ה' בבוקר חזרתי לוולוצלבק, שם היו מחצית הליפנאים, יהודים וגם נוצרים. ביום ו' היה כבר הגרמני גם בליפנו והצבא הפולני נסוג דרך הויסלה, ואין נותנים לחזור דרך הגשר. מצד זה של הויסלה פונו 4 רחובות. אז כולם פנו לבריסק, קובל, לובין ותודיץ. אני נסעתי לאן שהעינים נשאו אותי ופגשתי הרבה יהודים מכרים. ביום א' הגעתי לקוטנו. קוטנו כבר הייתה מופצצת כהוגן; הרבה בתים בערו. ביום ב', היום ה- 12 של המלחמה, רציתי לנסוע ללויביץ. בדרך, 10 ק"מ מלויביץ אי אפשר היה לעבור את נהר הבזורה, הגרמנים כבר היו מהצד השני, אז חזרתי ללובין, שם היו הרבה ליפנאים ונשארתי איתם, כי לא היה לי לאן לנסוע. מסביב היו הגרמנים. ביום א' הייתה התקפת אויר על לובין, שם נהרגו נער ליפנאי, יצחק פלורנץ ועוד שני יהודים מלובין, באמצע השוק. גם אני הייתי שם, אבל אני עליתי במהירות על האופניים ונעלמתי. התהלכה שמועה שגם אני נהרגתי, כי אין רואים אותי. בשובי ללובין פגשתי את אברהם גולדברג, התפר, עם זלמן ואשתו, את ישראל וויסברוט עם אשתו והילדים ועוד רבים. וכך הגיע ערב ראש השנה, ביום ד' ואין מה לאכול. אני יצאתי לשדה והבאתי תפוחי-אדמה, 60 ק"ג וכ- 20 ק"ג עגבניות. קמח קנינו וערכנו ראש השנה. איתנו היו יהודים רבים מדובז'ין על הדרבנץ. יום א' של ראש השנה היה שקט; ביום ב' הגרמנים כבר פה. אנו כבר לא הלכנו להתפלל, רק ישבנו בבתים. אחרי הצהריים הגיע אל הרב קצין ואמר לו, שמיד צריך לנקות את הלכלוך היהודי מהרחובות, עליך, הרב, לומר לכל היהודים לנקות

את הרחובות. הרב עם אחרים עשו זאת. למחרת בשבת שובה, מוקדם בבוקר הגיעו הגרמנים לביתנו, ציוו להרים ידים, משמשו כל אחד וירדנו לנקות הרחוב. היו אתנו גם ישראל ולייב מקוביץ. כולם ירדו לנקות הרחובות ואני עליתי על האופנים ויצאתי את העיר. שלושה ק"מ מלובין, בדרך לקובל, הסתובבתי, אז כבר בער בית הכנסת ויהודי ליפנו נשארו לנקות הרחובות. אני נוסע ובדרך פוגש הרבה מכרים. כולם חוזרים לליפנו ושואלים אותי: "אתה חי? אמרו שנהרגת". עניתי, שעוד אגיע לסוף המלחמה ואזכה למפלת הגרמני. הגעתי לוולוצלבק וכל היהודים כנ"ל, שאני כבר לא חי, או שאומרים שרגלי נקטעו. הידיעה הגיעה הביתה, אמי ידעה, אשתי לא. כולם הסתודדו ורחמו על האשה. מוטב שהיה מת מאשר קטוע רגלים. במהירות נסעתי על האופנים לליפנו. בשבת בשתיים בצהריים כבר הייתי בליפנו. אני שואל את אשתי, מה ספרו עלי, אך היא לא ידעה דבר, ולאחר שאמי ספרה לה, אמרה, שתחיה הרבה ויהיה לך הרבה מה לספר. ב"שבת שובה", כמעט כל הליפנאים שבו לליפנו. הגרמנים היו אצלנו, אך היה שקט. ביום א', בצום גדליה הלכו כולם לבית המדרש להתפלל. שקט. ביום ב' כבר תופסים לעבודה, לנקוי הרחובות ועוד עבודות שונות, וכך כל השבוע עד יום כיפור. בערב יום כיפור הוכרח הרב בעצמו לנקות בידים מה שהסוסים לכלכו וצוו עליו לבוא למחרת, יום כיפור, לעבודה, בלי הזקן. הרב בא הביתה וספר לאשתו, וזו רצה לאשתו של הפסטור, ספרה לה, והוא אומנם לא הלך לעבודה, אלא שתפסו מנינים אחדים והובילו אותם בטליתות לעבודה והם עבדו כל היום. מיד לאחר יום כיפור התארגן ועד להספקת עובדים, כמה שיהיה נחוץ, כדי שאנשים יוכלו לעבוד בשקט ולסחור, והיה שקט. יצחק דובז'ינסקי היה יו"ר הועדה. החנויות היו פתוחות וכולם סחרו. רק את חנותו של מנדל אלטמן ושל קשצ'אנובסקי לקח קאמאן. וכך היה עד 10 באוקטובר. בתשיעי, זה היה 3 ימים אחרי סוכות, יצאה הוראה, שכל הגברים מגיל 16 חייבים להתייצב ב"שוק החזירים", לא הרחק מחנותו של שאגאן, ביום העשירי באוקטובר, בשמונה וחצי בבוקר.

כמובן שכמעט כולם באו לשוק. העמידו אותנו בצורת ח', באמצע עמדו: הרב, המזכיר, משה בידרקה והיו"ר, אלי-איסר לופאטה, ומסביבנו הגרמנים האזרחים, ולכל אחד מהם היה מקל גומי ביד. עמדנו בשלשות. בצד הפתוח עמד ראש הגסטאפו ותרגם לפולנית. הוא אמר ליצחק דובז'ינסקי: תבחר 30 גברים חסונים ותעמיד אותם לחוד, וכאשר פה ייגמר, עליהם לרוץ לרכבת. בין ה- 30, הייתי גם אני. אז התחיל הוא בדרשה כזו: אתם היהודים מקוללים ע"י כל אירופה, בגללכם פרצה המלחמה ובגלל זה עליכם לסבול; מהיום כל חנויותיכם יהיו שייכות לי, גם מפתח בית הכנסת אצלי. היה אז מזג אויר נורא, גשם ושלג, וכולנו עמדנו בלי כובעים. מזג האויר בכה אתנו. והוא הוסיף: כל אלה שיש להם סוסים או פרות, עזים וכד', חייבים להרשם, ובסוף אמר: "וכשאני אומר להתפזר, מיד להתפזר". ה"להתפזר" היה הגרוע ביותר. הגרמנים המקומיים עם מקלות גומי החלו להכות, ורבים שברו רגליהם ונופצו ראשיהם. אנו ה- 30 רצנו דרך רחוב סטאשיצה לרחוב "היהודים". בעיר, בכל הרחובות משני הצדדים, עמדו משמרות עם רובים מכודנים ולא נתנו לרוץ, ואחרים מריצים. לקשישים היה

סוף מר. אנו ה- 30 ברחנו, קפצנו גדרות. רציתי לקפוץ מגג לגג ולהגיע הביתה, אך אי אפשר היה. בינתיים הגיעו מכוניות משא לכל חנויות היהודים והוציאו הכל, אפילו החנויות הקטנטנות רוקנו. אחרי הצהריים הגענו בקושי הביתה. נשים רבות לא ידעו מה קרה אתנו. על אף כל זה עדיין היינו מרוצים. אחר כך היינו חייבים לשלם מידי שבוע 6000 זלוטי. כמה מעשירי העיר נעלמו מליפנו וחובת המס נפלה על המעמד הבינוני, שהיה במצוקה. בכל זאת שלמנו משך ששה שבועות, בלי הפסק, בחפצי זהב וכסף שונים, כי הכסף נגמר. אז הגיע אל היודנראט אחד מהגסטאפו. היודנראט היה בביתו של משה בידרקה וכמעט כל האספות היו אצלו, כי בית הכנסת כבר לא היה. בלילה ששרפו את בית הכנסת, ירתה הכנופיה והרגה את אלקה איצקוביץ, אשתו של אהרון "עושה הגריסים", כי יצאה אז מביתה בזעקה. ב- 24 באוקטובר שוב צוו עלינו לבוא לשוק בבוקר בשעה שמונה עם חבילות בגדים להחלפה, לא כל הגברים, רק מגיל 60-16. אנו הגענו ל"שוק החזירים", כפי שקראו למקום; אמר ראש הגסטאפו: "אלה לא כל היהודים". רבים הסתתרו ולא רצו ללכת, כי טעם יום ה- 10 עוד היה בפיהם. אז ציוה לבוא אחרי הצהריים, בשלוש וחצי, ושיבואו כל הגברים. אנו באנו ונעמדנו בחמישיות בצורת ד', שוב הופיע "הראש", אותו ה"מגיד", כך כינינו אותו, כי תמיד נשא דרשות לפנינו. "מי שיש לו פגם כלשהו, ייצא מהשורה ויראה את מומו", אמר. רבים יצאו והוא שחררם. לידי עמד ישראל שורץ ומצד שני, בן אחי. הובילו אותנו בדרך לוולוצלבק. עברנו את טחנת הקמח של בצל. הריצו אותנו בטמפו כל כך חזק, שסוסים לא מסוגלים יותר מהר. אמרתי: "שהולכים לוולוצלבק, לא בטוח, כי כאשר אנחנו נתעייף גם הפולקס-דויטשה יתעייפו. הפולקסדויטשה הם אזרחים גרמנים מעירנו, ובידיהם מקלות גומי". הביאו אותנו למקום שם היה ביח"ר ללבנים של צ'רוינסקי, לטיט, שהיה רטוב בסתיו. התאספנו בחצי מעגל סביב ה"ראש", והוא התחיל: "אתם יהודים בני רחמנים, לכם לבבות טובים, הרי אתם עשירים; אצלכם בתנ"ך כתוב, שאם מישהו מרגיש לא טוב ורוצה ממך חלק מבגדך, תן לו את כל הבגד. הרי ידוע לכם המצב הטרגי של הגרמנים, אין להם בגדים, אין להם תמאה, לכם יש הרבה". והוא שואל בחיוך אירוני: "נכון?" ועוד כהנה דברים, שכבר איני יכול לזכרם. ואז אמר: "כל אלו שלובשים חלוקים ארוכים, ז.א. מעילים, יצאו מהשורה", והם יצאו.

2.9.1945

יקירי!

מכתבכם מ- 21.8 קבלתי ב- 31.8, ז.א., אחרי 10 ימים. מודה לכם מאד בעד כתיבתכם. הנני מרוצה שנשארו יהודים ספורים מעירנו. איני יכול לתאר לעצמי, שמרדכי פודריגל ניצל, ואיך. על אלה שברחו לרוסיה ידעתי, אלא שלא ידעתי אם חיים המה. שאלו את יוסף דורן, אם זוכר הוא את היום העצוב של ה- 24 באוקטובר 1939, אז כשהלכנו ביחד

למיליציה לחטוב ולנסר עצים, ואחרי הצהריים בשוק, כאשר הריצו אותנו לטיט והורידו את הבגדים מכולם - ואחר כך הכו. ודאי סיפר גם הוא דיו. אבקש לשלוח לי כתובות של ליפנאים, הנמצאים בפולין, רצוני לכתוב אליהם. כאשר נסעתי לפינלנד, נשארו באיזור שדלץ שני גיסי, מנשה ודויד קנדלשטיין. הם כתבו אלי לפינלנד, כמובן לא בשם נכון, גם בענין בני לופאטה, הרי הם בני דודי. יקירי, רצוני לתאר לכם את נסיעת התענוגות שלי לפינלנד.

הכחדת יהודי שדלץ אירעה ב- 22 באוגוסט 1942, בעשירי באלול תש"ב. מבין 10,000 שהתייצבו, הוציאו 450 גברים חסונים לעבודה ואני ביניהם. זה היה בשבת. אלו, שלא היו מוכשרים, הכו בהם עד מוות, בלי רובים, ועלינו שמרו אוקראינים. האוקראינים סובבו בבתי יהודים, בחפשם זהב ודברי ערך אחרים, אז התגנבו לקבוצה שלנו כ- 600 איש. זה קרה בעת שהגסטאפו והמיליציה הלכו לאכול צהריים. אחר כך בחנו אותנו הגסטאפו, כל אחד היה צריך להראות את ידיו, אם הן עבדו טוב, ואם היה העור רך, צעקו: רמאים, עצלנים, בוגדים והכו אותם עד זוב דם עד שנרגעה החיה הסאדיסטית שבתוכם. אחר כך העבירו את הקבוצה שלנו לגיטו הקטן, שאף הוא היה בשדלץ ואת יתר הגברים העבירו לרכבת בטרבלינקה. נשים, ילדים וקשישים עדיין נשארו במקום. באותה שבת הביאו ממורדי (8 ק"מ משדלץ) יותר מ- 5000 יהודים וגם מלושיצה, 32 ק"מ משדלץ - גם אותם, אל הרכבת.

יהודים רבים שהיה בידם רשיון מעבר לעבודה אצל כפריים, נשארו בחיים, ביניהם היו גם שני גיסי, עליהם כתבתי למעלה. ביום א' הרגו אנשי הגסטאפו והמיליציה, את כל החולים שהיו בביה"ח היהודי וגם את הרופאים היהודיים והאחיות. ביום ב' אספנו את כל אלפי המתים על עגלות והובלנו אותם לבית הקברות היהודי. אוי, איזה מראות טרגיים! איך איש ואשה שוכבים ביחד ומתנשקים ומתחבקים בידיהם, וכך ביחד נורו, וכך זרקנום על העגלה. ילדים קטנים נתפסו ברגליהם ואת ראשיהם הקטנים פוצצו לקיר ועוד כהנה מראות, שאיני מסוגל כלל לכתוב עליהם. ביום ג' שלחו גם חלק מאיתנו לטרבלינקה, לעזור בעבודה וגם אני הגעתי לשם. חיי גיהנום! ראשית הכניסו את כולם למרחץ, 120 איש כל פעם, זה היה "להתרחץ", אך לדאבוננו, איש לא יצא משם חי. שם הפעילו זרם חשמלי, זה ארך 32 דקות, כולם מתו ואחר כך שרפו אותם. יום אחד סחבתי את המתים וגם ענפים לשריפה. למחרת התגנבתי לקבוצה אחרת, המעמיסה בגדי הקורבנות שנשרפו, על הקרונות לגרמניה, ואני נכנסתי לקרון והתחבאתי מתחת לבגדים, וכאשר הרכבת אצה, קפצתי מהאשנב וכך נשארתי חי. שכבתי שעה בתעלה, נחתי היטב, על אוכל לא חשבתי כלל. התחלתי ללכת והגעתי לכפר שם היו לי מכרים, והשגתי אוכל. זה עוד היה בנפת שדלץ. שאלתי אם יודעים שבכפר הסמוך עובדים שני יהודים, אלו שני גיסי; "כן, נכון" ענו לי. הלכתי אליהם ובאמת הם עוד היו שם. הייתי בכפר הזה למעלה משבוע, זה היה שבוע לפני ראש השנה. נוצרי אחד נסע לשדלץ, ביקשתיו שיראה אם בשדלץ ישנם יהודים. כן, בשדלץ היו עוד כ- 2000 יהודים. זה היה כך, ב- 22 באוגוסט כאשר נאספנו על המגרש, התחבאו רבים במערות, עם תקרות כפולות, שם שכבו

4-5 ימים. אחר כך יצאה הוראה, שכל היהודים משוחררים ויכולים להסתובב חופשי בגיטו. כך התאספו כ- 2000 איש. כאשר שמעתי שבשדלץ ישנם יהודים, חזרתי לעיר. אחרי יומים בגיטו, תפסה אותי משטרת המגן למחנה. פה היה רע - 200 גר' לחם, חצי ליטר מי מלח עם 4 תפוחי-אדמה, בלי שמץ של שומן - לכל היום. אם כך, לא לזה התכוונתי. יומיים לפני ראש השנה "התפלח" נער ומשטרת המגן של הרכבת ירתה בו; הביאו אותו אלינו כשכבר מת, ואנו קברנוהו ליד המחנה. ביום א' של ראש השנה קמנו כולנו מוקדם מאד להתפלל ובשבע הלכנו לעבודה. בלילה הראשון יצאתי מהמחנה, זה היה מוצאי שבת ואז הם שותים. חזרתי לכפר, שם עבדו גיסי ויותר לעבודה אל הגרמנים לא הלכתי. נכנסתי מידי פעם לגיטו ביום, הבאתי מהכפר מצרכי מזון והוצאתי בגדים שונים. ביום לא היו תופסים לעבודה, רק בבוקר, וישנתי מידי לילה בכפר. כך היה עד ה- 26 לנובמבר. אז יצאה הוראה, שעל כל היהודים לעזוב את הגיטו ולצאת את העיר אל גנשאבורקי, 3 ק"מ משדלץ בדרך לורשה. שם היו 3 בתים גדולים. בבית אחד גרו צוענים. היו לנו גם בגיטו 500 צוענים, והם גרמו צרות לאין שיעור. ב- 2 בתים גרו עד 2000 יהודים. אנשים ישנו בבתי-כסא, באורוות, על המדרגות. זה היה באמצע חודש כסלו תש"ג. אם יש לכם שם יוצאי שדלץ, יספרו לכם איפה זה גנשאבורקי. ב- 27 בנובמבר יצאה הוראה, שכל יהודי וונגרוב, סוקולוב, לוקוב והסביבה, חייבים להגיע לשדלץ, הכל לגנשאבורקי ואם יימצא יהודי אצל נוצרי, יירו בו. כך הגיעו כל היהודים מכל הכפרים ב- 28 בנובמבר - לשדלץ. הגיסים שלי לא הגיעו. היו אז בשדלץ למעלה מ- 3000 יהודים. בשבת, ה- 28 בנובמבר שהיה בכ' כסלו תש"ג, הגעתי לעיר לראות מה נשמע אצל מכרים ולהביא מעט חמאה, ואז ראש העיר לא נתן ליהודים לצאת לעבודה ואמר, שאת כל יהודי אירופה צריכים להשמיד עד ה- 1 בדצמבר. באותה שבת שוב יצאתי מהגיטו לכפר, יותר לא ראיתי יהודים. זה ייראה בעיניכם כאגדה, שהתהלכתי לשם וחזור. זה התאפשר, מפני שגדלתי שפם וחבשתי כובע כפרי ונראיתי כמו כפרי. בליל שבת הקיפו הגסטאפו והמיליציה את שני הבתים והמגרש וחלק מהנמצאים שם נשלח לטרבלינקה; יותר ממחציתם נורו במקום. גם בכפר הורע המצב. הכפריים לא רצו להכניס יהודי; רבים ברחו לכל הכפרים והתחבאו, אבל המיליציה עשתה מידי פעם ציד על היהודים. ביערות היו מערות, שם ישנו. התגנבנו בלילות לדירים ואכלנו את תפוחי-האדמה של החזירים. רציתי להצטרף לפרטיזנים, אך אלו היוו רק כנופיה, שהרגה הרבה יהודים, הפשיטה את בגדיהם, מכרום לכפריים ואת היהודים זרקו למים.

חייתי ביער חודש ומחצה. בלילה כבסתי הבגדים, את החולצה שלבשתי ואת התחתונים, בנחל. הייתה לי חתיכת סבון, נײדת. סחטתי היטב, לבשתי וייבשתי על גופי, וזה היה בחודש טבת, אך הכנים הוסיפו לעקוץ. שני הגיסים שלי גם הם התחבאו בכפר, שם עבדו. לא היה לי כבר כוח, אז החלטתי לנסוע לגרמניה לעבודה, נראיתי טוב. ב- 13 בינואר 1944 נסעתי לורשה למשרד העבודה והתנדבתי לעבודה בגרמניה. מסמכים לא היו לי; מסרתי שם אחר, אדוארד אורבנסקי. אמרתי שאני בא משבי ברוסיה ואין לי כל נירות. המזכיר מילא

עבורי נירות ופניתי ללשכה אחרת, כעת, כבר היה לי מסמך עם שמי החדש. היו פה כאלף איש, רק פולנים. לא פחדתי שמא יכירוני. כי לא היה אכפת לי, אם יירו בי. הלכתי למרחץ בבגדים והתרחצתי. לאחר מזה לא עקצו אותי הכנים. למחרת הייתה ועדה רפואית. הרופא לא השגיח ב"דבר" ואמר: "בריאות טובה, מקבל כרטיס א'". באותו יום הגיע מפינלנד שר ובקש 500 עובדים, ביניהם הייתי גם אני. ביום א' ב- 18 בינואר נסעתי לגדיניה, שם נתנו לנו בגדים הגונים ושוב בדיקה רפואית, קבלתי דרכון עם תמונה על שמי החדש. ב- 30 בינואר 1943 נסעתי באניה לפינלנד. על האניה כבר הייתה לפינים השגחה עלינו וקפיטאן פיני הגיע אלינו ושאל: "מי יודע גרמנית?" אני הצבעתי ונעשיתי כבר מתרגם על האניה. שם היו 334 איש ואני שלטתי בהם. הגענו לפינלנד ב- 2 לפברואר, שם לא ראיתי אף גרמני. נמסרנו לידי פינים, אזרחים. 334 איש חולקו ל- 5 קבוצות; לי הייתה קבוצה של 65 איש והייתי המתרגם שלהם. ברביעי לפברואר נסענו משם. הקבוצה שלי נסעה לצפון פינלנד, שם בחורף 4 שעות יום ובקיץ כלל אין לילה. במאי, יוני, יולי, אוגוסט - השמש כמעט שאינה שוקעת. לאחר מכן נודע לפולנים שאני יהודי והם הציקו לי. הגיע כומר פולני לערוך תפילה ואני הרי עם הארץ גמור בענין, אז הם התלוננו עלי בפני המנהל, אבל הוא חיבב אותי מאד, הרביץ להם כהוגן וכתב לשר שאחדים לא רוצים לעבוד, רק מתמרדים, וכך שילח את שונאי הגרועים לגרמניה. אחר כך כולם כבר פחדו ממני. הם מאד רצו לדעת אם הנני באמת יהודי. אמרתי: "מה ההבדל, העיקר שאני טוב אליכם ויש לכם אוכל טוב ובגדים". שם קניתי לי בגדים, שתיתי טוב, אכלתי טוב והייתי שם 22 חודש. למדתי היטב את השפה. תמיד נשאתי עמי סכין גדולה ואמרתי לפולנים, שאם יתחילו איתי אני אדקור אותם למוות. פעמים רבות בלילות, חלמתי ודברתי מתוך השינה ביידיש, קראתי לאשתי, לילדי ועוד מכרים. העיקר, שעברתי את הרע.

ב- 1 בספטמבר הוגש אולטימטום, שהגרמנים חייבים לעזוב את פינלנד. פינלנד התרוקנה מגרמנים ב- 10 לאוקטובר 1944. בעיר שם הייתי, בקמי, היו כמה מאות שבויים גרמנים, שנשבו ע"י הפינים, ויותר ממאה גרמנים מתים. לבי עלץ בי ונוסף לי כוח. מפינלנד יצאתי ב- 26 לנובמבר וגנבתי את הגבול לשבדיה. בעברי את הגבול מצאתי, שגם שם כולם מדברים פינית. כסף היה לי די ולולא הייתי אליהו-איסר, בנו של נחמיה, הייתי יכול לקבל בפינלנד רכוש גדול, בשאתי פינית. הם אהבו אותי מאד. בשבדיה, ליד הגבול, עבר נהג, הרימותי ידיים והוא עצר. שאלתיו אם מבין פינית, אמר כן, והסיע אותי למשטרה. ישבתי 9 ימים בכלא, כי עברתי באופן בלתי לגאלי את הגבול. ביום התשיעי הביאו לי אוכל; כאשר הסוהר פתח את הדלת נעמדתי בדלת ואמרתי לו: "אם לא תצלצל מיד למשטרה, שאיני רוצה להשאר פה, אני אכה אותך כמו חזיר ואברח חזרה לפינלנד, אני רוצה לקונסול הפולני". היו איתי עוד 3 "שקצים", וגם הם רצו בכך. שחררו אותנו והגענו לשטוקהולם. לא הרחק משטוקהולם היה מחנה, שם הייתי חודש, וב- 5 בינואר כבר הייתי בשטוקהולם בשמי היהודי. אני עובד ומרויח טוב וטוב לי.

גיטל יקרה, אני מאחל לך מזל טוב מכל הלב לרגל הולדת בת-אחותך, בת-עמי. יתן אלהים, שמהיום יהיו רק שמחות אצל היהודים, בעד כל הצרות אשר העם היהודי סבל משך 6 השנים המעציבות. מה שנוגע לישראל, איני יכול כלום לכתוב, איני יודע דבר. היינו בתנאים כאלו שלא ידענו מה שמתרחש 2 ק"מ מאתנו. גם לטובקה אלטמן איני יכול לכתוב דבר, כי איני יודע דבר; אני יודע שאביה מת מות טבעי. גיטל יקרה, אל תכעסי על ילדיך, הרי הם עתידנו, עתיד העם היהודי; תתני להם מה שהם רוצים, שיהיו יהודים בריאים ושיוכלו לשלם לאויבנו. זה שאין לך כל ידיעה ממשפחות גורפינקל, בייננפלד - לדאבוננו, אינך היחידה. אנו חייבים להתנחם ולהתחזק. זה אבוד! רק חבל, ששוב אנו מפוזרים בארבע כנפות עולם ועדין אין לנו אחדות ואין רוצים להבין, שגם אנחנו יכולים לנהל מדינה.

לפינלנד יש רק שלושה וחצי מליון תושבים, ביניהם יהודים, רוסים, פולנים ואחרים, וזה עם עני. ואנו היהודים היינו כמעט 18 מליון ולא יכולנו להתאחד. את הכסף אוספים בשבילכם; יש לי פה תמיד ויכוחים עם השבדים, הם אומרים, שבארץ ישראל הערבים יגרשו אותנו ויקחו את הכסף. כאן, כמעט בכל בית, נשואה בת ישראל עם לא יהודי והילדים כלל לא יודעים אודות יהודים. גם בחורים נושאים "שיקסעס". אמרתי להם, אינכם יודעים מה עלול כאן לקרות, פה לא סבלתם כלום, אז אתם חושבים שכך ישאר.

בין כל היהודים שהגיעו ממחנות בגרמניה, אין אף ליפנאי אחד. נסעתי לכל המחנות, כל יום א' למחנה אחר. ישנם רבים מלודז', מקראקוב ועוד מקומות שונים. תשעים אחוז מהם רוצים לפלסטינה. גם אני כבר רשום לקבלת סרטיפיקט, עשו גם אתם בנדון.

אליהו-איסר אורבך

מיידיש - נחמה בורנשטיין

* * *

מ כ ת ב י   מ ש ה   ב י ד ר ק ה   מ ה מ ל ח מ ה

גרודנו, 15 במרץ 1940

אהובי. לפני למעלה משלושה חודשים כתבתי לכם מכאן מכתב, ותשובה אין, ייתכן שלא קבלתם את מכתבי. כפי שהנכם רואים הנני בגרודנו, יחד עם נחום. מליפנו גירשו את כל היהודים וכולם נמצאים בורשה. ליפנו לא סבלה ישירות מהמלחמה, אך סבלנו מאד מהגרמנים, אין ביכולתי כעת לכתוב הכל, אולי יבוא זמן מתאים לכך, אך הסבל עבר כל שיעור. הצלנו את חיינו בגרודנו, אך קרובינו נשארו שם, מהצד השני ואין יודעים מה שלומם. אנו לא יכולים למצוא פה מנוח, כי בינתיים אין אנו יכולים לעזור להם במאום. יעקב-שלמה נמצא בשבי הגרמני. כפי שנודע לי נמצא בורנשטיין הזקן עם כל המשפחה בז'יכלין. בבקשה למסור ד"ש לאחיותי ותגידו להן שההורים ויואל נמצאים בורשה. ישראל בשבי, קבלנו משם מכתב ממנו. גם שמעון רודה, נתן רודה והמשפחה בורשה. לנו לא חסר דבר, אך אנו דואגים מאד לבית. אם לא יבוא שנוי בקרוב ולא נוכל להביא לכאן את המשפחה, אהיה נאלץ לחזור ולסבול יחד עם כולם. כתבתי שני מכתבים לאמריקה, לדודה פייגה ויקותיאל לובזנס, שישלחו עזרה לורשה. איני יודע אם המכתבים הגיעו; אם אפשר תכתבו להם מא"י ותארו להם את המצב. הכתובת בורשה היא: "ג'וינט", עבור זלוטניצקי מליפנו. יותר איני יכול בינתיים לכתוב, כשאקבל תשובה אמסור לכם יותר פרטים. היו בריאים. דורש בשלומכם הטוב. מסרו ד"ש ללייב רודה ולאחיותי.

משה בידרקה

גרודנו, 3 ביוני 1940

אהובי, גלויתכם כ"כ הגלויות של גיטל ופראדל קבלתי. בינתיים אנו עוד בגרודנו. מהבית, ז"א מורשה, מזמן לא קבלתי מכתב. אני מודאג מאד ולא יודע מה לחשוב. המכתב האחרון קבלתי לפני חודשיים. גולדה כתבה לי מכתב רע מאד. היא חלתה, הילדה חלתה מאד ואין להם ממה לחיות. אתם יכולים לשער איך זה פגע בי. יצאתי מיד לדרך, אך לא הצלחתי. כעת אני מאד מאוכזב ואיני יודע איך לעזור להם. נרשמתי לחזור הביתה, אך בינתיים זה לא אקטואלי. לפני כמה שבועות שלחתי מביאליסטוק שני מברקים ליקותיאל לובזנס ולדודה פייגה, אך איני יודע אם שלחו עזרה. כפי הנראה, שעם כסף אפשר עוד גם בורשה לחיות ואפשר גם שם להרוויח לקיום. אבוי לחיים כאלו. לנו באופן כלכלי לא רע, יש לנו די והותר. אך איך אפשר להינות מזה? מברקים אי אפשר בינתיים לשלוח מפה לוורשה. הייתי

משלם אלפים לו יכולתי, לפחות לדבר איתם טלפונית. אתם מייעצים לי לא לנסוע הביתה, אך איך אפשר לעזוב את הקרובים ביותר במצב כה קשה. וכעת למצב הכללי, אין רואים לזה סוף. להיפך, הספרה מתפשטת ומתקרבת אליכם. ישמרכם אלהים ושלא תדעו כל רעה. הידיעות האחרונות מבהילות אותנו מאד ומדאיגות מאד. גם עתידנו וגורלנו נתון בכף, אך אני צריך להאבק ולחכות, לחכות בסבלנות. רק לא לאבד את התקוה. נצח ישראל לא ישקר. אני דורש בשלומכם הטוב, היו חזקים, מלאי תקוה. ד"ש מנחום, ד"ש לבבית לאחיותי וגיסי.

שלכם, משה

21 בנובמבר 1940

אהובי. גלויתכם, כמו כן הגלויה של פראדל וגיטל קבלתי. פה בג'ונגל זו שמחה מיוחדת עבורי. העיקר שחיים, עוד נזכה לטוב (?). מגולדה קבלתי שתי גלויות, וזה כבר לפני הרבה זמן. כפי שהיא כותבת, כולם בריאים, אך לא טוב להם. במה אפשר לעזור? לשלוח מכתבים מורשה לחו"ל - קשה מאד, במיוחד להורים, לכן אני רוצה להאמין שזו הסיבה שאינני מקבל מכתבים. אודות נחום יכול אני למסור לכם שהוא בריא ועובד, איפה, גם אני אינני יודע. הוא נמצא יחד עם אלפי פליטים, אותם מצא גורל שונה משלנו. אולי אתם שמעתם עליהם? על זה שהנך מפצירה ביקותיאל להעלותו מהר ודאי לא יזיק. עליו לפנות למיליציה בגרודנו. אולי הוא יוכל גם לעזור באופן כלכלי לבית. הכתובת הינה: זלוטניצקה, פאויא 62/57. לאביך המנוח עמדה זכות גדולה, רבים מקנאים בו. ימיו האחרונים היו מאד קשים, הוא סבל נורא, אך כמו תמיד בשקט. עשינו הכל. אני ואמך נסענו איתו לריפין, לכירורג מהולל מוורשה. הוא ניתחו. אח"כ היינו בוולוצלבק, אם כי ידעתי שימיו ספורים, לא חסכנו דבר. הבאנו אותו, למרות קשיים רבים, יומיים לפני המלחמה לליפנו. לאחר 15 דקות נפח נשמתו. עד הרגע האחרון היה בדיעה צלולה. האמיני לי שאין להצטער על המתים אלא על החיים. מהורי לא קבלתי כל מכתב, רק ד"ש. אם ישראל כבר חזר הביתה, לא כתבו לי. כנראה שכן, כי כל אלה שהיו איתו בשבי, כמו נ. וולקוביץ, נמצאים בבית. לי פה לא חסר דבר, רק החלומות מטרידים אותי. הלילה חלמתי שאני אוכל לחם בחמאה, בשר וקפה בסוכר. שטויות, מה? העבודה איכשהו, רק תנאי העבודה קשים מאד. אשר כהן עם משפחתו יבואו לכאן ללמוד. היו לי כמה רובלים עוד מגרודנו, נתתי 250 לידיד, שאשתו תמסור לגולדה בוורשה. אם היא כבר קבלה, אינני יודע. אני מאד מודאג מהבית. היו בריאים. תכתבו לעיתים קרובות.

נ.ב.

הראי את הגלויה לגיטל ופראדל. תמסרי ד"ש לא. משה הנקיס, התחנה 24, בתו

וחתנו נמצאים יחד איתי.

משה

לוגאוא, 16 בינואר 1941

אהובי. אתמול קבלתי סוף סוף מכתב מגולדה, אחרי ציפייה ארוכה. לצערי מאד עצוב. אני מזועזע. שלא לדבר על מצבם הכלכלי, היא מסרה גם (לבקשת אמי) את הבשורה על מות אבי, לאחר שחלה כמה שבועות, באלול. איך למסור את הבשורה הזאת לאחיותי אני סומך עליכם. פרטים לא ידועים לי. לצערי אין לי אפילו אפשרות לומר קדיש. אני מאד מדוכא. כולנו אבודים!! אף פעם בחיים לא בכיתי כמו אתמול. אי אפשר לסבול עוד, עובר כל גבול. איני יודע על מי הצטערתי, על מותו ללא עת, או על החיים שמתענים שם ונאבקים עם המוות. על עצמה, כותבת גולדה, שהם רעבים, שאין להם לחם, שהילדים רעבים, שבורים, חולים ורעבים! אני יוצא מדעתי. ישראל נשא את פרימט לאשה. לפי שהיא כותבת, לא רע לו. גם יואל מרוויח מעט. הם עוזרים בכך לאמא, אך לה לעזור אין הם יכולים. גם יעקב-שלמה התחתן. כפי הנראה זו סגולה שלא ללכת למחנה עבודה. הוא אינו מרוויח, אך לאשתו יש משרה כלשהי. משה-מאיר נמצא במחנה עבודה בהרובשוב, כבר חמישה חודשים. לא רע לו, הוא עובד במשרד. גולדה מבקשת לכתוב לכם וגם לאמריקה, שמא אתם יכולים לעזור להם כלשהו. אם ישירות מכם אי אפשר, אז אני מבקש אתכם, תכתבו לאמריקה שישלחו חבילת מזון ובגדים. רצוי במברק. כל רגע חשוב. אין אני צריך לומר לכם הרבה בנדון. הכתובות לאמריקה אבדו לי, תשלחו לי אותן. תכתבו ותשלחו מברקים ליקותיאל ולפייגה וכו' ששם גוועים מרעב. לכסף אין ערך, כי בעד דולר מקבלים חמישה זהובים, ז.א. כלום. הכתובת למשלוח: רחל זלוטניצקה, וורשה, פאויה 62/57. אני עושה הכל שבאפשרותי, לצערי זה מעט מאד. היו בריאים ותענו מיד. תדרשו בשלום א. משה הנקיס, התחנה 24, מבתו וחתנו, הם נמצאים יחד איתי.

משה

26 בינואר 1941

אהובי. כתבתי לכם לפני שבוע, גם לגיטל כתבתי; אני שוב כותב, אף שזה קשור בקשיים מסויימים. המכתב שקבלתי מגולדה לא נותן לי מנוח. אינני יודע איך ובמה אפשר להקל על גורלה המר. אתמול מכרתי את חליפתי ועוד אי אילו דברים קטנים; העברתי סכום מסויים לידידי בלונינייץ (רוסיה הלבנה) שישלח חבילת מזון לורשה. זה קשור בקשיים עצומים ומי יודע איך יסודר העניין. אני משתדל, שאוכל לשלוח גם מפה, אך זה יהיה קשור בהוצאות ענקיות. כתבתי לאמריקה ולארגון הליפנאים שישלחו עזרה לוורשה (לא כסף), ואם

זה בלתי אפשרי, שישלחו לי חבילת בגדים, המותר רק לפליטים, ואני אדאג ע"י זה לעזור להם. אני מבקש גם אתכם לכתוב ליקותיאל לובזנס ולדודה פייגה. מוטב מאוחר מאשר בכלל לא. אין לי כתובתם. אודותי לא אומר דבר; אני מבקש רק מאלהים, שאוכל לקיים את החיים ולעבור את זה. בכל זאת אתה חי. המלאי נגמר, השומן על הגוף והכסף בכיס. כבר הגיעו לכאן חבילות מאמריקה. מכם איני דורש דבר, באמריקה אין לבגדים ערך רב, אבל פה! היום ירד הכפור ל- 48- מעלות. ד"ש לבביות.

משה

אהובי. יחד עם מכתב זה אני שולח גם מכתב לגיטל ולייב. כבר למעלה משְשה חודשים אני נמצא בסאמארקאנד. באופן כלכלי לא רע לי פה. חיים וזה היום די חשוב. מנחום קבלתי ד"שים טובים. הוא נמצא בג'אמבול. לא הצלחתי עדיין ליצור איתו קשר ישיר. אולי אתם יודעים כתובתו. שאיפתי היחידה להיות יחד איתכם. זאת בשבילי שאלת חיים. אני מבקש אתכם לשלוח לי "דרישה", בזה תצילו אותי, כי אני מאד מתגעגע אליכם וד"ל. איך מצב בריאותכם ואיך הפרנסה? אני נמצא יחד עם משפחת ליפמן. אני מבקש למסור להוריהם, א. הנקיס, התחנה 24, ד"ש מהם. גם הם מבקשים "דרישה". בענין זה שלחתי היום גם מברק, כי זה מאד דחוף. אני מצרף מכתבים מידידי ואני מבקש למסור למוענים. אלו אישים ידועים. מהבית, ברור שמזמן לא הייתה לי כל ידיעה. אני מבקש אתכם שוב בענין ה"דרישה". אין לי צורך בכסף. נולדתי ב- 27 לנובמבר 1906. דרישות לבביות לכם. תדרשו בשלום כל החברים והמכרים.

שלכם, משה

מיידיש - נחמה בורנשטיין

* * *

משה גרוסמן על משה בידרקה בספרו
"שבע שנים בארצו הקסומה של ג'וגושבילי"

נפגשתי עם משה בידרקה. היה ידוע בעיירתו כעלוי, כבקי וחריף, מתמטיקאי מעולה, שחמטאי, יהודי בעל כל המידות הטובות. היה מזכיר התנועה הציונית ושל הקהילה בליפנו (ליד וולוצלבק). הוא הכניסני אליו ללון, הוא גר אצל פושט יד אוזבקי, ישיש עיוור.

בבקתה העשויה חימר לא היה דבר, חוץ מארבעת הקירות ורצפת החימר. שכבנו לישון בבגדינו והתעטפנו שנינו במעילו הקרוע. נאלצנו להתכסות מעל לראשינו, כי חדר גשם. התקרה נספגה מים, שנזלו עלינו. כשרק התחממנו מתחת למעיל, התחילו לעקוץ הכינים. בכליון עינים חכינו לבוקר. קפצנו ממשכבנו ורצנו להתחמם ל"צ'ייחונה" וללגום מעט תה.

אני נסחב עם חברי בידרקה הביתה, לבקתת החימר שלנו; אנו נכנסים לעוד "צ'ייחונה", ברחוב טשקנסקה. גם פה יושבים "משלנו", אך פה גרוע, מכוער. פה עומדות כמה בנות "משלנו", נשים צעירות, עומדות ליד הקירות ומחכות ל"אורח", שיקנה את גופן, אין צורך בדיבורים ובויכוחים רבים, המחיר כבר ידוע - רק פיתה אחת.

כבר מאוחר בלילה. כשיוצאים, שומעים לפני ה"צ'ייחונה" לחישות, מיקוח. קול אשה אומר: אני רוצה את הפיתה כבר עכשיו, לפני... ועונה קולו של אוזבקי: לא קודם, אני לא בוטח, תקבלי רק לאחר מכן...

ברחוב, הכי נוח לסחור ליד ה"צ'ייחונה" של סלומון. ב"צ'ייחונה" של היהודי הבוכרי סלומון מתאספים הפליטים היהודיים. שותים פה תה, מספרים חדשות וסוחרים. עומדים בשורה מוכרי: סוכריות, רגל קרושה, סלק מבושל, גרעינים ופיתות. המוכרים הם: נשים בוכריות עם ילדיהן הקטנים, פליטים מבסרביה, ליטה, אוקראינה ובעיקר - יהודי פולין. אין לי ולא כלום נגד יהודי אוקראינה, אלא שברצוני להגן על כבודם של יהודי פולין. ישנם רעים וטובים; אסור להתייחס בדיעה קדומה ליהודים מארץ זו או אחרת. אך הם בשלהם, זורקים מילות גנאי! אני מציין את משה בידרקה, משה ליפגאס, העובד כעת בקולחוז כנפח. הם מסכימים שישנם גם הגונים, אך מעטים, רוב יהודי פולין לא שווים כלום. אני עונה להם כבר בזעם: ידיכם ידי יעקב, אך הקול של עשיו.

כעת כבר מרגישים היהודים כאחד - ורועדים יחדיו. מקודם היו מריבות בין היהודים הרוסיים והיהודים הפולנים. אחר כך, כשרובם עברו לאיזור הישן של העיר, בו גרים כמה אלפי יהודי בוכארה, היו נאלצים היהודים הרוסיים וגם הפולנים להתגונן ביחד נגד השנאה אלינו מחלק של יהודי בוכארה. כשעברתי פעם בלילה דרך ה"מאכאליה" (בזאר קטן של יהודי בוכארה) עם חברי משה בידרקה, ניגש בריון יהודי צעיר (מאלו שכבר לובשים בגדים ארופאיים ותי חיי פריצות), הסתכל בפנינו וסטר לבידרקה: "הא לך מתנה, יהודי פולני!"

אלא, שעכשיו פוחדים גם יהודי בוכארה. כבר הגיעו שמועות, שבקולחוז ליד טשקנט, הרגו האוזבקים כמה יהודים. בשקט, ביננו לבין עצמנו, לחשו את המלה: "פוגרום".

נהייתי לסוחר. משה בידרקה עוזר לי. הוא סוחר בכמויות גדולות. הוא קונה תלושי לחם אצל מפקחי הבתים. ברשימות הדיירים שלהם מופיעים הרבה שמות פיקטיביים, של אלה שנפטרו ושל אלה שנסעו לקולחוזים. גם הפקידים של משרד התלושים מוכרים תלושי לחם. הם גונבים אותם, עוד טרם שהם חתומים ע"י מחלקת המזון, אלא שכדי לקבל לחם, צריך עוד, חוץ מהתלושים, היכרות עם המשגיח על מחסן הלחם. זה לא קשה, להיכרות כזו יש מחיר מסויים, צריך גם להשתיק את הסדרן של התור. אלו הם לרוב פרחחים אוזבקים או בוכרים. אלו הם גם "סיקסוטניקים" (סיקרטני סוטרודניק - עובד מיליציה חשאי). וכשכל זה מסודר, מקבלים פיתות שיפון.

בידרקה היה אחד הסיטונאים. הקמעונאים שלו מחכים לו כבר ליד הבית. בידרקה חוזר לעיתים קרובות מהתור עם כובע ומקטורן קרועים, עם פנסים מתחת לעיניים - אך אלו הם דברים קטנוניים, זה כבר התרגלנו אליהם.

אני אחד הקימעונאים של בידרקה. אני לוקח אצלו 3-4 פיתות וצריך למוכרן.

כשאני צריך למכרן, אני מחזיק אותן תחת ה"פופייקה" (סרבל) שלא ישגיח הפקח והעיקר שאני מתבייש. הולך איתי בידרקה. אנו משוחחים בענייני עולם, ספרות, אמנות, פילוסופיה. הוא מוציא בינתיים את פיתותי ומוכרן. את הרווח הוא מוסר כמובן לי. אני המוכר, אך הוא עוזר לי ומוכר את פיתותיו שלו ונותן לי את הרווח. הוא אף "מרביץ" לי מוסר על בישנותי: כל דבר שעושים - זו דעתו- צריך לעשות בכל רמ"ח איברים, אפילו לפשוט נבלה לא חרפה. ואני עונה לו, שלפשוט נבלה לא הייתי נרתע, אך למכור פיתות ברחוב זה יותר קשה.

להלן הסתדרנו נוח יותר. ישבנו ב"צ'ייחונה" ליד שולחן, שתינו רק קיפיטוק (מים רתוחים), בלי תמצית ושחקנו בשח. ליד לוח השח מונחות הפיתות. הקונים נגשו לבד. היה צריך רק להשמר מאוזבקי, או רוסי, כי אחדים מהם לקחו הפיתות ושלמו רק לפי 15 קופיקות, המחיר לפי תלושים. אלא שפיתה נמכרת ב- 11 רובל. לבידרקה עולה הפיתה 9 רובל, אני משלם 10 ומרוית רובל. לעיתים אני מצליח למכור עד 20 פיתות ליום, ואני מרויח לי 2 פיתות; אני אוכל רק אחת, הכי הרבה אחת ומחצה ליום, כדי שישארו לי כמה רובלים לתה ומחורקה (טבק זול).

הלכנו לעבוד בבי"ח. צריך שם בחצר להפוך את האדמה, לסקל את האבנים; רוצים פה לזרוע ירקות. אנחנו חמישה עובדים: משה בידרקה, משה ליפגאם - מ"השומר הצעיר" - היניק ליפמן, בנו של השחקן משה ליפמן, ואחד, סנדלר צעיר. את העבודה קבלנו, כי הבטיחו לנו, שנוסף למשכורת של 150 רובל לחודש, נקבל גם פעמיים ביום אוכל.

את ביה"ח רק זה פתחו, הוא צריך להיות עבור ילדים ונוער, חולי טיפוס ודיזנטריה. הצוות כבר מלא, מחכים לחולים הראשונים. המנהל, רופא צעיר, יהודי מאודסה, נכה המלחמה

האחרונה, עסוק עדיין באיסוף כלים נחוצים; חסרים לו כספים, אך הוא השיג בינתיים הלוואה מעגלון ביה"ח, מכספו הפרטי. העגלון נותן גם את סוסו ועגלתו. כדאי לו העניין, לא כל כך בעד השכר שיקבל בעד עבודתו, אלא שהוא משריין עצמו שלא ללכת לצבא.

ביום הראשון קבלנו בבוקר 100 גר' לחם, מרק ודיסה. (400 גר' לחם אנו מקבלים לחוד לפי הכרטיסים). אחרי הצהריים - חצי לביבה וסלק מבושל. המאכלים עודדו אותנו. הגוף התאושש, הדם זרם בעורקנו מהר יותר. הרגשנו שכוחות חדשים זורמים בגופותינו. אך היינו מושפלים מהצורה שבה הוגש לנו האוכל: היינו צריכים לאכול במטבח, בעמידה, במהירות ובהתגנב. באופן רשמי אסור לעובדי ביה"ח ליהנות מהאוכל, המוקצה לחולים. מורידים בגניבה מעט תומרים, מבשלים - הרי צריכים לאכול: המנהל, מנהלת החשבונות, קופאי, מתכנן, חשבונאי, סדרן, עגלון, רופאים, אחיות, אחים, שומרים ועובדי המטבח. לוקחים בינתיים הכל על חשבון החולים שצריכים להגיע. כשיהיה מספרם רב יותר, יהיה קל לחסוך מזון עבור הצוות. לכן בשמחה קבל הצוות אחרי הצהריים את הידיעה: "כבר הביאו את החולה הראשון! כבר יש ילד חולה! כבר בא!"

למחרת קבלנו לאכול רק פעם, כי משך כל הלילה הביאו סך הכל עוד שני ילדים. הענין מתקדם לאט, לאט. ציפינו כבר ביום הראשון לכמה עשרות חולים, יש מקום ליותר ממאה, ובעיר יש ילדים חולים למכביר.

היום עבדנו פחות. אחד עמד על המשמר ואנו הזדרזנו להגיע לגדר, שם היה עץ תות. אחד טפס על העץ ונענע מעט "מן אוזבקי" מתוק. אספנו מעט בכובעים וחזרנו לחפור. הידים והרגלים לא נשמעו, השמש קפחה עלינו, זיעה שטפה אותנו. נשכבנו על האדמה לנוח. אחד שמר שלא יופיע המשגיח; אנו בינתיים שוחחנו בענינים חשובים ורחוקים - ארץ ישראל. לאחר מכן הופיעו מספר חולים, אף מעל הקיבול, אך אוכל לא ניתן לנו יותר מפעם אחת ליום ומרק בלבד, בלי דיסה ומאה גרם לחם.

לא היה כוח לעבוד, עבדנו רק 2-3 שעות. יתר הזמן שכבנו ושוחחנו והתגנבנו לעץ התות. יום רודף יום, קשה לעבוד אפילו 2-3 שעות. אחרי שלושה שבועות עזבנו את ביה"ח. לא קבלנו אף פרוטה. הם טענו, שאנו בכלל לא מופיעים ברשימת השכירים.

אני הולך עם חברי הביתה, אין אנו מדברים הערב כלל, כי מה עוד נשאר לומר, כשהמציאות סוטרת באכזריות כזו בפנינו, בגופותינו, בנשמותינו.

משה בידרקה היה שומר בבי"ח למחלות מדבקות. במהרה חלה בעצמו בטיפוס ושכב באותו בי"ח. המשבר של הטיפוס ביומו ה- 12 עבר כרגיל. ביום ה- 13 למחלתו באה הוראה לחסל את ביה"ח, כי היה צורך להעביר את כל החולים לבי"ח אחר. עטפו אותם בשמיכות, השכיבום על מכוניות משא ונסעו. היה זה ב- 16 במרץ. יום קר וגשום. בידרקה הצטנן בדרך, קבל דלקת ריאות ולאחר יומיים, ב- 18 במרץ בבוקר מת. באו יותר מעשרה מידידיו ומכריו מליפנו, במקום בו בידרקה היה מזכיר הקהילה. הוא מת באותו בי"ח, בו אני שכבתי חולה טיפוס.

נכנסנו בעצמנו לתא המתים, בחצר ביה"ח, שם שכבו מתים אחדים ערומים, נשים

וגברים; הוצאנו את חברנו והשכבנוהו על אלונקה.

לא היה צורך בסידורים כלשהם, אף לא במשרד ביה"ח, כשמוציאים חולה מת.

הבאנו אותו לבית הקברות בעיר העתיקה, מהלך שישה ק"מ. בדרך זרקו ילדי אוזבקים עלינו ועל המת אבנים וקראו: "האלו-האלו, פומר!" (מת). "האלו-האלו" זה שם גנאי ליהודי פולין אצל האוזבקים.

בבית הקברות יש חברה קדישא, המורכבת מבחורי ישיבה אחדים מפולין ויהודי רוסיה אחדים. הם גרים פה יומם ולילה, לנים בחדר המתים. הם מנהלים מזה זמן מה רשימת הפליטים, שמתו. עוסק בזה יהודי מטרנוב, גרוס שמו.

עמדו סביב קברו של משה 16 מלווים, זה נקרא הרבה. אחדים מחבריו אמרו קדיש. היה זה קדיש גם בעד הקרובים שנפלו בפולין. היינו כולנו אז בטוחים, שלפחות חלק מקרובינו איננו עוד בחיים, אבל, שאף אחד מאלו שעזבנו שם איננו חי כבר, על כך עוד לא ידענו ולא האמנו.

נצטרך לענות כעת למכתבי אחיותיו של בידרקה בתל-אביב. איש איננו חפץ להודיע בשורה כזאת, אלא שבין כה וכה צריך לכתוב ברמזים, כי מכתבים עם ידיעות על מתים, לעתים רחוקות עוברות את הצנזורה.

בדרכנו חזרה מבית הקברות, חושב כל אחד מאתנו בשקט - מי בתור?

משה בידרקה הוא הפליט המת הרשום ה- 1063 בסאמארקאנד (רק בבית הקברות הישן). בשנה הראשונה, בהגיע הפליטים לסאמארקאנד, לא רשמו את המתים. רבים נקברו בקברים כלליים, שליד בתי החולים והקולחוזים.

בדיוק היום הגיע מכתב מתל-אביב מאחות בידרקה. היא כותבת לאחיה שלא ידאג, היא תשלח לו מידי פעם חבילות. הלוואי יכלה לשלוח חבילות מזון לאשתו וילדתו, שעזבם בליפנו. יש גם תקוה, היא כותבת, שאפשר יהיה להוציא מעט מיהודי פולין לארץ ישראל. עושים כל המאמצים. אפילו כבר בונים צריפים לשיכון הפליטים.

מיידיש - נחמה בורנשטיין

* * *

יצחק קלודובסקי

ש ל ט ו ן   ה ג ר מ נ י ם   ב ע י ר נ ו

זוכר אני את כניסת הגרמנים ב- 5 בספטמבר 1939 ובעקבותיה באה הצעדה הגדולה של יהודי העיר מקטון ועד גדול, נשים, גברים, זקנים וטף, לכיוון וולוצלבק, בזכרם את המלחמה עם הבולשביקים ב- 1920, כאשר אלה נעצרו על הוויסלה ("הנס על הוויסלה"), חשבו שכך יהיה גם עם הגרמנים, אך הפעם הייתה זו מלחמה שונה. הצבא הגרמני לא היה צבא הבולשביקים ומלבד זאת, כנראה שבשמים "נתקבלה החלטה", שהפעם לא יהיו "ניסים". הגרמנים, מיד עם הכנסם, לא "בזבזו" אפילו רגע ומיד החלו במלאכת הכחדת הקהלה היהודית. ראשית, נגשו ל"טפל" בבית הכנסת, אותו הצליחו להרוס רק בעזרת כמות גדולה של דינמיט.

כאשר ראתה אלקה "די קאשע מאכערין", אשר גרה סמוך לבית הכנסת, את הלהבות הבוקעות מבין כתליו, פרצה החוצה בזעקות מרות: בית הכנסת בוער! מיד נורתה בידי השומרים הגרמנים ומתה ביסורים קשים לאחר מספר ימים.

לאחר מכן החלה תקופת המסדרים והמפקדים. היו אלה מעין "הצגות", שהיו חביבות במיוחד על הגרמנים. נהגו להוציא את כל הגברים מגיל 15 עד 70, ב- 3 אחה"צ ל"שוק החזירים" ושם נשאו בפנינו נאום, בו הובהר לנו, כי אנו שייכים לעם מקולל. לאחר מכן הודיעו כי מוסדות הקהילה פוזרו ובמקומם מונו - יצחק דובז'ינסקי ל"זקן היהודים" ומשה ביידרקה למזכיר. לאחר מכן סגרו את העיר וליד כל יהודי הועמד "פולקס דויטש" עם אלה ביד, וניתנה פקודה לרוץ. תוך כדי ריצה מבוהלת של היהודים, הפליאו בהם ה"פולקס דויטשע" את מכותיהם. מטבע הדברים, הצליחו הצעירים להמלט על נפשם, אך הזקנים והנחשלים נדרסו והוכו, כשלרבים מהם נשברו איברים שונים. לנמלטים לא היה לאן לברוח, כיוון שהעיר הייתה נתונה במצור של כוחות צבא, אשר באותה עת עסקו בביזת בתי היהודים, כך שלאחר כל הסבל, שבו רבים לבתים ריקים. "הצגה" זו חזרה על עצמה 3 פעמים.

מידי יום נהגו הגרמנים "לצוד" גברים יהודים לעבודה. היו אלה, בעיקר, עבודות נקיון, שהיו מלוות בהתעללות. להתעללויות הקשות ביותר "זכו" אותם יהודים, שהיו כבדי משקל וכרסתניים. הללו ספגו בעיטות בבטנם ממגפיהם הכבדים של הגרמנים. אברהם דינר ואפרים ברגר נפלו למשכב למשך שבועות ארוכים לאחר יום עבודה כזה.

כל אירוע ואירוע היה כרוך בתשלומים כבדים, אך גם דמי הכופר והשוחד השונים לא סייעו רבות. את פעולת הריסת בית הכנסת ניהל ה"פולקס דויטש" ברץ, אשר במשך כל השנים התפרנס מכספי היהודים, פרנסתו הייתה - חריטה על המצבות היהודיות.

פעולת ההריסה והפרוק של בית הכנסת הייתה כרוכה בעבודה מפרכת ועסקו בה יהודים רבים. אולצנו לעלות על הגג, כשהכל עדיין בער ולהט, ולדאוג, שהלבנים תשארנה שלמות,

לנקות אותן ולהעמיס אותן למשלוח לגרמניה. היו אלו לבנים גדולות וכבדות, בדומה ללבנים ששמשו לבניית מבצרים. סופר, כי 3 פעמים ניסו הגרמנים להבעיר את בית הכנסת בהצתה רגילה וללא הצלחה. נחום פלורמן בא אלינו הביתה בשמחה, לבשר לאבי ז"ל על כך. הם הסבירו זאת בברכה המיוחדת שברך הרב מליפנו, שקדם לרבנים שהכרנו אנו, ר' נחום ישראל זצ"ל, את בית הכנסת, שלעולם לא תשלוט בו אש. כנראה שעל המצאה מודרנית כמו דינמיט, הרבי לא חשב.

מידי יום ביומו התחדשו עלינו הגזירות: "טלאי צהוב" מפנים ומאחור, איסור הליכה במדרכה, כריעה בפני כל חייל גרמני - בן "עם האדונים".

גם במסגרת הקשה הזו לא חדלה הפעילות של היהודים ופרנסיהם, בעיקר בתחום ההצלה. מה שניתן היה להציל, ע"י גיוס כספים לתשלומי כופר ושוחד, נעשה על ידם. בהקשר לכך ראוי לספר אפיזודה הקשורה בהריסת הרחוב שנקרא ה"גילדענע גאס". יהודים נהגו להסתיר את מעט הסחורות, שנותרו בידיהם והיה יהודי אמיד בשם פייפשינסקי, אשר בנה לעצמו תקרה כפולה, בה הסתיר את סחורתו. והנה בבקר אחד פורסמה הודעה, שיש להרוס את כל ה"גילדענע גאס", בו גר האיש. היה ברור, שתוך כדי ההריסה תתגלינה הסחורות המוסתרות ואסון כבד יומט על כלל היהודים. מיד גוייס כסף רב כדי לשחד את המשגיחים והללו אפשרו לפרק את התקרה, מבלי שהדבר יוודע לקלגסים הגרמנים.

כך נמשך הדבר, עד שביום בהיר אחד הודיעו לנו, כי עלינו לפנות לגמרי את העיר ולהפוך אותה ל"יודן ריין". לאחר תחינות ותשלומים שונים, נדחתה הגזירה לשבוע, כדי שהפנוי יהיה "מסודר" יותר.

כך פונתה העיר מיהודיה, כשהם משאירים אחריהם רכוש רב, שהצטבר בעמל של מאות בשנים, כשהנהנים העיקריים הם שכנינו בני העם הפולני. אין לשכוח (מה שנוטים לשכוח) את חלקם הלא קטן בשואת יהודי פולין. הפולנים הצטיינו בשנאת היהודים, אותה ינקו עם חלב אמם. בהקשר לכך זכור לי יום הכפורים הראשון לאחר כניסת הגרמנים. מספר יהודים התפללו בעליית גג בביתנו, והנה לפתע מופיע בפתח "שייגץ" פולני קטן כבן 7 או 8, בנו של החצרן בביתו של ישראל קלמקה, כשהוא מוביל אחריו חיל גרמני ומצביע על היהודים המתפללים. מיד לקח החיל הגרמני עמו את אבי ז"ל ובן דודו יוסף ז'יכילנסקי ז"ל, כשהם עטופים בטליתותיהם, נתן בידיהם מטאטאים והם אולצו לטאטא את ה"אוזונד סקארבאווי" - מהלך כמאתים מטר מביתנו.

כשהעיר פונתה מיהודיה, פנו רבים לפלונסק ואחרים לורשה. הקורבנות הראשונים בטרבלינקה היו בני העיירות הקטנות, כיוון שהיו יהודים חסרי בית.

כך נמחו מעל פני האדמה, עירנו עם עברה העשיר, יהודיה היקרים ונעריה המזהירים.

* * *

צבי גולדבלום

פ ר ק י   א י מ ה

א. ל פ נ י   ה מ ל ח מ ה

משפחתנו הייתה משפחה ציונית. הילדים היו חברי "הנוער הציוני". החינוך בבית היה חינוך מסורתי, ציוני מובהק.

רוב החיים סבב סביב התנועה. זכורות לי חגיגות ל"ג בעומר המרגשות. היתה כמו כן פעילות ענפה של מועדון "מכבי". אני הייתי בין המתעמלים והיינו נוסעים לתחרויות בעיירות שכנות, כאשר התזמורת של "מכבי" הייתה מלווה אותנו.

אך עדיין מרכז הכובד הוא התנועה, הנוער הציוני. כל קיץ נהגנו לנסוע למחנות קיץ. ישנו באסם בלילות ובימים עסקנו בשדאות ומחנאות.

פנת חמד, זה שם הוגן לתנועה. מידי ערב שבת נפגשנו בקן, שרנו שירה עברית ושמענו הרצאות בשפה העברית, על תולדות א"י והציונות - וכל זאת מפי ראש הקן ומדריכנו אברהם קלודבסקי, אותו לא שכחתי ולא אשכח לעולם. חובה עלי לציין בדיעבד, כי החיים סביב התנועה הם שעיצבו את חיי ואת השקפת עולמי כיהודי וכציוני.

בנוסף לחיים בתנועה, בבית הייתה אווירה שלווה מאוד. אבא היה שען ואמא עקרת בית. אווירה שלווה אפיינה באופן כללי את ילדותי.

כמובן, לא לאורך זמן. בדרך כלל לא חשתי באנטישמיות. לא פחדנו מזה, עד לאותו יום בו סיימנו את בית הספר היסודי (ביה"ס היה מעורב: בנים ובנות, גויים ויהודים) וערכנו מסיבת סיום. מטבעם של דברים במסיבות, רקדנו והשתוללנו עד לרגע, בו קלטה אוזננו קול מריבה. מסתבר, שאחד הבחורים היהודים הזמין בחורה, "גויה", לרקוד וזו דחתה אותו בעלבון. המהומה לא אחרה לבוא. בלי אומר עזבנו כולנו את המסיבה.

ארוע נוסף הקשור באנטישמיות, כמוהו כקודמו, גם הוא התרחש בין כותלי ביה"ס. ביום בו נפטר המנהיג הפולני מרשל פילסודסקי (אשר שחרר את פולין מהרוסים), הגעתי כהרגלי לביה"ס, חברי לכיתה קיבל את פניי בהתריסו לעברי: "בא הקץ לזמנים הטובים של היהודים. נראה לכם."

והכל עדיין בין כותלי ביה"ס. ברחוב עדיין שמרו על איפוק ונימוס.

ב. ב ש ע ת   ה מ ל ח מ ה

ואז פרצה המלחמה. את היריות הראשונות, המטוסים הראשונים וההפצצה הראשונה שמענו

מיד, משום קרבתה של ליפנו לגבול הגרמני.

וכאן נפערה תהום עצומת מימדים, שאת סופה לא אדע לעולם, כל עוד אני בחיים.

הטירוף התחיל במהירות גדולה. עבודת כפייה אורגנה במהירות הבזק. יום אחד אספו את כל הגברים (אני, שהייתי בן 15, נחשבתי לגבר) במגרש הכדורגל. בו זמנית בזזו חיילים גרמניים את בתינו וחנויותינו וכל הבא ליד. בלי כל אזהרה מראש התחילו לירות לעברנו. ברחנו כל עוד נפשנו בנו. עשרות - כוחם לא עמד להם ונהרגו.

לא ארכו ימים ודליקת ענק פרצה מבין כותלי בית הכנסת, שנמצא כ- 20 מטר מביתי. השכנה, בעלת המכולת שאינני מסוגל לזכור את שמה, נהרגה שם, במקום.

הרשימה ארוכה דיה והצרות האמיתיות טרם הגיעו. התהום עדיין צרה ודי מוארת. החלטנו לעזוב - מצחיק לומר "לעזוב" - לברוח, מליפנו.

שני אחי הגדולים, בולק ויוסף, ברחו זה מכבר לרוסיה. ארזנו את המעט ופנינו מועדות לפיוטרקוב, שם נמצאה משפחתו של אבי.

בתי שואלת אותי: " אבא, למה דווקא לשם?" אני יודע שקוותה לשמוע, ששם עוד היה שקט, אבל לא, שם היו נצורים בגיטו ואנו ידענו זאת. ומה לענות לבתי? שלא היה שום מקום אחר לברוח אליו? וכמו תמיד בחרתי בשתיקה. למעלה מ- 40 שנה נמשכת שתיקתי!

פיוטרקוב סגורה ומסוגרת - אין יוצא ואין בא - הצטופפנו כולנו בחדרון קטן וחיינו בגיטו החלו.

חיינו שם רק עד אמצע 1942 - בעבודות כפייה קשות, עד לחיסול הגיטו. חיסול הגיטו, משמע - סגירה הרמטית של הגיטו והוצאת האנשים להשמדה בקרימטוריום. אחותי, רחל, שלא רצתה לעזוב את ההורים, מאנה לצאת לעבודת הכפייה וכך הושמדה גם היא.

אני נשלחתי למחנה כפייה, מיד עם הגיעי, לאחר חיסול הגיטו. נשלחתי למחנה הריכוז אושוויץ.

באושוויץ עבדתי במפעל לקרונות ולנשק. גרנו שם בצריפים.

יחס הגרמנים היה מטורף. אוכל היה בא אל פינו אחת ליום, בערב, לאחר שחזרנו מעבודה פיסית קשה, רבת שעות, מלווה בהשפלה איומה. "ארוחתנו" הכילה 1/4 ק"ג לחם וכוס מים דלוחים, שנקרא מרק. באושוויץ הייתי עד ינואר 1945.

הפחד, הפחד היה חזק מאיתנו. פחדנו מהכל ומכולם, גם מהגרמנים וגם - מהיהודים. והסלקציה - אותו מחזה אשר במוחי קיבל מובן אחד בלבד: חיים או מוות! פשוט כל כך.

בסוף 1944 הייתה הסלקציה האחרונה. לכל צריף נכנס רופא ו- ס.ס. גרמני. היינו עירומים כביום הולדנו. בחוץ עטף השלג כל דבר הנושא צבע שונה מלבן ואנו עירומים בשורה. אנו מספרים. לא אנשים. אותם מספרים, שהיו כתובים על היד.

האחראי על הצריף עובר ומסתכל ופתאום נגש אלי, מוציא אותי מהשורה. לשמוח שאני סוף סוף מגיע אל השלווה ואל הנחלה? להעצב מהפרידה מהחיים הנפלאים, שהוענקו לי? לפחוד? לאבד צלם אנוש? לזעוק?

לא ידעתי את נפשי מרוב פחד. לפתע הכניס האחראי איש בריא לתוך השורה, בעל מספר זהה לשלי. נצלתי! מה הצורך שלהם בבחור בן 20, שמשקלו 32 ק"ג?

זמן רב עבר והנה הרוסים מתקרבים. אנו מובלים למחנה בוכנוולד. גרמניה. "מובלים"- אמרתי? הייתה הליכה רגלית, בינואר קשה ואירופאי. אלפים קרסו תחתם.

באחת מחניות הביניים, לאחר שעות של הליכה, סרב מחזור הדם שלי לשוב ולקיים את התפקיד של "חוזר חלילה". פשוט הספיק לו. די! שביתה! לא ידעתי מה עדיף: למות מקור או למות מירית רובה של חייל גרמני?

השירה התחילה לנוע, ואני נשארתי. בכוחות על טבעיים שכנעתי את אצבעות רגלי לנוע, רק הן. התפללתי, שלפחות על ארבע אוכל לנוע... "היי אתה", נשמעה צעקת חייל גרמני. הוא פשוט פנה לשני יהודים וביקש מהם לעזור לי לקום וללכת. גם הפעם שיחק לי מזלי.

בכל הדרך האיומה והארוכה ועוד קודם לכן, למדתי, כי "אדם לאדם זאב". השיעור היה מפרך וארוך, במיוחד הפעם, מלווה בהמון אמצעי המחשה.

בדרך לבוכנוולד, בגלייביץ, הכניסו אותנו לקרונות משא, חסרי גגות וזה היה בינואר, בקור המקפיא. עברנו דרך צ'כיה. שם התנהלו להם על גשר אנשים בדרכם לעבודתם במפעלים. משראו את השלדים, לבושי הפיג'מות, המוטלים בקרונות, זרקו אלינו את לחמם. אני הצלחתי לתפוס לחם והסתרתיו מתחת לחולצתי (מעיל לא היה ברשותי). אנשים שלא הצליחו לתפוס מאומה, וראו את ה"בליטה" שמבצבצת מבעד לחולצתי, קרעו מעלי את העור כדי לקבל את הלחם הנכסף.

פברואר 1945, בוכנוולד. עבדנו שם בעבודות חוץ, במכרות. ושוב הועלינו על הרכבות.

האמריקאים, שחשבו בטעות שזוהי רכבת של הצבא הגרמני, החלו להפציץ אותנו. נפצעתי במרפק יד שמאל. הובהלתי לבי"ח. (אתי נפצע חבר טוב, מיכאל בר, המתגורר בקנדה כיום). קבל אותי פולני. לשמע הפולנית הטובה שבפי, היה משוכנע ש"גוי" אני. אומנם הוא לא טרח לטפל בי, אך לפחות למכות לא זכיתי. לא ארכה המנוחה. האח הכניסני לאמבטיה ושם "יהדותי" זעקה! המכות לא אחרו לבוא.

כעבור חודש החליטו, שאת החולים, שממילא אינם מועילים, אפשר לזרוק לקרמטוריום. מספר שעות לפני כן הופצצו פסי הרכבת, כך שהטרנספורט לא יצא. שוב מזל!

אפריל 1945. שוחררתי ע"י האמריקאים.

טעות פטאלית עשו האמריקאים, כשראו "מראות" לא צפויים ולא ריאליים, כפי שהיינו ונראינו, אנחנו השרידים מהמחנות. האינסטינקט הראשוני הוא - להאכיל אנשים, שבמשך שנים לא ידעו אוכל מהו. האנשים התנפלו על האוכל ומתו לאחר מספר שעות. להגיע לרגע השחרור ולמות ... מה נורא הדבר! הורי, אחיותי ואחי הצעיר נהרגו ב"חיסול הגיטו". אחי בולק נהרג, ברדתו לעזור לחבר, שלא הצליח לעלות על רכבת בתוך רוסיה. אחי יוסף,

שגעגועיו להורים טרפוהו, חזר לפולניה ונרצח מיד.

אני, תודה לאל, חי. נושם. לחיים שלי, למלה "חי" אינטרפרציה מאוד אישית. עליה אוכל לכתוב ספר נפרד. יש לי אשה, שתי בנות נשואות וששה נכדים. עד לרגע כתיבת מלים אלו, וכל אותן השנים, היה הכל אצור ומודחק בתוכי. ורק עתה העליתי את כל זה על הכתב.

* * *

דינה (קלינמן) ויסר

כך נצלתי מהגיהנום

כשהמלחמה פרצה, גרתי בוולוצלבק. כל היהודים, שגרו באיזורים שמסביב לטורון, הורחקו לאיזורים פנימיים. ההורים שלי עברו לפלונסק, חלק מהמשפחה עבר לוורשה וחלק הגיע לוולוצלבק.

בראש השנה הגיעו הגרמנים לוולוצלבק. הפחד התחיל לכרסם בנו. פחדו אפילו ללכת להתפלל, התארגנו מניינים של מתפללים בבתים פרטיים.

התחילו הצרות. נסגרו חנויות והטילו על היהודים את חובת הטלאי הצהוב. התחילו המשלוחים של גברים למחנות, וביניהם היה בעלי. משם כבר לא חזרו.

בשנות 1940-1941 הוקמו הגיטאות במקומות שונים בפולין. בשנים 42-41 הועברנו לגיטו לודז', שהוקם במקום שהיה בית סוהר. היה מחסור באוכל וקיבלנו תמיכה מרומקובסקי, ראש ה"יודנרט" בלודז'.

בשנים 42-43 הועבר חלק מגיטו לודז' למחנה חלמנו ואני בתוכם. ההקצבה למזון הייתה פעם לשבועיים ומי שלא ידע לכלכל ולחשב את המזון לאורך השבועיים, וגמר את זה לפני הזמן, גווע מרעב.

הראשונים שנשלחו מחלמנו, כאלו לעבודה, היו הבודדים בלי משפחות. בגלל המחסור במזון ניצלנו כל פיסת אדמה והיינו מגדלים כל מיני ירקות. נוסף לזה היינו מלקטים עשבי בר והיינו מבשלים מהם מרקים ואפילו מקליפות של תפוחי אדמה.

באוגוסט 44 הועברתי לאושוויץ יחד עם בת דודתי. באושוויץ היינו מקבלים, ששה אנשים, צלחת אחת מרק וכל אחד היה שומר על השני, שלא יקח לגימה אחת יותר מהמגיע לו.

אחרי חודש עברנו למחנה שטוטהוף בתנאים מאוד קשים. יום יום מתו הרבה אנשים. היו כאן שני בלוקים, בלוק 28 ובלוק 30 ובשניהם היו רק נשים. בבלוק 30 היו אנשים חולים ובכל בוקר היו הנשים מוציאות מבלוק 30 את המתות מהלילה שעבר. הייתה שם קבוצת גברים לא יהודים, שהיו אוספים את הגוויות ומשליכים על ערימה גדולה.

הנשים מבלוק 28 היו עוברות לבלוק 30 וחיפשו אוכל שנשאר, אולי, לאחר שהנשים המתות לא הספיקו לאכול. היה גם מקרה מזעזע, שאשה אחת פתחה את הבטן של מתה והוציאה את הכבד שלה ואכלה. הרעב העביר את האנשים על דעתם.

בשנת 45, באחד הימים, שמענו פתאום אוירון, שמפציץ אי שם. שמחנו מאוד, כי כל הזמן התפללנו שיפציצו את המחנה. בהפצצה זו נהרגה בת דודתי.

ביום בהיר הודיעו לנו שהרוסים מתקרבים, חילקו לנו מנות מזון והודיעו, שאלה

שיכולים ללכת בעצמם שלושה קילומטר בערך עד לרכבת - ילכו, ושאינם יכולים, אמרו, תבואנה למחרת עגלות ויסיעום עד הרכבת.

אני הייתי מאוד תשושה ונשארתי עד למחרת והגעתי בעגלה לרכבת. מהרכבת העבירונו הגרמנים לאוניה ומהאוניה התחילו להשליך את החלשים לים. הגיע תורי ורצו להשליך גם אותי לים, והנה הגיעה אשה שהכירה את הקאפו ועצרה בעדו - וכך נצלתי.

בכדי לרוות את הצימאון קבלנו מי ים לשתייה וזה גרם לשלשולים ולהקאות. כמה פעמים הופצצה האוניה, ופרצה בה שריפה. התקרבה דוברה ואלה שיכלו לעבור בעזרת חבלים, הועברו אליה. על הדוברה קבלנו קצת אוכל ואתה הגענו לקיל.

בקיל הגיע איש צבא והודיע לנו שהמלחמה נגמרה. לא היה לנו שום מושג על יום וחודש. הזמן טושטש בתקופה הזאת. מקיל עברנו לפרידריק הול. הייתי במצב קשה, בלי בגד. רק שמיכה כיסתה את גופי. ריחם עלי גבר זר והביא לי כותונת. הייתי חולה מאוד ולכן העבירו אותי לבי"ח בקיל וקבעו, שאני חולה בכיס המרה. כאן היה כבר צוות רופאים ואחיות, שהתחילו לטפל בנו כמו בבני אדם. למזלי, היה זה בעקבות בואם של האמריקאים המנצחים לגרמניה.

למקום זה התחילו להגיע בגדים ומזון מה"ג'וינט". מכאן עברנו לשבדיה לבית חולים במלמה. כשהגעתי לשבדיה, משקלי היה 29 ק"ג. בביה"ח במלמה חליתי בדלקת ריאות ונשלחתי לבי"ח בלנדסקורונה. שם נותחתי בריאות.

לפני יום הכיפורים הגיעו לביה"ח שני רבנים, אחד אמריקאי ואחד שבדי, לביקור חולים. ניגשו לכל אחד ושאלו אם יש לנו קרובים. אני מסרתי, שיש לי אח בקיבוץ אושה, שעל-יד חיפה.

מאז התחיל הקשר ביני לבין הקרובים לי. במכתב, שקבלתי מאחי, הוא הודיע לי, שבשבדיה גר אליהו איסר אורבך. מצאתי אתו קשר ומאז התחלתי להרגיש, שאני לא בודדה.

תקופת ההחלמה הייתה די ממושכת. כשהגעתי ליכולת פיזית מניחה את הדעת, מצאו לי עבודה מתאימה לכוחותי, עד שהגיע היום המאושר, בו עליתי ארצה.

הגעתי אל אחי ולמשפחתו, שהיו חברי קבוצת אושה, ושם שהיתי עד שהסתדרתי באופן עצמאי.

* * *

רלה (אוגרודוביץ) לובלסקי

מ ה   ע ב ר   ע ל י   ו ע ל   א ח י   ב מ ל ח מ ה

סיפור קורותי במלחמת העולם ואת אשר עבר עלי בשואה, כולל במקצת גם את קורותיו של אחי מיכאל ז"ל. ברצוני להקדים כמה מלים לפרוץ המלחמה עצמה ומשהו מזה קשור גם לימים הבאים.

אבי, יעקב אוגרודוביץ, היה סוחר, בעל חנות ומחסן אספקה לחומרי ברזל ובניין, חבר "המזרחי", מסורתי, אבל לא אדוק. היה ציוני מסור ונאמן, מגדולי התורמים והמתרימים לקרן היסוד. היה עסקן ציבורי, חבר מועצת העירייה, ממייסדי הבנק למסחר וזמן רב היו"ר שלו. היה ממתפללי בית התפילה של "המזרחי" ובהיותו בעל קול ערב ויפה, היה עובר בשבתות ובחגים לפני התיבה. גם אמי הייתה עסקנית ציבורית וחברת ויי"צו. רבים משליחי הקרנות התאכסנו בביתנו.

לפני פרוץ המלחמה וכשהיא הייתה קרובה ביותר, ארגן הועד הציבורי העירוני להתגוננות נגד הגרמנים איסוף כספים לקניית נשק ואבי היה בין המתרימים והתורמים הגדולים ביותר.

אחי מיכאל, שהיה כבר אז בוגר הגימנסיה בעירנו, השתייך, בטרם התגייסותו לצבא, למסגרת טרום-צבאית של הנוער הפולני, כעין "גדנ"ע". אל ביתנו היה בא תכופות בלש, גוי צעיר, סימפטי מאוד, שלא ידענו את סיבות ביקוריו והוא היה תכופות יוצא עם אחי. לאן ולמה ? - לא ידענו.

באחד הימים, בסוף אוגוסט 1939, בא אלינו אותו בחור ובקש את אחי מיכאל, שייקח את האופניים שלו ויסע לכפר בורק, המרוחק כ- 3 ק"מ מהעיר. בידו מידע, האומר, שבבית מסוים בכפר מתקיימות אסיפות סודיות, בהן משתתפים גרמנים מקומיים, הקרויים "פאלקס דויטשע" והן מתנהלות ע"י הפסטור (הכומר) מהכנסיה הלותרנית בליפנו. כאן יש לציין, שביתנו נמצא בדיוק מול הכנסייה הלותרנית, שם גם נמצא בית מגוריו של הפסטור ובהמשך, בחצר, היה המועדון של ה"פאלקס דויטשע". לשם היו באים ונאספים "פאלקס דויטשע" מכל הסביבה, מהעיר ומהכפרים ובעיקר בא לשם כל הנוער הגרמני הלותרני. החלונות, שבחזית ביתנו, נשקפו ישירות לכנסייה ומוסדותיה. לפי המידע שבידי הבלש, היה הפסטור יוצא על אופניו, כל יום בשעה שלוש אחה"צ, לכפר לאסיפה הסודית. ואומנם, בשעה שלוש, כפי שנראה היה מהחלון, יצא הפסטור לדרכו בכיוון לכפר. משימתו של אחי מיכאל, כפי שהוטלה עליו ע"י הממונים, הייתה - להגיע לכפר ולבדוק, האם אומנם הפסטור נוסע לכפר והאם האסיפה מתקיימת ואיפה? על אף העובדה, שהורי ראו את הדבר באי רצון מוחלט, ביצע אחי את המשימה ונסע לכפר. אחי ידע את השפה הגרמנית ולכן נבחר, כנראה, לתפקיד. ואומנם, הוא

הביא איתו מידע, שאימת את הידיעות וגם על המקום המדוייק, שבו התקיימו האסיפות. המשטרה יצאה מיד למקום ואסרה את המשתתפים. הפסטור ביקש מהמשטרה רשות לצאת לשדה, בכדי להתפלל לפני מאסרו. הרשות ניתנה והפסטור, שברשותו היה כנראה מכשיר אלחוטי, הודיע לגרמנים שמעבר לגבול, שאליהם היה משדר בקביעות, על המצב שהתהווה. דיווחו גרם לכך, שהגרמנים שיגרו מטוס להפציץ את הסביבה.

המשימה השניה, שהוטלה על אחי ועוד נערים מהקבוצה הטרום-צבאית, הייתה - לשמור על הדרכים ולא לתת לכפריים הגרמניים לבוא העירה ולהיפך - לא לתת לעירונים לצאת לכפר. כמובן, שהגרמנים ה"פאלקס דויטשע", איימו בנקם.

לאחר ימים מספר כבש הצבא הגרמני את ליפנו. העינויים התחילו. אספו את היהודים בשוק ותבעו מהם לספק אנשים לעבודה ולמסור את הכסף, תכשיטים ודברי ערך. כל יום והצרות שלו. אספו יהודים במגמה לשדוד את כל רכושם, כשהם לא נוכחים. התחילו להרביץ וגם להרוג. דם נשפך כמים. תפסו יהודים, גזזו זקנים ושערות וציוו לנקות רחובות, כבישים ומדרכות. לביזוי ולעלבון לא היה סוף.

הגרמנים, בהכנסם העירה, הביאו איתם רשימות מן המוכן, שסיפקו להם אנשי הגיס החמישי מה"פאלקס דויטשע", על הבלתי רצויים והמסוכנים, הן לגבי יהודים והן לגבי פולנים. לגבי אלה, נאמר, שיש לאסור אותם מייד ולנהוג כלפיהם ביד קשה במיוחד. משפחתי הייתה מזומנת לפורענות. אבי נאשם בכך, שנתן הרבה כסף לחימוש הצבא הפולני ולהגנה אנטי-אווירית. הוא נאסר, הוכה ועונה. לבסוף שוחרר, אבל ברור היה כי יצטרך להתחבא. בינתיים החרימו את החנות והמחסנים שלנו והביאו גרמני, תושב המקום, ששמו בהמר, שינהל את העסק, והוטל על אבי ללמד אותו ולהכניסו בסוד כל העניינים. בינתיים רוקנו את כל הבית מהרהיטים, כולל המיטות. את המזון, יינות מהמרתף, קונפיטורות וריבות, שהוכנו מפירות העונה, לקחו והעבירו לקזינו של הקצינים, שם זללו והתהוללו כל הימים והלילות. על ראשו של אחי הוטל פרס של עשרת אלפים מרק. יצוין כאן, כי לא לפסטור ולא לאף אחד ממשתתפי האסיפות, הגרמניים, לא אונה כל רע, כי הפולנים, ביודעם שכניסת הגרמנים קרובה, שחררו אותם מהכלא. אחי ברח והסתתר. לבסוף הגיע לוולוצבק והסתתר שם במשך ימים מספר, אבל לבסוף נתפס, נאסר ונשלח למחנה, במקום שם עבר שבועות קשים של ביזוי ועינויים. הגיעו אלינו ידיעות, שהנאסרים במחנה, מובלים מידי יום למות בירי. לעזרתנו בא גרמני "פאלקס דויטשע", שכן, שסיפק תעודת שחרור לאחי מיכאל והוא, יחד עם בולק זידנר, הובלו על ידו ללודז'. מלודז' ברח אחי והצליח להגיע לעיר לבוב, שהייתה תחת שלטון הכיבוש הסובייטי.

אפסיק עכשיו את הסיפור על אחי ואחזור למשפחתי ואלי בליפנו. המצב בעיר החמיר. המפלצת הנאצית נעצה את צפרני הטרף שלה עמוק יותר בקורבנותיה. גזירה רדפה גזירה. התעללו באנשים, נשים וטף. הם שדדו, אנסו, חנקו וירו. משפחתי החליטה לעזוב את העיר. לקחנו איתנו רק לבוש יום יומי וקצת מזון ובעגלה, רתומה לסוסים, יצאנו ללודז'. עוד

בדרך ראינו משטרה, שהורכבה מה"פאלקס דויטשע", מתחקה אחרינו. הצלחנו להגיע ללודז'. שם, לפי בקשת הורי, עזבתי אותם ובולק זידנר הוביל אותי ללבוב, בכדי לחפש את אחי מיכאל. בלבוב פגשתי את אחי ואת אירנה נכבין ואחיה. הדרך מלודז' ללבוב הייתה דרך קשה ומלאת הרפתקאות וייסורים. בשנת 1940 אסרו אותנו הרוסים. הם החזיקו אותנו זמן מה בבית הסוהר ואח"כ הכניסו אותנו לקרונות משא סגורים ושלחו אותנו לסיביר, היות ונחשבנו ל"אלמנטים, שאין לסמוך עליהם". אחרי שנה בסיביר, התירו לנו הרוסים לצאת לאסיה התיכונה.

בדז'מבול פגשתי את רוסקולנקה ואחרים מליפנו. הם סיפרו כי מצבם טוב, מנהלים מסחר והעיקר - הם שבעים. הם הצילו את חיי, כשהתנפלו עליי פצועי מלחמה, בשעה שבמקרה נכנסתי לתהלוכה שלהם, כשעסקתי במכירת חפצים שונים שעשיתי בעבודה עצמית.

אחרי שנים של עבודה קשה, חוסר ועוני, למרות שהייתי "סטכנובית"- ואומנם במקום העבודה העריכו אותי והשתדלו לעזור, אבל זה היה מעט - הצלחתי רק אחרי שנים להשיג קשר עם "ארגון הפטריוטים הפולניים". השנה הייתה שנת 1943. נחשבתי ל"משפחה צבאית", היות ובעלי ואחי היו בצבא הפולני. לאחר שנתקבלתי לארגון, הוטב מצבי. קבלתי חבילות ולפעמים כסף. השגתי עבודה בבית היתומים היהודי בבוזולוק.

בשנת 1946, אחרי גמר המלחמה, חזרתי עם בית היתומים לפולין. הגענו לשלזיה העלית, לא רחוק מקטוביץ. במקום חיכו לנו שליחי הארץ, והם שחפשו ואספו ילדים יהודיים בכל פינות פולין וקיבלו מאיתנו את ילדי בית היתומים תחת חסותם. לבדי נסעתי לוורשה, בכדי להפגש עם בעלי ואחי, שניהם היו בצבא הפולני ושניהם בדרגת "קפיטן" (סרן). את שניהם מצאתי בוורשה והייתה, למזלנו, שמחת איחוד המשפחה, שמחה שנפגעה קשות, בגלל הבשורה שהורי אינם בחיים ומכל מה ששמענו,מצאנו וראינו בפולין, אחרי השחרור והשואה.

אחי סיפר לי את המעט מהמוצאות אותו ואמסור רק פרטים אחדים. בהיותו בסיביר הצטרף לצבא הפולני. הוא נלחם באחד הקרבות הקשים ביותר ליד לנינו ובנס יצא שלם מהקרב,שנגמר בטבח נורא ובהרבה מאוד חללים. הוא עבר את כל הדרך הארוכה של הקרבות, כולל הקרב על ברלין. שם אנה המקרה והוא פגש את בעלי. זה היה בשנת 1945. הקדמנו את המאוחר למוקדם. נחזור לשנת 1944, כשהקרבות עוד התחוללו והצבא האדום, במסע ניצחון, נכנס לפולין. ביום בהיר אחד נמצא הגדוד של אחי מיכאל לא רחוק מליפנו. היה חורף. הוא ביקש רשות וחופש לבקר בעיר הולדתו הקרובה. הוא קיווה, שימצא אולי את ההורים, או אחד מהם לפחות. כקצין, קיבל סוס ורכוב עליו יצא לליפנו. בעוברו בכפרים הסמוכים לליפנו, הכירוהו אנשים אחדים וקבלו את פניו בשמחה ובלבביות. על אף היותו יהודי התגאו בו.

הוא הגיע לעיר יום אחד, לאחר ששרידי הצבא הגרמני נסוגו משם. הוא מצא בעיר מצב איום. בכל אשר פנה ראה התפרעויות, שוד וביזה. האנשים שדדו חנויות ומחסנים, חמסו מכל הבא ליד. הוא הגיע ראשית כל לביתו וכמובן לא מצא את ההורים. הוא נעמד בחצר הבית ופרץ בבכי למראה הזוועה. לאחר זה התנדב לעזור למיליציה בהשכנת סדר. לבסוף הלך

לנוטריון ובקש לרשום את כל הרכוש, שנותר מהורינו, לזכות הספרייה המקומית.

הוא כתב לי לרוסיה, על הצעד שנקט, במלים אלו: "אני חוזר למלחמה ואיני יודע אם אשאר בחיים, ואם אומנם ירצה הגורל ואשאר בחיים, הרי אחיה בלי הרכוש שנדבתי".

ואומנם, הוא נשאר בחיים ולאחר שש שנים של פרידה נפגשנו שוב, אתו ועם בעלי - בוורשה. כאן נגמרה דרך הייסורים שלנו ועלינו ארצה.

* * *

מרדכי קריביצקי

ה א ם   כ ל   ז ה   ע ב ר   ע ל י ?

ה ח ל ט ה   ג ו ר ל י ת

היה לי חלום, ידעתי, אם אשאר בחיים אעשה הכל למסור לאחרים את כל מה שעבר עלי.האירועים והתמונות עומדים לפני עיני, כולם בשחור לבן, אבל צריך כוח נפשי על מנת להעביר את הסיפור לאלה שנשארו בחיים, לקרובים ורחוקים. מה לא נכתב בנושא השואה, אולם הפעם אתה מספר לעצמך, מה עבר עליך, מאותו יום שהאירועים החלו, ואני אחד מהמשתתפים ואחד מהקורבנות. עם התרחקות הזמן, נשכחים תאריכים מדוייקים. רק השנים יהיו ציוני הסיפור, שמשתרע על פני התקופה שבין השנים 1947 - 1939.

אחרי פסח, בשנת 1939 קבלתי החלטה גורלית לקום ולעזוב את הבית ולצאת להגשים את מטרות תנועתי. לא הערכתי אז כמה גורלי היה צעד זה בחיי.

עזבתי את ליפנו, ללא הסכמת ההורים, עם חבילה קטנה של בגדים והתחלתי ללכת - המטרה: לעלות לארץ ישראל, פשוט, לעזוב את הכל, את אבא, אמא, אחות ואח קטן. השתייכתי לתנועת נוער ובצו התנועה הלכתי להכשרה, שמקומה בעיר גרודנו, באזור המזרחי של פולין.

באותם הימים לא תארתי לעצמי, שהענינים יתגלגלו בצורה כזו. יצאתי לדרך במצב רוח מעורער, עם מצפון לא נקי. כיצד אני עושה להם את זה? המצב הכלכלי בבית גרוע ואני הייתי אחד מאלה שעזרו בבית. לא ידעתי כיצד לתת צידוק למעשי. כך, כאשר אני צועד ברגל, באישון לילה, על הכביש, בדרך לוולוצלבק. הגיעה אחרי עגלה של מר קורל ובתוכה כמה יהודים, סוחרים, שנסעו לקניות. היה מוזר בעיניהם לראות אותי לבד, כל כך מוקדם, צועד על הכביש. בתירוץ סתמי פטרתי אותם. לאחר יומיים הגעתי לגרודנו.

ה ק י ב ו ץ

הקיבוץ שכן בבית גדול בנוי לבנים אדומות, ששירת פעם מפעל של משפחת יופה, ועמד ליד נהר רחב וגדול, הניימן.

בימי הקייץ היינו מתרחצים ונחים שם מהעבודה, שהייתה קשה ומפרכת. רוב החברים עברו אותה חויה. כמוני, עזבו את בתיהם ללא הסכמת ההורים, וזה - באיזה שהוא שלב קירב אותנו. על אף העובדה שכתבנו מכתבים הביתה, לא קבלנו תשובה וזה העציב והדאיג מאוד, עד כדי כך, שכמה חברים וחברות עזבו את הקיבוץ. החיים זרמו מסביבנו ולא היינו מנותקים מהאירועים.

באותה שנה, אירגנה האוכלוסיה הפולנית האנטישמית, הפגנות אנטי-יהודיות ברחובות הערים וגם בגרודנו ואנחנו השתתפנו בהפגנות נגד. לאט, לאט, נכנסתי למסגרת אחרת של החיים, עם תוכן והרגשה, שאנו עושים משהו ולא רק למעננו, אלא גם לאחרים, לחברה, לתנועה ולעם.

בראש השנה לא יצא לי לנסוע הביתה, מאחר ושי זה הובטח לוותיקים יותר. כך נשארתי בקיבוץ במשך כל החגים. באוויר מורגשת הייתה מתיחות, העתונים כתבו על תקריות גבול בין פולין וגרמניה. היטלר, י.מ.ש. , אים על כל העולם, וההתפתחויות הרי ידועות.

ה מ ל ח מ ה

בספטמבר נפל פתאום הפור ופרצה המלחמה. כל החברים, שהיו מהסביבה הקרובה, עזבו מסיבות שונות, כלכליות או חברתיות. פתאום הכל השתנה, נשארנו קומץ חברים. העבודה הופסקה, עברנו מהמקום שגרנו בו, לתוך העיר, למועדון קהילתי ומשם גם קבלנו אוכל וביגוד. המלחמה נמשכה כמה ימים והצבא הפולני המתרברב נשבר, נדרס והתפזר לכל הרוחות. בגרודנו לא הורגשה במיוחד המלחמה, מלבד זה, שהמשטרה עצרה מספר אנשים עקב השתיכותם לתנועה הקומוניסטית וביניהם הרבה יהודים. החנויות היו סגורות ולא היה סימן של חיים. יום ולילה היינו צמודים למכשיר הרדיו. לילה אחד שמענו פתאום, כי פולין לא קיימת יותר. בריה"מ וגרמניה חלקו ביניהן את פולין והגבול הועבר לנהר הבוג. פרצה שמחה בבתי היהודים: "נצלנו!"

בד בבד החלו להגיע שמועות מהצד השני. לאחר יומיים צעדו חיילי הצבא האדום בגרודנו. מנותקים מהמרכז, לא ידענו לאן לפנות. נשארנו מבודדים ולבסוף קבלנו פקודה לעזוב את גרודנו ולהגיע לוילנה. שם התרכזה המנהיגות היהודית מפולין. הגבול בין פולין וליטא היה במרחק של 40 ק"מ מגרודנו. החלטנו להגיע בדרכים עוקפות, היות והגיעו שמועות, שהשלטונות הסוביטיים מחפשים ציונים, ואנחנו היינו ידועים מהפעולות שלנו בעיר, כגרעין ציוני. היו גם מלשינים יהודים, אשר "עזרו" לא מעט בנושא זה, בכדי למצוא חן בעיני השלטונות החדשים.

אספנו מעט בגדים ממה שנותר ויצאנו ברגל, עד שהגענו לעיירה קטנה אישישוק. משם, לא רחוק היה הגבול.

יום חורפי, קור, שלג. שכבנו בשדה עד לפנות ערב ובסופו הצלחנו להתקדם וכך הגענו לוילנה.

וילנה של אותה תקופה, הייתה קרש הצלה לכל המנהיגות של יהדות פולין, מ"הבונד" ועד לעסקני התנועה הציונית. קשה מאוד היה לפליטים, חיו שם בצפיפות ובלי שום תקווה. האנשים היו מיואשים, מפוזרים, שכנו בבתים, על גגות ובמרתפים, בבתי כנסת, ללא אוכל מספיק, בתנאים סניטריים גרועים. לאט, לאט, החלה המשטרה החשאית לחפש פליטים ולבצע

מעצרים והתברר, שאין שום אפשרות לצאת מוילנה.

על אף העובדה שה"ג'וינט" עשה מאמצים לעזור בהגירה, רק קומץ הצליח לעבור דרך בריה"מ וסין ולהגיע לישראל ולארה"ב. לאחר חודש שהייה בוילנה, החלטתי לחזור לגרודנו. יום אחד, ברחוב, פגשתי את אביו של חברי, שמו יוסל דורן מליפנו וזו הייתה פגישה ראשונה עם מישהו מהעיר שלי. הוא סיפר לי, שבביאליסטוק נמצאים כמה אנשים מליפנו, שהגיעו לא מזמן ולהם יש חדשות טריות ביותר על המתרחש שם. מיד באותו יום, נסעתי לביאליסטוק ומצאתי אותם בבית כנסת קטן, בחדר מוזנח. היו שם: יוסף גולדבלום, יולק זיגפריד ושיינה הנשל. מאוד שמחתי לפוגשם. לאחר שישבנו שעות, בהן סופר לי על כל הנעשה, אמרו לי, שהם לא יכולים להשאר כאן ושהם עומדים לחזור הביתה. לא הבנתי את הסיבה, היות ומפולין התחילו להגיע בשורות מחרידות על רדיפות, רעב וחולי, על העברת יהודים מעיירות קטנות לריכוזים גדולים יותר ולמחנות.

הפגישה עם אחותי

יום אחד, בעת שהייתי בביאליסטוק, נודע לי דרך מכר, שמישהי מחפשת אותי בגרודנו. חזרתי מייד ולתדהמתי מצאתי את אחותי רבקה, בעלה גרשון קלמקה ובתם הקטנה הנדל. אני לא יכול היום לתאר, מה הייתה הרגשתי בעת שראיתי אותם. הם ספרו לי על ההורים ועל המתרחש בליפנו, בבית. מתיאוריהם הבנתי, מה היה הגורם לכך, שהם עזבו את ליפנו. הם ספרו, שיום יום מוציאים את הגברים מהבתים לעבודות פרך באורוות סוסים על מנת לחפור תעלות ולנקות שירותים של החיילים הגרמנים, וכל זה מלווה במכות רצח. לא ידעתי מה לעשות עם עצמי וכיצד לעזור להם. התנאים גם פה היו קשים, השלטון הסוביטי רק התחיל להתארגן. הלשנות של יהודים על יהודים ובמיוחד על אלה, שהיו קשורים עם התנועה הציונית - גברו. בלילות היו מאסרים. חלק מחברי עזבו את העיר, פחדו, מה גם שלא הייתה להם עבודה.

היהודים שהגיעו מאיזור הכיבוש הגרמני, עסקו במכירת כל רכושם בשוק והמשטרה הסוביטית הייתה רודפת אותם ומבצעת מעצרים.

באחד הימים, בסריקת פתע, נתפס בעלה של אחותי. לא עזרו כל הבקשות והדמעות. ראיתי את הצער של אחותי ולא יכולתי לעזור. לאחר חודש של ביקורים במשטרה, נתבשרנו שהוא נשפט ל- 4 שנות מאסר עם עבודת פרך בסיביר, ואפילו לא נתנו לנו להפרד ממנו. כך נשארה אחותי לבדה עם הילדה הקטנה ואני נאלצתי להפרד מחברי. בלילות עבדתי במאפיה בעבודה קשה, אבל יכולתי רק לספק להם לחם. בשלב מסויים התחלתי לחשוב, ביחד עם אחותי, שאולי רצוי לנסוע לקרבת מקום, בו היה אסור בעלה. פנינו לשלטונות ולא ענו לבקשתנו.

יום אחד, לאחר לילה של עבודה, חזרתי הביתה ומצאתי את הדירה ריקה. אחותי והילדה עזבו והם החליטו לחזור הביתה, לליפנו. אחותי כתבה לי בפתק: "אני אינני יכולה

להמשיך. אני חוזרת הביתה להורים ומה שיהיה יהיה".

לא ידעתי את עצמי. זו הייתה מכה בשבילי, הייתה לי ההרגשה, שמישהו קרוב נקרע ממך ואתה עומד חסר אונים. באותו רגע החלטתי ללכת לליפנו ולשדל את ההורים לעזוב ולעבור לצד השני, מבלי להתחשב בסכנות. אמנם התנאים והחיים כאן היו קשים, אולם לא נשקפה סכנת מות - וכך גם עשיתי.

ב ד ר ך   ה ב י ת ה

ביאליסטוק, באותם הימים, הייתה עיר גבול. מאות יהודים היו עוברים לצד השני, לכיבוש הגרמני. כל המבריחים היו לוקחים כסף וחפצי ערך, על מנת להעביר אותם בכל מיני דרכים, הלוך וחזור. היות, ולא היו לי כסף ודברי ערך, החלטתי ללכת לבד ולבסוף הצטרפתי לקבוצת אנשים, שהיו באותו מצב כשלי. בלילה הגענו לעיירה קושצילנה, בקרבת נהר הבוג, בתקוה, שבאיזו שהיא צורה תזדמן אפשרות, בכסויו של החושך, לצלוח את הנהר. מזג אוויר סתוי היה, קריר, הבוג נהר רחב, מתפתל בין שיחים גבוהים. המבריחים היו קשורים עם "גויים", שהיו מגיעים עם סירות לחוף. הכל התנהל בשקט מופתי, סופרים את הראשים ונעלמים בתוך הלילה. שכבתי מכורבל במעיל גדול על החוף, בתוך צמחייה. מהצד השני של הנהר נראו אורות של בתים ומשם, מרחוק, נשמעו נביחות של כלבים ומפעם לפעם גם יריות. לא ידעתי מה מחכה לי וכיצד ייגמר הדבר - האם אצליח לעבור את הנהר? כמוני היו רבים וכל אחד חשב אותו דבר. לילות החורף הם ארוכים ובסביבות השעה ארבע לפנות בוקר שמעתי רעש של גלים, ששטפו את החוף. מהחושך התגלתה צללית גדולה ונשמעה צניפת סוסים, שירדו בריצה אל החוף. הייתה זו מעבורת גדולה, שהעבירה סוסים וכפי שהתברר, היו גנובים. החפזון של העובדים שם היה חשוד, ופתאום קמו האנשים בריצה - וביניהם אני - ועלינו על המעבורת. בחושך ראיתי את החוף המתרחק ולא ידעתי לקראת מה אני הולך ומה מחכה לי שם, מהצד השני.

בוקר חורפי, השלג ירד מוקדם וקור חריף חדר לעצמות. המעבורת הגיעה לחוף והאנשים קפצו לתוך המים ובריצה נעלמו לתוך יער עבות. הלכנו כברת דרך- אנשים, ילדים, זקנים - ולא החלפנו מלה. מרחוק ראינו אורות ושורה של מכוניות, שנעו על כבישים ועד שעלה השחר, שכבנו בפאתי היער ובעירנות בלשנו את השטח. על הכביש הצר, מולנו, עברו מפעם לפעם מכוניות משא ועליהן ישבו חיילים גרמנים. זו הייתה הפגישה הראשונה עם מציאות חדשה. בראשי עברו מחשבות שונות. מה עושים עכשיו? כיצד להתנהג?

אחרי היסוסים, התחלנו ללכת בין שדות מושלגים ובדרכים עוקפות הגענו לעיר שדלץ. חפשנו יהודים ברחוב ולא מצאנו - השעה הייתה מוקדמת. אחר כך התברר לנו, שהאוכלוסיה היהודית בעוצר, ומותר לה לצאת לרחוב רק מהשעה שמונה בבוקר ועד שש בערב. נפרדתי מהקבוצה ועם עוד יהודי, שהתידדתי איתו מאז ששכבנו על החוף, נכנסנו לחצר בפינה ושם

נרדמנו. כשהתעוררנו, מצאנו תושב המקום, שדרכו נודע לנו, שהשלטון עוד בידי הפולנים ובעיר עוד לא התארגן שלטון הגרמנים, למרות שעל לוחות המודעות היו תלויות כל מיני פקודות שלהם, על התנהגות האוכלוסייה וגזירות של יום יום. מפעם לפעם היו עוברים חיילים גרמנים ויורים לכל הצדדים. השולטים האמיתיים, היו אנשי המיליציה הפולנית. כל בוקר היו מוציאים את הגברים לעבודה מחוץ לעיר, ליערות שבסביבה ושם היו חוטבים עצים ומסדרים אותם בערימות - והשמירה מסביב הייתה בידי חיילים גרמנים.

מטרתנו היתה, להגיע הביתה ולכן החלטנו לצאת משדלץ. על פי רוב היינו הולכים בלילות ובמשך היום מסתתרים בבתים ריקים ובמרתפים. אף אחד לא נתן לנו להסתתר אצלו מרוב פחד. לאחר יומים הגענו לכפר גדול, שהשתרע לאורך הכביש. מסביב היה חושך, נשמעו נביחות כלבים ולא ידענו כיצד להמשיך. רצנו בין גדרות עם מקלות ביד וכך המשכנו עד לפנות בוקר והגענו לעיירה לסקוביצ'ה. הייתה שם תחנת רכבת גדולה, הומה בני אדם, ורכבות משא ונוסעים עוברות, הלוך ושוב. בכל מקום נראו דגלים אדומים, עם סמל צלב הקרס השחור באמצע. חיילים גרמנים שמרו על כל הפתחים. על הרציף עמדה קבוצה גדולה של יהודים עם חבילות, וביניהם ילדים וזקנים, ובהתרגשות רבה הביטו מסביב. שוטרים פולנים עם מקלות, שמרו עליהם. זו הייתה התמונה הראשונה שראינו מקרוב. קצת האוכל, שנותר לנו, אזל ולא ידעתי מהיכן יהיה אפשר להשיג חדש. בכל אופן, החלטתי להמשיך ברגל, היות ופחדתי להכנס לרכבת ולכל כלי תחבורה אחר - ומה גם, שלא היה לנו כסף לקנות כרטיס. הסתתרנו בצריף ריק בלילה ולפנות בוקר יצאנו לכביש במטרה להגיע הביתה וכאן נפרדנו, אני בדרך לליפנו וחברי לדרכו.

הלכתי בין השדות ולמזלי מצאתי ערימה של סלק סוכר. מלאתי את הכיסים וכך המשכתי במסעי.

ומכאן מתחיל סיפור הסבל הגדול. אין בכוונתי לספר על כל האירועים, אולם היות וזה חלק מחיי, בכוונתי לרשום במקצת, ממה שעבר עלי.

באותו בוקר החלטתי ללכת על הכביש, שהיה עמוס עגלות של אזרחים, צבא והולכי רגל, עם חבילות ושקים על הגב. נראה לי בטוח יותר להתערב בתוך ההמון, בניגוד למה שעשיתי עד עכשיו כהלך בודד. וכך - בתוך כל ההמולה צעדתי ולפנות צהריים הגעתי לגשר, אותו הייתי צריך לחצות. כשמצאתי את עצמי על הגשר, הגיע פתאום מהצד השני רכב ובתוכו חיילים גרמנים. הם עצרו את כל השיירה ובדקו כל רכב ואדם ואין מקום לברוח. אנו באמצע הגשר, חיילים מתקרבים ודורשים מסמכים ולמי שאין, נלקח ישר למשאית.

בתוך כמה דקות נמצאתי יושב בתוך שורה של עצורים, כולם יהודים, שנתפסו כנראה במקום אחר. אחרי נסיעה של שעתיים, הגענו למחנה, מגודר בחוטי תייל, עם מגדלים ובתוכו צריפים, צריפים ארוכים.

ה מ ח נ ה

המחנה היה קטן, יחסית. היו שם מרוכזים יהודים מכל הסביבות, שבין נהרות נרב והבוג: לומזה, אוסטרולנקה, סינובקה, מלווה ושדלץ. היו שם: ילדים, נשים וזקנים מרודים והתברר שהיה זה מחנה עבודה, יותר נכון, כפי שהגרמנים קראו לזה, מחנה "טרנספר". בימים הראשונים הייתי בהלם ולא הבנתי מה מתרחש מסביבי, מה, פתאום, אני עושה פה? כל יום היו מוציאים אותנו בשעות הבוקר בשש ולוקחים אותנו למחסנים לנקוי רכבים של הצבא ולמנסרה, שם היינו סוחבים עצים, שהיו מביאים מהיער הקרוב. הצריפים היו מעופשים ובהם דרגשים, עם מזרנים של קש. השתיה - מים קרים והאוכל - על פי רוב מעט תפוחי אדמה ושתי פרוסות לחם, ליום. וכך התנהלו החיים, ללא קרן של תקווה, מנותקים מכל אינפורמציה ומכל הסובב. יום יום מוציאים את כולם, סופרים, בודקים אם חסר מישהו. בין החיילים היו שוטרים פולנים, שהיו יותר גרועים מהגרמנים. ימים הולכים והשנה היא 1940. היה זה לאחר ההסכם בין גרמניה ורוסיה. המחנה היה זמני ובכל פעם אמרו לנו, שנעבור למחנה יותר מסודר, אבל אנחנו לא ראינו שינוי. כל יום הייתה עגלה מובילה אנשים, שמתו מזיקנה וממחלות ולעומתם - נשים הולידו תינוקות, בתנאים איומים אלו. לאט, לאט אתה נמצא מתרגל לכל זה, שוקע במצב רוח אפאטי, איום והתחושה האנושית עוזבת אותך; אתה מסתובב בין דמויות דהויות ומכניסים אותך לדפרסיה עד שאתה, בסוף, ולא רק מרוב יאוש, מחפש פתרון קל- התאבדות.

המחנה היה מורכב מצריפים ארוכים: היה זה מקום עזוב, עצים עבים מסביב וממרחק לא בלט כל עצם. הסביבה הייתה חקלאית, מיושנת ומפגרת. פעם הייתה שם מנסרה והצריפים שמשו לאיחסון קרשים. בגלל הצורך הדחוף בצריפים, התקינו איכשהו קירות, חלונות ודלתות, על מנת לאחסן בני אדם. בקיץ היה חם מאוד ובחורף קר מאוד. היינו ישנים על שקים, מלאים בקש. הקיץ עבר בלי אירועים. יום יום יצאנו לעבודה, מוקדם בבוקר וחזרנו לפנות ערב.

יום אחד, בשובנו מהעבודה, מצאנו קבוצת יהודים, שהגיעו באותו יום, ביניהם היו בני משפחה מוולוצלבק, כשהם שבורים לגמרי. הם הגיעו ממחנה חלמנו וספרו לי פרטים על המתרחש בליפנו; את היהודים רכזו בשוק ושמו אותם על משאיות - חלק נשלח לוולוצלבק וחלק לאזור מלווה.

בסוף המלחמה, אחרי חיפושים רבים, נודע לי, מהצלב האדום, שהורי היו בתוך הקבוצה שהגיעה למלווה, ושם נפטרו מרעב וטיפוס.

בסוף 1940, בחודש דצמבר, נודע לנו, שהגרמנים עומדים להעביר אותנו למקום אחר, למחנה בקרבת העיר לובלין - מחנה מידאנק. אני ושני חברי, התחלנו לחשוב על בריחה משם. מאחר והבנו, שמשהו יתרחש בקרוב, החלטנו סופית לבצע את הבריחה, אך כיצד? המחשבה על כך נטעה בנו תקווה. בלילות שכבנו ותכננו. מידי יום הפרשנו לחם לצורך זה, לחם שבין כך היה צר. מצאנו צמיג ישן ומאיר, המבוגר שביננו, תקן בעזרתו את הנעליים שלנו, שהיו

קרועות. תקנו גם את בגדינו הקרועים וציפינו להזדמנות שתבוא.

מסביב למחנה, במרחק ק"מ אחד בערך, ראינו יער, שהלך ונמשך עד לאופק מזרחה. בכיוון זה, היינו אמורים לשים פעמינו.

שנת 1941, חג המולד. לנו אין בשורה, אבל החיילים שמחים וצריפם רועש. מידי פעם, אחד מהם יורה מנשקו. באותו לילה החלטנו לנסות לברוח, כי אין מה להפסיד. בד"כ, הצריפים לא היו סגורים, כיוון שהשרותים היו בחוץ. השמירה הייתה דלילה. נתן שכב ליד החלון והסתכל. בשעה שתים-עשרה בלילה, כשהחלה המהומה, יצאנו החוצה ובכפיפת גב חמקנו לכיוון הגדר ובזחילה הגענו אליה.

שלג עמוק כיסה את האדמה, עצים ושיחים פזורים בכל השטח. שכבנו בשקט והתבוננו מסביב. נכנסנו לשורה של חוטי תייל, הרמנו אותם ופתאום מצאנו עצמנו בחוץ. דקות מספר הסתכלנו על המחנה מהעבר השני. היה מוזר לראות את התמונה ולא האמנו לעצמנו, שזה קרה. בעבר, היו הרבה נסיונות שאנשים ניסו לברוח, אבל נסיונות אלה היו מסתיימים לרוב במוות. התחלנו לזחול על מנת שלא לעורר תשומת לב, מכיוון שעל שטח מושלג, בלילה, הדמויות בולטות. כך הגענו עד לכביש, שהוביל למחנה, עברנו את הכביש ופתאום, כמו על כנפיים, התחלנו בדהרה לכיוון הפס השחור, הבולט במיוחד בלילה. זה היה היער והוא היה המושיע. החלום שחלמנו, ולא ידענו מתי נגיע לראותו מתגשם - והוא היה כל כך רחוק - והנה עכשיו הוא לפנינו, כל-כך קרוב.

ה ב ר י ח ה

רצנו כמו מטורפים, פתאום חזרו אלינו הכוחות, שכל-כך עזבו אותנו בזמן האחרון. התקווה, שאולי נצליח לצאת מהגיהנום, הזרימה דם ומרץ בעורקינו, כמו דלק לתוך מכונה.

היער קבל אותנו בזרועות פתוחות. זו הגדולה של היער. אינני זוכר כמה זמן זה לקח, שעות או נצח... שנינו סחבנו את בולק. הוא היה חלש ונשאר מאחורינו.

הלילה ביער היה ארוך מאוד והבוקר בושש להגיע. לפי חישובינו היינו צריכים להתרחק יותר, אבל החלטנו לתפוס מנוחה. אספנו שלג, ממנו שתינו מים, ואכלנו פרוסת לחם יבש. שכבנו על יד עצים, מוסתרים על-מנת שלא לעורר חשד, שיש סימן כלשהוא של חיים. שכבנו דרוכים ועוקבים אחרי כל רשרוש. כך עבר היום הראשון של בריחתנו.

הלילה ביער מגיע מוקדם. החלטנו לנוע בלילות. קמנו והמשכנו בדרכנו, מבלי לדעת את הכיוון הנכון. רחוק, בין העצים, ראינו אורות של בתים כפריים ומכוניות של צבא גרמני. במקרים אילו היינו נצמדים לאדמה. למודי נסיון היינו וכל צעד לא בדוק, היה יכול לגרום לאסון. התקדמנו לאט.

ביום השני לבריחה היינו עייפים מאוד. פתאום הרגשנו איזשהו פחד, אולי לא נגיע למחוז חפצנו. לפי חישובינו, ידענו פחות או יותר, שעלינו לעבור 90-100 ק"מ בערך,

ע"מ להגיע לנהר הבוג. אם חישובינו היו נכונים, צריכים היינו להיות באמצע הדרך. מעט הלחם, שהיה לנו, עמד להגמר. מאיר, בחור בריא ויפה, יליד וולוצלווק, מטבעו היה טוב, אופטימי ורגוע, צעד קדימה וכל הזמן סחב את חברו בולק והבטיח, שהכיוון נכון ושנצליח.

בלילה התחוללה סערה, רעדנו מקור, לא ראינו איש את רעהו, וכך התקדמנו לאט בין העצים עד לסוף היער. לפנינו היה שטח רחב, פה ושם נראו בתים של אכרים ואין נפש חיה בקרבתנו. הפעם החלטנו ללכת ביום. לפנות ערב שוב הגענו ליער. היות שידענו, שבדרך זו נוכל להגיע למחוז חפצנו, נכנסנו ליער, עייפים, רטובים והתכוננו למנוחה. פתאום שמענו קולות של בני אדם ולא ידענו מי הם. היינו המומים ומפוחדים. התקדמנו לאט בכיוון הקולות ולהפתעתנו ראינו בין העצים קבוצת אנשים, נשים וילדים, יושבים וסועדים. לפי המראה והקולות, הבנתי שאילו הם יהודים, שדברו יידיש. יצאנו מבין העצים ונעמדנו לפניהם. הרושם שעשה בואנו הפתאומי, היה מדהים - גם להם וגם לנו. לאחר כמה דקות של שתיקה הייתה התפרצות של בכי וצחוק. זה היה היום הראשון של הצלתנו והצלתנו.

ב ר י ה " מ

מאותו יום החלו העניינים להתגלגל בקצב אחר. לאחר שספרנו להם את כל השתלשלות המאורעות, שעברנו במחנה העבודה ובבריחה, נדהמו והיינו גיבורים בעיניהם. גם להם היה סיפור משלהם.

תושבי כפר קטן היו. דורות חיו בין גויים וכשהמלחמה תפשה אותם, החליטו לעזוב את המקום. שנה וחצי הסתתרו בין הגויים ולבסוף החליטו לעבור לבריה"מ.שתי המשפחות אספו את כל מה שהיה להם, רתמו שני סוסים ויצאו לדרך. הרבה תלאות עברו, עד שערב אחד התנפלו עליהם, לקחו מהם את כל הרכוש והעגלה ומאז הם צועדים ברגל, בתוך היערות, לכיוון בריה"מ. מהם ידענו, שאנחנו בכיוון הנכון ושנהר הבוג לפנינו. נהר הבוג היה הגבול בין פולין (גרמניה) ובריה"מ. באותו לילה, בפעם הראשונה אחרי שנתיים, נפלנו לתוך תרדמה עמוקה, ללא פחד. בטוחים היינו שאיננו לבד עם גורלנו ותקוותנו לצאת מהגיהנום- ממשית.

אחרי חצות קמנו בשקט, היה חושך מסביב, ואחרי הליכה של כשעה וחצי, הופיעה דמות. האיש עצר אותנו ומדבריו הבנו, שהוא מבריח אנשים ויודע את הכיוון הנכון, איפה וכיצד נוכל לעבור את הנהר, ע"מ שלא ליפול בידי שומרי הגבול של הצבא האדום, שהתפרסו לאורך כל הנהר. התמקחנו אתו על גובה השכר, שדרש עבור העברת כל אדם ולבסוף סוכם ויצאנו לדרך.

הירידה לנהר הייתה תלולה מאוד. במקום הזה, היה הנהר צר ומתפתל בין עצים ושיחים ובאותו זמן, בחודש ינואר, היה קפוא. עלינו על הקרח, כשכולנו אוחזים ידיים, ע"מ שלא למעוד, ובכדי לא להתפס, היה עלינו לעברו במהירות.

אחרי שעה של הליכה, הגענו לצד השני של הנהר. עלינו על החוף, חוף ההצלה, חוף שכל אחד מאתנו כל-כך חלם עליו ועכשיו התגשם החלום.

לפנות בוקר הגענו לעיירה נובה-וולה, עיירה קטנה ובה הרבה יהודים. שם קבלו אותנו ואוכסנו בבית המדרש הישן. בחדרים היו מפוזרים מזרנים על הרצפה ומצאנו שם יהודים, שהגיעו לפנינו, טעונים הרבה התרגשות וספורים, שהיו מוכרים לנו. מפעם לפעם הייתה התפרצות של צחוק והוא עזר לנו לשחרר את המתח, שבו היינו נתונים כ"כ הרבה זמן.

מצויידים בבגדים משומשים ובמעט אוכל, שקבלנו מהקהלה הקטנה, יצאנו לדרך. כל אחד משלושתנו הלך לחפש את מכריו ואת גורלו.

בשלב ראשון חזרתי לגרודנו, משם יצאתי. כל המסמכים והפספורט שלי וקצת בגדים, מסרתי למכרים שלי, לפני שיצאתי. ב"טרמפים" הגעתי לגרודנו. מכל החברים לא מצאתי אף אחד. נודע לי, שחלק מהם נמצא בסלונים. נסעתי לשם ופגשתי כמה מהם והם ספרו לי בסודי סודות, שהמשטרה חוקרת אותם מידי פעם על השתייכות לתנועה הציונית. בכדי לא ליפול לידיהם, החלטתי להרשם לעבודה בתוך בריה"מ. באותם הימים פרסמו במודעות, שאפשר להרשם לעבודה בבנין באזור דרום- רוסיה, בעיר רוסטוב. בכדי לצאת מכל הצרות נרשמתי לעבודה, לתקופה של שלוש שנים. יצאתי מעודד, שסוף סוף יש לי איזו שהיא מטרה ואוכל, להשתחרר מאימי העבר. עם חתימת חוזה העבודה, קבלתי מענק כספי. קניתי מעט אוכל ובגדים וכך יצאתי ברכבת למקום מגורים חדש, לקראת חיים חדשים.

העיר רוסטוב על הדון, היא עיר גדולה ויפה עם הרבה ירק ובנינים בסגנון אירופאי, דומה מאוד לפריס. יש בה הרבה מבנים מתקופת הצאר. נהר הדון עובר באמצע העיר ועליו גשרים יפים, ויש בה הרבה ככרות ופארקים. כל-כך שמחתי, שהגעתי לשם. אחרי יומיים של טיולים, הוזמנו למשרד הממשלתי. שם נודע לנו, לי ולאלה, שכמוני נשלחו לעבודת בנין ברוסטוב, שמקום העבודה הוא 80 ק"מ מרוסטוב, בעיירה ששמה ביילה קלוטבה, שהיא עיירה גדולה ויפה השוכנת על שפת הדון. היו בה בתים עם גגות משופעים, מכוסים קש ורעפים אדומים. התושבים, ברובם קוזקים מפורסמים, הקוזקים מהדון, במיוחד מתקופת הפוגרומים של חמילניצקי. פעם האיזור הזה היה חקלאי, היום הוא תעשייתי, משופע בהרבה מכרות פחם.

היינו קבוצה של שלושים פועלים, רובם יהודים מפולין ובסרביה. לאף אחד מאתנו לא היה נסיון בעבודת הבנין. בשלב הראשון לאחר בואנו, לא ידענו איך יפול דבר. המשרד, המטפל בנו, אכסן אותנו במבנים ארוכים, ארבעה גברים בחדר ושתי נשים בחדרון קטן. נתנו לנו כרטיסים למזון ובגדי עבודה. למחרת היום נפגשנו במועדון של החברה, לשמוע הרצאה. לתדהמתנו, נודע לנו שהעבודה בבנין, המטרה שלמענה נרשמנו, כרגע עוד לא אקטואלית ועד שהתוכניות תהיינה מוכנות, נעבוד במכרות הפחם. לא הבנו לכתחילה מה זה אומר לנו, אבל במהרה נתברר לנו הדבר. השכם בבוקר עלינו על משאית, שהובילה אותנו לשטח המכרה. אחרי הסבר על כל שמתרחש סביבנו, על עניני בטיחות וכו', נתנו לנו בגדים מיוחדים, כובע עם פנס והובילו אותנו לעומק המכרה. שם עלינו על מעלית, שהורידה אותנו במהירות מסחררת

ולא הספקנו להרגיש, שאנו נמצאים 200 מטר מתחת לפני האדמה. קבלתי את זה קשה מאוד, זו היתה תרמית, ואיפה? בבריה"מ... אך לא היה בפני מי להתלונן וכך השלמתי עם הגורל.

בימים הראשונים היה כל-כך קשה, שפשוט לא ידעתי מה לעשות עם עצמי. בלילות בכיתי. כל יום עבדתי 6 שעות עם מעדר, הייתי מעמיס פחם על עגלות ודוחף אותן לפתח ושם היו מעלים אותן ליציאה. הידיים היו נפוחות ושחורות מהפחם והאבק הדביק. הייתי חוזר הביתה, מתרחץ וישן עד למחרת בבוקר. לפעמים חשבתי לעצמי- יצאתי מהגיהנום ונפלתי שוב לתוכו. ואיך וכיצד אני אצא מזה? אבל אין לאבד את התקווה. האופטימיות הייתה תמיד אחת התכונות שלי, שעזרה לי להתגבר על הקשיים בחיים, והרגשה זו נחתה עלי פתאום. ראשית, חשבתי, לכל דבר אפשר להתרגל, צריך הרבה סבלנות ואורך רוח. לאט לאט התחלתי להבין, שמעבודה קשה אף אחד עוד לא מת. כל בוקר ראיתי בין העובדים במכרה, נערות ונשים, שבחלקן הגדול היו בגילי והתחלתי להבין, שהן עושות את אותה העבודה בלי מאמץ מיוחד והן התרגלו כנראה לכך. אין ברירה, במקום לחשוב כיצד לצאת מזה, התחלתי לחשוב כיצד להכנס לזה. בראשונה התקרבתי לבני אדם, התחלתי להכיר אותם, להתענין בהם וכך נקשרו קשרים אתם.

בחודש ספטמבר התקרבו חגיגות מהפכת אוקטובר. יום אחד, אחרי העבודה, הלכתי למועדון, שעמד במרכז הכפר. באחד החדרים עמד אדם מבוגר וצייר כרזה. הסתכלתי עליו וקנאתי בו. כאן ברצוני לחזור קצת אל עברי. עוד בבית, כשהייתי בתנועה, אהבתי לצייר, הייתי מעתיק פורטרטים של הרצל, טרומפלדור, מצייר על הקירות. גם כשהייתי בהכשרה, בגרודנו, התענינתי באמנות. השתתפתי בחוג לציור אצל צייר יהודי, פיירשטיין - וגם עבדתי אתו זמן מה. ברגע שראיתי את האיש עובד עכשיו על הציור, הצעתי לו עזרה, פשוט התגעגעתי לכך, לאחר כל כך הרבה שנים, שלא החזקתי מכחול בידי. האיש לא שם לב, בהתחלה, למה שאני מדבר, אבל שכנעתי אותו שאני יודע את המקצוע. את השפה הרוסית לא ידעתי כל כך ולכן בקשתי, שיכתוב לי את האותיות בגדול. לקחתי מכחול בידי והתחלתי לצייר בהתלהבות. עד חצות גמרתי את כל הכרזות והמקרה נשכח מזכרוני.

עברו חגיגות אוקטובר. מידי פעם בקרתי במועדון, שהמנהל שלו, בעל זקן ושערות ארוכות, ששמו אלכסיי, נראה לי כמו כומר ואח"כ נודע לי, שהוא באמת היה כומר לפני המהפכה ושכאן הוא נמצא בגלל עונש שנפסק לו.

בין סופרים ואמנים

יום אחד קראו לי מהעבודה. לא הבינותי מה הסבה לכך שקראו לי, כי זה היה מקרה נדיר, שבאמצע העבודה יקראו למישהו. עליתי למשרד ושם נודע לי, שאני עובר למועדון לעזור למנהל. כאן התחיל שלב שני בחיי, בביילה קולטבה, מעניין יותר, עם הרבה אפשרויות לעתיד. הכרתי הרבה אנשים חדשים. כשספרתי להם את ספור חיי, לא יכלו להאמין

לי. לפעמים ניסו לשכנע אותי, שאינני יהודי, אלא פולני ושאפילו שמי אינו מצלצל כשם יהודי. במשך הזמן הכרתי משפחה רוסית וכאן קרה דבר מענין שברצוני לספר. נודע לי דרכם, שבעיירה זו, נולד וחי הסופר הידוע מיכאל שולוחוב, שספרו "הדון השקט" נכתב ביילה קולטבה. הכרתי אותו מקרוב והרבה שעות יצא לי לשבת ולשוחח אתו. הוא היה יו"ר אגודת הסופרים של בריה"מ והרבה סופרים היו באים לשוחח אתו, ובין אלה שבאו אליו, פגשתי את אליה ארנבורג, הסופר הידוע. פרטים מעניינים משיחות עמו, שמורים אתי עד היום.

בקייץ 1941 פרצה המלחמה בין גרמניה ובריה"מ. בעולם כבר היה ידוע מה מתרחש בפולין, על מחנות הריכוז ועל השמדת העם היהודי. אחרי כמה חודשים של קרבות נמצא הצבא הרוסי בנסיגה, הגרמנים כבשו חלקים גדולים של רוסיה והתקדמו לעומק אוקראינה.

ערים גדולות נפלו כמו בתי קלפים, הצבא הגרמני התקדם לאודיסה, ואז נתקבלה פקודה, להוציא את כל האוכלוסייה מאיזור דומבס והעיר רוסטוב על הדון. היינו בין הראשונים, שאותם שלחו מזרחה, היות ובאנו מהמערב וחלקנו הגדול לא היו אזרחים של בריה"מ, נאלצנו לעזוב. מצויידים במסמכים ובמעט אוכל, העמיסו אותנו ברכבות, שהיו מלאות באזרחים, שהגיעו מהשטחים הכבושים. בדרכים הייתה אנדרלמוסיה גדולה ואותן התמונות הקשות, ראיתי במשך כל ימי הנסיעה. בדרך הותקפנו ע"י מטוסים גרמנים. הגענו לעיר בלכש, ברפובליקה הקזכסטאנית, זו עיר חדשה יחסית, בנויה על שפת האגם בלכש ומסביבה כפרים. מוצא התושבים ממונגוליה, מנהגיהם מוזרים. העיר נתמלאה ונדחסה באנשים המפונים.

שבועות לא הייתה לנו עבודה. על אף העובדה ששם היו מפעלים בטחוניים גדולים, העדיפו לא להעסיק זרים. כל שבוע היינו נרשמים בלשכת העבודה- ולשוא.

הגיע תיאטרון ממוסקבה, והוא אחד הטובים, התיאטרון הקאמרי, עם הבמאי המפורסם אלכסנדר תאירוב ואשתו. שניהם, התברר לי אח"כ, היו יהודים. הם בקשו עוזר לתפאורן וכך פנו אלי בדרישה, להתייצב לעבודה זו. אפשר לומר, שהרבה נסיון לא היה לי בזה, אבל הצלחתי.

בין שחקני התיאטרון היו כמה יהודים עם משפחותיהם, אנשים משכילים עם תרבות רחבה. המלחמה הוציאה אותם ממסגרת החיים במוסקבה.

היינו מתאספים מידי פעם, שרים ומנגנים. ביניהם היה מנהל התיאטרון, אלכסנדר לוי, שבא ממשפחה אריסטוקרטית וידיד טוב של השחקן הדגול של התיאטרון האידישאי, שמואל מיכאלס.

ישבנו ימים שלמים והייתי מספר להם על יהדות פולין, על התנועה הציונית, על סופרים, על תיאטרון. כל זה היה זר להם. היו מביניהם, שסיפרו לי, כי ההורים שלהם דברו עברית.

ב ח ז י ת

בבלכש, באותה תקופה, היו הרבה יהודים שהגיעו מפולין כאזרחים זרים עם אישור זמני. אני נחשבתי כתושב קבוע, כיוון שבזמן הכיבוש של פולין הייתי בגרודנו ועל סמך זה, בסוף 1942, גוייסתי לצבא האדום. על אף העובדה שהסברתי, כי נולדתי בפולין ושעד 1939 הייתי אזרח פולני, לא הועילו טענותי.

המצב בחזית היה קשה, הגרמנים עמדו בקרבת סטאלינגרד. גוייסתי לצבא ונשלחתי לאימונים - טירונות - לתקופה קצרה. למדנו לפרק רובה ולטעון אותו ואחרי חודש ימים, יצאתי בדרך לחזית. הלכתי ברצון, למרות שידעתי מהן הסכנות. רצון הנקמה על מה שעשו להורי ועל כל מה שעברתי בגללם, דחף אותי ורציתי להגיע יותר מהר לחזית, ע"מ לתרום לנצחון על הפאשיזם.

הפגישה עם החזית הייתה באיזור הים הבלטי, בקרבת העיר לנינגרד. היינו מוצבים בעיירה, ששמה פושקנו, הידועה בארמונותיה מתקופת הצארים. כל העיר והאיזור היו במצור, ויום יום מתו אלפים מרעב, עד שהצבא האדום עבר להתקפה ושבר את הבלוקדה. התקדמות הצבא הרוסי הייתה מהירה מאוד, במשך ארבעה שבועות שטפנו את האיזור הבלטי, את ליטה, לטביה ואסטוניה ומשם עבר הצבא האדום את הגבול ונכנס לגרמניה הנאצית. וכך נמצאתי צועד על אדמת גרמניה, עובר בין ערים וכפרים הרוסים, האוכלוסייה הגרמנית עמדה בצידי הכבישים בראש מושפל. על כל חלון, דגל לבן וכך היה עד עיר הבירה של פרוסיה, קניגסברג, עיר גדולה מאוד.

במפקדת החטיבה שלנו, נתמניתי למתורגמן בצוות החקירות של השבויים. באחת מפעולות הטיהור, במקומות ההתנגדות של הגרמנים, נפצעתי מירי ביד שמאל. נשלחתי לבית חולים צבאי באנבז'ין, באוזבקיסטן, שם הייתי שלושה חודשים. בתקופת ההחלמה הגעתי לעיר סמרקנד, שם מצאתי את יוסף מידז'יגורסקי וכל משפחת גרינשפן והיינו נפגשים מידי פעם.

אחרי החלמתי, חזרתי לצבא וכך, עם הצבא האדום, בקרבות, הגעתי ב - 5 במאי 1945, עם סיום המלחמה, לעיר ברלין. רק בכדי לזכור את היום, בו ראיתי את הדגל האדום המונף על הבניין של הרייכסטאג ואת הדגל של ארה"ב מעל שער ברנדנבורג, כדאי היה להיות בחזית. היינו שיכורים מהנצחון על גרמניה הנאצית. טיילתי בשדרת אונטרדלינדן הידועה. במסגרת תפקידי כמתורגמן, השתתפתי בפגישה, עם צוות קצינים של הצבא האדום והאמריקאי, במרתף הבונקר של היטלר ימ"ש ובעיני ראיתי את גופותיהם של גבלס ומשפחתו, שרועים על האדמה ושרופים. זו הייתה הנקמה האישית שלי.

ו ש ו ב   ב פ ו ל י ן

השתחררתי מהצבא. בדרך הביתה, בלילה הראשון על אדמת פולין, הייתי בברסטליטובסק

(בריסק) המחולקת. בתחנת הרכבת היו המונים שהגיעו ממחנות הריכוז, פצועים, על אלונקות. הייתה המולה, היו גם ילדים ואני מתבונן סביבי- אולי אראה מישהו משלי. הקרון, בו ישבתי, היה כולו שבור וחלונותיו מנופצים. בבוקר הגעתי לורשה ההרוסה. מכל המוסדות היהודיים לא נשאר זכר. בית הכנסת ברחוב טלומצקה היה לחורבות, רק הכיפה עם המגן דויד, נראו מעל החורבות. טיילתי ברחובות שוממים, ברחובות של הגיטו. הכל היה הרוס, ריק מאדם. רק בית הקברות היהודי המפורסם נשאר שלם... רק קברים של גדולי הדור של העם היהודי, אמנים, סופרים: י. ל. פרץ, ש. אנסקי, אסתר רחל קמינסקי ועוד - נשארו בשלמותם.

המשכתי בדרכי מוורשה לקוטנו ומשם לוולוצלבק. הגעתי מוקדם בבוקר ועם סירה עברתי את הויסלה, היות והגשר היה הרוס ולא הייתה תחבורה מסודרת, צעדתי בכביש, אותו כביש, שלפני שבע שנים צעדתי בו בכיוון ההפוך, מבלי לדעת מה יהא בגורלי.

בבוקר אביבי, בחודש מאי, נמצאתי בדרך לליפנו, הולך עם מזוודה קטנה במדים של חייל רוסי. אחרי כמה ק"מ של הליכה, השיגה אותי מכונית משא, שנסעה בכיוון שלי. עליתי עליה וכך הגעתי לליפנו. עמדתי באמצע רחוב גדנסקה (די אידישע גאס) - והתבוננתי לכל הצדדים. התעלמתי מכל הפולנים שזיהיתי, ע"מ שלא לעורר את תשומת לבם. בשבילם הייתי חייל רוסי, שבאותה תקופה היו כמוני רבים בפולין. עברתי את רחוב "שלישי במאי" (די ברייטע גאס) ונכנסתי לרחוב פילסודסקי (די פוילישע גאס) והתקרבתי לביתי. עמדתי לפני הבית שנולדתי בו, כולי רועד ובלבי תפילה: אולי עכשיו יקרה משהו (כי כל הזמן פחדתי מהאמת), אולי יקרה נס ומישהו יצא לקראתי ויקרא בשמי... לא קרה הנס... לא יצא אף אחד וידעתי, שאם אשאר בחיים, אשאר לבדי. עליתי על המדרגות של ביתי ובאמצע הסתובבתי, ירדתי ויצאתי לרחוב. יותר לא התקרבתי למקום זה. פגשתי שכנים וזיהיתי את עצמי. הם היו מופתעים. לא האמינו שזה אני, הבן של יוסף ואסתר קריביצקי, חייל בצבא האדום, עם שורה של אותות הצטיינות. הם ספרו לי על כל מה שקרה והעיקר: אין זכר מכל המשפחה והקרובים שהיו.

נודע לי, שברחוב גדנסקה, בבית משפחת אוקוביט, ישנם כמה יהודים. פגשתי שם את א. מנדלסון, ז'ביצקי וזיידנר. היו שם עוד כמה יהודים אבל הם היו תושבי עיירות הסביבה.

בליפנו הייתי כמה שבועות. הסתובבתי בין חורבות הבתים, שם ביליתי את ילדותי ושם הכרתי כל אדם. עכשיו הכל זר. אחרי שחלמתי לחזור לליפנו ואולי לפגוש את הקרובים, עכשיו, אחרי כל מה שראיתי, לא מצאתי עניין להשאר בעיר זו.

עזבתי את ליפנו ויצאתי לדרך, שהתחילותי בה לפני שבע שנים.

פולין החלה לשקם את עצמה. אלפי אנשים הועברו, כתוצאה מהמלחמה, ממקומותיהם ממחנות הריכוז וממחנות העבודה למקומות אחרים. מליוני אנשים מכל אירופה היו על גלגלים. פולין הייתה מחנה גדול של פליטים, ביניהם יהודים, שברחו לרוסיה ועכשיו חזרו למקומותיהם וביניהם, שרידי יהדות פולין הגדולה, שנחרבה.

הייתי בין אלה, שהקימו את תנועת " פח"ח " - פרטיזנים-חיילים-חלוצים. מטרתנו הייתה: לגייס אנשים, ששוחררו מהצבאות ולא היה להם לאן ללכת, ולעזור להם לעלות לארץ ישראל.

בסוף 1945 עזבתי את פולין ועברתי לאיטליה, שם גוייסתי לעבוד בעלייה ב' ובבריחה.

לילות וימים, הייתי מעביר פליטים עולים - נוער ומבוגרים - דרך הרי האלפים ודרך איטליה ואח"כ באוניות לארץ ישראל.

באיטליה, בהפסקות הביניים, הספקתי להפנות את מרצי ללימודים, שרציתי בהם כל חיי. נתקבלתי לבי"ס לאמנות בעיר מילאנו. בימים חופשיים למדתי קצת את תורת הציור. הייתי משוטט בין המוזיאונים של רומא, פירנצה וניצה, מסתובב כמו בחלום - האם זה חלום או מציאות? וכך הגיע זמני לעלות לארץ ישראל.

ששה חודשים הייתי עצור בקפריסין ומשם עליתי ארצה. הגעתי לארץ ישראל בשנת 1947, לפני הקמת המדינה ועם זה תם הפרק הארוך מאוד בחיי. מכל משפחתי נשארתי לבד וכאן הקמתי משפחה - אשה ושני ילדים - משפחה יפה וילדים טובים.

רק זכרונות מעורפלים מחזירים אותי מפעם לפעם לימים ההם ואז אני שואל את עצמי: **האם כל זה, באמת, קרה לי?**

* * *

זושה גולדברג (ברסלר)

ק ו ר ו ת י ב מ ל ח מ ה

צבא היטלר נכנס לליפנו ב- 1939 ומיד החל לענות קשה את התושבים. אני עם משפחתי גרנו בולוצלבק. רציתי שאמי לא תסבול מהמצב. בנובמבר 1939 נסעתי לליפנו, כפולניה, כדי להעביר את אמי אלי.

בבואי לליפנו נחרדתי - כולם בבית ישבו מכווצים בפינה, כל רגע הגיעו בריונים היטלראים לערוך חיפושים והוציאו שארית הרכוש מהבית. שכרתי עגלה, אמא לקחה מעט כלי מיטה ויצאנו לוולוצלבק. הגענו לגשר, הגשר היה שרוף, היה צריך לנסוע בספינה. נסעו גם רלה אוגרודוביץ וגראדום הצעיר. פולני הצביע עלינו ואמר, שאלה יהודים. רלה קבלה סטירות לחי חזקות ונשטפה בדם. בכתה נורא, כאב לי מאוד, אך אסור היה לי להגיב. הגענו לוולוצלבק. היה קשה. אמא הייתה במתח איום, החלטתי להסיע את אמא לאוטבוצק, שם גרה אחותי פראניה עם בעלה, ניג'ווידז'. חשבתי, ששם הבריונים ההיטלראים לא נהגו כך, אך לדאבוני, בכל מקום הם הראו את פרצופם. שיחדתי גרמני מוולה, הוא היה מכר. שמו היה אוטו. הוא לבש מדים צהובים. הוא קבל בעד הפעולה סכו"ם מכסף ל- 12 איש. ברכבת אסור היה ליהודים לנסוע. אני נסעתי אתו, כאשתו ואמי כחותנתו. בדרך, הוציאו הגרמנים את היהודים מהקרונות והכו בהם קשות. אנחנו הגענו לאוטבוצק. שכרתי דירה לאמא ואני חזרתי לוולוצלבק.

אותנו גרשו ביום ובלילה. היה חורף, כפור, סופת שלג, והם הריצו את היהודים לקרונות. ילדים קפאו, קשישים מתו. היה גיהנום איום. אני, בעלי ושני ילדינו נכנסנו לשכנים פולנים באחת עשרה בערב. אחרי כמה רגעים הגיעו אנשי גסטפו בצעקות ושאלו את השומר: "איפה ארבעת הברסלרים"? הוא אמר, שהברסלרים נסעו. את דירתנו החרימו, על הדלת תלו מודעות אדומות. נשארנו בלא בית, בלא קורת גג, במצב מביך. יצאתי העירה כארית. פגש אותי סוחר פולני. ספרתי לו על מצבנו. הוא נתן לי מיד שובר לקבלת 25 ק"ג תה, ובזה הציל את חיי. בעלי היה במסתור. בערב יצא מהמאורה העירה, בלי הטלאי הצהוב, לחפש דירה. קבלנו דירתו של פרופסור פוקס. שם התחלנו לסחור והלך לנו טוב. בנובמבר ערך הגסטפו פרעות ביהודים וגרשו את כולם לגיטו. הם התעללו בהם באכזריות, היכו נורא והריצו אותם לבית הקברות. שם התקינו לנו גיטו. אני נעצרתי בגלל התעסקותי במסחר. ישבתי בכלא שבועיים בתנאים נוראים. הבעל היה אובד עצות, הילדים, נפלה רוחם. אז הבעל הלך לגסטפו ואמר, שהוא אשם ובקש שישחררו אותי, ואומנם שחררו אותי מיד ואותו כלאו. היה משפט, נשפט לחצי שנה והעבירו אותו לברלין. ביום השחרור ירו בו, וכך נשארתי עם שני ילדים. זה היה בשנת 1942. פרעות היו ב- 1941. את כולם הריצו לגיטו, היכו בצורה איומה; הוציאו אותנו יחפים ועירומים וגזלו הכל. הבריונים ההיטלראים התעללו בנו

בצורה נוראה.

החיים בגיטו היו נוראים. אנשים מתו מרעב. אני איכשהו הסתדרתי. הייתי יוצאת מהגיטו כפולניה בלי הטלאי הצהוב, וכך סחרתי. בערב התגנבתי חזרה לגיטו. הגרמנים ירו, אחדים נהרגו, אני איכשהו עברתי עם דפיקות לב, וכך חייתי עד חיסול הגיטו, ב- 24 באפריל 1942. הפעמון צלצל. על כולם להתאסף, עוזבים את המקום. הגרמנים מודיעים שיש לקחת זהב ויהלומים. לפנות בוקר מגיעות משאיות, אנשי גסטאפו רבים מצלמים. סדרו את כולם בשורה, לכל אחד קבעו מספר. תופסים אנשים וזורקים למשאית ומכים בלי רחמים, מכים במגלבים. זעקות אימים. באכזריות זורקים חולים על הבריאים. מרדכי לנט הליפנאי היה חולה, כשהוציאו אותו, כבר גסס - ירו בו. אני השתדלתי להיות אחרונה. עבר לידי קצין, שאלתי אותו: "וו פארן וויר?" (לאן נוסעים). הניף ידו: "איהר פארט אאוף אוויגה רוהע" (אתם נוסעים למנוחת עולמים). נרעדתי. נתתי לו שעון ואמרתי לו: לך שם למעלה, שם היתה דירתי, נשארו דברים יפהפים, קח לך הכל, במקום לשמור עלי. הלך לגזול. אני וילדתי התגנבנו לחוטי התיל ועברנו אל הפולנים. הם גרשו אותנו. רצתי דרך שדות וגנים אל המכרים, שחשבוני לפולניה. שם המשפחה שלי היה חמילבסקה. האשה קבלה אותנו. ישנתי בעליית גג עם ילדתי. הייתי אצלה שבועים. תפרתי וכבסתי בשבילה. אחר שבועים כבר לא היו יהודים, הגיטו המשיך לבעור. הפעילו רכבת בשביל הפולנים. אני קניתי תעודת זהות ועם זה יצאתי לדרך. הפולניה נתנה לנו לדרך צלב ומחרוזת אלמוגים, שישמרו עלינו מכל רע. נסעתי לקרושניביץ. כבר לא היו יהודים בעיר. ברחובות התעופפו דפי גמרא. לנו בקרישניביץ. לשמחתנו לא היה גבול. ישנו במיטה תחת שמיכה. לפנות בוקר נסענו לקוטנו. היתה לי כתובת אל פולניה. בהכנסי אמרתי: "בשם האב, האם ורוח הקודש", ומסרתי לה דרישת שלום מבת-דודתה. נחתי ובקשתי שתראה לי דרך לז'יכלין. זה היה יום א'. אני ובתי הלכנו ברגל. בדרך ראיתי עגלה, בקשתי שיקח אותנו. ענה, שעלי לשאול את בעל הבית. זה היה גרמני. הוא הרשה, עלינו על העגלה והגענו לכפר מסויים, שם היה עלינו לרדת, כי הם פנו לדרך אחרת. אנו המשכנו ברגל.

מרחוק שמעתי שרים את ההמנון הפולני ומתקרבים אלינו. חיכיתי. הגיעה קבוצת צעירים; אמרתי להם, שאני פליטה מפוזנן, את הבעל הגרמנים הרגו, נשארתי עם הילדה, רצוני להגיע לורשה. נתנו לי כתובת של מבריח ועלי לומר, שהם שלחוני. הגענו אל האיש. ישבו שם חבר'ה ושחקו בקלפים. נכנסתי עם: "שבח לייזוס קריסטוס", "לעולמי עד", ענו הם. "תלכי, הגברת, לגורן, שם אשתי". בגורן ישבה האשה בשחת והתפללה. שוב אני: "שבח לייזוס קריסטוס". ספרתי לה, שאני רוצה לעבור את הגבול אל קרובים. היא עשתה לנו ארוחת ערב, אחר כך הביאה קש, פזרה על הרצפה בשבילנו ללינה. ישנו. בבוקר הכינה לנו ארוחת בוקר. היא לקחה את ילדתי ואני הלכתי לבד. מרחוק השגיח בי ז'נדרם; רציתי להכנס לבקתה פולנית, אבל הפולנים דחפוני החוצה. הז'נדרם רץ אלי עם כלב זאב גדול; הכלב החל לקרוע בגדי, צעקתי בכל כוחי והוא גירש את הכלב. ילדתי ראתה כל זאת מרחוק, החלה

לצעוק, אני, בידי, הראיתי לה להרגע. הוא הוביל אותי למשטרה, מרחק 8 ק"מ. הגעתי חצי מתה. ציוו עלי לנקות בית שימוש. נכנסתי והסתכלתי: "איך להתאבד פה". לפפתי את הצעיף סביב הצוואר ותליתי על וו, אך הנה הגיע גרמני. קרעתי את הצעיף. גמרתי לנקות את בית השמוש, נתנו לי 2 דליים, שאביא מים. במטבח הייתה אכרה פולניה, אמרתי לה שלא אחזור ובקשתי שאם ילדתי תבוא, שתמסור לה את הטבעת. יצאתי אל המעין. השארתי את הדליים וקפצתי למים. לא רציתי שהבריונים ההיטלראים יהרגו אותי, העדפתי להתאבד. יותר איני יודעת מה היה. כשחזרתי להכרתי, שכבתי על דשא וסביבי ז'נדרמים. אחד אמר: "וואס האסטו גימאכטס?" (מה עשית), "חזירה פולנית. קומי ובואי מיד". לא יכולתי לעמוד על רגלי. בקושי התרוממתי. המים זרמו מכל הצדדים וכך הלכתי כמו שכורה. מרחוק הגיעה ילדתי. אחד הז'נדרמים שאל: ומי הקטנה? אמרתי, שהיא באה מבת דודתי לשאול למה נעצרתי. והמשכתי עם בתי בכיוון בלתי ידוע. פתאום קרא לנו איזה גבר מהכפר. היה זה פקיד דואר שהזמין אותנו לביתו. אשתו השכיבה אותי מיד במיטה ובגדי נתלו בחצר. היו אלה אנשים חביבים מאוד ועם זאת גנבים. גזלו ממני הכל, שהיה בכיסים וגם בגדים. ראיתי שנפלתי בפח. בערב באה איזו גברת מהכפר, שגרה קרוב למקום בו עובר הגבול. לקחה אותנו והתוודענו על ידה עם מבריח. היה זה איש צעיר. בכיתי לפניו שלא נשאר לי דבר ובקשתי שיתן לי כתובתו ואני אשלח לו תמורה מוורשה. היה איש טוב ולקח אותי ואת ילדתי בלא פצוי. אמרו לנו להכנס לגורן, שם התאספו כבר מספר אנשים. נודע לי, שאלה הם אנשים שקפצו מהקרונות וכך נצלו, אותם תפסו בורשה לעבודה בגרמניה. בלילה הקימו אותנו, הולכים לוורשה. הלכנו דרך שדות בלילה. הגרמנים האירו בזרקורים; נשכבנו על הארץ, עשרה איש. היה בוץ נוראי ולי אבדו הנעלים. למזלנו הגענו לאיזו בקתה, שם כבר היה הפרוטקטורט. משם, ברכבת, נסענו לוורשה. הגעתי עם ילדתי לוורשה לפנות בוקר. הייתה לי כתובת לפולנים. הגעתי לגברת אחת ומסרתי לה ד"ש מאחיה. היא קבלה אותנו יפה. הכינה לנו אמבטיה. אחר-כך נתנה לנו ארוחת בוקר. זה היה ממש נס. אני בקשתי אותה, שתמצא לי איזו עבודה ואומנם, מצאה עבודה אצל בתה, לטפל בילדה. הסכמתי. היא ירדה לחנות. אמרו לה שאנו יהודיות, היא חזרה וספרה לנו את זה, ואני: "אינני רוצה להיות רגע בביתך, אם את חושבת שאנו יהודיות", ואני קמה ואומרת: "בשם האב, הבן ורוח הקודש" והלכנו אל החשמלית. נסענו דרך הגטו. ראיתי גבירות, לבושות הדר, נוסעות בריקשות והתזמורת מנגנת. חשבתי: זה יהיה מזל אם נכנס לגטו. ירדתי מהחשמלית ברחוב לשנו, שם היה שער הגטו. עמד שם שוטר יהודי וז'נדרם גרמני. פתאום ראיתי, שמגיע אדון הדור, שהיה לו סרט על השרוול וכתוב עליו שהוא מהיודנראט. אני עצרתי אותו וספרתי, שהנני אחת שנצלה מגטו וולוצלבק ואני רוצה להיות בגטו וורשה, כי יש לי אחות הגרה ברחוב סמוצ'ה 14. ראשית, אמר: "אל תקימי פה בהלה, זה בלתי אפשרי שהמיתו אנשים בגז" ואני: "לא אכפת לי, אני מבקשת שתראה לי דרך לאחותי". "חכי", אמר, ונגש לשוטר ובקש שיעבירו אותנו לצד השני, ז.א., לגטו. הייתה הוראה, שאם ימצאו יהודי בצד הארי, יירו בו. חיכיתי ליד השער, הגיע שוטר ואמר

לי לעבור. ראה זאת ז'נדרם, עצר בעדנו והכניס אותנו לאיזה תא ונעל הדלת. אינני מסוגלת לתאר את סבלנו. היו לי מעט מרקים, אמרתי לבתי: "תכניסי לפיך, כאילו אכלת לחם"; גם אני עשיתי כך. והנה הגיעו ז'נדרמים וחפשו על גופנו. לא מצאו דבר ושוב סגרו אותנו. הייתי מאוד מיואשת. קראתי לשוטר היהודי, שעמד עם הגרמני על המשמר, ביקשתיו, שיוציא אותנו מכאן בכל מחיר. למזלנו היה חילוף משמרות. הגיע אל האשנב ז'נדרם מבוגר, התחננתי שישחררו אותנו. הבכי שלנו השפיע עליו ושחרר אותנו. לעומתו, שוטר יהודי הוביל אותנו לאיזה שער, והיות ואני לבשתי צווארון פרווה, הוא רצה לסחוב אותו. נתתי לו 200 זלוטי, אך זה היה לו מעט, הוא נאבק עמי, אך ברחתי. זו הייתה חיית אדם. וכך בוכיה הלכתי עם ילדתי ברחובות וורשה. בדרך שאלתי מישהו, איזוהי הדרך הקרובה לרחוב סמוצ'ה. ראה האיש שדמעות זולגות מעינינו, שאל, מה קרה לנו? ספרתי לו שאני באה מעיר, שם כל היהודים שולחו לכליון בגז. אני היחידה נשארתי וכבר דעתי טרופה עלי. בקשתי להראות לי את הדרך לרחוב סמוצ'ה. הראה לי והלכתי. למזלנו, הגענו לפי הוראותיו למקום מגוריה של אחותי בלומה ובעלה. מצאנו את הגיס. מאוד שמח אתנו והנה הגיעה אחותי. משמחת פגישתנו התרגשה כל-כך, שקבלה התקף לב. היא חשבה, שאנו כבר לא חיות והנה רואה היא אותנו. כולנו בכינו משמחה. נודע לליפנאים שאני הגעתי, באה אליו גב' קוצ'ולק עם אחותה, גם שמעון מקובסקי עם אשתו ואחרים. ספרתי להם, איך הוציאו את קרובינו והשמידום, הם הסתכלו עלי כעל מטורפת: "אצלנו בוורשה זה לא יקרה, כי איך יהרגו בגז חצי מליון יהודים".

במאי 1942 החלו בוורשה החטיפות. החיים הפכו אימים. השתולל טיפוס. ברחובות נראו אנשים נפוחים, לבושים בגדי נייר, כי מכרו בעד פרוסת לחם את הבגדים האחרונים. אני הוצאתי את הלבנים שהעברתי בתחילת המלחמה לוורשה וגם פרוות ותכשיטים. מכרתי הכל והבאתי הביתה בשר סוס ולחם לבן. כך חייתי בוורשה עד אוגוסט 1942. התחילו המשלוחים והגיטו הלך והצטמצם. אחותי נתנה לשוטר יהודי 300 זלוטי, בכדי שיעביר אותי לצד הארי. עברתי את השער, עמד שם ז'נדרם, אמרתי את הסיסמה ועברתי. זה היה ברחוב לשנו. הלכתי בכיוון לא ידוע. זכרתי כתובת של פולניה ברחוב טוארדה. אצלה התאכסנתי ועשיתי לה סוודר. התהלכתי בוורשה וחפשתי עבודה. נזכרתי שבדרך לוורשה, מלוביץ', ב- 5 במאי 1942, פגשתי שם איזו גברת, שאלתי אותה אם יודעת היא על איזו עבודה. "כעת אני נוסעת לוורשה, קחי הכתובת ובואי אלי בלוביץ', וודאי אמצא לך עבודה" - היא ענתה לי.

בהיותי בוורשה ב- 15 בספטמבר 1942, צלצלתי למגרש המשלוחים, להודע איפה ילדתי ואחותי. ענו לי, שהן כבר אינן, את כולם שלחו לטרבלינקה, ישנו רק הגיס, שעובד. צלצלתי מבית מרקחת. ראיתי שעלי לעזוב את וורשה, לכן נסעתי ללוביץ', אל האשה שנתנה כתובתה ברכבת.

קבלה אותי יפה. הכירה לי את המורה סטאויקובסקה. גרתי אצלה שבועיים. אחר-כך קבלתי עבודה כעוזרת בית. היה עלי לשאת מים מהשוק. נשאתי את המים ודמעות זלגו

מעיני. איזה כוח יש לחיים, יחידה נשארתי מכל המשפחה, כולם אבדו לי, ולשם מה אני מסתובבת בעולם? הכרתי אשה, שראתה שאני אשה אינטליגנטית, נתנה לי עבודה - לנהל מסעדה. היו לי מגישות אחדות וכל צוות העזר היה תחת חסותי. היו מאוד מרוצים, לכן השתדל בעל הבית בעצמו להמציא לי תעודת עבודה. למסעדה באה תמיד הגברת אמה. הייתה זו גרמניה, ראש כפר. היא קבלה מבעל הבית 200 זלוטי, אני הוספתי לה טבעת זהב עם ברקת ופנינים, והיא המציאה לי תעודת זהות. לאחר חמישה חודשים חיפשו את אמה כיהודיה. היא ברחה מהכפר, תפסו אותה ותלו אותה בסקרניביצה כיהודיה, ולתעודה שלי לא היה כל ערך. חייתי במתח רב. לא יכולתי לאכול. היו לי הקאות ושילשולים. החלטתי שאינני יכולה להשאר כאן, כי בלילות הגרמנים תמיד חיפשו מישהו במסעדה. נסעתי משם. קבלתי עבודה בגלובנו, בבית מרקחת. היה לי טוב, אך לא יכולתי להשאר, כי הכירה אותי פולניה אחת. ברחתי משם לאחוזת לוביאנקה. שם קבלתי משרה כמנהלת בית ושהיתי במקום למעלה משנה. היה לי טוב ביותר. היה לי אפילו סוס לנסיעות והייתי אהודה מאוד, אך הייתי מוכרחה ל"עוף" משם, כי הפריצה שדכה לי את הטוחן, אלמן. הוא בא אלי לעיתים קרובות. הפריצה רצתה שנערוך אירוסים ואני בנשמתי חשבתי על אבי המנוח, אך, שלא לבישה, העמדתי פני חולה ואמרתי שעלי לעזוב את העבודה. חזרתי ללוביץ'. בלוביץ' קבלתי עבודה, אך לאחר שבוע אכן הייתי חולה ולקחו אותי לבית החולים. היה לי פצע במעי הגס. האכילו אותי קמח תפוחי-אדמה. לאחר שבועים עזבתי את בית החולים. בקשתי שיחזירו לי את הקופסא שהשארתי. שם הייתה טבעת עם יהלום, בעדה רצו לתת לי 80,000 זלוטי וגם טבעת ושעון זהב. את הטבעת והשעון החזירו, אך היהלום אבד להם. מאוד בכיתי, אלא שאחרי רגע התאוששתי: כולם אבדו לי, אין לזה ערך עבורי. בעל הבית נתן לי אלף זלוטי ואני עזבתי את הבית. לא היה לי איפה ללון. עמדתי ליד הכנסיה, קפאתי, ללא קורת גג, בן אדם מיותר. נכנסתי אל המורה שהכרתי והיא נתנה לי ללון על הרצפה. בבוקר לא יכולתי לקום, קפאתי. שכבתי אצלה שלושה ימים. אחר כך קבלתי משרה אצל המהנדס הרלובסקי. נהלתי שם כרטיסיה ואחרי העבודה למדתי שני ילדים. הלכתי אתם לכנסיה ולמדתי תפילותיהם - הייתי אדוקה יותר מהאפיפיור. שם עבדתי עד למרד וורשה. התאספה אצלם המשפחה. ראיתי שהנני כבר מיותרת, התיחסו אלי לא טוב, ואני הייתי גאה מאוד, לא הרשיתי לזלזל בי, לכן החלטתי לעוזבם. לפני יציאתי בא אלי המהנדס, בעל הבית, ואמר לי: "גב' חמלניצקה (זה היה שמי בתעודה), מחפשים אותך שני אדונים". אני יצאתי וראיתי שני אנשי גסטאפו עם סמל ראש שלד על כובעיהם. שאלו אותי מי אני ומאין באתי. אמרתי ששכבתי בבית החולים ועבדתי באחוזה בלובינקה. הם עזבו אותי והלכו. אני ודאי לא נראיתי אז כאדם, אלא כמת. לא רציתי להשאר בבית זה. הלכתי לכפר מלשיצה. שם גרתי אצל בעל הבית, אך היה עלי להרויח כלשהוא. קבלתי עבודה בבית מרקחת של זילמן. מידי יום הלכתי העירה, מרחק ששה ק"מ, בכפור ובסופות שלג. לעיתים עברה עגלה, בקשתי שיקחוני אתם והצטלבתי, אך לא תמיד הסכימו. כך חייתי עד השחרור. ב-8 לינואר 1945 הגיעו הרוסים ואז שוחררתי. נסעתי לליפנו. צד אחד של הרחוב "היהודי",

שם עמד בית הכנסת, נשרף. איש ממשפחתי לא נשאר. הלכתי לבית הקברות לחפש מתים. לדאבוני כל השטח נחרב. בקשתי את גרוזה שיאמר קדיש. ב- 1950 נסעתי לישראל. מאוד אהבתי את ארצי. אחי רצה שאבוא אליו וב- 4 לאפריל 1954 טסתי אל אחי.

* * *

דוד שוורץ

במפלגה ובצבא הצרפתי

למפלגת "פועלי ציון שמאל" הייתה עמדה חזקה בקהלה היהודית בעירנו. רכשנו מעמד זה הודות לחברים המסורים והפעילים, שעמדו בראש המפלגה והיו אלה: מרדכי שוורץ, אבי, האחים פודר ושלושת האחים בוקי, נחמן, וולוול ויחזקאל ז"ל. הם הקדישו את כל זמנם הפנוי למפלגה. מפלגתנו ניהלה מאבק מתמיד נגד "הבונד" והיבסקציה. אני זוכר את הוכוחים הלוהטים שניהלנו אתם. לא היינו חלק מהתנועה הציונית העולמית ולא קבלנו בגלל זה רשיונות עליה (סרטיפיקטים), אבל חזק היה רצוננו לעלות ארצה. מסיבה זו, הצטרפו כמה מחברינו הצעירים להסתדרות "החלוץ", אף כי לא נתקו קשריהם עם מפלגת "פועלי ציון". רק ב- 1931, קבלה ועידת המפלגה העולמית החלטה לשוב לתנועה הציונית, וזה על אף התנגדותה של תנועת "פועלי ציון - שמאל" בפולין.

המשכנו בפעולה אקטיבית למען המפלגה, גם לאחר שעזבנו את פולין והגענו לפריז. גם אני וגם חברי וולוול בוקי ניהלנו בסניף המפלגה בברטן פעילות ענפה, בעיקר בין המהגרים מפולין, עד לפרוץ מלחמת העולם השניה. שנינו התגייסנו לצבא הצרפתי. אני נפצעתי ווולוול בוקי נפל בשבי, בו בילה שנתיים ולאחר מכן נשלח כחולה לבית חולים צבאי בצרפת והגורל הפגישנו מחדש, כי גם אני נמצאתי באותו בית חולים.

היו שם עוד חילים יהודיים חולים ופצועים, ויחד היינו כעין משפחה. יחס הרופאים הצרפתיים אלינו היה מצויין. הועברנו פעמים מספר מבית חולים אחד למשנהו. באותו זמן התחילו כבר המשלוחים למחנות ההשמדה וגם אשתו, גרבלסקה מליפנו וילדו של וו. בוקי, נשלחו לאחד המחנות וניספו. אותנו העבירו שלטונות הצבא הצרפתיים ברכבות מיוחדות לחלק "החופשי הוישאי" של צרפת - לטולוז, וכך נצלנו. בטולוז, היינו בבית חולים בהשגחת הרופאים הצרפתיים, שדאגו לנו והחזיקו אותנו כל הזמן בבית החולים, או באתרי נופש, עד לגמר המלחמה. חזרנו לפריז והתחלנו מחדש לבנות חיים, להקים משפחה ולחדש את פעולתנו המפלגתית.

עבר זמן. גם אני וגם וו. בוקי - כשלפניו עלו לארץ אחיו - עלינו והתחלנו מחדש לבנות את חיינו בארץ.

* * *

א. ח. פודר

כיצד נקבע יום הזכרון לחורבנה של קהילת ליפנו הי"ד?

לאחר כל התלאות והייסורים, שעברו עלינו בשנות המלחמה והשואה, ובתוכם אלה, ששרדו ממחנות הריכוז וההשמדה, ואחרים שהיו גולים במחנות עבודה בבריה"מ, כשנדמה היה, כי כל העולם נטש אותנו, כולל יהדות העולם והישוב בארץ - אז באה ההתעוררות וההצלה. עם תום המלחמה, כאשר שארית הפליטה - שרידים מוצלים מהתופת, החלו להגיח מהאפילה ולהשתרך בדרכים, כשהם מחפשים קרובים ומכרים, החלה התארגנות לקראת מה, שהיה קרוי "הבריחה". מטרתה הייתה: להוציא את הפליטים מגבולות פולין המקוללת ולהוביל אותם בדרך לארץ ישראל.

במסגרת זו הגענו, אני ומשפחתי, למחנה "ברגן-בלזן" שבגרמניה. המכר הראשון שפגשתי שם, היה בן עירנו היקר - שמואל נייבורג ז"ל. הפגישה ביננו שמחה אותנו מאוד וטוב לבו של האיש, שעבר תלאות כה רבות, היה לנו, בני ליפנו, לעזר ולעידוד רב. הוא שרד מן התופת רק בזכות מקצועו - ספר, שהיה מקצוע מבוקש אצל הגרמנים. כמוהו, עוד שני ספרים, בני ליפנו - יולק אונגר ודיוגנס, נותרו בחיים.

לאחר הפגישה שהתקיימה ביננו, החלטנו שיש לעשות משהו להנצחת קהלת ליפנו. הקמנו ועד, כשנייבורג הוא היו"ר ואני המזכיר והחברים האחרים היו- האחים רוסקלנקה. ניסינו ליצור קשר עם בני הקהלה בארץ ישראל ובעולם, אך נתקלנו באדישות, והחלטנו לפעול לבדנו. הדבר הראשון שבקשנו לעשות הוא: לקבוע תאריך זכרון לחורבן הקהלה (יאהרצייט). נפל לידינו העתון האמריקאי "פארוורטס", בו סופר, כי האקציה הראשונה בגטו וורשה, דהיינו, המשלוח הראשון מן הגטו למחנה ההשמדה בטרבלינקה, בוצע ב- 22 ביולי 1942 וכי משלוח זה כלל בעיקר את הפליטים, שנכנסו לגטו מהערים השכנות לוורשה. מכאן הסקנו, שבני ליפנו היו במשלוח זה. הערכנו, ש- 22 ביולי היה בסביבות י"ז **בתמוז**, והחלטנו **לקבוע תאריך זה, כיום הזכרון לקהלתנו**. מאחר וי"ז בתמוז הוא אחד מימי התענית על חורבן בית המקדש, מצאנו אותו **מתאים להתייחדות** עם זכר בני קהלתנו הקדושים והיקרים.

* * *

ש.א.

הפולנים בליפנו - על המלחמה והשואה

הדברים הנמסרים להלן, לוקטו, בעיקר, מתוך חוברת שהוציאה "אגודת אוהבי אדמת דובז'ין בליפנו" בשנת 1984, על "המרטירולוגיה של מחוז ליפנו, בשנים 1939-1945" ונכתבה ע"י רימונד לבנדובסקי.

לא הוקדש מקום רב בחוברת ליהודי ליפנו ועל אשר עבר עליהם, תחת שלטון הקלגסים ההיטלראים, אבל נמסרו נתונים מספר גם על הטרגדיה היהודית.

לפי הנאמר בחוברת, התקיפו הגרמנים את העיר ב- 2 לספטמבר בהפצצות מהאויר, שכוונו נגד פסי הרכבת והאוכלוסיה האזרחית וב- 5 לחודש פונתה העיר מכל המוסדות הממשלתיים, שהועברו לוולוצלבק. ב- 8 לספטמבר נכבשו העיר והמחוז כולו, ב- 25 לאוקטובר בא הקץ לשלטון הצבאי והעיר סופחה לגרמניה, פלך דנציג-פרוסיה המערבית.

עוד לפני כניסת הצבא הגרמני החלו ה"פולקס דויטשע" המקומיים בפעולות נקם, שהתבטאו ברציחות ובתי דין שדה. את הנידונים הוציאו להורג עם מכונות יריה, בלילה לאור זרקורים, ביער בקרנקובו ונגוז'ינק.

בין הנידונים הראשונים היה יוזף זבורובסקי, הנגר, מנהיג הפ.פ.ס. במקום, אחד הפולנים ההגונים ביותר, שהיו לו ידידים יהודים רבים. בחודש אוקטובר התנהלו כבר הרציחות בקנה מידה גדול. באותו זמן ירו ביער בקרנקובו ביהודים, שהביאו מסקמפה וביניהם: קורצק, שלקה ורודה וגם מספר פולנים מסקמפה. את ה- 3 לנובמבר כינו: "יום הראשון העקוב מדם", כי אז, עקב פרובוקציה גרמנית, כאלו התנפלו על הגרמני קאואר, רצחו מספר גדול של פולנים. גם את הכומר סולטישק אסרו, אבל שחררוהו והוא גילה, שהגרמנים אילצו את הרופא קורנצקי לחתוך את פני איש הגסטאפו קאואר, וכך ליצור את העילה הפיקטיבית למעשה ההרג.

בחוברת זו מוסר המחבר פרטים, שמות ותאריכים, על הוצאות להורג של רבים מהפולנים. בהתאם למדיניות המוצהרת של הכובשים הגרמנים, ניהלו מסע השמדה נגד האינטליגנציה הפולנית וכבר מיד אחרי בואם, בספטמבר 1939, התחילו בפעולות ההרג והמאסרים. כמעט כל הכמרים נאסרו ונשלחו למחנות השמדה ורק אחדים מהם חזרו. כל הרופאים, פרט לשנים שחזרו- נרצחו, ביניהם רופא אחד גרמני מקומי, ד"ר אדוארד אוטו, שלא רצה לחתום על הצהרת הצטרפות ללאום הגרמני, נדון רק להגליה, אבל לא למות.

ב- 16 לאוקטובר 1939 נקראו כל המורים בעיר לפגישה עם המפקד הגרמני. במקום נאסרו 72 מורים ובאותו יום הועברו לוולוצלבק. אליהם צרפו מספר יהודים וכמרים, ומשם הובאו בקרונות משא למחנה המעצר בהוהנברוק, בפרוסיה. משם נשלחו רובם לדכאו ואחר כך למטהאוסן ובוכנולד. חלק מהמורות הלא יהודיות, וכן מורים ממוצא אוקראיני, שוחררו.

בחוברת מובאים שמות רבים של מורים, אבל קשה לזהות אם היו ביניהם יהודים. מקרה אחד מוזכר לפרטיו. בין המורים האסורים היה הפרופסור היהודי סטניסלב אפריל, שלימד לטינית בליצאום הכללי בליפנו. הוא הובא יחד עם אחרים למטהאוסן ואחד המורים, הנריק בולצינסקי, שהיה אתו, מספר, כי כשנודע לגרמנים שאפריל יהודי, הכריחוהו לנקות את החלק התחתון של המחראה. הורו לו לאכול ולשתות את הצואה והכוהו בראשו עד שטבע במדמנה. גם מנהל הליצאום, פרופסור לודביק, נאסר ועונה קשות.

החוברת מספרת: "הגרמנים התאכזרו קשות במיוחד ליהודים. בנובמבר 1939 נשרפו כל המקומות הקדושים ליהודים, שבמחוז, ולא הורשו לכבות את השריפות. תכופות עשו חיפושים אצל היהודים ושדדו את חנויותיהם ומחסניהם. את כל הנכים ובעלי המום היהודים, הוציאו בעגלות ליערות וירו בהם. חלק מהיהודים מליפנו וסקמפה נורה ביער בקרנקובו. יהודים אחרים עינו והתאכזרו אליהם בצורה חייתית, ע"י זה שהכריחום לבצע תרגילים במגרשים שונים, שם הכו ובעטו באלה שהתעייפו. הקצב אדולף וילקנס מליפנו (כנראה "פאלקס דויטשע" - הערת המחבר) תבע באיום אקדח, שהוצמד לראשו של הרש קדיש, שימסור את כל הזהב והכסף שיש לו, אחרת יהרגוהו. לחינם אומנם, היות והיהודים ידעו, שגורלם נחתך. בנובמבר ודצמבר הוציאו את היהודים מליפנו, קיקול ולוביץ', בעגלות לגיטו בוולוצלבק ואחרים לגיטו בלודז'. מסקמפה ודובז'ין העבירו לגיטו בוורשה. מהמוצאים לגטאות לא נצל אף אחד. הגרמנים ארגנו מחנה משנה של שטוטהוף במיז'ינק על נהר הדברנצה ובו הושיבו, בתנאים אכזריים ביותר, 3600 אסירות יהודיות מהונגריה ולאחר מכן, בעקבות המתקפה הרוסית, העבירון לעומק גרמניה".

בהמשך נמסר בחוברת על פולנים שהשתתפו בפעולות מרי והתקוממות ונרצחו, רובם, ועל אחרים שהשתתפו בצבא של "הארמיה קריובה". בין היתר, נמסר גם על רבים, שנשלחו לעבודות כפיה בגרמניה ובמקומות אחרים, קרובים לחזיתות.

הפולנים פרסמו גם חוברת, המכילה שמות החיילים שנפלו במלחמה, אולם בחוברת אין אף שם אחד של חיל יהודי, בה בשעה ששמונה חיילים יהודיים, שאת שמותיהם אנו מפרסמים בספר, נפלו במלחמה. כנראה שעל אף כל מה שעבר על העם הפולני, לא שינה את יחסו האנטישמי ליהודים.

* * *

* *

*

ש.א.

ליפנו לאחר השואה

מעטים הם היהודים, שבקרו בליפנו לאחר השואה. אחדים מהשרידים בקרו בעיר, בשובם מרוסיה או מהמחנות ומסרו אחדים מרשמיהם במאמרים, שנכתבו על ידם ושפורסמו בספר. בשנים הראשונות בקרו בה גם אחדים מיוצאי ליפנו, הגרים בארה"ב ובשנים האחרונות גם אחדים מבין הגרים בארץ.

מהשיחות שנהלתי עם אלה, שנמצאים בארץ ובקרו בליפנו ועם מר וו. קובדלו הגר בארה"ב ובקר באחרונה בארץ והיה בין המבקרים הראשונים בליפנו לאחר השואה - מתקבלת תמונה ברורה: ליפנו היהודית איננה עוד.

ליפנו העיר לא סבלה הרבה, יחסית, מבחינה פיסית. הייתה אומנם התקפת מטוסים על העיר לאורך פסי הרכבת, אבל העיר עצמה ניזוקה אך במעט ומה שניזוק, נבנה מחדש.

נהרס בעיקר הרובע היהודי ונשרפו בית הכנסת, בית המדרש והמוסדות היהודיים. גם בית העלמין היהודי נהרס ונחרב.

כיום גרים בעיר רק 3 משפחות יהודיות: שני אחים, ישראל ואבא קנדלשטיין, חקלאים, ובניהם - נשותיהם נוצריות, ושלמה פיחוטקה, רצען. בוולוצלבק קיימת קהלה יהודית קטנה.

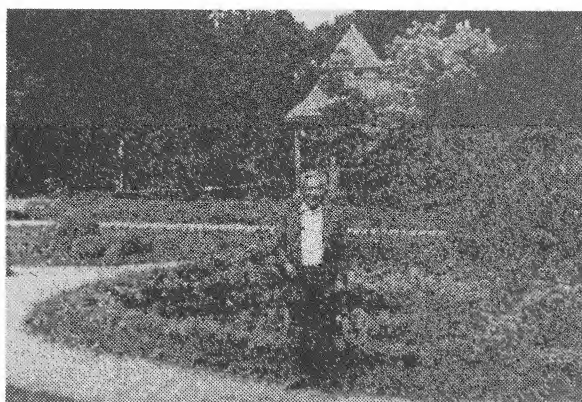
העיר מונה כיום קצת למעלה מ- 9000 נפש, במקום שנים-עשר אלף, שמנתה לפני המלחמה. חורבן הקהלה היהודית הקטין את מספר האוכלוסיה בשלושת אלפים נפש בערך ואחרים לא באו להתיישב בעיר, בגלל חוסר כוח משיכה כלכלי. להיפך, לפי הנתונים נמשכת עזיבה לא מועטה לערים הגדולות ובעיקר לערים במערב, לשטחי פומוז'ה ופוזנן.

המבקרים היהודיים בליפנו, בזמן האחרון, שהו בה שעות אחדות בלבד ועזבוה, לאחר שלא מצאו בה כל זכר ליהדות וליהודים, וקשה היה לראות את חורבנה המלא של הקהלה היהודית.

ראוי לציון, שהעיר הקימה אנדרטה ב"נגוז'ינק" לזכר הקורבנות, שנפלו ונרצחו ע"י הקלגסים הגרמנים. המקום שנבחר להקמת האנדרטה, שמש גיא הריגה לרבים מהקורבנות. גלוי האנדרטה התקיים בספטמבר 1984.

ליפנו כללי - מראה כללי של העיר כיום

הפרק העירוני

בפגלוס - וו. קובדלו בביקורו בעיר בשנת 1959

* * *

ש.א.

ארגון יוצאי ליפנו והסביבה בישראל

ארגון יוצאי ליפנו, לא קם מיד לאחר הגיע העולים הראשונים לארץ וגם לא לאחר שגדל מספר העולים מעירנו. יוצאי ליפנו, כיוצאי ערים אחרות, פזורים בכל פנות הארץ. ראשוני העולים, וגם הבאים אחריהם, מעולם לא חשבו, שיש צורך בארגון על בסיס מוצא ארצי ובודאי לא עירוני, כעין לאנדסמאנשאפט, בנוסח אמריקה. לפי השקפת עולמם, הציונות באה לשים קץ לייחוד הגלותי והתנגדה למושג של ספרטיזם עדתי, או אחר - ותבעה התמזגות מלאה של כל שכבות הישוב.

רק אחרי הזעזוע הנורא, שעבר על הישוב בהוודע דבר השואה וממדיה, הורגש הצורך בהקמת הארגון, שמטרתו העקרית היתה, בשלב הראשון, הושטת עזרה לניצולים.

על הועד הראשון של הארגון נמנו: י. רודה, ה.ל. ליזרוביץ, א. שלק, ש. שפיגל, י. בורנשטין, ש. שיבק, ש. זעירא, א. הולצמן - זכרונם לברכה ויבל"א - דינה קלינמן, א. שמעוני. בשלבים מאוחרים יותר נבחרו גם: י. בוקי, א. פודר, י. בן-יעקב (יורק), נ. בוקי, צ. פלורמן - זכרונם לברכה ויבל"א - ח. בידרקה וי. קלודבסקי. הכתובת של הארגון - ומרכזו במובן מסויים וגם כתובת לכל הפונים בעניני העיר והארגון, היתה זמן רב: טובה רודה. לועד האחרון נבחרו: א. קלודבסקי, ג. אביגדורי, מ. פריזנט, ש. מאירי, א. לוין. יושבי ראש הועד היו: א. שלק, צ. פלורמן ועתה א. קלודבסקי.

פעולתו של הועד התרכזה בכמה מישורים. מיד לאחר המלחמה, עסק הועד במשלוח חבילות לנצרכים ברוסיה. בארץ הקים הועד קופת גמילות חסדים ונתן הלוואות לעולים חדשים ולאחרים, מיוצאי עירנו, שהיו נזקקים להן.

נושא שני בפעולות הועד היה, ארגון אסיפות אזכרה לקדושי עירנו, שנספו בשואה, במועד שנקבע כיום השנה והוא - י"ז בתמוז. האזכרות הראשונות התקיימו באולמות ואחרות במרתף השואה בהר ציון, בהשתתפות הרב ש. ברוט ז"ל ולרוב בהשתתפותו של הרב כתריאל פישל טכורז ז"ל.

הפעולות החשובות האחרות היו: הקמת אנדרטה בהר ציון לזכר הנספים והבאת אפר הקדושים בטקס הלוויה ב- 15 ביולי 1976 - והקמת מצבה וגלוייה, חצי שנה אחרי הבאת האפר לקבורה - בבית העלמין בחולון. ליד מצבה זו, מתקיימות האזכרות מידי שנה במועד שנקבע. הועד ארגן גם את כתיבת דפי הזכרון של כל משפחות הנספים בשואה ע"י משלוח שאלונים לכל השרידים - קבלת החומר ומסירתו למוסדות המתאימים, שהופקדו על שמירתם בארכיון השואה.

באסיפה הכללית האחרונה, שהתקיימה בשנת 1987, הביעו כל המשתתפים את דעתם בעד הוצאת ספר לזכר הקהלה שלנו בליפנו. בו במקום נבחרה מערכת ועליה הוטל להוציא את

* * *

המשימה הקשה הזו לפועל.

הרעיון להוציא ספר עלה פעמים מספר על סדר היום וכנראה לא נמצאו הכלים הדרושים לכך. לצערנו הוזנח הרעיון זמן רב ונעשה קשה יותר ויותר לביצועו. בודאי, כשהוטלה המשימה על המערכת, לא תארו לעצמם חבריה, עד כמה קשה הדבר לביצוע: החוסר בחומר היסטורי, הקושי לדובב אנשים וגרוע מזה, באין רבים כבר, שאפשר לדובבם ומעטים מאד, שיכולים לתרום מפרי עטם ואחרון אחרון - הייתה השאלה מנין יוקח הכסף למימון ההוצאה?

ואם כי נחלנו לא מעט אכזבה באיסוף אמצעי מימון, כי רבים מחברי הארגון בארץ, ליפנאים המתגוררים בה, לא נענו לבקשה לתרום למימון הוצאת הספר. גם מצד יוצאי ליפנו באמריקה לא מצאנו את ההד שציפינו לו. מצד שני - בשטח איסוף חומר על הקהלה ובעיקר על השואה - השגנו יותר ממה ששערנו. למרות כל הקשיים, יצא הספר לאור ויגנון כזכרון עד לקהלתנו בליפנו ונר נשמה לקדושינו.

ארגון יוצאי ליפנו -

קבלת פנים ליחיאל לופט מארה"ב בבקורו בארץ בשנת 1962

האנדרטה בהר ציון

המצבה בבית הקברות בחולון

* * *

* * *

ש.א.

ארגון יוצאי ליפנו בארה"ב

לא רב החומר, שקבלנו מהשרידים שנשארו בחיים מארגון יוצאי ליפנו בארה"ב. ועל המעט מפעולות הארגון נספר.

ארגון יוצאי ליפנו היה קיים בארה"ב עוד לפני השואה. בשנת פרוץ המלחמה החלו בפעולות עזרה לנפגעי המלחמה, בייסדם את ה"יוניטעד ליפנער רעליעף אינק". הם קיימו נשפים שנתיים (ה"דינער"), בהם אספו כספים והוציאו חוברות (ג'ורנל) מיוחדות, המוקדשות לנשפים אלה, בהן הופיעו נוסף למודעות סולידאריות, גם פניות בדבר תרומות ומאמרים אחדים מאת: יו"ר ועדת ה"ג'ורנל", וולטר קובדלו, היו"ר של "יוניטעד ליפנער רעליעף", אלפרד פלורמן, ומאמר מאת יעקב דובז'ינסקי, סגן יו"ר ועדת ה"ג'ורנל" ועורכו, שאותו הדפסנו בספר, יחד עם שני מאמרים של וו. קובדלו ומשה שנברג.

ה"יוניטעד רעליעף" פעל מאז פרוץ המלחמה, בצורה אינטנסיבית ושלח חבילות למשפחות רבות, שהוגלו מליפנו, לאחר שאותרו כתובותיהן. כשעמדו לשלוח חבילות ל- 237 משפחות, שמצאו מקלט בורשה, פרצה המלחמה בין ארה"ב וגרמניה ופעולה זו הופסקה.

הם המשיכו בפעולתם, לאחר שהצליחו לאתר כתובות ליפנאים ברוסיה וטהרן, ע"י משלוח חבילות מזון וגם כסף - לאלה. הם הקימו גם מצבה לזכר קדושי עירנו - בארה"ב.

כיום, הארגון כמעט חדל לפעול. רק מעטים מבין חבריו נשארו בחיים.

Sunday, September 16, 1962

ליפנער יאנג מענס בענעוו. סאסייעטי

אלע מעמבערס און ליפנער לאנדסלייט זיינען געבעטען צו זיין אנוועזנד ביי דער

אויפדעקונג פון א מצבה

און אנדענק פון די קדושים וועלכע זיינען מערדערליך אומגעקומען אויף קידוש השם

זונטאג, דעם 23טן סעפטעמבער, 1 אזייגער פינקטליך

אויף דער מאנטעפיארע סעמעטערי, ... לאנג איילענד, בלאק 8.

הרב אירווינג באומוואל און חזן יצחק גאשעפסקי

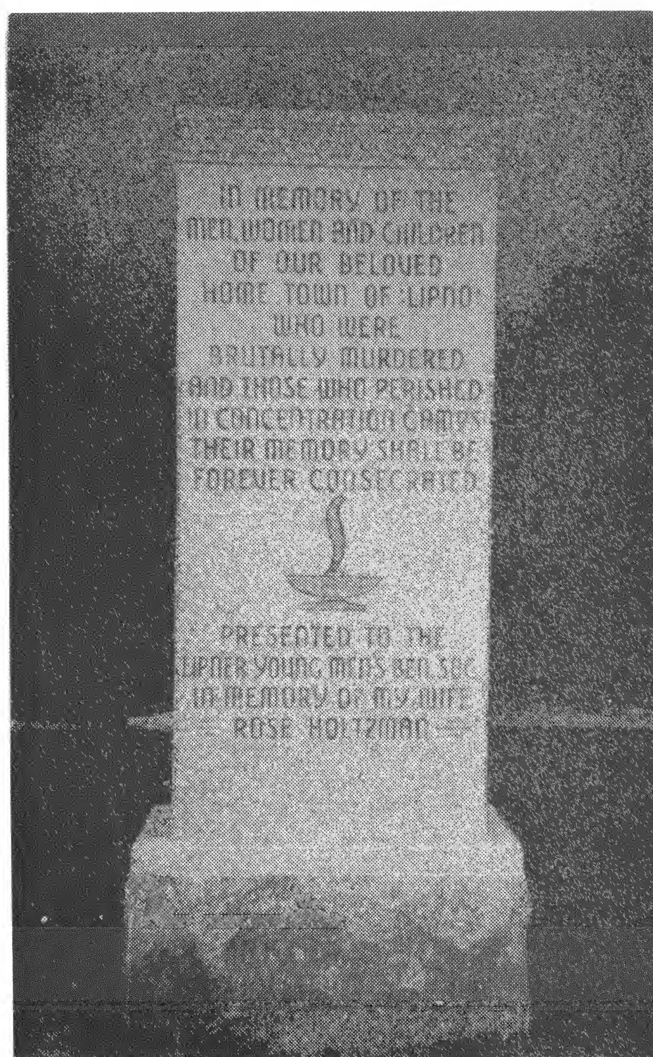
וועלען מספיד זיין די קדושים.

קדיש וועט געזאגט ווערן בציבור ביי דעם מאנומענט.

סאלאמאן סילבערבערג, פרעזידענט

הזמנה לגלוי המצבה ב- 23 לספטמבר 1962

בבית העלמין "מונטיפיורי" בלונג איילנד

המצבה שהוקמה בארה"ב לזכר הנספים מקהלת ליפנו

* * *

שמות החיילים
בני עירנו
שנפלו במערכה על פולין
בשנת 1939

1. גודל לבקוביץ
2. יהודה לבקוביץ
3. חיים-יצחק אנגלמן
4. ישעיהו טדליס
5. דן מיכלובסקי
6. בצלאל פלוצקר
7. ראובן פוצ'כה
8. דניאל ז'יכלינסקי

יהי זכרם ברוך !!!

* * *

רשימת הנספים בשואה
ליפנו, סקמפה, קיקול

שם משפחה	שם פרטי
אייזיק	יעקב
משפ.	אלכסנדר
אלטרוביץ	חייה
אוזרוב	סוניה ומשפחתה
משפ.	אופוצינסקי
אופוצינסקי	ביילה
משפ.	אופטובסקי
אלטר	נחמה
משפ.	אבז'ינק
איצקוביץ	נחום
איצקוביץ	שיינדל
אוגרודוביץ	יעקב
אוגרודוביץ	מרים
אורבך	מיכאל-אליעזר
אורבך	אסתר-רחל
אורבך	שרה-ניחה
אורבך	ינטה-רוזה
אורבך	נחמה
אורבך	דב
אורבך	אברהם-משה
אורבך	ברוך-מנדל
אורבך	אברהם-יעקב
אורבך	דבורה
אורבך	טובה
איצקוביץ	אלקה (טינסקי)
משפ.	אוגרודוביץ (סקמפה)
אנגלמן	אליהו
אנגלמן	שמשון

שם משפחה	שם פרטי
אורבך	יהודה
אורבך	ישראל
אורבך	שמואל-משה
אורבך	איצ'ה
אורבך	שמחה-נפתלי
אורבך	תהילה-יהודית
אורבך	רוזה-לאה (קנדלשטין)
אורבך	שרה-רבקה
אורבך	נחמיה
אופמן	אבוש
אייזיק	הרש-מרדכי
אייזיק	יטשא
איזנברג	שלמה-ישעיהו
איזנברג	חוה
איזנברג	זלטה
איזנברג	לאה
אוקוביט	ברינה
אוקוביט	לולה
אוקוביט	רבקה
אוקוביט	בילה
אוסובסקי	עזרא
אוסובסקי	רבקה
אוסובסקי	לאה
אוסובסקי	חיה
אלטמן	ידזא (בורנשטיין)
אדלר	אנשל
אדלר	גיטל
אדלר	יוסף

* * *

שם משפחה	שם פרטי
אנגלמן	יעקב
אנגלמן	יוסף-לייב
אנגלמן	רחל
אנגלמן	בלה
אנגלמן	דב-ברל
אנגלמן	אסתר
אונגר	משה
אונגר	שרה
אונגר	לולה
אורבך	שלמה (פשיסכר)
אורבך	דבורה
אורבך	הינדה-בלומה
אורבך	חיה
אורבך	פיגה ומשפחותיהם
אדלר	שיינה-רחל
אדלר	חיים-שמחה (חיימק)
אלטמן	מנחם-מנדל
אלטמן	גולדה
אלטמן	שמואל
אלטמן	ישעיהו
אלטמן	אברהם
אלטמן	אסתר
אלטמן	איטה

שם משפחה	שם פרטי
אדלר	רוזה
אדלר	מנדל
אדלר	איטה
אדלר	חיים-יעקב
איזנשמיד	משה-אפרים
איזנשמיד	טובה
איזנשמיד	דוד
איזנשמיד	חיים
איזנשמיד	אריה
איזנשמיד	שמעון
אלברג	הנדל (קראוט)
אלברג	בריינה
אלברג	שרה
אישה אלמת	(מסקמפה)
ארדפרוכט	שרה
ארדפרוכט	בינה
ארדפרוכט	רבקה
ארדפרוכט	רחל
ארדפרוכט	משה
ארדפרוכט	מאיר

שם משפחה	שם פרטי
ביינוש	גיטל
בראון	שמואל
בורנשטין	יעקל-יעקב
בלום	מאיר
משפ.	בנט
בורדקה	מנדל ומשפחתו
משפ.	ברוצקי
משפ.	ברים
משפ.	בראון
ברסלר	מרדכי
ברסלר	חנה
ברסלר	מניה
ברויטמן	שמואל
בק	פייגל (ליכטנשטין)
בורשטין	שיינה (פלישהקר)
ברכר	בן-ציון
ברושצינסקי	יוסף ומשפחתו
ברושצינסקי	אליהו-דוד
הרב בלומברג	בן-ציון
בלומברג	שרה
בלומברג	גאולה-מנוחה
בלומברג	גננדל
בלומברג	רבקה
בלומברג	דב
בלומברג	נחמן-אליעזר
בלומברג	ישעיהו
בלומברג	משה ו-5 ילדיו
ברוורמן	אברהם-יעקב
ברוורמן	לאה
ברוורמן	חיים-אלי
ברינסקי	משה
ברינסקי	מרים
בלומברג	מיכאל
בלומברג	טובה
בלומברג	הינדה
בלומברג	שרה
בלומברג	מרים
בלומברג	יוסף
בלומברג	טובה
בלומברג	פנחס-יעקב
בלומברג	אברהם
בלומברג	פסיה-חנה
בלומברג	אסתר-לאה
בלומברג	רחל
ברגר	אפרים
ברגר	תרצה
ברמן	מיכאל
ברמן	ריידל
ברמן	אברהם
ברמן	יעקב
ברומברג	דוד
ברומברג	אסתר-רחל
ברומברג	שינה-תרצה
ברומברג	חנה
ברומברג	שמחה-בינם ובתו
בורנשטין	אברהם
בורנשטין	שרה ו- 4 ילדיה
בורנשטין	ישראל
משפ.	בורנשטין
בוקי	צביה
בורדקה	אשר
בורדקה	הדס וילד
בורדקה	אבישי
בורדקה	חנה

* * *

שם משפחה	שם פרטי
ברינסקי	אידל
ברינסקי	לאה
ברינסקי	הדס
בيננפלד	יחיאל-מאיר
ביננפלד	רוזה
ביננפלד	גיטל
ביננפלד	רבקה
ביננפלד	שיינה-פרידל
ביננפלד	אליעזר
ביננפלד	ירוחם
בז'זינסקי	חיים
בז'זינסקי	חנה
בז'זינסקי	שמואל-אליעזר
בז'זינסקי	יעקב
בז'זינסקי	אברהם
בז'זינסקי	חנה-פייגה
ברוך	שלמה
ברוך	רייזה
ברוך	מיכאל-אברהם
ברוך	טוביה
ברוך	מרים
בוקי	שמואל-אברהם
ברגמן	לובה (וולמן) וילדיהם
ברקמן	פישל
ברקמן	שרה (מקובסקי) ו-3 ילדים
ביינברכר	שרה
ביינברכר	יהודה-לייב ו-2 בנות

שם משפחה	שם פרטי
בורדקה	גיטה
בורדקה	שרה
בורדקה	חוה ו-4 בנים
בורדקה	פנחס
בורדקה	בן-ציון
בורדקה	שמעון
בורדקה	גיטל
בורדקה	אסתר
בורדקה	דינה
בידרקה	הניך
בידרקה	חנה
בידרקה	ישראל
בידרקה	יואל
בידרקה	משה
בידרקה	גולדה (זלוטניצקי)
בידרקה	שרה ובן
בידרקה	צפורה
בידרקה	נעמי
בידרקה	רחלה
ברסלר	
ברסלר	רבקה ובן
ברגמן	שמואל

שם משפחה	שם פרטי	שם משפחה	שם פרטי
משפ.	גולדבלום	גרטמן	פיגה-לאה
גולדבלום	שמואל	גרטמן	חיה-שרה
גולדבלום	פאולה	גרטמן	אסתר-בלומה
גולדבלום	משה	גרטמן	נחמה
גולדפרב	יעקב-שמחה	גרטמן	רחל
משפ.	גרבלסקי	גרטמן	תמרה
גרוסמן	שמואל	גולדברג	אברהם
געלער	אנשל	גולדברג	יהודה-הרש
געלער	צפורה	גרטקובסקי	אברהם-יצחק
געלער	נעמי	גרטקובסקי	גולדה-פרל
גוטליב	נחום-אליעזר	גרטקובסקי	לאה
גוטליב	ניחה	גרטקובסקי	רחל
גוטליב	ירחמיאל	גרטקובסקי	איטקה (פינצבסקי)
גוטליב	בלה (גונסקי)	גרדום	שמואל
גוטליב	אסתר	גרדום	חיה (רק)
גוטליב	גיטל	גרדום	אברהם
גולדשמיד	אברהם-בנימין	גרדום	יונה (לז'ינסקי)
גולדשמיד	פיגה (ליכטנשטין)	גרדום	לייב
גרינשפן	יהודית	גרדום	מרים
גרינשפן	פרידה-פסה	גרוסמן	ריידל
גרינשפן	לובה-רחל	גרוסמן	חיה
גרינשפן	שרה	גרוסמן	חנה
גרינשפן	יהושע	גרוסמן	יעקב
גרוסמן	יעקב	גרוסמן	סלובה
גרוסמן	בלומה (קלודבסקי)	גרוסמן	גרשון
גרינברג	יחיאל	גרוסמן	איטקה
גרינברג	צפורה	גוטמן	יוסף
גרינברג	חיה	גוטמן	חנה (גונסקי)
גרינברג	רבקה	גוטמן	מינדל
גולומב	משה	גוטמן	מנחם
גולומב	שרה-רוזה (דיוגנס)	גונסקי	וולף
גולומב	גיטל-שיינדל	גונסקי	ירחמיאל

* * *

שם משפחה	שם פרטי
גולומב	דויד-יצחק
גרטמן	עזרא
גרטמן	רבקה
גונסקי	שמואל
גונסקי	חיים-לייב
גונסקי	ברינדל
גונסקי	לייב
גונסקי	יעקב
גונסקי	זלדה
גונסקי	אברהם
משפ.	גונסקי יצחק וילדיו
משפ.	גורפינקל חנוך-משה
גורפינקל	איטה
גורפינקל	אליעזר
גורפינקל	יואל-וולף
גורפינקל	שמלקה
גורפינקל	אידל
גורפינקל	סימה
גולדברג	מנחם
גרינברג	ישראל
גרינברג	חנה
גרינברג	יצחק
גרינברג	הרש-דויד
גלברד	וולף
גלברד	אלמה (קונשטם)
גלברד	יעקב
גלברד	צרנה
גלברד	זיגמונד
גלברד	בשה
גרוסמן	שמחה-בינם (החזן)
גרוסמן	גיטל
גרוסמן	ניסן

שם משפחה	שם פרטי
גונסקי	מינדל (קורצמן)
גונסקי	יצחק
גונסקי	ראובן ובת
גרוזה	צפורה
גרוזה	בלה
גרוזה	יחיאל
גרוזה	נעמי
גרוזה	הינדה (בינברכר)
גרוזה	קילה
גרוזה	רחל
גולדמן	ישעיהו
גולדמן	אסתר ו- 3 ילדיהם
גולדמן	שלמה
גולדמן	מלכה
גולדמן	נעני
משפ.	גולד לאה
גוטמן	ישעיהו
גולדברג	בינם
גרוזה	אהרון
גוטנברג	יצחק
גוטנברג	מיכלה ו- 2 ילדיהם
משפ.	גרטקובסקי, אשתו ו- 2 ילדיהם
גולדברג	יעקב
גולדברג	פראדל
גרוסמן	מאיר
גרוסמן	נתן
גרוסמן	ביילה (פלורנץ)
גרוסמן	אברהם
גורטה	ירחמיאל ואשתו
גרוזה	שלמה

שם משפחה	שם פרטי
דינר	שמואל-הרש
דינר	אברהם-יעקב
דינר	רבקה ובנותיה
משפ.	דנציגר מינדל
דנציגר	חונה-אלחנן
דורן	חוה
דורן	אברהם-אנשל
דורן	זוסיה
דורן	לאה
דובז'ינסקי	רחל-ברכה
דובז'ינסקי	צירל
דובז'ינסקי	ישראל
דובז'ינסקי	יצחק
דובז'ינסקי	שלמה-שמעון
דומב	בריש
דומב	מרים-רחל
דומב	יחיאל
דומב	רייזל
דורן	מנדל
דורן	הדס
דורן	שינדל
דורן	טובה
דיוגנס	רויזה-מינדל
דיוגנס	מרדכי
דיוגנס	צירל-לאה (רוזנברג)
דיוגנס	שמואל-יוסף
דיוגנס	חנה-שרה (משקה)
דז'גנסקי	שלמה
דז'גנסקי	טולצה
דז'גנסקי	פרניה
דז'גנסקי	אפרים
דז'גנסקי	הרש

* * *

שם משפחה	שם פרטי
הרב	הויכגלרנטר
הויכגלרנטר	מלכה ו- 6 ילדיהם
משפ.	הלפגוט, אשתו ו- 2 ילדיו
הורוביץ	פרל (מקובסקי)
	ו- 3 ילדיהם
משפ.	הילר ושני בניהם
המבורגר	פייביש
המבורגר	שינה-לאה
המבורגר	משה
המבורגר	דבורה
הרשברג	משה
הרשברג	גדליהו
הולצמן	צבי-הרש
הולצמן	שמואל
הרשקורן	יצחק
הרשבין	אבא
הרשבין	ברונה
הרשבין	יעקב
הרשבין	נתן
הרשבין	שלמה
הרשבין	חנה
הרשבין	איטה
הרץ	צסיה
הרץ	יוסף
הולץ	ברצ'ה
הולץ	שינה-לובה (זונבנד)
הולץ	ישראל-לייב
הנשל	רייזל
הנשל	ישעיהו
הנשל	אליעזר
הנשל	אלי
הנשל	אסתר-רחל

שם משפחה	שם פרטי
הולץ	צירל-איטה
הולץ	רבקה
הולץ	בריינה
הולץ	לובה
הולץ	שפרה-ינטה
הולץ	ישראל
הרשפינגר	מאיר-לייביש
הרשפינגר	חנה-דבורה
הרשפינגר	חיים-זלמן
הרשפינגר	יצחק-יוסף
הרשפינגר	אסתר
הרשפינגר	איטה
הספל	יצחק
הספל	מרים
הספל	נחום
הספל	אסתר-רחל וילדיהם
הספל	שרה, בעלה וילדיהם
הספל	יעקב
הספל	(אלטרוביץ)
הספל	שמעון
הספל	משה
הנשל	יעקב
הנשל	אסתר-איטה
הנשל	מיכאל
הנשל	הינדה
הנשל	ישעיהו
הנשל	יחיאל
הרטברוט	רבקה
הרטברוט	יוסף
הרטברוט	איטה
הרנס	משה
הרנס	אנדז'ה

רשימת הנספים בשואה

שם משפחה	שם פרטי
הנשל	משה
הנשל	חנה-גיטל
הנשל	פיגה-צירל
הנשל	אלקה
הנשל	חיה
הנשל	רבקה
הנשל	רחל
הנשל	אסתר-שרה
הופמן	שמעון
הופמן	ינטה
הופמן	יוסף-לייב
הופמן	ברוניה
הופמן	יצחק
הופמן	תמר-תקלה
הירשנבורן	ישראל
הירשנבורן	שמואליק
הירשנבורן	יוסף
הירשנבורן	שלמה
הירשנבורן	הינדה ואחיותיה
הרטברוט	דוד
הרטברוט	יוכבד
הרטברוט	ישראל
הילר	רחל (מקובסקי)
הרנס	אברהם
הרנס	לאון
הרנס	זיגמונד

* * *

שם משפחה	שם פרטי
משפ.	וינירסקי דויד
משפ.	וינקלמן
וינטר	יהושע
וינטר	רבקה
וינקלמן	ראובן
וינקלמן	רבקה
וינקלמן	חנה
וינקלמן	שינה-איטה
וינקלמן	אברהם
ויכסלפיש	חנוך
ויכסלפיש	מרים
ויכסלפיש	משה-יוסף
ויכסלפיש	פיגה
ויכסלפיש	אליהו
ויכסלפיש	טובה-חנה (צונסטקובסקי)
ויכסלפיש	יחיאל
וולקוביץ	מאיר-בר
וולקוביץ	נוטע
וולקוביץ	פיגה (גונסקי)
וולקוביץ	ראובן
וולקוביץ	אברהם
ורשבסקי	יחיאל-מאיר
ורשבסקי	בלומה
ורשבסקי	יצחק
ורשבסקי	אברהם
ורשבסקי	מרדכי
וימברג	לייביש
וימברג	פסיה
וימברג	ישראל
וימברג	שלמה
וימברג	ניחה

שם משפחה	שם פרטי
וולמן	ישראל-אליהו
וינצ'רסקי	יצחק
וינצ'רסקי	שמערל
וינצ'רסקי	מאשה
וינצ'רסקי	שיינדל
וינטרויב	איטה (מיכלובסקי) ובני משפחתה
ווביק	שעיה
ווביק	יוכבד (שוורצמן)
וימברג	לאה
וולמן	שרה, בעלה וילדיהם
וולמן	יואל

שם משפחה	שם פרטי
זיכלינסקי	יעקב
זיכלינסקי	דניאל
זיכלינסקי	שינה-מלכה
זיכלינסקי	רחל
זיכלינסקי	יוסף
זיכלינסקי	יוכבד
זיכלינסקי	בלומה ואחותה
זיכלינסקי	לייביש
זיכלינסקי	איטה ומשפחתה
משפ.	זלצמן
משפ.	זבלודובר
ויידמן	שמואל-משה
ויידמן	ברצ'ה
זקליקובסקי	איטה (זיק)
זקליקובסקי	יוסף-מאיר
זקליקובסקי	יעקב
זקליקובסקי	בנימין
זקליקובסקי	ישעיהו-דב
זקליקובסקי	שלמה
זקליקובסקי	שושנה
זקליקובסקי	פייגה
זקליקובסקי	מינדל
זקליקובסקי	הינדה
זקליקובסקי	אסתר (סנטור)
זקליקובסקי	הלה (צלקובניק)
זיק	חיים
זיק	יחיאל-מאיר
זיק	פסיה
זיק	יעקב
זיגפריד	קלמן
זיגפריד	יהודית
זיגפריד	יולק-ירוחם

שם משפחה	שם פרטי
ז'ביצקי	חנה
זלוטניצקי	חיים-חיקל
זלוטניצקי	רחל-לאה
	(קורנבלום)
זלוטניצקי	פרידל (גולדברג)
זלוטניצקי	יעקב-שלמה
זלוטניצקי	משה-מאיר
זרומב	מוטל
זרומב	משה
זרומב	ראובן
זרומב	מניה
זרומב	פיגה
זלמן	יצחק-יוסף
זלמן	צפורה
זלמן	פרידל
זיבנברג	משה
זיבנברג	וולבל
זיבנברג	רבקה
זיבנברג	מרים
משפ.	זמוסקוביץ
משפ.	זשיטקה חיים
משפ.	זונבנד תמרה ושתי בנותיה
ז'לק	חיה
ז'לק	שרה
ז'לק	דוד
ז'לק	בת-שבע
ז'לק	אביגדור
ז'לק	רוזה וילדיה
ז'לק	לייב
ז'לק	גנדל
ז'לק	משה
ז'לק	פיגה

* * *

שם משפחה	שם פרטי	שם משפחה	שם פרטי
זיגפריד	אהרון	ז'לק	יוכבד
זיגפריד	יטה	ז'לק	לאה
ז'ביצקי	יעקב	ז'לק	פרידה
ז'לק	חיה		
ז'לק	אברהם		
ז'לק	טובה		
ז'לק	מאיר		
ז'לק	פיבל		
ז'לק	רבקה		
ז'לק	שרה		
ז'לק	איסר		
ז'לק	פרידה		
ז'לק	מאיר ואחיו		
ז'לק	הרש		
ז'לק	רוזה		
ז'לק	שמואל		
ז'לק	יוסף		
ז'לק	לאה וילדיהם		
ז'לק	מרדכי		
ז'לק	פסיה וילדיהם		
משפ.	זילברמן וילדיה		
משפ.	זילברמן וילדיה		
ז'לק	איסר, אשתו ושני ילדיהם		

שם משפחה	שם פרטי
טץ	שמואל-מאיר
טץ	יעקב
טדליס	משה
טדליס	ישעיהו
טדליס	פייגה
טדליס	הינדה
טרכטנברג	אהרון
טרכטנברג	רחל-לאה (רייסר)
טרכטנברג	יעקב
טאוב	הינדה (אורבך)
טאוב	נחמה
טאוב	מרים
טאוב	נחמיה
טאוב	טוביה
טאוב	חנה-פויגל (אדלר)
משפ.	טובנפלד אברהם-יעקב
טורקביץ	אברהם-חיים
טורקביץ	הינדה
טורקביץ	יוסף-לייב
טורקביץ	צבי
טורקביץ	חיה
טץ	יחיאל-מאיר
טץ	לוניה ובנה
טץ	פרנקה והוריה
משפ.	טץ בינום

* * *

שם משפחה	שם פרטי
ינואר	גיטל
ינואר	חיים, אחותו ומשפחותיהם
יורק	יהודה
יורק	שלמה
יורק	מאיר
יורק	יהודה
יורק	בלומה
יורק	רחל
יורק	דבורה
יורק	יוסף
יורק	מאיר
יורק	בנימין
יעקובוביץ	רחל (פגוט)
ישיביץ	יעקב-יוסף
משפ.	ישן יששכר
ינקלביץ	פסח
ינקלביץ	שרה
ינקלביץ	מרים
יוצקי	חיים
יוצקי	שרה (קראוט)
יוצקי	יצחק

שם משפחה	שם פרטי
כהנא	שלום
כהנא	רחל-דבורה (אורבך)
כהנא	חיה-נחה
כהנא	אברהם-משה
כהן	יחיאל-דוד
כהן	שלמה
כהן	נחום
כהן	חנה
כהן	דבורה
כהן	חוה
כהן	חיים
כהן	מנחם
כהן	תמר
כהן	איטה (פיזמנטר) ובנה
כהן	יוסף (פיזמנטר) ורעיתו
כהן	וולף
כהן	פרידה
כהן	משה-מיכאל
כהן	בנימין
כהן	חנה (גרוזה)
כהן	מרדכי
כהן	יהושע-ניסן
כהן	ביילה-רייזל
כהן	דוד-לייב
כהן	זיסה (בוקי)
כהן	דבורה
כהן	אסתר

* * *

שם משפחה	שם פרטי
לבקוביץ	הרש
לבקוביץ	חנוך
לבקוביץ	יטה
לבקוביץ	אברהם-הרש
לבקוביץ	חיה-צרקה
לבקוביץ	גודל
לבקוביץ	יהודה
לבקוביץ	שושנה
לבקוביץ	דבורה
לבקוביץ	איטקה ואחיה
לבקוביץ	חיה-לאה
לנינטר	יהושוע
משפ.	לבנדז'
משפ.	לנט מרדכי
לופטה	איסר
לופטה	הדסה (הולץ)
לופטה	לובה
לופטה	מיכאל-אליעזר
משפ.	לחוביץ
ליכטנשטין	יטה-מרים
ליכטנשטין	משה-לייב
	ו- 7 ילדיו
ליכטנשטין	דבורה
	ו- 2 ילדיה
ליכטנשטין	משה ו- 3 בניו
ליכטנשטין	ישראל
ליכטנשטין	פייגה
ליס	מינדל
ליס	יעקב
ליס	ינטה
לינקה	משה-אהרון וילדו
לסקר	לייביש

שם משפחה	שם פרטי
לייטר	נחום-ישראל
לייטר	ברכה
לייטר	משה-בצלאל
לייטר	שלמה
לייטר	בן-ציון
לייטר	צרנה
לייטר	יעקב
לייטר	משה
לינקה	מרים
לינקה	נחה
לינקה	לאדזה
לינקה	טובה
לינקה	ליפמן
משפ.	לב וילדיהם
ליס	יצחק
ליס	שינה (ז'יכלינסקי)
ליס	ברוך
ליס	שרה (זלק) ו- 2 ילדיה
ליס	ינטה
ליס	הרש
ליס	אברהם
ליס	חיה
ליס	יעקב
ליס	ראובן
ליס	זלמן
ליס	מרים ו- 2 ילדיה
ליס	מנדל
ליפסקי	דבורה
ליפסקי	יעקב
לינדר	פרידה (זלק)
לינדר	שרה
משפ.	לונדון

שם משפחה	שם פרטי
לסקר	חוה
לסקר	גיטל
לסקר	משה
לוין	ישראל
לסקר	חוה וילדיה
לובובסקי	טוביה
לובובסקי	בילה (פודריגל)
לובובסקי	לייב
לובובסקי	אברהם-אהרון
ליפסקר	שמואל
ליפסקר	אוה-חוה (אלטמן)
ליפסקר	חנקה
ליפסקר	מיכאל
לכמן	נחמן
לכמן	נחמה
לכמן	אליהו
לכמן	חיה
לנדסמן	ברל-דב
לנדסמן	שינה-רוזה
לנדסמן	אברהם-אהרון
ליפסקי	אברהם
ליפסקי	לאה
לוין	שלמה ואשתו
לוין	משה-לייב ומשפחתו
לוין	פנחס
לוין	שרה (גוטנברג)
לוין	דוד
לוין	יצחק
לוין	הלה-מיכלה
לוין	אברהם

שם משפחה	שם פרטי
לבקוביץ	יוסף
לוין	ישראל-יוסף
לוין	רחל

* * *

שם משפחה	שם פרטי
משלק	מיכאל
משלק	פסח
מירנץ	אליהו
מירנץ	לילי
מונטר	ישראל
מונטר	איסר
מונטר	פסיה
מודר	יעקב
מודר	דינה ובתם
מינדזיבקה	צירל ו- 4 ילדיה
מונדרל	יחיאל
מונדרל	בנימין
מונדרל	חיה (קליג) ובתם
מונדרל	זליג-מרדכי
מונדרל	יהודית
מונדרל	צירל
מונדרל	איצה
מונדרל	טולצה
מונדרי	דב-בר
מונדרי	יעקב
מונדרי	פרימט
מונדרי	טובה ו- 4 ילדיה
משפ.	מונדרי משה
מידזיגורסקי	מרדכי-דוד
מידזיגורסקי	חנה
מקובסקי	שמעון
מקובסקי	שרה (פלישהקר)
מקובסקי	שמואל-משה
מקובסקי	ביילה
מקובסקי	לובה
מקובסקי	שלמה
משפ.	מיזנר

שם משפחה	שם פרטי
מנדלסון	פייבל
מנדלסון	ירחמיאל
מנדלסון	חיה
מיכלובסקי	אברהם-צבי
מיכלובסקי	חינקה
משפ.	מיכלובסקי שמואל
מיכלובסקי	ישראל-יוסף
מיכלובסקי	דן
מקוביץ	הרש
מקוביץ	מרים
מקוביץ	ישראל
מקוביץ	לייב
מקוביץ	פלה
מקוביץ	אידל
מלבר	צדוק
מלבר	חנה
מלבר	עזריאל-דוד
מלבר	מלכה (זיכלינסקי)
משפ.	מישקה
מש	חנה
מנדלסון	משה
מנדלסון	איטה (לוין)

שם משפחה	שם פרטי
משפ.	נייברג פרץ
משפ.	ניקריץ מלה
משפ.	נידל
נוימרק	אפרים
נוימרק	בתיה
נוימרק	יהודה-אלי
נוימרק	שמחה-בינס
נוימרק	מלכה
נוימרק	רייזל
נוימרק	חנה-גילה
נוימרק	לאה
נוימרק	שרה
נוימרק	מרים
נייר	רבקה (קלופמן)
נייר	חיים-משה
נייר	דבורה
נייר	שינה
נייר	משה-סנדר
נייר	חיה וילדיהם
נייר	שרה-שפרה
נייר	ציטל (הופמן) ו- 5 ילדיה
נוסבאום	אהרון
נכבין	שמואל
נכבין	רוזה
נוימן	מלה (לוין)

* * *

שם משפחה	שם פרטי
סניור	ישעיהו-הילל
סניור	אדלה
סוסנובסקי	ישעיהו
משפ.	סוסנובסקי נח
סוסנובסקי	נחום-צבי
סוסנובסקי	תמרה (דוברושקלנקה)
סוסנובסקי	מלכה
סוסנובסקי	חנה
סוסנובסקי	מנדיל
סלונינקה	בנימין
סלונינקה	לובה
סלונינקה	חיים ובני משפחתו
סוכצבסקי	משה
סוכצבסקי	חיה (בורנשטין)
סומפולינסקי	חיים-דוד
סלוזבסקי	יעקב
סלוזבסקי	אטקה
סלוזבסקי	טרייטל
סלוזבסקי	ראובן
סטריקובסקי	משה
סטריקובסקי	חיה
סטריקובסקי	איצה
סטריקובסקי	שמשון
סטריקובסקי	לאה
סרנה	ארוין
סרנה	רוזה ו- 3 ילדיה
סרנה	אהרון

שם משפחה	שם פרטי
פיליפסון	ראובן
פלונסקר	מינדל
פלונסקר	נחמה
פלונסקר	חיה
פלורנץ	יצחק
פלורנץ	בלה
פלורנץ	בנימין
פלורנץ	ישעיהו
פלורנץ	מאיר
פלורנץ	ניסן
פלורנץ	רבקה
פלורנץ	שרה
פנסטר	משה
פנסטר	תמרה (לוביצקי)
פנסטר	מרדכי
פנסטר	יעקב
פנסטר	לאה
פנסטר	פיגה
פנסטר	רחל
פנסטר	רייזל
פנסטר	דוד
פנסטר	פרימט
פנסטר	חנה-פיגל
פנסטר	רוזה
פנסטר	מרדכי
פיפשינסקי	נח
פיפשינסקי	רבקה (קראוט)
פליישהקר	בילה
פליישהקר	אברהם-יצחק
פליישהקר	חיה
פליישהקר	יעקב-משה
פליישהקר	דינה-רחל
פיפשינסקי	יעקב
פיפשינסקי	אלכסנדר-זיסל
פיפשינסקי	שרה
פיפשינסקי	חיה
פלשקה	מיכאל
פלשקה	יעקב
פלשקה	מאיר
פלשקה	גוטה
פלשקה	אברהם
פליירט	מרדכי, אשתו וילדם
פליירט	לאה
פליירט	פיגה
פליירט	פרימט
פרשט	הרצקה
פרשט	מרים
פרשט	דוד
פליישהקר	חנה-רבקה
פליישהקר	מיכאל
פליישהקר	נעומי (מלאך)
פליישהקר	מרים
פליישהקר	ישעיהו-הרש
פליישהקר	יעקב
פליישהקר	רבקה-הדס
פליישהקר	משה-דב
פליישהקר	שמואל
פליישהקר	הינדה
פליישהקר	ישראל
פודריגל	הינדה
פודריגל	חנה
פודריגל	פיגה
פודריגל	דינה
פודריגל	אידל

* * *

שם משפחה	שם פרטי
פגוט	יעקב
פגוט	טראני
פגוט	רבקה
פגוט	אהרון
פגוט	מיכאל
פגוט	אלי (פינטה)
פגוט	יצחק
פגוט	חיה-שרה
פגוט	צירל
פגוט	גיטל-גוטשא
פגוט	מיכלה
פגוט	חנה
משפ.	פיסז' יעקב-ברוך
פיסקובסקי	מרדכי-לייב
פיסקובסקי	רחל (הולץ)
פיסקובסקי	מנלה
פודריגל	יחיאל-מאיר
פודריגל	איטה
פודריגל	שמעון-הרצל
פודריגל	יוסף
פודריגל	נוטע
פודריגל	אסתר
פינטה	יהודה-משה
פינטה	שינה-איטה
פינטה	לאה
פינטה	מיכלה ואחותה
פנסטר	שלמה
פנסטר	שיפרה
פנסטר	מיכאל
פנסטר	עזריאל
פנסטר	ברל
פנסטר	פסיה

שם משפחה	שם פרטי
פודריגל	רחל
פודריגל	מרדכי-מנחם
פודריגל	שרה-אסתר
פודריגל	דוד
פודריגל	פרידל ו- 5 ילדיהם
פודריגל	שמחה-בינם
פודריגל	יצחק-יוסף
משפ.	פיחוטקה
פודריגל	יהושע
פודריגל	פיגה
פודריגל	איטה
פרייליך	פיגה-לאה
פרייליך	נחמה-רחל
פרייליך	חיה-שרה
פוגל	לייזר
פוגל	איטה וילדיהם
פוזמנטר	חיים-בר
פוזמנטר	שלמה וילדיו
פינטה	אברהם ורעיתו
פינטה	לייזר
פינטה	אהרון-ארוין
פינטה	מאיר
פרייליך	חיים
פלורמן	נחום
פלורמן	מרים
פלורמן	ישראל
פלורמן	איטה-זלטה
פלורמן	מיכאל-יצחק
פלורמן	בלומה
פלורמן	אשר
פלורמן	משה-אהרון
פלורמן	אסתר-זלטה

שם משפחה	שם פרטי
ד"ר פרשקר	משה-מיטק
פרשקר	חנה (נכבין)
פרשקר	פולה
פודר	שמואל
פודר	אסתר-מלכה
פודר	דינה-חיה (דיוגנס)
פודר	מינדל
פודר	דוד-זליג ואחותו
פודר	מרים-לאה
פודר	צפורה-נחה
פודר	רחל (קלודבסקי)
פודר	מיכאל-הרש
פריליך	שמעון
פריליך	בילה-לאה
פריליך	אסתר
פריליך	אליהו-יהודה
פריליך	יצחק
פרנק	שרה-טרנה
פרנק	מרים-איטה
פרנק	הינדה-חנה
פרנק	שינה-לאה
פרנק	חיים-זלמן
פוזיצקה	וולף
פוזיצקה	מרדכי
פרלמוטר	אפרים
פרלמוטר	ברינה
פרלמוטר	אברהם-אהרון
פרלמוטר	מיכלה ו- 2 בנות
פישר	פייביש
פוצכה	ראובן
פוצכה	מנחם-יעקב
משפ.	פפירציק

שם משפחה	שם פרטי
פלורמן	שרה-איטה
פלורמן	פלה
פלורמן	נטשה ועשרת ילדיהם
פלורמן	בן-ציון
פלורמן	צפורה
פלורמן	חיים
פלורמן	לאה
פלורמן	לובה
פלורמן	בינה
פלורמן	רבקה
פלורמן	משה
פלורמן	אלי
פרנק	עלה (רוטר)
פרנק	שפרה
פרנק	מכלה
פרנק	אסתר-מינדל
פרנק	חיה-פיגה
פלוצקר	שמעון
פלוצקר	פיגלה וילדיהם
פלוצקר	וולף ו- 8 ילדיו
פלוצקר	דוד
פלוצקר	בינה
פלוצקר	בצלאל
פלוצקר	שמואל
פלוקסמן	ובתה
משפ.	פרוימן
פרוימן	חיים
פרוימן	מניה (אדלר)
פרוימן	יצחק
פלוצר	יעקב-שמחה
פרידמן	משה
פרידמן	תמרה

* * *

שם משפחה	שם פרטי
פרידמן	חיה
פרידמן	שינה וילדיה

שם משפחה	שם פרטי
צונסטקובסקי	חיה-רבקה
צונסטקובסקי	משה
צונסטקובסקי	רחל (צודקביץ)
צונסטקובסקי	דוד
צונסטקובסקי	בילה
צונסטקובסקי	ראובן
צירקוס	אברהם-משה
צירקוס	פסיה
צירקוס	צבי-מאיר
צירקוס	הינדה-בלומה (פודריגל)
צירקוס	מרים
צירקוס	יהושוע
צירקוס	שמעון-ישעיהו
צאלה	מיטק
צאלה	ברונקה (הרץ)
צודקביץ	ישראל
צודקביץ	מרדכי
צודקביץ	בילה
צודקביץ	צפורה
צודקביץ	אברהם-יצחק
משפ.	צודקביץ גרשון, אשתו (גרטובסקי) ו- 3 ילדיהם
משפ.	צימרמן נעמי
צונסטקובסקי	אביגדור
צונסטקובסקי	רצה-רוזיה (קראוט)
צונסטקובסקי	משה-מאיר

שם משפחה	שם פרטי
צ'ולצינסקי	גרשון
צ'ולצינסקי	בילה
צ'ולצינסקי	ליפמן
צ'ולצינסקי	מרים
ציטרין	ירחמיאל
ציטרין	לאה
ציטרין	אברהם
צימרמן	לייביש
צימרמן	חנה (זיגפריד)
צימרמן	אברהם-אהרון
הרב צוקרקורן	ומשפחתו
צירקוס	רבקה-רחל
צירקוס	זישה
צירקוס	אסתר
צירקוס	שמחה-בינם
צירקוס	ראובן
צירקוס	אהרון-מרדכי

* * *

שם משפחה	שם פרטי
קורצמן	שייע
קורצמן	פייביש
קורצמן	יחיאל
קורצמן	ברל ואשתו
קרפה	חיים
קרפה	חנה, בתם
	ובני משפחתם
משפ.	קז'יונובסקי
משפ.	קרשטין שלמה-משה
משפ.	קוקבקה
משפ.	קטנה
קורצה	יוסף
קלימברג	מוריץ
קלימברג	פרץ
משפ.	קורנפלד
קורן	יוסף
קרפ	בן-ציון
קופפר	דוד
קופפר	חיה (גרוזה)
קופפר	שרה
קוזובוצקי	טובה
קוזובוצקי	חיים-גרשון
קוזובוצקי	יצחק
קורצמן	שלמה ואשתו
	(לבית גרוסמן)
קורצמן	בילה
קורצמן	דוד
קלודבסקי	דבורה-אסתר
קלודבסקי	יעקב
קלודבסקי	חנה-רבקה
קלודבסקי	אליהו
קלודבסקי	מיכלה (שינברג)

שם משפחה	שם פרטי
קושינסקי	יצחק
קושינסקי	חיה (ז'ילק)
קושינסקי	רבקה
קושינסקי	שרה
קורצמן	יעקב
קובלסקי	אנשל, אשתו
	ו- 4 ילדיהם
קונשטם	אבא
קונשטם	איידל
קונשטם	פנחס-דוד ואשתו
קונשטם	מרים
קונשטם	חנוך
קונשטם	לייב
קורל	אברהם
קורל	מינדל (מקובסקי)
	ו- 9 ילדיהם
קורל	חיה
קורל	פרל
קורל	שיינה
קורל	אליהו
קורל	כתריאל ו- 4 ילדיו
קורל	דוד
קורל	פיגה-צפורה (גונסקי)
קורל	אסתר-רחל
קלודבסקי	אברהם-יוסף
קלודבסקי	הינדל (לייטר)
קלודבסקי	רחל
קלמקה	משה
קלמקה	חנה
קלמקה	ישראל
קלמקה	בינה
קלמקה	שלמה-זנבל

שם משפחה	שם פרטי
קלודבסקי	שינה-מרים
קראוט	יהודה-מאיר
קראוט	רחל (טובר)
קראוט	אברהם
קראוט	ליאון
קראוט	חיה
קולניז'	מרדכי
קולניז'	רחל-לאה (פרנק)
קרפקה	שמואל-אברהם
קרפקה	פסיה-לאה
קרפקה	יוכבד
משפ.	קולקה
קלמקה	יונה
קלמקה	גולדה-לאה (גרטמן)
קלמקה	חנה-שרה
קלמקה	אסתר-רחל
קלמקה	פרימט
קלמקה	שינה-רוזה
קלמקה	הינדה
קלמקה	פריידה
קלמקה	רבקה (קרוביצקי)
קלמקה	הנדל
קשצנובסקי	רבקה
קשצנובסקי	אברהם
קשצנובסקי	רות
קשצנובסקי	בריש
קשצנובסקי	מניה
קשצנובסקי	מוניק
קשצנובסקי	מיכש
קליג	חיים-לייב
קליג	שרה (ליכטז')
קליג	יעקב

שם משפחה	שם פרטי
קלמקה	פרימט
קלמקה	טובה-חיה
קלמקה	מרגלית
קלמקה	בילה
קלמקה	רחל
קדיש	הרש
קדיש	שרה
קדיש	חנה
קדיש	אסתר
קדיש	יוסף
קדיש	קדיש
קלר	בנדיט
קלר	מרדכי
קלר	נתן
קלר	אהרון
קוצ'ולק	מאיר
קוצ'ולק	אסתר
קוצ'ינסקי	יוסף-וולף
קוצ'ינסקי	גיטל-פרימט
קוצ'ינסקי	בן-ציון
קוצ'ינסקי	חנוך-יצחק
קשצנובסקי	שלום-וולף
קרוביצקי	אסתר (בוק)
קרוביצקי	אהרון
קליימן	מרדכי-מאיר
קליימן	רבקה-מרים (פלוצקר)
קליימן	חיה-ריזל
קליימן	חיים-אליעזר
קליימן	משה-יוסף
קליימן	גוטקינד
קליימן	פייגל
קליימן	יצחק

* * *

שם משפחה	שם פרטי
קנדלשטין	יצחק
קנדלשטין	אסתר (זיק)
קנדלשטין	מנשה
קנדלשטין	דוד
קנדלשטין	רוזה
קנדלשטין	נעמי
קנדלשטין	יוסף-נוטע
קלין	בנימין
קלין	שרה
קלין	חנה-בלומה
קלין	רחל-לאה
קרוק	עזריאל
קרוק	יהודית
קרוק	אריה
קרוק	ביילה (גונסקי)
קרוק	יעקב
קרוביצקי	יוסף
קוריר	וולף
קוריר	אליה
קלופמן	שמואל
קלופמן	נחמה
קלופמן	אסתר שינה, בעלה ו- 2 בנים
קלופמן	אלקה
קלופמן	רחל
הרב קרמסקי	יחיאל-מאיר
קרמסקי	שרה ובתם
קיבלה	חנה-משה (שליק) בעלה ובן
קוחן	שינה (פודר)
קוחן	מינדל

שם משפחה	שם פרטי
קליימן	זאב
קליימן	גיטל
קליימן	בילה
קליימן	ישראל
קליימן	חנה (קורצמן)
קליימן	אברהם
קליימן	מאיר
קליימן	רחל
קליימן	יעקב-לייב
קליימן	יהודית
קליימן	אברהם-יוסף
קליימן	יחיאל
קליימן	גיטקינד
קליימן	פרל-גיטל
קוריר	שמואל ואשתו
קוריר	מרדכי
קוריר	רפאל
קובדלו	אברהם וחתנו דויד גומא
קובדלו	דבורה
קובדלו	בלומה
קובדלו	יענטע
קלר	פרימט-פרנקה (רוזנוביץ);(אשת קלר מרדכי) ובתם שולמית
קלר	רחל-רוטקה
קלר	משה

שם משפחה	שם פרטי
רוטהוז	הרש
רוזנווקס	חיים
רוזנווקס	נחמן , אשתו ו- 3 ילדים
רוזנווקס	אברהם-הרש
רוזנווקס	אסתר
רוזנבלום	עקיבא
רוזנבלום	נירה (פגוט)
רוזנבלום	מרים
רובינסקי	חיה-מלכה
משפ.	רוזנפלד
משפ.	רוזגרין ורעיתו (קוריר)
משפ.	רוזן טיבי
רודה	רחל
רודה	גולדה
רודה	בילה
רודה	יהודית
רודה	אברהם
רודה	ניסן
רודה	שרה
רודה	חנה-לאה
רודה	שמעון
רודה	אברהם-יעקב
רודה	חיה (קורל)
רודה	נתן-מאיר
רודה	לייב
רודה	אסתר
רודה	נתן-מאיר
רודה	שבע (שרנסקי)
רודה	חנה
רודה	יחזקאל
רודה	חנה
רודה	טובה

שם משפחה	שם פרטי
משפ.	רוזנוב מרדכי
משפ.	רוזנבאום
רוזנברג	שמעון
רוזנברג	פיגה
רבינוביץ'	יעקב
רוזנווקס	פיגה
רוזנווקס	רבקה
רוזנווקס	שינדל
רוזנווקס	חיים-נחמן
רוזנווקס	שמעון
רוזנווקס	תמול
רודה	יעקב
רוסקולנקה	רחל
רוסקולנקה	אברהם-לייב
רוסקולנקה	טובה
רוכמן	אברהם ואשתו
רוכמן	נוטע
רוכמן	שרה ואחותה
רובין	מלך
רובין	רוטקה
רובין	פרניה
רוכנברג	עקיבא
רוכנברג	מרים
רינג	אברהם ואשתו
רינג	יעקב-וולף
רינג	חיה-רוידה
ריגר	שמואל
ריגר	בריינה (רינג) ומשפחתם
רוזנמן	יעקב
רוזנמן	הינדה (מקובסקי)
רוזנמן	פרל
רוזנמן	חיה

* * *

שם משפחה	שם פרטי
רודה	מיכל
רודה	לייב
רודה	קילה (מידזיגורסקי)
רודה	לייב
רודה	מרים
רודה	מיכאל ואחותו
רוסקולנקה	מרדכי
רובינשטין	שמואל-מאיר
רובינשטין	אשר
רובינשטין	יעקב-איזיק
רומנובסקי	אברהם-יצחק
רומנובסקי	הדסה
רומנובסקי	אסתר
רוסק	אידה
רוסק	אסתר
רוסק	מינדל
רוסק	איידל
רוסק	חנה ואחותה
רוסק	יחיאל
רוסק	חנה ובנם
רק	הרש-לייב
רק	מרים (גורפינקל)
רק	ישראל
רק	מנדל
רוזנוביץ	יחזקאל
רוזנוביץ	פריידה-מלכה
רוזנוביץ	אביגיל
רוזנוביץ	שפרה
רוזנוביץ	ירחמיאל
רוזנוביץ	משה
משפ.	רוז'ני וילדיהם
רוזנברג	איצ'ל ואשתו

שם משפחה	שם פרטי
רוטמן	אלימלך
רוטמן	גוצ'ה
רוטמן	יעקב
רוטמן	מלה
רוטמן	עדה
רובינשטין	מלכה (הירשבין)
רובינשטין	דוד
רוזברד	מאיר
רוטהוז	יעקב
רוטהוז	אסתר (ליכטנשטין)
רבינוביץ	פיגה, 2 בנותיה ו- 4 בניה
רבינוביץ	שמואל ו- 6 ילדיהם
רוזברד	אנשל
רוזברד	חיה (שיבק)
רוזברד	יעקב
רוזברד	טוביה
רוטהוז	הרש
משפ.	רוזנוב מרדכי
משפ.	רוזנבאום

רשימת הנספים בשואה

שם משפחה	שם פרטי
משפ.	שינברג יצחק
משפ.	שינברג יוסף
משפ.	שינברג שלמה
משפ.	שניצר
משפ.	שלדובר
שמפן	חנה
שפרלינג	מרים-רחל
שפרלינג	נחמן
שפרלינג	מאניה-מרים ו- 4 בנים
שפרלינג	לייזר
שפרלינג	ניחה (קורל)
שפרלינג	אסתר
שפרלינג	מרים
שפרלינג	יצחק
שלקה	יצחק ואשתו
שלקה	פרידה
שלקה	רות ובנה
שליק	יחזקאל, אשתו וילדיהם
שורצמן	יצחק
שורצמן	צירל
שורצמן	איסר
שורצמן	פלה
שורצמן	שמואל
שורצמן	אברהם
שורצמן	מרדכי
שורצמן	שאול
שורצמן	אברהם
שורצמן	לייביש
שורצמן	רחל-זיסה (איצקוביץ') וילדם
שינגרט	יהודה
שינגרט	הינדה-פיגה

שם משפחה	שם פרטי
שיבק	שמואל
שיבק	זלמן
שורץ	בינם
שורץ	רחל (דורן)
שורץ	טובה
שורץ	יחיאל ואחיו
שורץ	מרדכי
שורץ	חנה-טובה
שורץ	וולף-זאב
שורץ	יצחק-בינם
שורץ	פלה
שטוקמן	מלניה
שטוקמן	פילומנה
שטוקמן	ברברה
משפ.	שלוויצקי
משפ.	שינדלינק
שורץ	ישראל
שורץ	יוסף
שורץ	מאניה
שורץ	מלכה
משפ.	שפיגלמן
שינגרט	גודל-אריה
שיבק	יהודה-לייב
שיבק	גיטל

* * *

VIII

All of us, standing here today gathered around *Y o u,* are your ORPHANS, *crumbs of the ashes.*

Your murderer "inherited" Your property, the flames "inherited" Your strength and the very essence of life: *we are the inheritors of Your pain and anguish, groans and cries.*

THIS INHERITENCE IS CHERISHED IN THE VERY DEPTHS OF OUR HEARTS AND SOULS.

And when silenece was cast and everyone stood overwrought, a voice of a choir, shared by a large congregation , resounded:

We, the crumbs, compressed in this ark of ashes, who were once *human beings, blood still rushing through our veins, our hearts still beating, our lungs still breathing and our eyes still able to see - we were spread in many lands. We shall lift like dust to the sky, knock on His doors and rise. We shall demand our strength, which was robbed from us , when our souls departed. We shall hand down this strength and revive it in You and Your children - Our children - for ever and ever.*

And the last whisper of the living was: Your anguish and pain Your groans and cries cherished in our hearts and in the blood in our veins, are a sign and testimony, THAT THIS WILL BE PASSED ON TO US - and BE GUARDED FROM NOW TO ETERNITY, *for our sake and yours - in holy memory.*

We remember, that a few crumbs of ashes in this ark are *a city of Jews, who were burnt.*

Every crumb is a *synagogue with prayers and holy relics.*

We remember, that every crumb of the ashes is a *"Cheder"* with children, learning the *Aleph Bet,* the Pentateuch and Rashi. Every crumb is a *school, where pupils studied Hebrew culture and literature.*

We remember, that *Janusz Korczak's orphanage and the Beit Yaakov" school became a heap of rubble and ashes, that may well be inside this ark.*

Every crumb of these ashes is a *class of the "Zisha" school.*

And all of us standing here, gathered around them, cannot say our traditional words, that we are here to call upon the graves of our fathers. Coming to the "graves of our fathers", means to visit the graves of our parents, and here we stand by the graves of *children and infants. Each one of us is an ORPHAN from that crumb of the ashes. Here grandfather bereaves his grandchild and sister mourns her very own.*

The Jew, who became an ORPHAN, having seen his own child on the gallows, is still alive.

There are still alive Jewish mothers, whose daughters perished, not having succumbed to the Oppressors, and *who sacrificed their lives in martyrdom — Kiddush Hashem.*

VI

Only in the cemetery of Lodz did I find a few new tombstones. Those were small, narrow with right-angle edges at the top, like shoulders of a decapitated man. *The white tombstones had many names engraved on them, line after line, like the ten commandments on the Tables*. On the stone tablets of the dead were engraved – as though wrapping them – the names of relatives who perished and no one knows when and how. Only a few names, some of the family members, found together a common home on the tombstone.
Where do their bones rest? The Jews who were killed and slaughtered – they have no address!

One address is this ark of ashes !

When the ashes sense our approach they are set on fire anew, and our bodies begin to burn and blaze again. *Our souls are horrified by their death.*

In that ark we see *the renascence of six million faces,* flames spouting from their eyes. From their open mouths, choking from fire and smoke, *we hear millions of cries: Forget us not! Let us be remembered !* And we, the living, reply and tell them: *We remember...!*

We remember, for in every crumb of these ashes lies a Jewish soul, every crumb is a Jew who was burnt.

We remember, that every crumb is a Jewish home with its neighbors, that every crumb is a street whose residents are Jews.

Yitzhak Gutterman

A PRAYER BY THE ARK OF ASHES

As we draw near the ark of ashes, our skin blazes anew. Again we feel the *burns of the flaming bodies,* the bodies of our boys and girls, our children and elderly.

Indeed, thirty years have passed since the gas crematoria cooled off, *but in our hearts the fire begins to burn again*. It is set anew with each reminder of those flames, upon every touch with remnants of that fire, with every look at whatever sign.

Of the *six* million Jews, only few arks of ashes remain. The rest scattered to four winds, swallowed by the earth - and gone.

Those arks were taken to many places and *one of them* was brought to burial in Israel. Immediately after the destruction I wandered over many towns and cities in Poland, looking for Jews, or any sign of their existence.

I only found cities *empty* of Jews and in the cemeteries I found *no sign of their graves*. In many places I saw tombstones dated before the destruction, which had been uprooted and used as cobble-stones.

The destruction even touched those who passed away before the Holocaust.

From the point of view of the Jewish population, this was not a big town, still it was vibrant and bustling with activity. Lipno was not of great wealth, and neither did people of great fame and stature live in it; but it had exuberant and colorful life; at the synagogue, and the *Beit Midrash* with its *Mittenagdim*, young boys and elderly Jews would pray, study the *Gemorah* and read Psalms; *"Shtibalech"*, crowded and swarming with Hassidim, who would pray devoutly as "All my bones shall say" (Psalms 35,10); the various factions constantly battling against one another; the various youth organizations and institutes, which were in charge of the religious life and mutual assistance. Many were the fights and struggles - over ideals and issues of paramount importance in the the Jewish world and beyond, and there was no lack of dispute or rivalry over trifles. Some were of the *Beit Hilel* school and behavior while others of *Beit Shamai*; and there were people of many words, others of much humility, but all of great deeds.

To all of those who were mentioned by name and to those who were not, the following pages are dedicated - pages which do not pretend to write down the history of the town and its community, for our scope is too short, yet say, with awe and compassion, *"yizkor"*, and set up a modest monument in their blessed meomory.

The Editor

III

Every town, like every human being, has its own character, its own face, something that distinguishes and sets it apart from other towns.

Lipno was not a small town, yet it was not quite a city. It was more beautiful and modern than the others, though some of the warmth and charm of the *shtetele* never quite left it. It did not at all resemble the typical Jewish towns which I got to know during my wanderings over Poland. The Jews only made up 25% of the population in Lipno, and yet left an indelible mark on it.

As in many other cities it had a Jewsih quarter and a Jewish street, the *"Yiddishe Gass"*, and though it was given a Polish name - "Gdanska", it remained the Jewsih street, for it was both mostly Jewish and bordered the synagogue, the *Beit Midrash* - house of study, and other institutes of the community.

It was somewhat unusual and perhaps even unique, for behind the synagogue and *Beit Midrash*, stretched green lawns and a river. The places of worship were located inside the Jewish quarter, yet seemed outside it, not among small rundown houses, leaning against each other, but rather detached and surrounded by a green landscape.

A Word From the Editor

Over forty years have passed since the destruction of Poland's Jewry. Even our Jewish city of Lipno was destroyed and the thousands of Jews who lived in it have all, save a few who survived in extraordinary ways, perished in the valley of death. The city of Lipno stands in its place, but the Jewish city of Lipno has been razed to the ground. Of the two thousand people in that community only two or three families survived and still live there. Not a single trace is to be found of the marble tombstones in the cemetery, where many Jews from the community, who died the way of all flesh, were, for many generations, laid to rest.

It was one of many towns, but it was OURS; the town where we first saw the light of day and made our first steps; where we went to school and where our parents and relatives lived; it was the town where people struggled to make ends meet and fought over ideals, a morsel of bread and vision.

Lipno was one of the hundreds of little towns and cities in Poland where Jews used to live. We know very little about the first Jewish settlers. Still a child, then a youth, it only seemed natural to me that in this town, as in any other, Jews and Gentiles lived together, and at the time it looked as if it had always been like that and that it would always be that way.

CONTENTS

SEPHER LIPNO
THE LIPNO BOOK

EDITOR: SHMUEL ALON (DOMB)

EDITORIAL BOARD: G. AVIGDORI, N. BORENSTEIN
S. MEIRI, N. MINKE, Z. KORAL
A. KLODAVSKI, Y. KLODAVSKI